

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

**NIYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ DİVANLARININ
DİNÎ TASAVVUFÎ TERİMLER AÇISINDAN MUKAYESESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ümmü Gülsüm ÇİÇEK

BURSA-2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

NIYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ DİVANLARININ
DİNÎ TASAVVUFÎ TERİMLER AÇISINDAN MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ümmü Gülsüm ÇİÇEK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY

BURSA-2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nda 701822003 numaralı Ümmü Gülsüm ÇİÇEK'in hazırladığı “Niyâzî-i Mısrî ve İsmail Hakkî Bursevî Divanlarının Dinî Tasavvufî Terimler Açısından Mukayesesi” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 31/10/2022 Pazartesi günü 11.15 – 12.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Bilal Kemikli
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Olcay KOCATÜRK
Selçuk Üniversitesi

31/10/2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 12/10/2022

Tez Başlığı / Konusu: Niyâzî-i Mısrî ve İsmail Hakkî Bursevî Divanlarının Dinî Tasavvufî Terimler Açısından Mukayesesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 296 sayfalık kısmına ilişkin, 12/10/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12/10/2022

Adı Soyadı: Ümmü Gülsüm ÇİÇEK

Öğrenci No: 701822003

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: Türk İslam Edebiyatı

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY

12/10/2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Niyâzî-i Mısrî ve İsmail Hakkî Bursevî Divanlarının Dinî Tasavvufî Terimler Açısından Mukayesesi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Ümmü Gülsüm ÇİÇEK

Öğrenci No : 701822003

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Programı : Türk İslam Edebiyatı

Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Ümmü Gülsüm ÇİÇEK
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: Türk İslam Edebiyatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xix+383
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan Akçay

NIYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ DİVANLARININ DİNÎ TASAVVUFÎ TERİMLER AÇISINDAN MUKAYESESİ

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin Klasik Türk edebiyatı sahasında tatbiki, karşılaştırmalı edebiyatın gelişmesi ve yaygınlaşmasına paralel olarak 20. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Diğer alanlara nispetle Klasik Türk edebiyatı sahasında karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının azlığı bizi bu alana sevk etmiştir. Bu çalışmada Türk İslâm edebiyatında önemli bir yere sahip olan, yaydıkları dinî tasavvufî düşünce ile çağları aşan mutasavvıf şairlerden Niyâzî-i Mısırî ve İsmail Hakkî Bursevî'nin Divanları, sistematik ve mukayeseli bir yöntemle dinî ve tasavvufî muhteva açısından incelenmiştir. Çalışmamızda iki mutasavvıf şairin divanlarına din ve tasavvufun nasıl aksettiği, bakış açılarının birleşen ve ayrılan noktaları, aralarındaki etkileşim, tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız; Niyâzî-i Mısırî ve İsmail Hakkî Bursevî'nin hayatları, edebî şahsiyetleri ve tasavvufî muhitlerini hâvi birinci bölüm, iki sûfi şairin divanlarında tespit edilen dinî mefhum, ıstılah ve mazmunları hâvi ikinci bölüm; iki sûfi şairin divanlarında tespit edilen tasavvufî mefhum, ıstılah ve mazmunları hâvi üçüncü bölüm olmak üzere bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş kısmında ise genel hatlarıyla Klasik Türk edebiyatında karşılaştırmalı edebiyat bilimi hakkında bilgi verilmiştir. Genel değerlendirme ve sonuç kısmında ise iki mutasavvıf şair arasındaki benzerlik ve farklılıklardan hareketle aralarındaki etkileşimin varlığına işaret edilmiştir. Çalışmanın sonuna ise muhtelif çalışmalara kolaylık sağlaması düşüncesiyle, iki şairin divanlarında tespit ettiğimiz dinî ve tasavvufî kavramların verildiği dizin eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Niyâzî-i Mısırî, İsmail Hakkî Bursevî, Tasavvuf, Din, Karşılaştırmalı Edebiyat

ABSTRACT

Name and Surname	: Ümmü Gülsüm ÇİÇEK
University	: Bursa Uludağ University
İnstitution	: Social Sciences Institution
Master Of Science	: Islamic History and Arts
Science Fellow	: Turkish Islamic Literature
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xix+383
Degree Date	:
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan Akçay

COMPARING THE DIVAN OF NİYAZİ-İ MISRİ AND ISMAİL HAKKİ BURSAVİ IN TERMS OF RELIGIOUS AND MYSTIC TERMINOLOGY

Implementation of the science of comparative literature on Classical Turkish literature started in the mid-20th century, parallel with the advancement and increase in the prevalence of comparative literature. What motivated us to work on this area is the scarcity of studies on comparative literature pertaining to Classical Turkish literature compared to other disciplines. In the present study, Diwans of Niyazi-i Mısri and Ismail Hakki Bursavi, Sufi poets who hold significant places in Turkish Islamic literature and transcend ages thanks to their mystical religious ideas, have been examined systematically and comparatively in terms of their mystical and religious content. In this work, how religion and mysticism reverberate in their divans, similarities and differences between their thoughts, and their interaction with one another have been determined. Our study comprises three chapters, the first covering the lives, literary personalities and mystical circles of Niyazi-i Mısri and Ismail Hakki Bursavi. While the second chapter deals with religious content, terms, and mazmuns present in the divans of two sufi poets, the last chapter deals with mystical content, terms, and mazmuns present in their divans. In the introduction, the place of comparative literature in Classical Turkish literature is broadly introduced. In the general evaluation and concluding chapter, the interactions between two sufi poets are shown based on their similarities and differences. Also lastly, an appendix, including religious and mystical terms found in our poets' divans, is added with the thought that it may help the scholars of interest.

Key Words:

Niyazi-i Mısri, Ismail Hakki Bursavi, Mysticism, Religion, Comparative Literature

ÖN SÖZ

Sen seni bilmekdür ancak pîre ülfetden garaz

Noktayı fehm eylemektür 'ilm ü hikmetden garaz

Niyâzî-i Mısrî

Türklerin İslâmiyet'i kabulüne paralel olarak gelişen tasavvuf düşüncesi, zamanla edebiyat sahasında tebellür etmiştir. 12. yüzyılda ilk örneklerine rastladığımız Türk Tasavvuf edebiyatı, İslâm ve tasavvuf düşüncesini hikmetleriyle harmanlayan Ahmed Yesevî öncülüğünde teşekkül etmiştir. Ahmet Yesevî'nin Orta Asya'da yaktığı bu çerağı, Anadolu'da Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Yûnus Emre, Gülşehrî ve Eşrefoğlu Rûmî gibi sûfî şairler taşımışlardır. Sûfî şairler, kendilerine has üsluplarıyla yüzyıllar boyunca insanları irfan yoluna sevk etmiştir. Niyâzî-i Mısrî ve İsmail Hakkî Bursevî de bu edebiyat dairesinin önemli temsilcilerindendir.

Tanpınar "*Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan*" adlı yazısında geçmiş ile şimdi arasındaki sarsılmaz bağa dikkat çekerek medeniyeti içinde taşıdığı kıymet ve değerleriyle bir bütün olarak değerlendirmek gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir: "*Vâni Efendi'de Zebilli Ali Efendi, Zebilli Ali Efendi'de ilk İstanbul Kadısı Hızır Bey, Bursalı İsmail Hakkî'da Aziz Mahmud Hüdaî, Hüdaî'de Üftâde, Üftade'de Hacı Bayram, onda Yunus Emre, Yunus'ta Mevlânâ aynı ocağın ateşiyle devam ediyordu.*" Yaşadığımız çağda bize düşen ise kadim medeniyetimizin edebî mirasının izini sürmek, bu uğurda çaba sarfetmektir.

Bu düşünceden hareketle bu çalışmamızda; Türk İslâm edebiyatının önemli simalarından olan sûfî şairlerden Niyâzî-i Mısrî ve İsmail Hakkî Bursevî'nin Divanlarını dinî ve tasavvufî muhteva açısından karşılaştırdık. Yaşadıkları dönemler farklı olsa da çağdaş iki sûfî şairin divanlarına din ve tasavvufun nasıl aksettığını, bakış açılarının birleşen ve ayrılan noktalarını tespit etmeye çalıştık. Yaptığımız bu çalışma ile iki sûfî şair arasındaki etkileşime bir nebze olsun ışık tutmayı amaçladık.

"*Niyâzî-i Mısrî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*" üzerine doktora çalışması bulunan Mustafa Aşkar eserinde, Mısrî'nin kendisinden sonra en çok etkilediği ismin

ondan bir kuşak sonra yaşamış -bazı görüşlerine eleştiri getirmiş olsa da- Bursevî olduğunu dile getirir. Bunun delili olarak ise Mısrî'nin "*Müşkilüm var size ey Hak dostları eylen reşâd*" mısrası ile başlayan gazeline yazdığı şerhi ve Mısrî'nin Yûnus Emre'nin yazdığı "*Çıktım erik dalına anda yedim üzümü*" şathiyyesine yazdığı şerhe de yorum yapmış olmasını gösterir. Bursevî'nin Divan'ı üzerine doktora çalışması bulunan M. Murat Yurtsever'in de ikisi arasındaki etkileşimin incelenmesini tavsiye etmesi, bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Tezin dayanak noktası olarak karşılaştırma yöntemini seçmemiz, şairler hakkında verilecek hükümleri daha bilimsel bir zemine ve sağlam temellere dayandırma endişesi taşımamızdan kaynaklanır. Karşılaştırmalı edebiyat biliminin, Klasik Türk edebiyatı sahasında tatbikinin diğer alanlara nispetle az olması ise bizi bu alana sevk eden itici bir güç olmuştur.

Çalışmamız; Niyâzî-i Mısrî ve İsmail Hakkî Bursevî'nin hayatları, edebî şahsiyetleri ve tasavvufî muhitlerini hâvi birinci bölüm, iki sûfî şairin divanlarında tespit edilen dinî mefhum, ıstılah ve mazmunların kavramsal tahlilini hâvi ikinci bölüm; iki sûfî şairin divanlarında tespit edilen tasavvufî mefhum, ıstılah ve mazmunların kavramsal tahlilini hâvi üçüncü bölüm olmak üzere bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın başında genel hatlarıyla Klasik Türk edebiyatında karşılaştırmalı edebiyat biliminin tarihi seyri hakkında bilgi verdiğimiz bir giriş bölümü bulunmaktadır. Sonunda ise muhtelif çalışmalara kolaylık sağlaması düşüncesiyle iki şairin divanlarında tespit ettiğimiz dinî ve tasavvufî kavramların verildiği dizin bulunmaktadır. Çalışmamızda madde başı olarak bulunmasa da dinî ve tasavvufî muhteva ile ilişkili olacağını düşündüğümüz bazı ek kavramlar dizinde yer almaktadır.

Çalışmamızın hazırlık evresinde tasavvufî bilgimizi arttırmak için bu konuda yazılmış klasik eserlerden önemli bir kısmını okumaya gayret gösterdik. Sonrasında Mısrî ve Bursevî hakkında yapılmış akademik çalışmaları inceledik. Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarını baştan sona tarayarak dinî ve tasavvufî kavramları tespit etmeye çalıştık. Elde ettiğimiz verileri, fişleme yöntemiyle ana ve alt başlıklara ayırarak tasnif ettik. Bu başlıkların tespit ve tasnifinde, Harun Tolasa'nın "*Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*", Mustafa Tatcı'nın "*Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası*", Cemal Kurnaz'ın "*Hayâlî Bey Divanının Tahlili*", Nejat Sefercioğlu'nun "*Nev'î Divânı'nın Tahlili*" ve Bilal

Kemikli'nin “*Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı*” isimli eserlerini inceleyip faydalanmakla birlikte çalışmamıza göre bazı başlıklarda değişiklik yaptık. Bütüncül bir bakış açısı oluşturmak ve sistemli ilerlemek amacıyla kavramların tahlilinde ele aldığımız kavramın öncelikle kısa ve öz tanımına yer verdik; sonrasında ise Mısrî ve Bursevî'nin bu kavramı hangi anlamlarda, hangi sebep ve ilgilerle kullandıklarını belirlemeye çalıştık. Her iki sûfi şairin incelediğimiz kavram hususunda, benzeyen ve ayrılan yönlerini belirlemeye çalıştık. Bunun yanı sıra teker teker tüm kavramların her iki sûfi şairin beyitlerinde hangi isim, teşbih ve tamlamalarla kullanıldığına yer vermeye ise özen gösterdik.

Çalışmamızın ana kaynakları, Doç. Dr. M. Murat Yurtsever tarafından hazırlanıp 2000 yılında Arasta Yayınları tarafından basılan “*İsmail Hakkî Bursevî Divan*” adlı eseri ile Prof. Dr. Kenan Erdoğan tarafından hazırlanıp 2019 yılında Akçağ Yayınları tarafından basılan “*Niyâzî-i Mısrî Divanı*”dır. Mukayese edeceğimiz her iki divan arasında dil birliğini sağlamak amacıyla bu çalışmalar seçilmiştir.¹ Çalışmamızda istifade edeceğimiz beyitlerin rahatlıkla bulunabilmesi için beyitlerin hemen altında verdiğimiz birinci numaralar şiire, ikinci numaralar ise beyit veya dörtlüğe aittir. Mısrî ve Bursevî'nin Divanları gazel ağırlıklı olduğundan, gazelleri özel olarak belirtilmeyerek mesnevi, musammat, müfred gibi türler uygun kısaltmalarla ifade edilmiştir.

Çalışmamızda, TDK'nin 2011 baskılı imza kılavuzunu esas almakla beraber anlaşılması güç bazı özel adların orijinal şekillerini korumayı uygun gördük. Beyitlerin yazımında ise bütün transkripsiyon harfleri kullanılmamış olup uzun ünlüler ile ayın ve hemzenin gösterilmesine dikkat edilmiştir.

Çalışmamız esnasında yardım ve desteklerini bir an esirgemeyen, engin fikirlerinden istifade ettiğim değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan Akçay'a, ilmî birikimlerinden istifade ettiğim, beni bu konuya yönlendirerek bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan değerli hocam Doç. Dr. M. Murat Yurtsever'e, kıymetli değerlendirmeleri ile çalışmamıza katkıda bulunan, ilimlerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Bilal Kemikli ve Dr. Öğr. Üyesi Olcay Kocatürk'e, desteklerinden dolayı arkadaşlarım Beyzanur Tuna, Rukiye Arslan ve Sinem Büyükkahraman'a, manevî

¹ Niyâzî-i Mısrî'nin Divan'ı hakkında yapılan diğer çalışmalar ise şunlardır: Hasan Kavruk, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri* (Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2004); Niyâzî-i Mısrî Halvetî, *Dîvân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı (Ankara: H Yayınları, 2013).

desteklerini her zaman hissettiğim ablam Hümra Özçelik başta olmak üzere en değerli hazinem aileme gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Ümmü Gülsüm Çiçek

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖN SÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	xii
KISALTMALAR.....	xix
GİRİŞ.....	1
KLASİK TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARINDA KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NİYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ'NİN HAYATLARI, EDEBÎ ŞAHSİYETLERİ VE MUHİTLERİ

I. NİYÂZÎ-İ MISRÎ	4
1. HAYATI	4
2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ	8
3. HALVETÎLİK.....	10
II. İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ.....	11
1. HAYATI	11
2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ	14
3. CELVETÎLİK	15

İKİNCİ BÖLÜM

NIYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ DİVANLARINDA DİN

I. İTİKAD.....	17
1. ALLAH.....	17
2. MELEKLER.....	23
2.1. Cebrail.....	25
2.2. Azrail.....	25
2.3. İsrâfîl.....	26
2.4. Kirâmen Kâtibîn.....	27
2.5. Hârût.....	27
2.6. Rıdvân.....	28
3. DİNÎ KİTAPLAR.....	28
3.1. Kur'an-ı Kerim.....	30
4. PEYGAMBERLER.....	32
4.1. Hz. Âdem.....	33
4.2. Hz. Nuh.....	35
4.3. Hz. İbrahim.....	36
4.4. Hz. İsmail.....	37
4.5. Hz. Yakup.....	37
4.6. Hz. Yusuf.....	39
4.7. Hz. Eyüp.....	41
4.8. Hz. Musa.....	41
4.9. Hz. Hızır, İlyas.....	44
4.10. Hz. Süleyman.....	45
4.11. Hz. Lokman.....	47
4.12. Hz. İsa.....	48
4.13. Hz. Muhammed.....	50
5. ÂHİRET VE ÂHİRETLE İLGİLİ MEFHUMLAR.....	54
5.1. Âhiret.....	54
5.2. Kabir, Berzah.....	56
5.3. Kıyamet, Mahşer.....	57
5.4. Deccâl, Süfyân.....	61

5.5. Mehdî	62
5.6. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar.....	63
5.6.1. Cennet	63
5.6.2. Hûri ve Gilman.....	67
5.6.3. Sidre ve Tûbâ	68
5.6.4. Kevser, Tesnîm, Selsebîl.....	69
5.7. A'râf.....	70
5.8. Cehennem ve Cehennemle İlgili Mefhumlar	70
5.8.1. Cehennem.....	70
5.8.2. Sırat	72
6. KAZÂ VE KADER, HAYIR VE ŞER	73
II. İBADET VE İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR	76
1. İBADET, AMEL.....	76
2. NAMAZ VE NAMAZLA İLGİLİ MEFHURLAR	79
2.1. Namaz	79
2.2. Ezan ve Kâmet	84
2.3. Kible.....	84
2.4. Abdest	85
2.5. Cami ve Mescid	86
3. ORUÇ.....	87
4. ZEKÂT.....	87
5. HAC VE HACLA İLGİLİ MEFHURLAR.....	88
5.1. Hac	88
5.2. Kâbe	89
5.3. Tavaf	91
5.4. Zemzem.....	92
6. KURBAN.....	92
7. DUA.....	94
III. SURE VE AYETLER	98
1. SURELER.....	98
2. AYETLER	100
IV. HADİSLER VE DİNÎ KAYNAKLI SÖZLER.....	126

1. HADİSLER.....	126
2. DİNİ KAYNAKLI SÖZLER.....	130
V. DİNİ ŞAHSİYETLER.....	133
1. DÖRT HALİFE.....	133
2. ÂL-İ ABÂ, ÂL-İ MUSTAFÂ.....	135
3. EBÛ HANÎFE.....	136
4. MÂLİK B. ENES.....	136
5. İMÂM-I ŞÂFÎ.....	136
6. AHMED B. HANBEL.....	137
VI. DİN İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	137
1. DİN, DİNDAR.....	137
2. İMAN, MÜ'MİN.....	139
3. İSLÂM, MÜSLÜMAN, ÜMMET.....	141
4. KÜFR, KÂFİR.....	142
5. İNKÂR, MÜNKİR.....	145
6. İLHÂD, MÜLHİD.....	147
7. PUT, PUTPEREST.....	148
8. FÂSIK.....	149
9. MÜNAFIK.....	149
10. YAHUDİ, NASÂRÂ, MECÛSÎ.....	149
11. İMAM.....	150
12. MÜEZZİN.....	151
13. VAİZ.....	152
14. MÜFTÜ.....	153
15. VAHİY.....	153
16. SÜNNET.....	154
17. RAHMET.....	154
18. HİDAYET, SIRÂT-I MÜSTAKÎM.....	157
19. ŞEFAAT.....	159
20. İSÂR.....	159
21. İSYAN.....	160
22. ŞİRK.....	161

23. SEVAP, GÜNAH, HARAM, TÖVBE	162
24. FARZ, VACİP, MENDUP.....	165
VII. DİĞER İTİKADÎ MEFHURLAR.....	165
1. LEVH-İ MAHFÛZ	165
2. MİRAC.....	166
3. BEZM-İ ELEST	168
4. BEYTÜ'L-MA'MÛR	170
5. ŞEYTAN.....	170
6. CİN.....	172
7. MÛBAREK AYLAR VE GÛNLER	172
7.1. Bayram	172
7.2. Recep Ayı.....	173
7.3. Şaban Ayı.....	173
7.4. Ramazan Ayı.....	174
7.5. Muharrem Ayı.....	177
7.6. Berat Gecesi	177
7.7. Kadir Gecesi.....	178

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ DİVANLARINDA TASAVVUF

I. VAHDET-İ VÛCUD VE TEVHİD.....	179
1. VAHDET, KESRET	179
2. TEVHİD (LÂ, İLLÂ).....	184
3. MÂSİVÂ.....	187
4. TECELLÎ	188
5. CEMAL, CELÂL (LUTUF, KAHİR).....	191
6. AŞK.....	195
7. FENÂ, BEKÂ	203
8. AKIL VE ÂKİL	206
9. GÖNÛL.....	209

10. ÂYİNE	217
11. DÜNYA, CİHAN VE ÂLEM.....	220
II. TASAVVUFÎ MERTEBELER VE MEFHURLAR	229
1. DÖRT KAPI	229
1.1. Şeriat	230
1.2. Tarikat	233
1.3. Marifet.....	235
1.4. Hakikat	237
2. MELÂMET	241
3. TERK	243
4. ZİKİR, VİRD	246
5. HALVET, CELVET	250
III. TARİKATLARLA İLGİLİ MEFHURLAR	252
1. TARİK, MEZHEP, MEŞREP.....	252
2. MENZİL, MAKÂM.....	257
3. TARİKATLAR	261
3.1. Celvetiyye	261
3.2. Halvetiyye	262
3.3. Kâdiriyye, Mevleviyye.....	263
4. FIRKALAR.....	263
4.1. Fırka-i Nâciye	263
4.2. Hamziyye	264
IV. DİVANLARDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR.....	265
1. İBRÂHİM B. EDHEM (ö. 161/778 [?])	265
2. ŞEYH SAN' ÂNÎ (ö. 211/826-27).....	265
3. HALLÂC-I MANSÛR (ö. 309/922).....	266
4. FERİDÜDDİN ATTÂR (ö. 618/1221).....	267
5. MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ (ö. 638/1240).....	268
6. YÛNUS EMRE (ö. 720/1320 [?]).....	270
7. BEDREDDİN SİMÂVÎ (ö. 823/1420).....	270
8. ÜFTÂDE (ö. 988/1580), AZİZ MAHMUD HÛDÂYÎ (ö. 1038/1628).....	270
9. ÜMMÎ SİNAN (ö. 1067/1657)	271

10. ŞEYH MUHAMMED UŞŞÂKÎ (ö. 1078/1682)	272
11. ATPAZARÎ OSMAN FAZLI (ö. 1102/1691)	272
12. NİYÂZÎ-İ MISRÎ (ö. 1105/1694)	275
13. İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ (ö. 1137/1725)	275
GENEL DEĞERLENDİRME	276
SONUÇ.....	286
KAYNAKÇA.....	288
KAVRAMLAR İNDEKSİ.....	300
MISRÎ DİVANI.....	300
BURSEVÎ DİVANI.....	324

KISALTMALAR

BD	: Bursevî Divanı
bkz.	: Bakınız
DEUİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İlh.	: İlahi
Kt.	: Kıt'a
M.	: Manzume
MD	: Mısrî Divanı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mf.	: Müfred
Ms.	: Mesnevi
Msm.	: Musammat
Mtf.	: Müteferrik
ö.	: Ölüm tarihi
Rb.	: Rubai
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TULLIS	: The Journal of Turkic Language and Literature Surveys
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

KLASİK TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARINDA KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT

Bir bilim dalı olan karşılaştırmalı edebiyatın özü, karşılaştırma metoduna dayanır. Bu telakkiye göre karşılaştırma yöntemi, bilimde kullanılmadan evvel insanoğlunun düşünce dünyasında mevcuttur. Atasözleri ise bu yönetime yatkınlığımızın remzidir.²

A.M. Rousseau ve Cl. Pichois, “*Littérature Comparée*” adlı eserlerinde karşılaştırmalı edebiyatı şu şekilde tanımlamışlardır:

“Karşılaştırmalı edebiyat; analogi, akrabalık ve etkileşim bağlarının araştırılması suretiyle, edebiyatı diğer ifade ve bilgi alanlarına ya da zaman ve mekân içerisinde birbirine uzak veya yakın durumdaki olaylarla edebî metinleri birbirine yaklaştırmayı amaçlayan yöntemsel bir sanattır. Yeter ki bu edebî metinler birçok dile ya da kültüre ait olsunlar; onları daha iyi tanımlayıp anlamak ve onlardan zevk alabilmek için aynı geleneğe ait bulunsunlar.”

A.M. Rousseau ve Cl. Pichois, karşılaştırmalı edebiyatın hudutlarını sınırlandıran bu tanımın ardından kavramın muhtevasını genişleterek araştırmacının amacına ulaşmasında engel teşkil eden ibareleri çıkartma yetkisi verirler. Örnek olarak ise “birçok dile ya da kültüre ait olma” ifadesini vererek, Amerikan karşılaştırmacılığının da günümüzdeki durumunu tanımlamışlardır. Zira R.Wellek’e göre karşılaştırmalı edebiyat, millî edebiyatın hudutları içerisinde daha iyi neticeler verebilir.³

Netice itibarıyla farklı telakkiler olmakla birlikte genel kanıya göre karşılaştırmalı edebiyat, hem ulusal hem uluslararası mahiyette olabilir. Hüseyin Arak’ın karşılaştırmalı edebiyat bilimi tanımlaması ise bu bilim dalının; zamanlar üstünde, farklı diller ve türler

² Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997), 11.

³ A.M. Rousseau - Cl. Pichois, *Karşılaştırmalı Edebiyat*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: MEB Yayınları, 1994), 182-183.

arasında, disiplinler ve diğer sanat dalları arasında değerlendirilebileceğini ifade eder. Karşılaştırmalı edebiyatın sınırlarını oldukça genişleten bu tanım dikkate değerdir.⁴

Gürsel Aytaç'a göre karşılaştırmalı edebiyatın görevi, "*farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek; ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, bu farklılığın nedenleri üzerine yorumlar getirmektir.*" Çağdaş veya farklı dönemlerde yazılmasına bakılmaksızın aynı dilde, aynı konuyu işleyen eserlerde muhakkak ayırt edici özellikler vardır. Farklılığın olmaması hali ise eserin taklit veya ardıl olduğunu düşündürür. Aynı malzemeyi kullanıp orijinal eser vermek ise malzemeyi farklı biçimde işlemekle mümkündür. Yani bakış açısını, düşünce dünyasını, anlatım tarzını ve üslubunu işin içine katarak özgün bir esere ulaşılır.⁵

Emel Kefeli karşılaştırmayı, "kişinin 'öteki' ile karşı karşıya gelmesi ve onu keşfetmesi" olarak tanımlar.⁶ Ağâh Sırrı Levend'e göre ise kıyaslama, "kişilikler, eserler ve edebiyatlar arasında" yapılır. Kişilikler, yerli etkilerden yabancı etkilere doğru genişleyen bir sırayla kıyaslanır. İlk olarak kişilikler arasındaki müşterek noktalar belirlenir ve sonrasında karşılıklı etkiler araştırılır. Eserler ise düşünce, motif, konu, tür ve tip yönüyle karşılaştırılır. Kişilikler ve eserleri karşılaştırmakla beraber edebiyatları da tüm öğeleriyle bir bütün olarak karşılaştırmak gerekir.⁷

Ağâh Sırrı Levend ve Gürsel Aytaç'ın değerlendirmelerinden mülhem Yavuz Bayram, karşılaştırmalı edebiyatın faaliyet alanlarını tasnif etmiştir:

"1. Edebî eserle felsefî, sosyolojik, psikolojik, tarihî ya da dinî bir eserin karşılaştırılması

2. Türk edebiyatına ait bir eserle yabancı bir edebiyata ait bir eserin karşılaştırılması

3. Anadolu sahası Türk edebiyatına ait bir eserle Çağatay sahası Türk edebiyatına ait bir eserin karşılaştırılması

⁴ Hüseyin Arak, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Komparatistin El Kitabı* (Ankara: Hacettepe Yayıncılık, 2012), 28.

⁵ Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi* (İstanbul: Say Yayınları, 2003), 15.

⁶ Emel Kefeli, "Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/8 (2006), 338.

⁷ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 1/44-48.

4. İslâm öncesi Türk edebiyatına ait bir eserle İslâmî dönem Türk edebiyatına ait bir eserin karşılaştırılması

5. Divan edebiyatına ait bir eserle halk edebiyatına ait bir eserin karşılaştırılması

6. 15. yüzyıl divan şiirine ait bir eserle 18. yüzyıl divan şiirine ait bir eserin karşılaştırılması

7. Sebki Hindî üslûbuna uygun yazılmış bir eserle mahallileşme cereyanına mensûp bir şâirin eserinin karşılaştırılması

8. İki farklı şâirin şiirlerinin karşılaştırılması

9. Bir şâirin iki farklı şiirinin karşılaştırılması”⁸

Nagehan Uçan Eke ise Yavuz Bayram’ın tespitinden hareketle, karşılaştırmalı edebiyatın Klasik Türk edebiyatı sahasındaki uygulama alanlarını belirleyerek bu alanda tespit ettiği çalışmaları ihtiva eden bir bibliyografya çalışması hazırlamıştır. Nagehan Uçan Eke bibliyografya çalışmasını; şair yazar mukayeseleri, eser mukayeseleri, tür ve şekil mukayeseleri, içerik mukayeseleri, anlatım özellikleri mukayeseleri, dönem mukayeseleri, divanlarda yer alan şiirlerin mukayeseleri, iki farklı edebiyat üzerine mukayeseler ve teorik çalışmalar olmak üzere dokuz başlık altında tasnif etmiştir.⁹

Mukayese çalışmalarının Klasik Türk edebiyatı sahasındaki ilk örnekleri, karşılaştırmalı edebiyatın gelişim ve yayılım gösterdiği 20. yüzyılın ortalarında verilmeye başlanmıştır. Bu minvalde yapılan ilk çalışma, Hasibe Mazıoğlu tarafından doktora tezi olarak hazırlanan “Fuzûlî-Hâfız: İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma” isimli eserdir. Nagehan Uçan Eke tarafından hazırlanan bibliyografya çalışmasının verilerine göre Klasik Türk edebiyatı alanında; 5 doktora tezi, 8 yüksek lisans tezi, 13 kitap, 134 makale olmak üzere toplam 160 çalışma tespit edilmiştir. Kâhir ekseriyeti diğer alanlarda tatbik edilen karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının, Klasik Türk edebiyatı sahasındaki gelişimi ise son yıllarda artarak devam etmektedir.¹⁰

⁸ Yavuz Bayram, “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2004), 72.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nagehan Uçan Eke, “Klasik Türk Edebiyatında Metinler Arasılık Alanında Bibliyografya Denemesi ve Hasibe Mazıoğlu’nun ‘Fuzûlî-Hâfız’ Örneği”, *Turkish Studies* 8/1 (2013), 2651-2670.

¹⁰ Uçan Eke, “Klasik Türk Edebiyatında Metinler Arasılık”, 2655.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ'NİN HAYATLARI, EDEBÎ ŞAHSİYETLERİ VE MUHİTLERİ

I. NİYÂZÎ-İ MISRÎ

1. HAYATI¹¹

Niyâzî-i Mısrî¹² 17. yüzyılda yaşamış, mutasavvıf ve şeyh kimliğiyle ün kazanmış döneminin en etkili sûfî şairlerindedir. Halvetî tarikatının Mısırye kolunun

¹¹ Niyâzî-i Mısrî'nin hayatına dair tafsilatlı çalışmalar kaleme alındığından bu çalışmada genel bir çerçeve sunulacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, "Niyâzî-i Mısrî", *Şarkiyat Mecmuası* 7 (1972), 183-226; Hüseyin Oral, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Tefekkürü, Eserleri* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1987); Baha Doğramacı, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988); Mustafa Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısrî el-Malatî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997); Kâmil Beki, *İbrahim Râkım Efendi Vâkıât-ı Niyâzî-i Mısrî (İnceleme-Metin)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997); Mustafa Kara, *Niyâzî-i Mısrî* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010); Mustafa Tatcı, *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hudâ Niyâzî-i Mısrî* (İstanbul: H Yayınları, 2010); Mustafa Tatcı, *Malatya'nın Gönül Sultanı: Niyâzî-i Mısrî* (Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013); Mustafa Lütfî Efendi, *Bir Mısrî Şeyhinin Kaleminden Hazret-i Niyâzî-i Mısrî*, haz. Aliye Uzunlar (İstanbul: Revak Kitabevi, 2013); Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2019); Mehmed Şemseddin Ulusoy, *Niyâzî-i Mısrî ve Bursa Mısrî Dergâhı "Gülzâr-ı Mısrî"*, haz. Mustafa Kara vd. (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları (Gaye Yayınevi), 2021).

¹² Niyâzî-i Mısrî hakkında yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Halil Çeçen, *Niyâzî-i Mısrî'nin Hatıraları (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992); Orhan Bağış, *Niyâzî-i Mısrî* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Mustafa Aşkar, "Tarikat-Devlet ilişkisi, Kadızadeli ve Meşayih Tartışmaları Açısından Niyâzî-i Mısrî ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (1999), 50-80; Abdullah Çaylıoğlu, *Niyâzî-i Mısrî Şerhleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000); Mustafa Aşkar, "Niyâzî-i Mısrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007); Hasan Kavruk, "Hatıraları Işığında Niyâzî-i Mısrî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009), 395-409; Bilal Kemikli, "Ümmî Sinan'dan Niyâzî-i Mısrî'ye Şiir ve Mânâ", *Elmalî: İrfan ve Sevgi Şehri*, ed. Bilal Kemikli (Antalya: Barış Matbaası, 2009), 211-220; Raşit Keskin, *Tahmîs-i Derviş Azbî Dîvân-ı Mısrî Efendi'nin Karşılaştırmalı Tahlili* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mustafa Özdamar, *Niyâzî Mısrî* (İstanbul: Kırk Kandil Yayınevi, 2011); Yunus Karataş, *Osmanlı'da Siyasal Bir Ceza Aracı Olarak Sürgün: Niyâzî-i Mısrî Örneği* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Muhammed Ülgen, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı'nda Tasavvufî İstılâhlar* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Mahmut Ay, "Niyâzî-i Mısrî'nin Kur'an ve Tefsir Anlayışı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*, ed. Bilal Gökkır vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2013), 183-228; Emine İşınsu, *Bukağı* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016); M.Efdal Emre, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı ve Şerhi* (İstanbul: Eser Kitap, 2017); Leyla İpekçi, *Dem Yüzü* (İstanbul: H Yayınları, 2017); Seyyid Muhammed Nur'ul-Arabi, *Niyâzî-i Mısrî Divânı Şerhi*, çev. M. Fazlı Güvenç (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017); Hasan Cafer, *Melâmet Kalesinin Hazinedarı Niyâzî-i Mısrî*, haz. Mustafa Tatcı-Gülten Küçükbasmacı (İstanbul: H Yayınları,

kurucusudur.¹³ Asıl adı Mehmed olan sūfî şair, şiirlerinde ilim tahsil etmek için Mısır'da ikamet ettiğinden, “Mısrî” mahlasıyla “Niyâzî” mahlasını kullanmıştır.¹⁴ Niyâzî-i Mısrî'nin bazen “Mısrî” bazen “Niyâzî” mahlasını kullanması çeşitli yorumlara sebep olmuştur.¹⁵ Divan'ında bu durumun örneklerinden ikisi şunlardır:

“İsm ü resmi mahv iken bu ‘âciz ü bî-çârenün

Nâmını Mısrî virüp dillerde ad u san iden”

(MD 137/7)

“La ‘l-i cânân olalıdan ey Niyâzî meşrebiün

Sözlerün ‘uşşâk içinde âb-ı hayvân eyledi”

(MD 186/12)

2017); Mahmut Dünder, “Niyâzî-i Mısrî'nin İlmî Kişiliği”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu 17-19 Kasım 2017*, ed. Nusret Akpolat vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017), 557-564; Sadık Yalsızuçanlar, *Anka* (İstanbul: Profil Kitap, 2018); Melâmî Ali Örfî Efendi, *Ey Gönül Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi*, haz. Mustafa Tatçı (İstanbul: H Yayınları, 2018); Seyyid Muhammed Nur'ul-Arabi, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi*, haz. Mustafa Tatçı-İbrahim Özay (İstanbul: H Yayınları, 2018); Soner Eraslan, “İbnü'l-Arabî'nin Niyâzî-i Mısrî Üzerindeki Etkisi: Risâle-i Vahdet-i Vücûd Örneği”, *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabi 15-16 Kasım 2018*, haz. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 91-101; Mustafa Efe - Olcay Kocatürk (ed.), “Niyâzî-i Mısrî -Dönemi ve Tesirleri-”, *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısrî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018* (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019); Fatma Kübra Minnet, *Niyâzî-i Mısrî'nin Dîvânı'nda İlahî Aşk Kavramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Hülya Taştekin, *Niyâzî-i Mısrî Divânı'nda Hakikat Bilgisini İdrâk Edebilme* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mustafa Tatçı, *Yunus Düşü Yolumuza “Yunus Emre, Niyâzî-i Mısrî ve Türk İslam Tasavvufu Hakkında Konuşmalar”* (İstanbul: H Yayınları, 2019); Faruk Duran, “İsmail Hakkî Bursevî'nin ‘Es’ ile-i Şeyh Mısrî'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkî’ İsimli Eseri”, *İSTEM: İslâm, San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 17/33 (2019), 267-289; Hasan Kavruk - Ramazan Sarıççek, “Metinler Arası İlişki Bağlamında Niyâzî-i Mısrî İle Ahmed Kuddûsî'nin ‘Dost Dost’ Redifli Şiirleri”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8/22 (2020), 259-272; Ekrem Çelik, *Niyâzî-i Mısrî'de İnsanın Asâleti* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mustafa Tatçı, *Yunus Düşü Yolumuza “Yunus Emre, Niyâzî-i Mısrî ve Türk İslam Tasavvufu Hakkında Konuşmalar 2”* (İstanbul: H Yayınları, 2021).

¹³ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı*, 19.

¹⁴ Aşkar, “Niyâzî-i Mısrî”, 33/166.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, Niyâzî-i Mısrî'nin gece kaleme aldığı şiirlerinde “Niyâzî” gündüz kaleme aldığı şiirlerinde “Mısrî” mahlasını tercih ettiğine dair bir rivayetin varlığından bahsederken Gibb ise bu iki farklı mahlasın yaşamının iki dönemine karşılık geldiğini düşünmektedir. Kenan Erdoğan da sülûkundan önce ve dervişliği esnasında “Niyâzî” mahlasını, sülûkunu tamamlayıp şeyh olduktan sonra ise “Mısrî” mahlasını kullandığını ifade etmektedir. Bkz. Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısrî el-Malatî*, 47-48; Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı*, 22.

Niyâzî-i Mısrî, 1027/1618 yılında Malatya'ya bağlı Aspozi beldesinde dünyaya gelmiştir. Niyâzî-i Mısrî'nin hayatının şekillenmesinde, tasavvufî havanın hakim olduğu bir aile ortamında yetişmesinin rolü yadsınamaz.¹⁶ Nitekim babası, Soğanlı'nın saygın ailelerinden Nakşibendiye tarikatına mensup Soğancızâde Ali Çelebi'dir.¹⁷

Dindar bir ailede yetişen Mısrî, kardeşi Ahmet ile birlikte sıbyan mektebine gidip bu yıllarda Kur'an, kıraat, kitabet ve ilmihal bilgilerini öğrenmiştir. Bu temel bilgilerden sonra, dönemin önde gelen âlimlerinin rahle-i tedrisinde aldığı hadis, tefsir, tasavvuf dersleriyle eğitim hayatını tamamlamış ve camilerde ders okutup vaazlar vermeye başlamıştır. Küçük yaşlardan itibaren tasavvufa meyilli olan Mısrî, babasının mensubu olduğu Nakşibendiye şeyhine bağlanmayı reddederek Malatyalı Halvetî şeyhi Hüseyin Efendi'ye intisab edip genç yaşta derviş olmuştur. Şeyhinin Malatya'yı terk etmesi üzerine Mısrî, ilim tahsil etmek ve yeni bir mürşide bağlanmak arzusuyla 1048/1638'de bir seyahate çıkmıştır. Diyarbakır ve Mardin'de birer sene kalan Mısrî, bu süre boyunca dinî bilgiler öğrenmekle meşgul olmuştur. Daha sonra Kerbelâ, Bağdat ve Kahire'ye ziyaretlerde bulunmuş, Kahire'de bir Kâdirî şeyhine intisap edip üç yıl burada kalmıştır. Kahire yıllarında Mısrî, gündüzleri Câmîü'l-Ezher'de dersleri takip ederken geceleri ise tekkede hizmet ve seyrüsülûkla manevî eğitimini sürdürmüştür. Şeyhinin zahir ilminden vazgeçmedikçe tarikat ilmine ulaşmanın mümkün olmadığını söylemesi, onu derinden sarsmıştır. Yardımına ise hayatının akışını değiştirecek bir rüya yetişmiştir.¹⁸ Rüyasında gördüğü Abdülkâdir-i Geylânî Mısrî'ye zâhir ilmiyle amel etmesini, tarikat ilmine ise bir mürşide intisap ederek ulaşabileceğini söyledikten sonra şeyhinin bu şehirde olmadığına işaret etmiştir. Rüyanın ardından Mısrî, şeyhinden izin alarak Kahire'den ayrılmıştır. Mısır, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli beldelerini gezdikten sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da fazla kalmayan Mısrî; Sokullu Mehmed Paşa Camii'nde irşad faaliyetlerinde bulunmuş, bir süre de burada bulunan bir hücrede halvete girmiştir. Hayatına rüyalarla yön bulan Mısrî, gördüğü rüya üzerine İstanbul'dan ayrılarak Anadolu beldelerini gezmeye devam etmiştir. Yolu Uşak'a düşen Mısrî, bir süre Ümmî Sinan'ın halifesi olan Mehmed Efendi'nin tekkesine misafir olmuştur. Bu esnada Elmalı'dan Uşak'a gelen Ümmî Sinan'a intisap etmiştir. Şeyhiyle beraber gittiği Elmalı'da dokuz yıl kalıp, şeyhine

¹⁶ Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısrî el-Malatî*, 48-49.

¹⁷ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı*, 21.

¹⁸ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı*, 22-23.

hizmet edip, türlü zahmetler çekerek sülûkunu tamamlayan Mısrî, halife olarak görevlendirilmesinin ardından Uşak, Çal ve Kütahya'da tebliğ ve irşad çalışmalarını sürdürmüştür. Kütahya'da bulunduğu sıralarda İstanbul'da cereyan edip Anadolu'ya yayılan Kadızâdeliler hareketinin tesiriyle 1072/1661 yılında hakkında çıkan dedikodulardan ötürü Mısrî, bu beldeden ayrıлып birkaç dervişle birlikte Bursa'ya yerleşmiştir. Kadızâdeliler zihniyetinin temsilcisi olan Vanî Mehmed Efendi'nin de katkısıyla Osmanlı topraklarında zikir, devrân ve semâ yasaklanmıştır. Mısrî ise bu yasaklara aldırış etmemiş aksine onun zikir ve sohbet halkası günden güne genişlemiştir. Zikir yaptıkları dergâhın yetersiz kalması üzerine hayırsever bir tüccar olan Abdal Çelebi tarafından Ulucami çevresinde bir dergâh yapılmıştır. (1080/1669)¹⁹ Zikir ve devrân yasağının tartışıldığı yıllarda sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa, ününü duyduğu Mısrî'yi Edirne'ye çağırmıştır. Davete icabet eden Mısrî, Edirne'de kırk gün kalmıştır. Bu ziyaret dönüşünde Bursa'ya gitmeden önce İstanbul'a uğramıştır. İstanbul'da iken Ayasofya Camii'nde dönemin ilim ve devlet adamları karşısında tekkelerin yaptığı hizmetlerden bahseden etkileyici bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı dinleyen dönemin padişahı IV. Mehmed ise zikir ve devrâna tekrar izin vermiştir. Bu hadise Mısrî'nin, dönemin etkili simalarından biri olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.²⁰ 1083/1672 veya 1085/1674'de dönemin padişah veya sadrazamının davetiyle tekrar Edirne'ye gittiği kayıtlara geçmiştir. Bu ziyaretinde cifr hesabına istinaden söylediği bazı siyasi konuşmaları sebebiyle Rodos'a sürgün edilmiştir. Mısrî'nin bu ilk sürgünü dokuz ay sürmüş, affedilmesi neticesinde Bursa'ya dönmüştür. Mısrî'nin Bursa'ya döndükten sonra da devam eden cezbeli hâli, şeriate aykırı bazı sözleri, vaazlarına sirayet eden siyasi hava sebebiyle bu sefer Limni'ye sürgün edilmiştir. Mısrî sürgün edildiği bu adada; tasavvufî faaliyetlerini devam ettirmiş, mensup olduğu tarîkatın yayılmasına katkıda bulunmuştur. On beş yıl süren Limni'deki sürgün yılları sonrasında ise tekrar Bursa'ya dönmüştür. Mısrî bu gelişinde Bursa'da yaklaşık bir buçuk yıl kalmıştır. Mısrî, II. Ahmet devrinde Osmanlı ordusunun çıkacağı Avusturya seferine devlet tarafından davet edilmiş. Bu davetten sonra yaklaşık iki yüz müridiyle sefer hazırlığına başlamıştır. Bu hazırlıktan haberdar olan dönemin devlet ricali, geçmişte vuku bulan bazı sıkıntıları dikkate alarak Mısrî'ye bir mektup göndermiştir. Bu mektupta II. Ahmed'in Mısrî'den talebi, sefere

¹⁹ Aşkar, "Niyâzî-i Mısrî", 33/166-167.

²⁰ Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısrî el-Malatî*, 80-82.

katılmak yerine Bursa’da kalması ve Osmanlı ordusuna dua ile destek olması yönündedir. Mısrî ise bu talebi reddedip müridleriyle beraber yola devam etmiştir. Mısrî ve beraberindeki müridler, 1104/1693 yılı Haziran ayında Edirne’ye ulaşmıştır. Mısrî’nin Selimiye Camii’nde vaaz edeceğini duyan halk, caminin etrafında toplanmıştır. Bu durumdan haberdar olan devlet ricali ise ivedilikle çıkardıkları fermanla Mısrî’yi tekrar Limni’ye sürgüne göndermiştir.²¹ Artık Mısrî, alelacele sürgün edilmesinden muzdarip, devrin idarecilerine ise kırgın ve kızgındır. Mısrî, sürgünde geçen çileli ve zorlu yıllarının, ilerlemiş yaşının da etkisiyle hayatının son günlerinde ibadet ve zikirle meşgul olmuştur. Mısrî’nin vefatı da hayatı gibi yine sürgünde olmuştur. Limni adasında 1105/1694 yılında hayata veda etmiştir. Vasiyeti üzerine Baltacı Mehmed Paşa’nın yanına defnedilmiş, daha sonra kabri üzerine bir türbe yaptırılmıştır. Mısrî ’nin mezar taşında yazılı olup vefatına düşürülen tarih ise şöyledir:²²

“Mazhar-ı feyz-i tarikat kâşif-i sırrullâh

Mürşid-i ehl-i hakikat ârif-i pür intibâh

Ömrünü takvâ ve zikrullâh ile itti tamâm

Cây-ı ârâyiş değildir bil di kim bu hânkâh

Tekyegâh-ı âlem-i Mısr teni terk eyleyüp

Âlem-i lâhût’a gitti şevkile bî-iştibâh

Dât-yi pür-şevki Hasîb söyledi târihi

Eyle Mısrî Efendiye kasr-i adni câygâh”

Sene 1105

2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Tasavvuf tarihinin en önemli simalarından biri olan Niyâzî-i Mısrî’nin ilim ve marifet aşkı, çocukluk yıllarında başlayarak yaşamı boyunca devam etmiştir. Şahsiyetinin

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı*, 36-43.

²² Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısrî el-Malatî*, 103-105.

şekillenmesinde en mühim faktörlerden biri olan bu duygu, onu ilmî yolculuklara çıkarmıştır. Şahsiyetinin şekillenmesinde payı olan manevî yönüne katkıda bulunan menziller ise Diyarbakır, Mardin, İskenderiye, Mısır, Uşak, Kütahya, Elmalı, Bursa, Edirne, İstanbul, Rodos ve Limni'dir.²³

Mısırî sahip olduğu ilmî birikimi sûfî kimliğiyle insanlara aktarmak için büyük gayret göstermiş, bu uğurda kimi vakit Bursa Ulucami'nde verdiği vaazlarla insanları irfan yoluna çağırmış kimi vakit sürgün yıllarında karşılaştığı farklı inançlara mensup insanlara yardım etmiş kimi vakit şeyhi Ümmi Sinan'ın rehberliğinde farklı şehirlerde insanların dertlerine derman olmuştur. O, hayatını Hakk'a ve halka hizmetle geçirmiştir.²⁴

Niyâzî-i Mısırî'nin yaşadığı yüzyıl, Osmanlı'nın gerilemesinin her alana sirayet ettiği bir dönemdir. Niyâzî-i Mısırî bu tabloda, tekkesine kapanıp uzlete çekilmektense hareketli bir tasavvufî hayat yaşamayı, hak bildiğini çekinmeden söylemeyi tercih etmiştir.²⁵

Niyâzî-i Mısırî'nin çile ve zahmet dolu hareketli hayatına rağmen irili ufaklı bir çok eser yazması dikkate değerdir.²⁶ Onun tanınmasında eserlerinin de rolü vardır. Zira Divan'ı başta olmak üzere eserleri, tarikat çevrelerince rağbet görmüş, tasavvuf kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Mısırî eserlerini Arapça ve Türkçe olarak kaleme almış, pek çoğunu Türkçe olarak yazarak Türk diline zenginlik kazandırmıştır.²⁷

Yûnus tarzı söyleyişin en güçlü takipçisi olan Niyâzî-i Mısırî şiirlerini, şekilden ziyade manayı önceleyen külfetsiz bir dille kaleme almıştır. Bu sebeple onun eserlerinde vezin ve kafiye kusurları başta olmak üzere şekilde aksaklıklar bulunmaktadır. O; şiirlerinde divan ve halk tarzına eşit mesafede durmuş, Yûnus mektebinde yetişirken bir yandan da Fuzûlî'yi okumayı ihmal etmemiştir. Tekke edebiyatında yer alan iki yönlülük gereği o da hem halka hem de okumuş kesime hitap etmeyi arzulamıştır. Mısırî'nin her kesime hitap eden şiirleri asırlarca okunmuştur. 200 küsur şiirinden 110 tanesi bestelenen Niyâzî-

²³ Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısırî el-Malatî*, 110.

²⁴ Ülgen, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı'nda Tasavvufî İstulâhlar*, 12.

²⁵ Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısırî el-Malatî*, 112.

²⁶ Mısırî'nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısırî el-Malatî*, 115-136.

²⁷ Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısırî el-Malatî*, 115-116.

i Mısrî, bu yönüyle Yûnus'tan sonra şiiirleri en çok bestelenen şair olarak nitelendirilmiştir.²⁸

3. HALVETİLİK

Tasavvufun ilk dönemlerinde halvet; bir meşrep, bir makâm adı olarak kullanılmakta iken sonraki dönemlerde tarikat adı olarak kullanılmıştır. Halvetiyye'nin ilk olarak İbrâhim Zâhid-i Gîlânî zamanında zuhur ettiği kabul edilir. Ancak Halvetiyye tarikat olarak Ömer el-Halvetî zamanında teşekkül etmiştir. Azerbaycan'da kurulan ve gelişen bu tarikat önce Anadolu'da yaygınlaşmış, sonrasında ise Balkanlar, Mısır, Suriye, Kuzey Afrika, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır.²⁹ Halvetiyye tarikatı Anadolu ve Rumeli'de en çok tekkesi bulunan, birçok şube ve kola sahip olan, İslâm coğrafyasının en yaygın tarikatlarından birisidir. Bu ününde, Pir-i Sâni olarak kabul edilen Yahya Şirvanî ve müridi Dede Ömer Rûşenî'nin rolü büyüktür.³⁰ Halvetîliğin Anadolu'ya intikali ise Sadreddin Hiyâvî'nin halifelerinden Amasyalı Pîr İlyas vasıtasıyla gerçekleşmiştir.³¹

Tarikat pirinin halvete büyük önem vermesi, bu lakapla anılmasına ve tarikata has bir isim olmasına sebep olmuştur.³² Tarikatın ismindeki Halvet kelimesinin “hı”sının, mâsivâdan arınan kalbin güçlenmesine, “lâm”ının zikirde duyulan feyze, “vav”ının zahir ve batını korumak kaydıyla ahde vefaya, “te”sinin temkine, “ye”sinin zorlukların ardından gelen kolaylığa, “he”sinin ise müşâhedeye işaret ettiği düşünülmektedir.³³

Bu tarikatın temel özellikleri; Esmâ-i seb'a (yedi isim) zikri ile meşgul olmak, tevhid kelimesini dilden düşürmemek ve masîvâdan uzaklaşıp kalbi arındırmaktır.³⁴ Esmâ-i Seb'a: Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr isimlerini içerir. Halvetîlik'te Allah'ın bu yedi ismine karşılık nefsin yedi sıfatı vardır: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziyye, nefs-i marziyye, nefs-i kâmile. “*Sıfatlarla sülûkün türleri, âlemler, haller, mahaller, vâridler, şühûdlar, isimler*

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan, *Niyâzi-i Mısrî Hayatı*, 49-92.

²⁹ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/393-394.

³⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 288-289.

³¹ Uludağ, “Halvetiyye”, 15/394.

³² Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 288.

³³ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), 390.

³⁴ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 390.

ve nurlar arasında belli bir ilişki vardır.”³⁵ Halvetîlerde nefsin kemale erdirilmesini amaçlayan seyrüsülûk, bu yedi mertebede cereyan eder. Seyrüsülûk esnasında aşılın bu yedi mertebeye “etvâr-ı seb‘a” denir.³⁶

Halvetiyye tarikatına intisap etmiş bir müridin, her gün tek başına okuduğu zikirler, virdler, dualar bulunmakla birlikte; cehrî olarak topluca yaptıkları zikir toplantıları da vardır. Topluca yapılan bu zikre “darb-ı esmâ, hadrâ, devran” isimleri verilmiştir. Haftanın belli günlerinde tekkelerde icra edilen bu zikre; halka halinde oturarak başlanır, ayakta devam edilir, sonrasında ise devrana başlanır. Bu zikir meclislerinde mûsikiye önem verilir. Zikir yapılırken ilahiler okunur; ney, def, kudüm başta olmak üzere mûsiki aletleri kullanılır.³⁷

Halvetiyye tarikatı; Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere başlıca dört ana kola ayrılmıştır. Niyâzî-i Mısırî ise Halvetiyye’nin dört ana kolundan biri olan Ahmediyye’nin Mısriyye şubesinin kurucusudur.³⁸

II. İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ

1. HAYATI³⁹

İsmail Hakkî Bursevî⁴⁰,nin hayatına dair en güvenilir bilgiler, kuşkusuz yine kendi kaleme aldığı eserlerinde mevcuttur. Bursevî’nin *Tamâmü’l-Feyz* ve *Silsilenâme-i Celvetiyye* adlı eserlerinin yanı sıra vâridât, mektûbât ve makâlât türündeki muhtelif eserlerinde de hayatı hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür.⁴¹

³⁵ Uludağ, “Halvetiyye”, 15/394.

³⁶ Halvetiyye tarikatının usulü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, “Halvetiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 702-705.

³⁷ Uludağ, “Halvetiyye”, 15/394.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 393-406; Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 551-561.

³⁹ İsmail Hakkî Bursevî’nin hayatına dair tafsilatlı çalışmalar kaleme alındığından bu çalışmada genel bir çerçeve sunulacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Namli, *İsmâil Hakkî Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001); Mehmed Ali Aynî, *İsmail Hakkî Bursevî*, haz. İsmail Dervişoğlu (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013); İsmail Hakkî Bursevî, *Divan*, haz. M.Murat Yurtsever (Bursa: Arasta Yayınları, 2000); Hüseyin Vassaf, *Kemalname-i İsmail Hakkî (Bursevî Biyografisi)*, haz. Murat Yurtsever (Bursa: Arasta Yayınları, 2000).

⁴⁰ İsmail Hakkî Bursevî’nin hayatı ve eserlerine dair yapılan tüm çalışmalarla ilgili 2020 yılında Özlem Güngör tarafından bir bibliyografya hazırlanmıştır: Özlem Güngör, “İsmâil Hakkî Bursevî ve Eserlerine Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, *TULLIS* 5/2 (2020), 199-232.

⁴¹ Ali Namli, “İsmâil Hakkî Bursevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/102.

Bursevî, 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış müfessir ve mutasavvıf kimliğiyle ün kazanmış güçlü bir şairdir. Celvetî şeyhi olan Bursevî'nin benimsediği düşünce sistemi ise Ekberîyye'dir.⁴² Hayatının önemli bir bölümünde Bursa'da ikâmet edip burada medfun olduğu için "Bursevî" nisbesiyle ünlenmiştir. Bunun yanı sıra Celvetiyye tarikatına mensup olması sebebiyle Şeyh ve Celvetî olarak adı anılmakta ise de Divan'ında yer alan beyitlerinde mahlasının "Hakkî" olduğunu ifade etmektedir.⁴³

"Ben semiyî-i zebîham ey 'âşık

Mahlasum Hakkî ismüm İsmâ'il"

(BD Rb. 20/1)

İsmail Hakkî Bursevî, 1063/1653 yılında Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'da dünyaya gelmiştir. Aslen İstanbullu olan babası Mustafa Efendi, 1062/1652 yılında çıkan büyük bir yangında tüm varlığını kaybetmiş, sonrasında ise akrabalarının yaşadığı Aydos'a yerleşmiştir.⁴⁴

Bursevî, Rumeli'de başlayıp İstanbul'da süren 16 yıllık tahsil hayatını Celvetiyye tekkeleri ve pirlерinin rahle-i tedrisinde geçirmiştir. Eğitim hayatının ilk beş yılını Aydos'da Şeyh Ahmed Efendi'nin yanında, sonraki yedi yılını ise Edirne'de Şeyh Abdalbâki Efendi'nin yanında geçirmiştir. Hafızlığını bu süreçte tamamlayan Bursevî, akabinde tekke iklimi içerisinde tasavvufî ve şer'î ilimleri hâvi sistemli bir eğitimden geçmiştir. Eğitim hayatının son üç yılını İstanbul'da bulunan şeyhi Atpazarlı Osman Efendi'nin himayesinde geçiren Bursevî, bu süreçte seyrüsülûkunu tamamlayıp icazet almıştır. Bu gelişmenin ardından ise Celvetî şeyhi olarak irşad çalışmalarına girişmiştir. İsmail Hakkî'nin eğitim hayatı boyunca ilminden faydalandığı hocaları arasında sıklıkla zikredilen isimler bu üçüdür. Fakat Bursevî'nin üzerinde hem hocası hem şeyhi olması sebebiyle diğerlerine oranla Osman Fazlî'nin tesiri daha fazladır. Bursevî'nin Celvetiyye tarikatına intisap etmesi ve seyrüsülûku Osman Fazlî'ye biat etmesiyle başlamıştır.

⁴² Ali Namlı, "Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32 (2018), 366-367.

⁴³ Bursevî, *Divan*, 3.

⁴⁴ Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23/102.

Şeyhinin tavsiyesine uyarak halvete giren Bursevî; İstanbul'da geçirdiği üç yılda ise hat, musiki ve tecvit hocalarından ders almıştır. Bursevî elli yıllık bir dönemi kapsayan irşad faaliyetlerine Rumeli'de başlayıp Bursa'da ölümüne dek devam ettirmiştir. Bursevî bu süre zarfında muallim, vaiz, müşid ve müellif olmak üzere dört hizmeti birlikte yürütmüştür. Bursevî'nin ilk tayin yeri Üsküp'tür, burada altı sene kalmıştır. İkinci görev yeri ise yaklaşık bir yıl kaldığı Köprülü'dür. Üçüncü görev yeri de üç yıla yakın kaldığı Usturumca'dır. Bursevî, Rumeli'de geçen irşad yıllarında türlü sıkıntılar çekmiştir. Osman Fazlî, Bursa'daki halifesi Sun'ullah Efendi'nin vefat etmesi sebebiyle yerine Bursevî'yi halife olarak görevlendirmiştir. İsmail Hakkî'nin Bursa yılları irşad faaliyetlerinin en verimli, en uzun yıllarıdır. Bu dönemde Ulucami'de vaazlar vermiş, halkı irşad etmeye devam etmiş, arta kalan vakitlerini ise eserlerine ayırmıştır. Bursevî; Divan'ını bu yıllarda kaleme almış, Rûhu'l-Beyân tefsirini ise yine burada tamamlamıştır. 1690 yılında Magosa'ya giderek sürgünde olan şeyhi Osman Fazlî'yi ziyaret etmiştir. Geri dönüşünden hemen sonra vefat eden şeyhi Osman Fazlî'nin işareti üzerine Celvetiyye silsilesinin 32. şeyhi olarak tayin edilmiştir.⁴⁵

Bursevî; askerlere manevi güç vermek amacıyla II. Mustafa'nın çağrısı üzerine I. ve II. Avusturya seferlerine katılarak vatanın müdafaasında görev almıştır. Bursevî'nin Divan'ında zamânedен şikâyet ettiği beyitlerde, bu seferlerin sebep ve sonuçlarına halk ve saray üzerindeki etkisine yer verdiği görülür.⁴⁶

Bursevî ilki 1700, ikincisi 1710 yılları olmak üzere iki kez hac ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaretleri sırasında bir süre konakladığı Şam ve Kâhire'de birçok âlimle irtibat kurmuş, fikir alışverişinde bulunmuştur. Hareketli bir hayat geçiren Bursevî; hac ziyareti sonrasında Tekirdağ, Şam, Üsküdar ve Bursa olmak üzere Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde ikamet etmiştir. 1725 yılında ise Bursa'da hayata veda etmiştir. Bursevî, Bursa'nın Tuzpazarı semtinde bulunan cami, medrese ve çilehânedен oluşan İsmail Hakkî Tekkesi ismini taşıyan külliyyede medfundur.⁴⁷

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bursevî, *Divan*, 3-7.

⁴⁶ Aynî, *İsmail Hakkî Bursevî*, 31.

⁴⁷ Bursevî, *Divan*, 7-9.

Bursevî'nin mezar taşında yer alan Hâdî Çelebi tarafından vefatına düşürülen tarih ise şöyledir:

“*Hak Hak dedi azm eyledi Hakkî Efendi cennete*”⁴⁸

2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Yaşadığı yüzyılın en velud Osmanlı müelliflerinden birisi olan Bursevî, “Hak Teâlâ bu kulunu kitâbetle mübtelâ etmiştir.” söylemiyle bu ününün Hakk’ın bir lutfu olduğunu dile getirir.⁴⁹ Bursevî; altmış yılı aşkın yazın hayatı boyunca tek bir konu veya alana yönelmekten ziyade edebiyat, tasavvuf, hadis, tefsir, fıkıh gibi muhtelif birçok alanda eserler vücuda getirmiş çok yönlü bir mutasavvıftır.⁵⁰ Bursevî; “*Tuhfe-i Atâiyye*”, “*Mecmua-i Hakkî*” ve “*Silsilenâme-i Celvetiyye*”de o zamana dek tamamladığı kırk beş eserden bahsetmektedir. Hayatının sonlarına doğru telif ettiği eserlerinden olan “*Kitabü’z-Zikr ve’ş-Şeref*”de ise eserlerinin yüzü aşkın olduğunu ifade etmektedir.⁵¹ Bursevî, manzumelerinin ise on bin kadar olduğunu söyler.⁵² Bursevî nesir eserlerinde duygu ve düşüncelerini daha güzel ifade edebilmek amacıyla sık sık manzumelere yer vermiş, nesrini nazmı ile süslemiştir.⁵³

Bursevî, eserlerini çoğunlukla Türkçe ve Arapça olarak kaleme almıştır. Bunun yanı sıra bazı eserlerinde Arapça ve Türkçeyi birlikte kullanırken, bazı eserlerinde ise Farsçaya yer vermiştir. Eserlerini yalın ve külfetsiz bir Türkçe ile kaleme almasını, geniş halk kitleleri tarafından kolay anlaşılacak ve tam fayda sağlamak istemesiyle açıklamıştır.⁵⁴ Bu hususta Muallim Naci, Bursevî için “Türkçe tarz-ı ifâdesi, o zamâna göre fevkalâde addolunsa lâyıktır.” demiştir.⁵⁵ Bursevî'nin şiirleri; nazım kurgusu düzgün, edebî sanatlar bakımından zengin, vezin ve kafiye yönüyle başarılıdır.⁵⁶ Bursevî'nin hakikate müstenit

⁴⁸ M.Murat Yurtsever, *İsmail Hakkî Bursevî* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 14.

⁴⁹ Namı, “Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî”, 339.

⁵⁰ Bursevî'nin yüzü aşkın eseri ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Namı, *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, 161-220.

⁵¹ Bursevî, *Divan*, 9.

⁵² Namı, “Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî”, 340.

⁵³ Yurtsever, *Bursevî*, 10.

⁵⁴ Namı, “Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî”, 340.

⁵⁵ Muallim Naci, *Esâmî* (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1308), 59.

⁵⁶ Yurtsever, *Bursevî*, 10.

şairleri; etkileyici, özlü ve ilham eseridir.⁵⁷ Şiirleri, kurucu metinler arasında zikredilirken kendisi de “Tükçeyi Kuran” şairler arasında sayılmıştır.⁵⁸

Bunun yanı sıra Bursevî, musiki ile de ilgilenmiştir. Güfte mecmualarında eserleri bulunan Bursevî'nin pek çok güftesinin özellikle Duhânî Şerif Çelebi tarafından bestelendiği de kayıtlara geçmiştir.⁵⁹

3. CELVETİLİK

Bir meşrep ve makâm adı olan celvet, sonraki dönemlerde bir tarikat adı olarak kullanılmıştır. Celvetiyye'nin ilk olarak İbrâhim Zâhid-i Gîlânî zamanında zuhur ettiği kabul edilir. Ancak Celvetiyye tarikat olarak Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında teşekkül etmiştir. Bu tarikatın tarihi seyri ile ilgili görüş bildiren birtakım müellifler, Celvetiyye'nin İbrâhim Zâhid Geylânî döneminde “hilal”, Üftâde döneminde “ay”, Hüdâyî döneminde “dolunay” halinde olduğunu dile getirmişlerdir. Celvetiyye tarikatı, İbrâhim Zâhid Geylânî silsilesinden gelmesi yönüyle Halvetiyye ile Aziz Mahmud Hüdâyî'nin silsilesinin Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşması yönüyle de Bayramiyye ile birleşmektedir.⁶⁰

Celvetiyye tarikatı İstanbul merkezli teşekkül etmekle birlikte zamanla Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridleri vasıtasıyla Orta Anadolu ve Balkan topraklarına yayılmıştır. Bu tarikatın ikinci merkezi ise Bursa'dır.⁶¹

Celvetîliğin sülûkünün esaslarını; tezkiye, tasfiye ve tecliye oluşturur. Sülûkun esaslarını icra etmenin yolu ise zikirle meşguliyet ve mücâhededir. Cehrî zikri temel alan Celvetîlikte tevhid zikri başta olmak üzere Halvetîliğin esasları olan esmâ-i seb'a zikri de büyük önem arz eder. Bilhassa Hüdâyî sonrası Celvetî şeyhleri, esmâ-i seb'a zikrine

⁵⁷ Bursevî'nin şiir anlayışı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Aydemir, “Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinden Hareketle Şiir Görüşü ve Şiir Yazma Şekli”, *Turkish Studies* 2/3 (2007), 106-121; M.Murat Yurtsever, “Şiir Vadisinde İsmail Hakkı”, *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, haz. Ramis Dara (Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002), 114-120.

⁵⁸ Yurtsever, *Bursevî*, 10.

⁵⁹ M.Murat Yurtsever, “İsmâil Hakkı Bursevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/107.

⁶⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/273-274.

⁶¹ Hasan Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 939.

rağbet etmişlerdir. Celvetiler tarafından diz üstüne kalkılarak icra edilen bu âyinlere “nısf-ı kıyâm ya da Hızır kıyamı” adı verilir. Zikirden sonra amellerin en faziletli olarak değerlendirilen nefisle mücâhedeğe önem verilmiştir.⁶² Bu tarikatta sülûkun tabiat, nefis, ruh ve sır olmak üzere dört mertebesi vardır. Şeriatın mukabili olan tabiat mertebesi, sâlikin itidal üzerine bedensel ihtiyaçlarını karşılayıp helal dairesinde yaşamasını gerektirir. Tarikatın mukabili olan nefis mertebesine erişen sâlikin ise mücâhede ve riyâzetle nefisini kötülüklerden arındırması esastır. Marifet makâmının mukabili ruh, hakikatin mukabili ise sırdır. Ruh mertebesinde marifetullâhı idrak eden sâlik, sır mertebesine yükselişle kemale erer. Bu dört makâm ve mertebeyi tamamlayan sâlikin kendi varlığı ortadan kalkar, yalnızca vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın varlığı kalır. Bu usülle sülûkunu tamamlayan dervişler, şeyhlerinin icazetiyle halife tayin edilir.⁶³

Celvetiyye tarikatı; Selâmiyye, Fenâiyye, Hâşimiyye ve Hakkıyye olmak üzere dört şubeye ayrılmıştır. İsmail Hakkî Bursevî ise Celvetiyye'nin Hakkıyye şubesinin kurucusudur.⁶⁴

⁶² Yılmaz, “Celvetiyye”, 2015, 968-970.

⁶³ Yılmaz, “Celvetiyye”, 2015, 965-967.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, “Celvetiyye”, 2015, 939-944.

İKİNCİ BÖLÜM

NİYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ DİVANLARINDA DİN

I. İTİKAD

1. ALLAH

Allah, mutasavvıf şairlerin manzumelerinin tamamına tesir eden başat konulardan biridir.⁶⁵ Vahdet-i vücud anlayışına göre Allah; “bütünüyle mevcûd bir ‘vücûd’ur, görünen şeyler ise sadece ‘hüviyyet’den ibarettir.”⁶⁶

Hû diyenler hüviyyete irişür

Sırr-ı ‘âlî-i hazrete irişür

(BD İlh. 39/7)

Hem Mısırî’nin hem Bursevî’nin manzumelerinde, muhabbetullah neşesiyle kaleme alınan tevhid ve münacatlara sıklıkla rastlanır. (MD 23/1-2..5, MD 60/1-2..7, BD İlh. 61/1-2..5 vd.)

Ey Allah ’ım seni sevmek ne güzeldür ne güzeldür

Yolunda cân u bâş virmek ne güzeldür ne güzeldür

(MD 61/1)

Gözün yaşlarını dök hâk-i râh-ı ‘âlem-i ışk ol

İrişe derdüne dermân bulasın rahmet-i Feyyâz

(BD 152/2)

⁶⁵ Bilal Kemikli, *Dost İllinden Gelen Ses* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017), 84.

⁶⁶ Bilal Kemikli, *Sun ’ullâh-ı Gaybî Dîvânı (İnceleme-Metin)* (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), 109.

Her iki sûfi şair de yaratılmış olan her şeyi; Hakk'ın isim, sıfat ve tecellîlerini gösteren bir ayna olarak tasavvur eder. (Ayrıca bkz. MD Msm. 103/4, MD 120/1, BD 71/13, BD 240/1-2, BD 247/3, BD 250/5 vb.)

'İbretile şeş cihetden görinen eşyâya bâk

Cümle bir âyînedür kim vech-i Rahmân andadur

(MD 33/5)

Kesreti vahdetde gör vahdetde kesret seyrin it

Bu merâyâda yüri Sübhân'ı gözle dem-be-dem

(BD 206/3)

Her şeye sirayet eden Hakk'ın tecellisini ise gözsüzler göremez, onu yalnızca basiret sahipleri görebilir. (MD 142/5, MD 186/9, BD 171/4, MD 79/11 vb.) Bursevî bir beyitinde, Allah'ı görmek için can gözünü açmak gerektiğini dile getirir. (BD 270/4)

İşit Niyâzî'nün sözün bir nesne örtmez Hak yüzün

Hak'dan 'ayân bir nesne yok gözsüzlere pinhân imiş

(MD 78/9)

Ma 'ârifden dem urma çünkü Hak'dan bî-habersin sen

Tekellüm itme "küntü kenzi" çünkü bî-gühersin sen

(BD 248/1)

Her iki sûfi şaire göre dünyaya gelmekten murad, Hakk'ı bilmektir. (MD 22/7, BD Msm 1/6, BD 252/1 vb.) Rabb'ini bilmenin yolu ise nefsi bilmekten geçer. (MD M. 37/4, MD 121/3, BD İlh. 17/4) Bu minvalde her iki sûfi şair de Hakk'tan gayrısına meyletmemek gerektiğini dile getirirler. (MD 3/6, MD 98/7, MD Msm. 102/1, BD 203/2, BD 247/5, BD 264/1-4, BD 354/5, BD İlh. 18/1-2 vb.) Çünkü mâsivâyâ meyleden, Hakk'ı bulamaz. (MD

4/5, MD 12/6, MD 108/3, BD 196/2, BD 306/2, BD İlh. 10/6 vb.) Her iki sûfî şair de Hakk'ı idrak etmenin yolu olarak aşkı gösterir. (Ayrıca bkz. MD 185/5, BD 5/5 vb.)

Vasl-ı Hak olmaga eylersen heves

'Aşka ulaş gayrıdan gönlünü kes

(MD 77/1)

Hakk'a kurbet ister isen var bahr-i 'ışka düş

Hakkıyâ bî- 'ışk olanlar oldılar Hak'dan cüdâ

(BD 1/7)

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre yere göğe sığmayan Allah, mü'min kulunun kalbine sığmıştır. (MD 129/5, BD Ms. 1/5, BD 7/1) Her iki şair de Allah'ın lutuf ve kahrının bir olduğunu dile getirir. (MD 178/5, BD 153/4) Mısırî Allah'ın lutfunun, kahr ve celâlinin içinde gizli olduğunu vurgular. (MD M. 161/4) Bursevî ise bir beyitinde, Hakk'ın lutfunu ve keremini isteyip kahr vechini istemediğini dile getirir. (BD 28/5)

Her iki şair de Allah'ın takdirine rıza göstermek gerektiğini vurgular. Mısırî bu anlam çerçevesinde, Hak ne takdir ederse onun gerçekleşeceğini vurgularken Bursevî ise her işi Allah'a bırakmak gerektiğini dile getirir.

Ne kim takdîr idüpdür Hak olur elbetde ol zâhir

Ne tedbîr idevüz ana ki takdîrin hakîm itmiş

(MD 80/3)

Çık aradan Hâlık'a tefvîz eyle her işi

Fânî fi'llâh ol kazâdan da rızâdan fârig ol

(BD 199/5)

Her iki sûfî şair de Allah'ın Hâlık esmasına yer vermiştir. (MD Msm. 124/1-2..5, BD 175/1, BD 199/5) Mısırî bir beyitinde, on sekiz bin âlemi "kün" terkihiyle tek nefeste

kuranın Hak olduğunu dile getirir. Bursevî ise bu minvalde bir beyitinde, her şeyi yaratan Hakk'ın nefesinden, bir emirle âlemin ve âdemin hayat bulduğunu dile getirir. (Ayrıca bkz. BD İlh. 19/3)

On sekiz bin 'âlemi tutup kuran

Kâf u nûnun terkîbiyle yek-nefes

(MD 77/5)

Bir demde tecellî idüp a 'yân-ı vücûda

Bir emr ile 'âlemleri îcâd iden Allâh

(BD Msm. 4/69)

Her iki sûfî şair de Allah'ın kudret sahibi olmasını “dest-i kudret” terkibiyle şiire taşır. (Ayrıca bkz. MD 68/6, BD 245/3) Allah'ın her şeye gücü yeter.

Dest-i kudretle yazılmış yüzine âyât-ı Hak

Gönlümün tahtında sultânumdur Allâh hû diyen

(MD 129/2)

Derd ile dildâr için rûz u mesâ âh idenün

Bir gün ola dest-i kudret kim gözi yaşın sile

(BD 281/5)

Her iki şaire göre de sanatların sanatkârı, Allah'tır.

Sâni 'i gör günde yüzbin dürlü san 'at gösterür

Kendini göstermek içündür bu san 'atdan garaz

(MD 82/3)

Her varakdan sırr-ı Hakk 'ı kimse fehm itmez idi

Sâni 'a masnû ' olan her vech ile dâll olmasa

(BD 312/3)

Hem Mısrî hem Bursevî, Allah'ın mağfiretinden ümit kesmemek gerektiğine dikkat çekerler. (Ayrıca bkz. BD 172/5) Mısrî'nin beyitinde Allah'ın rahmetinin, kulların günahlarından fazla olduğuna dikkat çekilmiştir.

Gerçi kullarda ma'siyet çokdur

Rahmetün Mevlâ dahi artukdur

(MD Msm. 132/2)

Hakkıyâ bende-vâr ümmîd it

'Afv ider Hak suçın günehkârın

(BD 181/6)

Hem Mısrî hem Bursevî, yalnızca Allah'a sığınıp ondan yardım talep ederler. (Ayrıca bkz. BD 221/2, BD 339/1)

Yâ ilâhî sana senden el- 'iyaz

Sensin âhir cümlemüze müste 'âz

(MD 30/1)

Zâtunı eyle müyesser Hakkı 'ya

İki 'âlemden geçür yâ Müste 'âz

(BD 70/6)

Mısrî Allah'tan; kudret, halvet, hizmet, hikmet, rüyet, vahdet ve vuslat yolunu göstermesi niyazında bulunur. (MD 42/1-2..7) Allah'tan tevfikini refik eylemesini (MD 1/4), dertlilere derman vermesini talep eder. (MD 132/1-2..5)

Bursevî'nin Allah'tan niyazı ise himmeti (BD Msm. 2/17), keremi (BD 340/2), ihsanı ve lutfuyla (BD Rb. 15/1) muamele etmesidir. Hakk'tan ayrılık ateşiyle yakmamasını (BD 168/2, BD İlh. 36/1-2), aşkta karar kılıp derdine derman olmasını (BD 87/5), gönlünün gamdan arınmasını (BD 226/5), yolunda kıldığı her çalışmayı meşkur etmesini ister. (BD İlh. 28/4) Bir başka duası ise Hakk'ın zâtını görmektir. (BD İlh. 1/1-2..10)

Bursevî'den farklı olarak Mısri'nin Divan'ında, Allah ile ilgili zikredilen mevzulardan bazıları şunlardır: Allah; bî-mekândır, bî-nişândır. (MD M. 156/2) Hakk'ın zâtı birdir, sıfatları ise sonsuzdur. (MD 16/4) Kişiye kendinden bile daha yakın olan Hakk'ın zâtıdır. (MD 129/7) Mısri'ye göre makbul olmanın yolu, Hakk'a kul olmaktan geçer. (MD M. 34/6) Allah çağırmadan, ecel gelmeden Allah'a dönmenin önemine işaret eder. (MD 105/3)

Mısri'den farklı olarak Bursevî'nin Divan'ında, Allah ile ilgili zikredilen mevzulardan bazıları şunlardır: Âşıklarının gözlerini yaş ile Ceyhun edip âriflerin gönüllerini mamur eden (BD Msm. 4/68), sadık kullarını zâtına irşâd eden Allah'tır. (BD Msm. 4/67) Her müşkülü halledip, bütün kapıları açan "Müfettihi'l-ebvâb"tır. (BD 29/1, BD 369/4, BD Rb. 15/1) Zahmeti rahmete çeviren (BD Rb.27/2, BD Rb. 32/2), gamları def eyleyen, lutuf ve kerem sahibidir. (BD 175/5) Padişahlar padişahıdır. (BD İlh. 6/2), Rahmân ve Rahîm'dir. (BD 208/2) Kullarının cismine can, canlara canan, âşıklarının dertlerine derman, her katrede dalgalanan umman, âlemlerde tecellî eden güzelliştir. (BD 243/1-3-4) İskender'in aynasında ve Cem'in kadehinde cihanı gösteren, İbrahim peygambere Nemrud'un ateşini gül bahçesi eyleyen Hakk'ın kudretidir. (BD 191/3, BD 235/5). Bursevî bir beyitinde, evrendeki her şeyin Hakk'ı zikrettiğini dile getirir (BD İlh. 44/5, BD İlh. 50/10), bir başka manzumesinde ise her an Hakk'ı zikretmeyi salık verir. (BD İlh. 35/1-2..6)

Mısri ve Bursevî'nin Divanlarında Allah; türlü isim, sıfat ve tezahürleri ile anılmıştır. Mısri'nin Divan'ında yer alan söz konusu ibareler şunlardır: "Hudâ, Hak, Rab, Allâh, Sübhân, Kibriyâ, Hû, Hak Te'âlâ, Mevlâ, Hâlik, Rahmân, Rahîm, İlâh, Sâni', Mu'îd, Celîl, Cemîl, Kerîm, Kahhâr, Muhyî, Halîm, Ganî, Mâlikü'l-mülk, pâdişâh, zât, deryâ-yı vahdet, cânân, dildâr, yâr, sultân, cenâb-ı yâr, sırr-ı ezel, dost, nûr-ı Yezdân, vech-i Rahmân, rûy-ı celâl, cemâl, şâh, vech-i mutlak, dîdâr, dest-i kudret, vech-i bâkî, sarrâf, hâ ile kâf, hazret-i ism-i şân, cemâl-i mutlak, halîl, habîb, mihr-i rahşân, şâh, hurşîd-i

münevver, sultân, kenz-i bî-pâyân, edîb-i kâf u nûn, bî-misâl-i vâhid, vech-i bâkî, nûr-ı vâhid vb.

Bursevî'nin Divan'ında yer alan söz konusu ibareler ise şunlardır: "Hak, Allâh, Rab, İlâh, Hak Ta'âlâ, Sübhân, Yezdân, Rahmân, Mevlâ, Kibriyâ, Kakhâr, Hakîm, Gaffâr, Hudâ, Alîm, Ehad, Hâlık, Fettâh, Kerîm, Bâkî, Rahîm, Ma'bûd, Feyyâz, Ra'ûf, Celâl, Cemâl, Habîr, Müste'âz, Dâfi', Zâhir, Bâtın, Gafûr, Evvel, Âhir, Kâdir, Ganî, Vedûd, Hayy, Yezdân, Lem-yezel, Rabb-i a'lâ, Müfettihu'l-ebvâb, zât, Kirdgâr, sâni'a masnû', hüsn-i ezel, Feyyâz-ı ezel, Rabbü'l-'âlemîn, Hudâvend, Hazret-i Mevlâ, Sultân-ı hakikat, pergâr-ı ezel, hüsn-i ezel, Hû, yâr, pîr, dest-gîr, lutf-ı Rahmân, dest-i kudret, cemâl-i zât, feyz-i Kibriyâ, âfitâb-ı vahdet, dest-i celâl-i hû, kemâl-i hû, Hudâ-yı lâ-yezâl, cânân, ism-i a'zâm, Hazret-i Hak, şâh, habîb, cân tabîbi, mekteb-i 'ışkun edîbi, fâtih-i ebvâb, pâdişâh, Hayy, kahr u celâl-i Hâlık, üstâd-ı ezel, hazret vb.

2. MELEKLER

Nûrânî varlık olan melekler, Bursevî'nin Divan'ında daha çok zikredilmiştir. Her iki şair de ortak olarak dört büyük melekten Cebrail, Azrail ve İsrâfil'e yer verir. Mısri, Bursevî'den farklı olarak Rıdvân'a yer verir. Bursevî ise Mısri'den farklı olarak Kirâmen Kâtibîn ve Hârût'tan bahseder. Mısri ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak insanın meleklerden daha üstün olduğu vurgulanmıştır. (MD 137/2, BD Mtf. 1/59)

İki şair de benzer bir söyleyişle aşka düşmüş meleklerin aşk meydanında saf saf dolaştıklarını dile getirir.

Ay u gün yıldızlar hem nüh felekler

'Arşun etrâfında saf saf melekler

Meydân-ı 'aşkında cevlân iderler

Dönelüm 'âşıklar Mevlâ derdiyle

(MD 158/3)

'Işka düşmüş devr ider etrâf-ı 'arşı her melek

Şem ‘-ı nûr-ı zâta pervâne olupdur her felek

(BD 176/1)

Mısırî, Bursevî’den farklı olarak tüm peygamber ruhlarının ve meleklerin Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ululuğunu kabul edip ona hürmet etmeye geldiklerini dile getirir.

Kamu ervâh peyâmbere hem melâ’ik

Seni iclâle geldiler Muhammed

(MD 28/10)

Bursevî ise melekler hususunda, Kur’an’da sözü edilen Allah’ın meleklerle “Yeryüzünde halife tayin edeceğim.” hitabına karşılık meleklerin “Orada bozgunculuk yapacak kan dökcek birisini mi tayin edeceksin?” itirazına telmihte bulunur.⁶⁷

Mübtelâ-yı i ‘tirâz oldu melek

Âdem için itme sen tekrâr bahs

(BD 47/3)

Bursevî Mısırî’den farklı olarak bir beyitinde, gönül sarayını zikir ile nurlandır ki gönlün içinde meleklerin ibadetle meşgul oldukları rivayet edilen mâbed Beytü’l-ma‘mûr⁶⁸ gibi imar olsun, der.

Nûr-ı zikr ile gönül kâşânesin pür-nûr kıl

Beyt-i ma‘mûr-ı melek gibi anı ma‘mûr kıl

(BD İlh. 27/1)

Bursevî bir beyitte yine Mısırî’den farklı olarak, meleklerin secdeleri sebebiyle Hak katında yüksek mertebeye ulaştıklarını zikreder. (BD 79/4)

⁶⁷ (Bakara 2/30)

⁶⁸ Abdurrahman Küçük, “Beytülma‘mûr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/94.

2.1. Cebrail

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak dört büyük melekten biri olan Cebrail'in "Rûhu'l-kudüs, Cebra'il" adlarına yer verilmiştir. Bursevî, Mısırî'den farklı olarak "Tâ'ir-i kudsî, Tâvus-ı kudsî, Cibrîl" isimlerini kullanır. Mısırî yalnızca iki beyitinde Cebrail'den bahsederken Bursevî farklı isimlerle daha ayrıntılı olarak bahsetmiştir.

Mısırî, Cebrail'in Allah'tan aldığı vahyi yirmi üç yılda indirmesine telmihte bulunur.

Yigirmi üç yıla dek Cebra'il'ün

Ana vahy-i Hudâsıdur şeri'at

(MD 18/7)

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın Rûhu'l-kudüs ile desteklendiği,⁶⁹ Cebrail'in Hz. Meryem'e temiz bir oğlan bağışlamak için bir elçi olarak geldiği,⁷⁰ Allah'ın Cebrail vasıtasıyla kendi ruhundan üflediği⁷¹ konu edilmektedir. Bursevî de bu ayetlere telmihen âriflerin Rûhu'l-kudüs'ün feyzi ile dolduğunu ifade eder. (BD 295/4) Bir başka beyitte ise Cebrail'in nefesini, Hakk'ın feyzine vesile olarak görür. (Ayrıca bkz. BD 54/5, BD 191/6, BD 337/1, BD 361/5)

Feyz-i Hak'a vesiledür enfâs-ı Cebre'il

Âb-ı hayât'ı kim bula Hızr olmasa delîl

(BD 201/1)

2.2. Azrail

Mısırî, Bursevî'den farklı olarak ölüm meleği olan Azrail için "mevt elçisi" terkiibini kullanırken Bursevî ise Mısırî'den farklı olarak "peyk-i ecel" terkiibini kullanır.

⁶⁹ (Bakara 2/87-253, Mâ'ide 5/110)

⁷⁰ (Meryem 19/19)

⁷¹ (Tahrîm 66/12, Enbiyâ 21/91)

Mısrî, ömrü boyunca gaflet uykusundan uyanmayıp ölüm vaktinde Azrail gelince uyanan insanın hâlinin müşkül olduğunu vurgular.

Ne müşkil hâl olur gafletde yatup hiç uyanmayup

Ölüm vaktinde 'Azrâ'îl gelince uyanan insân

(MD 128/4)

Mısrî gibi Bursevî'de benzer bir söyleyişle dünyanın gelip geçiciliğini fark etmeyen, ibret nazarıyla bakmayan insanın gözünü Azrail'in açacağı uyarısında bulunur.

Şol kimse ki 'ibretle gözin açmadı şimdi

'Azrâ'îl anun dîdelerini açar âhir

(BD Rb. 46/2)

Mısrî dünyadan göçmeden, Azrail gelmeden Hakk'ı anlamak gerektiği çağrısında bulunurken Bursevî ise ecel vakti geldiğinde yardım dilemenin beyhude olduğunu dile getirir. (MD Msm. 51/5, BD 273/2)

2.3. İsrâfil

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında dört büyük melekten biri olan İsrâfil, kıyamet gününde sûra üfleme görevi ile anılır.

Mısrî, İsrâfil'in sûra üflemesiyle ölümlerin dirildiğini ifade ederken Bursevî de benzer bir söyleyişle evliyanın nefesini bir nefeste ölümleri diriltten İsrâfil'in sûruna benzettir.

Dirilüp acb-i zenebden cümle mevtâ ser-te-ser

Na'ra-i İsrâfil oldı cümleye çalındı sûr

(MD 49/2)

Sûr-ı İsrâfil'e benzer evliyânun nefhası

Bir nefesde niçe yüz bin mürde diller cân bulur

(BD Rb. 30/1)

2.4. Kirâmen Kâtibîn

Amelleri kaydeden melekler olan Kirâmen Kâtibîn, yalnızca Bursevî'nin bir beyitinde zikredilmiştir. Bursevî, amel defteri günahlarla dolanlarla gece gündüz figan etmeyi arzular. Zahmeti rahmet kılan Allah varken Kirâmen Kâtibîn meleklerinin üzüntüye kapılmamasını ister.

Defter-i a'mâl toldı seyyi'ât

Gice gündüz ideliüm sad âh ü vâh

Ey Kirâm-ı Kâtibîn olman melûl

Zahmeti rahmet kılur ol pâdişâh

(BD Rb. 32/1-2)

2.5. Hârût

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen Hârût, insanlara sihri öğreten melek olarak anılır.⁷² Yalnızca Bursevî'nin bir beyitinde işlenir.

Allah'ın kahr sıfatının tecellîsi bir kimseye uğrarsa bela kuyusuna düşmüş Hârût gibi olur.

Dest-i kahrı degmesün bir kimseye billâh ki

İbtîlâ çâhına düşmiş olda bir Hârût olur

(BD 95/4)

⁷² (Bakara 2/102)

2.6. Rıdvân

Kur'an-ı Kerim'de "rıżâ" anlamı ile kullanılan cennetin muhafızı Rıdvân, yalnızca Mısırî'nin Divan'ında geçmektedir.

Kıyametin, cennetin, cehennemini, azabın ve dahi Rıdvân'ın sahibi Allah'tır. (MD 33/8) Mısırî bir beyitinde, nefis cehennemini şeriat yoluyla geçip gönül evini cennet ve Rıdvân ile süslemeyi ister.

Nefs tamusun sırât-ı şer' ile bunda geçüp

Kalp evi hep hûr u gilmân cennet ü rıdvân gerek

(MD 100/9)

3. DİNÎ KİTAPLAR

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda kullanılan kitap mefhumu 261 yerde geçmektedir.⁷³ Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında bu mefhum ortak olarak "mushaf-ı hüsn" ifadesiyle anılır. Mısırî, Divan'ında "kitâb-ı Hak, kitâbullâh" terkiplerini kullanırken Bursevî ise Divan'ında "kitâb-ı sır, kitâb-ı sırr-ı pâk, kitâb-ı dil, kitâb-ı ışk, kitâb-ı ma'ânî, kitâb-ı sun'-ı İlâhi, mushaf-ı ışk, ümmü'l kitâb, ilm-i ledün kitâbı, hakikat mushafı, ışk kitâbı" isim ve terkiplerini kullanır. Her iki şair de dinî kitaplardan sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim'e ayrıntılı olarak yer verir.

Mısırî "dört kitâb" Bursevî ise "dört mushaf" tabiriyle Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim'i kastetmiştir. (Ayrıca bkz. BD Mtf. 4/17)

Bu Niyâzî kendüden dimez bu sözü ey püser

Hep anı söyler duyarsın gökten inen dört kitâb

(MD 12/11)

Rub'-ı meskûn içre dört mushafdur ey dil okunan

⁷³ İlyas Üzüm, "Kitap", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/121.

Enfûs ü âfâkı gör Kur'ân ile Furkân'a bak

(BD 165/4)

Mısri âlemi, Allah'ın hüsn tecellîlerini şerh eden bir kitap olarak tasavvur eder. Bu kitabın metni ise insan-ı kâmilin suretidir. (Ayrıca bkz. MD 79/4)

'Âlem anun hüsninün şerhinde olmuş bir kitâb

Metnin istersen Niyâzî sûret-i insâna bak

(MD 89/7)

Geleceği öğrenme isteğinin tezahürü olarak insan, kutsal metinler başta olmak üzere pek çok şeyi bu uğurda araç haline getirmiştir.⁷⁴ Bursevî'den farklı olarak Mısri'nin bir gazelinde, kutsal kitaptan fal açması ve kendisini bela burcunda görmesi dikkate değerdir.

Mushaf-ı hüsnüne çün tefe'ül eyledüm ben

Burc-ı belâda gördüm kendümi fâl içinde

(MD M. 161/5)

Bursevî ise bir beyitinde bu mefhumu, Kur'an-ı Kerim'i kastederek kullanmıştır. Kitap ve sünnete uymak gerektiğini dile getirerek şeriat yolunu tavsiye eder. (Ayrıca bkz. BD İlh. 22/4-6)

Gözün yum enfûs ü âfâkdan var ehl-i tefrîd ol

Kitâb u Sünnet'i eyle ri 'âyet ehl-i te'yîd ol

(BD İlh. 22/2)

Bursevî bir başka beyitinde ise kendi gönlüne seslenerek “Ümmü'l kitâb nüshası olsan buna şaşılır mı? Kur'an'ın sure ve ayetleri ve dahi Furkân sırrı sendedir.” der.

⁷⁴ Yusuf Ziya Sümbüllü, “İlm-i Tefe'ül ve Tefe'ül-nâme (Kur'ân Falı) Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2008), 384.

Nüsha-i ümmü'l-kitâb olsan 'aceb mi ey gönül

Sûre vü âyât-ı Kur'ân sırr-ı Furkân sendedir

(BD 88/4)

3.1. Kur'an-ı Kerim

Son ilahî kitap olan Kur'an-ı Kerim, Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak “âyât-ı Kur'ân, Kur'ân u Furkân, hazret-i Kur'ân, mushaf-ı hüsn” terkipleri ile işlenir. Mısrî, Bursevî'den farklı olarak bu mefhumu “bıkr-i Kur'ân, hatt-ı Kur'ân, ma'nâ-yı Kur'ân, lafz-ı Kur'ân, magz-ı Kur'ân, kâri-i Kur'ân, kitâbullâh, nûr-ı Kur'ân, hablü'l-metîn, şerî'at” isim ve terkipleri ile zikreder. Bursevî, Mısrî'den farklı olarak bu mefhumu “sırr-ı Kur'ân, sırr-ı Furkân, kitâb-ı dil, kelâmu'llâh, mushaf, kitâb” isim ve terkipleriyle ele alır.

Mısrî'nin manzumelerinde Kur'an-ı Kerim şu özellikleriyle ele alınır: Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed'e Cebrail aracılığıyla yirmi üç yılda vahyedilmiştir. (MD 18/7) Bu kutsal kitap tahrif edilmemiş, aslı korunmuştur. (MD 11/2) Kur'an-ı Kerim'in nüzulü Kadir Gecesi'nde gerçekleşmiştir. (MD Msm. 139/2) Kur'an'ı Kerim mucizevî bir kelâmdır ve Kur'an'ın erişilmez üstünlüğünü ifade eden i'câz vasfını taşır. (MD Kt. 141/2) Kur'an-ı Kerim, tutunulması gereken sağlam ip yani “hablü'l-metîn”dir. (MD 50/4, MD 96/11)

Bursevî ise Yâsîn suresinin Kur'an-ı Kerim'in kalbi olduğunu vurgular. (BD Rb. 37/2, BD Mf. 28/1)

Mısrî bir beyitinde, zamânedен şikâyet ederek fetvanın bu zamanda Hazret-i Kuran şeriatının aksine olduğunu söyler. (MD 90/4) Allah'ın lutfunun feyzi ve şifası sadrına nasip olduğu için, Kur'an'ı Kerim'e aykırı söz söylemediğini ifade eder. (MD 65/10) Bursevî ise zahirde ve batında gaflete düşürenlerin çokluğundan yakınır. Kur'an ve sünnete uymayı öğütler. (BD İlh. 22/2-4-6)

Hazret-i Kurân şer'un hılâfidur fetvâ bu dem

Her biri bir zulûme müncer olan fermâna bak

(MD 90/4)

Bu yolda zâhir u bâtında çokdur reh-zen aldanma

Kitâb u Sünnet'i eyle ri 'âyet ehl-i te'yîd ol

(BD İlh. 22/6)

“Mısrî, Kur'an'ın bâtinî manasının herkese değil, sadece âriflere verildiğini düşünmektedir.”⁷⁵

Cevzün yeşil kabını yemekle dad bulunmaz

Zâhir ile ey fakîh Kur'ân'ı arzularsın

(MD 135/6)

Bursevî ise bir beyitinde, Kur'an'ı yaşamına tatbik eden şeyhi Atpazarî Osman Fazlı ile sureleri nüzûl sırasına göre düzenleyen Hz. Osman'ı tevriyeli olarak kullanmıştır.⁷⁶

Câmi '-i Kur'ân u Furkân kim durur dirsene eger

Dîde-i sır ile Hakkî var Şeyh 'Osmân'a bak

(BD 163/5)

Mısrî bir başka beyitinde Kur'an'ın, insan ve kâinatta görüldüğünü⁷⁷ şiirsel dille şu sözlerle ifade eder: Allah, insana kudret sıfatıyla zâtına kavuşabilme imkânı verdiği için insan yüzünün nakşını hep Kur'an ayetleri eylemiştir.

Kudretün insânı mazhar kıldugıçün zâtuna

Yüzünün nakşını hep âyât-ı Kur'ân eyledi.

(MD 186/8)

⁷⁵ Ay, “Niyâzî-i Mısrî'nin Kur'an ve Tefsir Anlayışı”, 2/198.

⁷⁶ M.Murat Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 90-91.

⁷⁷ Ay, “Niyâzî-i Mısrî'nin Kur'an ve Tefsir Anlayışı”, 2/196.

Bursevî ise bir beyitinde; Kur'an'ın Fâtihâ suresi ile başlamasına telmihte bulunarak ilahî aşkın tecellîsine mazhar olmayı vuslatın başlangıcı olarak görür, gönül kitabında ise bundan daha güzel bir eser olmadığını dile getirir.

Didâr-ı 'ışk fâtihadur sanki vuslata

Yokdur kitâb-ı dilde bugün öyle pâk eser

(BD 105/4)

4. PEYGAMBERLER

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında bu mefhum ortak olarak “enbiyâ, nebî” isimleri ile anılır. Mısrî, Bursevî'den farklı olarak “ulûm-ı enbiyâ, Hak resûlü, peyâamber, rumuz-ı enbiyâ, şâh-ı enbiyâ, mürsel” isim ve terkiplerini kullanırken Bursevî ise Mısrî'den farklı olarak “mühr-i nübüvvet” terkiplerini kullanır.

Mısrî; her bir peygamber ve velînin zilletle izzet bulduğuna, menzile ulaştığına işaret eder. (MD 169/5) Mısrî bir başka beyitinde, peygamberlerin sırât-ı müstakîm üzerinde oldukları için dert çektiklerini söyler ve kendisine hitaben bu derdi üstlenmesi gerektiğini dile getirir. (MD 96/10) Bursevî de benzer bir telakkiyle, peygamber ve evliyaların Hak yolunda can ve baş vererek menzile ulaştığını vurgular. (BD İlh. 10/10) Bir başka beyitinde ise sâlike hitaben menzile peygamberler ve velîlerin izinden giderek ulaşılır, der. (BD 23/5)

Mısrî bir beyitinde, enbiya ve evliyanın yol göstericisinin aşk olduğunu vurgular. Mısrî'ye göre Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlerin davet mesajında tevhid çağrısı vardır.

Ey Niyâzî mürşid istersen bu yolda 'aşka uy

Enbiyâ vü evliyâyâ 'aşk olupdur reh-nümâ

(MD 1/7)

Halkı bunca enbiyâ kim geldi da 'vet eyledi

Vahdetün sırrı bilinmekdür o da 'vetden garaz

(MD 82/2)

Bursevî'ye göre peygamberlerin vârisi evliyalardır. (BD 16/3) Bursevî, enbiya ve evliyaların yüzü suyu hürmetine Allah'tan himmet talep eder.

Cemî'-i enbiyâ vü evliyâ vü asfiyâ-y-içün

Cemî'-i mazhar-ı envâr-ı zât-ı Kibriyâ-y-içün

Dirîg itme gedâdan himmetün lutf eyle sultânum

Nazardan dûr kılma ben fakîri gözle sultânum

(BD Msm. 3/49-51)

4.1. Hz. Âdem

Her iki mutasavvıf şair tarafından ilk insan, ilk peygamber Hz. Âdem; Allah'ın kendisine bütün isimleri öğretmesi anlamını hâvi “‘alleme'l-esmâ”ya mazhar olması yönüyle işlenmiştir. (Ayrıca bkz. MD 4/2, MD 133/1-2, MD 137/2, BD 85/1, BD 178/3, BD 242/1, BD 280/3, BD İlh. 50/9)

'Alleme'l-esmâ'ya mazhar ister isen gel berü

Âdem ü hem ana ta'lîm olan esmâ olmışuz

(MD 76/11)

Sensin ey dil âdem-i ma'nâ ki 'irfân sendedür

'Alleme'l-esmâ da ta'lîm olunan şân sendedür

(BD 88/1)

Her iki mutasavvıf şair tarafından insanlığın atası Âdem peygamber; Allah'ın “nefahtü” sırrına mazhar olması, ona ruhundan üfleyip biçim vermesi yönüyle ele alınır.

İsteyü git âdemi âdemde bul âdemi

Sırr-ı “nefahtü” demi nefesidür kâmilün

(MD M. 94/3)

Çün “nefahtü” sırrını rûh itdi cism-i Âdem’e

Bilmeyen anı nedür bilmez bugün peydâ nihân

(BD 240/4)

Âdem peygamber, Mısırî'nin Divan'ında farklı vasıflarıyla ele alınır: Allah'ın Âdemoğullarını şan ve şeref sahibi kılmasını ifade eden “kerremnâ” tacını taşıması (MD 137/2), yaratılan ilk insan ve ilk peygamber olması (MD 137/4), meleklerle hitaben söylenen “Âdeme secde edin” çağrısı üzerine şeytanın bu çağrıya uymayıp secde etmemesi (MD 130/4) hadiseleriyle zikredilir.

“Alleme'l-esmâ” ile hem tâc-ı “kerremnâ” ile

‘Arş-ı a‘lâda melekler cem‘ine sultân iden

(MD 137/2)

Mısırî bir beyitinde, Âdem ilminin sırrına vâkıf olduğunu ve hakikat definesini keşfettiğini ifade ederek makâmının yükseldiğine işaret eder.

Ol menem kim vâkıf-ı esrâr-ı ilm-i Âdemüm

Kâşif-i genc-i hakikat hem hayât-ı ‘âlemüm

(MD 118/1)

Mısırî Divan'ında Âdem peygamber, eşi Havvâ ile birlikte de anılır.(MD 63/5, MD 133/2, MD 194/2)

Nefis rûh Âdem ü Havvâ hakâyık andadur hâlâ

Merâtib Sidre vü Tûbâ sıfat bil ‘arş-ı a‘lâyı

(MD 194/2)

Bursevî'nin Divan'ında ise Âdem peygamber; cenneti bir dâneye satması (BD 161/6), bir beyitte de oğulları Hâbil ve Kâbil ile birlikte anılır. (BD 263/5-6-7)

Çün “nefahtü” sırrını rûh itdi cism-i Âdem'e
Bilmeyen anı nedür bilmez bugün peydâ nihân

(BD 240/4)

Nedür Hâbil ü Kâbil anladun mı
Ki zâhir oldu anlarda iki şân

Peder sırrına vâris oldu bunlar
Gelüp fi 'le göründi sırr-ı imkân

Biri oldu cemâli ile handan
Biri oldu celâli ile giryân

(BD 263/5-6-7)

4.2. Hz. Nuh

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastladığımız Nuh peygamber, uzun ömrü ve tufan olayı ile anılmıştır.

Bursevî'nin Divan'ında geçen aşağıdaki beyitte, Hz. Nuh'un uzun ömrüne telmih yapılmıştır. Bir başka beyitinde ise, Nuh misali bin yıl ömrün olsa dahi bir mürşid-i kâmile intisap edip hâl ilmini öğrenmeden vuslata eremezsin, der. (BD Rb. 34/2)

Bin yıl 'ömrün olsa Nûh-âsâ kazansan ma 'rifet
Kalmasa eksükligün ma 'mûr olsan her cihet

(BD Rb. 34/1)

Bursevî aşağıdaki beyitte, tufandan incinmemenin yolunun aşk kayığına binmek olduğunu vurgular.

Havâdis çok durur bahr-i belâ-yı rûzgâr içre

Dühûl it zevrak-ı 'ıška seni incitmesün tûfân

(BD 232/4)

4.3. Hz. İbrahim

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında İbrahim peygamber ortak olarak “nâr-ı İbrâhim, Halîlullâh” ifadeleriyle zikredilir. Her iki şair de İbrahim peygamberi; Nemrut'un ateşine atılması, bu ateşin gül bahçesine dönmesi mucizesi ile zikreder. (Ayrıca bkz. MD 140/3, MD 167/4, BD Msm. 5/4, BD 35/5, BD 260/4)

Bunda 'uşşâkı yakan od âkıbet

Nâr-ı İbrâhim gibi gülzâr olur

(MD 56/2)

Gözleyüp nâr-ı celâlinde cemâli nûrını

Ey Halîl'e âteş-i Nemrûd'ı gülzâr eyleyen

(BD 235/5)

Mısırî, Hz. İbrahim'in tevhid mücadelesine atıfta bulunarak onu, “Lî-ma'allâh” sırrının mahremi olarak tanımlar.

Lî-ma'allâh sırrına mahremdür İbrâhim bu gün

Ol sarây-ı vahdete mihmân olan anlar bizi

(MD Msm. 177/5)

4.4. Hz. İsmail

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında sabrın ve teslimiyetin timsali olan İsmail peygamber'in, babası Hz. İbrahim tarafından kurban edilmesi hadisesi telmih edilir. İsmail peygamberi andığı beyitlerde İsmail Hakkî, ad benzerliği sebebiyle sık sık tevriye sanatına başvurmuştur. (Ayrıca bkz. BD Rb. 20/1) Hakk'a kavuşmak yolunda canını İsmail gibi teslim etmek gerekir.

Oldum İsmâ'îl gibi teslîm-i Hak indi hemin

İki bin yüz dahî yetmiş beşde bir kurbân bana

(MD 5/5)

Ka'be-i vashında yârun câmî kurbân idegör

Hakk'a kim teslîm olursa Hakkî İsmâ'îl olur

(BD 126/6)

4.5. Hz. Yakup

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Yakup; genellikle oğlu Hz. Yusuf ile birlikte anılmış, gam ve hüznün sembolü olarak tavsif edilmiştir. (Ayrıca bkz. BD 116/4, BD 156/2, BD 221/4, BD 256/3, BD 276/7, BD 368/2)

Sabr itmede Eyyûb ol gam çekmede Ya'kûb ol

Yûsuf gibi mahbûb ol Kenân'a irem dersen

(MD 98/6)

Beytü'l-hazende rûz u şeb Ya'kûb-veş gam çekmeden

Kimdür bugün ol Yûsuf-ı Ken'ân'ı bulmak ârzûlar

(BD 101/2)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Yakup'un; oğlu Yusuf'tan ayrı düşmesi ve bu olay üzerine hasretinden yıllarca ağlaması, gözlerinin kör olması hadiseleri telmih edilmiştir.

(Ayrıca bkz. BD 156/2, BD 221/4, BD 256/3, BD 282/3, BD 336/3, BD Mtf. 6/4, BD İlh. 52/10)

Ya 'kûb-veş ol dîdelerün görmez olunca

Agladı mı tâ sorsan bînâ haberin sen

Yûsuf yolına aglayan ancak dime Ya 'kûb

İşitdün anı n'oldı Zelîha haberin sen

(MD 138/2-3)

Yûsuf'ından her kim oldu-y-sa bugün ey dil cüdâ

Ol cüdâlık gönli Ya 'kûb'ını her ân agladur

(BD 124/2)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Yakup'un hüznler kulubesi "beytü'l-hazen" olarak adlandırılan evi de telmih edilmiştir.

İdüp dil-hâneyi ta 'mîr otur bu beytü'l-ahzânda

Bu şeb bana seher vaktinde mihmândan haber geldi

(MD 170/5)

Beytü'l-hazen-i 'ışka girüp aglayan 'âşık

Ya 'kûb gibi Yûsuf-ı Ken 'ân'a irişdi

(BD 336/3)

Mısırî, Bursevî'den farklı olarak Hz. Yakup'un gözlerinin açılması hadisesine de telmihte bulunmuştur.

Ten Ya 'kub'inun gözleri açılsa 'aceb mi

Cân Yûsuf'ınun gül yüzünün hâli göründi

(MD 175/4)

4.6. Hz. Yusuf

Güzelliğiyle ün salmış peygamber Hz. Yusuf, Mısırî'nin Divan'ında “Yûsuf-ı zîbâ, Yûsuf-ı cân” terkipleriyle işlenirken Bursevî'nin Divan'ında ise “Yûsuf-ı Ken'ân, hüsn-i Yûsuf, hüsn-i yek-tâ, cemâl-i Yûsuf, Yûsuf-ı maksûd, Yûsuf-ı sâhib-cemâl, hüsn-i pâk-i Yûsuf” terkipleri ile işlenir.

Mısırî'nin Divan'ında Hz. Yusuf, eşi benzeri olmayan güzelliği dolayısıyla zikredilir. Bursevî'nin Divan'ında ise Hz. Yusuf, ilahî hakikatin tecellîsidir. İlahî sırrı ve hakikatin asıl güzelliğini görebilecek olanlar, basireti açılmış Hak âşıklarıdır.⁷⁸ Hz. Yusuf'un güzelliğini, gönül gözleri kapalı zâhidler anlamaz. (Ayrıca bkz. BD 82/5, BD 108/3, BD 109/1, BD 185/4, BD 325/2, BD Mf. 3/1)

Aldun mı gönül hüsnile yektâ haberin sen

Tuydun mı hem ol Yûsuf-ı zîbâ haberin sen

(MD 138/1)

Var hakikat Yûsuf'ınun bî-nikâb it seyrini

Niçe bir Ken'ân ilinde olasın pür-ıztırâb

(BD 31/3)

Hakkıyâ bilmez hakikat sırrını zâhid bugün

Hüsn-i Yûsuf neydüğün zîrâ ki a'mâ anlamaz

(BD 140/5)

⁷⁸ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 77.

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması telmih edilir. Mısrî, Hz. Yusuf'un kuyuya atılmasına atıfta bulunarak kendisinin de varlık kuyusuna düştüğünü dile getirir ve Hakk'ın inayetini talep eder.

Bu Niyâzî düşdi varlık çâhına Yûsuf gibi

Al elim kurtar ki nâcâr olmuşam yâ Râb meded

(MD 29/7)

Bursevî zamânededen şikayet ettiği bir beyitte, Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması hadisesini hatırlatarak “Ey gönül bu dünyada herkesi ihvân ağlatır.” der. (Ayrıca bkz. BD 163/2, BD 319/4) Hz. Yusuf, babası Hz. Yakup'tan ayrı düşmüştür.

Düşmemek mümkün midür çâh-ı belâya ey gönül

Herkesi hâlince bu dünyâda ihvân agladur

(BD 124/3)

Yakın iken bu denli birbirine zâhiren bilmem

Niçün fûrkat görüldi Yûsuf u Ya'kûb u ihvâna

(BD 282/3)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında benzer telakkiyle Hz. Yusuf'un Mısır'a sultan olması telmih edilir. Zillete razı olmadan izzete ulaşılmaz. Yusuf gibi kuyuya düşmeden Mısır'a sultan olunmaz. (Ayrıca bkz. BD Msm. 4/29, BD 92/4, BD 165/1)

Yusuf'ı gör kim Mısır'a pâdişahdı bir zamân

Gör [ki] neler geldi seyr it bu zamân elden gider

(MD 66/5)

Zillete yüz tutmayınca isteme 'izzet sakın

Çâha gir câh ister isen Yûsuf-ı Ken'ân'a bak

(BD 163/2)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Yusuf'a gönül veren Züleyha da konu edilir.

Yûsuf yolına aglayan ancak dime Ya 'kûb

İşitdün anı n'oldı Zelîha haberin sen

(MD 138/3)

Züleyhâ gibi meftûn olmayan şol hüsn-i yek-tâya

Kesüp el cümleden 'ışk içre bilmez hâyreti neymiş

(BD 147/2)

4.7. Hz. Eyüp

Mısrî ve Bursevî'nin şiirlerinde yalnızca birer beyitte zikredilen Hz. Eyüp, sabır timsali olarak anılmıştır. Hem Mısrî hem de Bursevî'nin beyitinde Hz. Eyüp, sabır hususunda örnek bir şahsiyet olarak sunulmuştur.

Sabr itmede Eyyûb ol gam çekmede Ya 'kûb ol

Yûsuf gibi mahbûb ol Kenân'a irem dersen

(MD 98/6)

Eyyûb gibi derd ü belâ çekmeyen âdem

Derd ehli olup sanma ki dermâna irişdi

(BD 336/2)

4.8. Hz. Musa

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak Hz. Musa; Allah ile mükâlemesi, Tûr Dağı'nın parçalanması, Hz. Hızır ile yolculuğu hadiseleriyle işlenir. Bursevî'den farklı olarak Mısrî ise asâ ve yed-i beyzâ mucizelerine yer vermiştir.

Bursevî'nin Divan'ında, Hz. Musa'nın Tûr Dağı'nda Allah ile mükâlemesi telmih edilmiştir. Hak âşığı, çile çekip mâsivâdan arınmak suretiyle (BD 215/1) Allah'ın kelâmına muhatap olan Hz. Musa gibi hitaba layık olmayı talep eder. (Ayrıca bkz. BD 43/5, BD 315/3)

Hazret-i Mûsâ gibi Tûr-ı hakikat bekleyüp

Sırr-ı Hakk'ı gûş idüp kâbil-hitâb olmak dile

(BD 289/2)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Kelîmullah sıfatının mazharı Hz. Musa'nın Allah'ın cemalini görmek isteyince “len terânî”⁷⁹ nidasıyla karşılaşması ve Allah'ın tecellisine mazhar olan Tûr Dağı'nın paramparça olması hadiseleri telmih edilmiştir. (Ayrıca bkz. MD 163/3, BD 4/5, BD 215/2, BD 371/2, BD Rb. 16/1)

Taglar dahi tayanmaz anun yüzine karşı

‘Âlimlere sor Tûr ile Mûsâ haberin sen

(MD 138/5)

“Len terânî” den nikâb urmazdı cânân vechine

Cism-i ‘âşık Tûr-veş mahv u perîşân olmasa

(BD 295/3)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Musa'nın Hızır ile yolculuğuna atıf yapılmıştır. Her iki eserde de Hz. Musa ile Hz. Hızır, mürid-mürşid ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Belki Mûsâ'yı telemmüz eylese itmez kabûl

Hızır ile hem-râh olan kes eylemez çün ü çerâ

(MD 10/3)

⁷⁹ (A' râf 7/143)

Mecma 'u'l-bahreyne irmez dest-i mürşid tutmayan

Hızr u Mûsâ'yı bilenler nûr u nâr olmak gerek

(BD 174/3)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında, Kur'an'a göre Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın bulunduğu yer olan "mecma'u'l-bahreyn" den de sıklıkla söz edilir. (MD 133/3, MD 194/3, BD 174/3, BD 191/1, BD 202/5, BD 214/2, BD 315/3, BD 354/3) Mısrî bir gazelinde Hz. Musa ile yolculukları esnasında Hz. Hızır'ın; bindikleri gemiyi delmesi, eski bir duvarı görüp karşılıksız onarması, bir çocuğu öldürmesi hadiselerine yer verir. Hz. Hızır'ın bu hadiseleri gerçekleştirmesindeki hikmetler telmih edilir.⁸⁰

Dahi Mûsâ gibi Hızr'a gemisin deldire ol

Eski dîvârı yıkup hem katl-i oglâna gerek

Gemi sag olsa anı gasb ider emmâre-i nefis

Yeni dîvâra begüm bak eski virâne gerek

Eger öldürmese oğlanı sonı fâsık olurdu

Bu bagun bülbüli 'aşk odına pervâne gerek

(MD 101/4-5-6)

⁸⁰ Niyâzî-i Mısrî'nin "Risâle-i Hızriyye-i Kadîm" ve "Risâle-i Hızriyye-i Cedîd" isimli eserleri Hz. Hızır ve Hz. Musa kıssası üzerine yazılmış, bu hususta müellifin işârî yorumlarını içerir. Niyâzî-i Mısrî'nin bahsi geçen risaleleri üzerine yapılan çalışmalar ise şunlardır: Nurten Özler, *Tasavvufta Hızır Telakkisi ve Niyâzî Mısrî'nin Hızır Risalesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Ethem Cebecioğlu, "Niyaz-ı Mısrî'ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi", *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 49-78; Ali Toker, *Hızır Aleyhisselâm - Niyâzî-i Mısrî* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2019).

Bursevî ise Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın yolculuğunu daha kapalı ifadelerle işler. Bursevî sâlike hitaben kaleme aldığı bir beyitte, Hz. Hızır'ın kahr vechiyle görünen fiillerini hoş gör ki lutfu eresin, der.

Mecma 'u'l-bahreyne irmek ister isen sâlikâ

Hızr elin tut kahrı hôt gör bulasın lutfu kerem

(BD 214/2)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî'nin Divan'ında Hz. Musa, asâ ve yed-i beyzâ mucizeleri ile de anılmıştır.

'Asâ-yı Mûsâ bendedür

Hem yed-i beyzâ bendedür

Mısrî bana bir bendedür

Gele Deccâl gele gele

Gör kim senün hâlün n'ola

(MD Msm. 166/9)

4.9. Hz. Hızır, İlyas

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Hızır, Kehf suresinde⁸¹ anlatılan Hz. Musa ile yolculuğu vesilesiyle zikredilmiştir. (MD 10/3, MD 101/4-5-6, MD 133/3, MD 194/3, BD 174/3, BD 214/2, BD 315/3, BD 358/5, BD Mtf. 17/2) Bunun yanı sıra Hz. Hızır'ın arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'e yoldaşlık edip karanlıklar ülkesinde âb-ı hayatı aramaları telmih edilmiştir.⁸² (Ayrıca bkz. MD 4/7, BD Msm. 3/46, BD 11/5, BD 21/4, BD 201/1, BD 212/5, BD 236/4, BD 354/1-2, BD Mtf. 1/53, BD İlh. 26/7)

Zulmete Hızr ile gir gevher çıkar

⁸¹ (Kehf Suresi 18/60-82)

⁸² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: L&M Yayıncılık, 2002), 216.

Âb-ı hayvândan içüp hem kana gel

(MD 107/3)

Âb-ı Hayvân ister isen tutagör bir Hızr elin

Yohsa her İskender olmaz vâsıl-ı bahr-i kerem

(BD 222/3)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî'nin Divan'ında, yalnızca bir beyitte İlyas peygamberden söz edilir.

Kanı Hızr u kanı İlyâs kanı 'İsâ-yı hoş-enfâs

Dehân-beste haber gelmez ne deryâdan ne sahrâdan

(BD Mtf. 11/10)

4.10. Hz. Süleyman

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında hükümdar peygamber Hz. Süleyman, “mülk-i Süleymân, Süleymân-ı zamân, taht-ı Süleymân” terkipleriyle anılır. Mısırî, Bursevî'den farklı olarak “hüküm-i Süleymân” ter kibini kullanır. Bursevî ise Mısırî'den farklı olarak “mühr-i Süleymân” ter kibine yer verir. Bursevî'nin Divan'ında Süleyman peygamber daha zengin telmihlerle zikredilmiştir.

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Süleyman, dünyevî güç ve saltanatın sembolü vasfıyla zikredilmiştir. Mısırî'ye göre “küntü kenzen” sırrına erenler, ne Süleyman peygamberin tahtını ne de Lokman'ın hikmeti ister. (Ayrıca bkz. MD 113/7, MD 170/6, MD 188/6) Benzer bir telakkiyle Bursevî'ye göre ise ârifler; mâsivâyâya tenezzül etmezler, istiğna makâmındadırlar. Hz. Süleyman'ın göz alıcı kudret ve saltanatını dahi istemezler. (Ayrıca bkz. BD 261/1, BD 351/3)

Niyâzî küntü kenzen sırrını kendünde buldunsa

Süleymân tahtını yâ hikmet-i Lokmân'ı neylerler

(MD 54/8)

Mâsivâdan 'ârif-i bi'llâh olan müstagnîdür

Virseler almaz bugün milk-i Süleymân istemez

(BD 135/3)

Mısrî, Bursevî'den farklı olarak bir beyitinde kendisini, zamanın Hz. Süleyman'ı olarak tavsif eder. Mısrî, Hz. Süleyman gibi herkesin hâlinden ve dilinden anladığını dile getirir.

Çün serâ-yı 'izzete basdum kadem 'izzetile

Dil Süleymân-ı zamânum Kâfile 'Anka menüm

(MD 125/3)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî ise Hz. Süleyman ile karınca arasındaki kıssaya ve Hz. Süleyman'ın kuşların dilini bilmesine telmihte bulunur. (Ayrıca bkz. BD 297/9)

Hakkiyâ aç basîretün gözini

Mûra merdâne bak Süleymân ol

(BD 194/6)

Bilüp bir mantıku't-tayrı Süleymân gibi kıl seyri

Silüp âyîneden gayrı haber bil Hak Ta 'âlâ'dan

(BD 247/2)

Bursevî'nin Divan'ında yine Mısrî'den farklı olarak Hz. Süleyman; ateşe, suya, rüzgâra, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan mucizevî yüzük "mühr-i Süleymân"⁸³ mazmunuyla zikredilir. (Ayrıca bkz. BD Msm. 4/27)

⁸³ İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/524.

Bursevî'ye göre gönül, beden ikliminin sultanıdır. Süleyman peygamberin mührü de onun emri altındadır.

Bu vücûd ikliminiün sultânı sensin cümle hep

Taht-ı teshîrindedür mühr-i Süleymân sendedür

(BD 88/2)

Bursevî, Hz. Süleyman'ın ism-i a'zam yazılı mührünü çalarak Hz. Süleyman'ın tahtına hile ile geçen sahra cinine (dev, ifrit, Âhremen) de değinir.⁸⁴ Bursevî Hak âşıklarını, Hz. Süleyman'a benzeter ve onlar arasında hileci Âhremen mizaçlıların bulunmadığını söyler. (BD 250/1) Bursevî'ye göre Hz. Süleyman'ın tahtına nasıl ki hile ile Âhremen'in oturması insafsızlıksa kalbini mâsivânın işgal etmesi de insafsızlıktır.

Kalbüni hubb-i sivâ zabt eyleye insâf mı

Gör Süleymân tahtını mesken idinmiş Âhremen

(BD 257/2)

4.11. Hz. Lokman

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında peygamberliği tartışmalı olan Hz. Lokman, her türlü derdin devâsını bilen hikmet sahibi bir hekim olarak zikredilir. Mısırî bir beyitinde, hasta gönüllerin derdinin Lokman'ı olarak ârifleri işaret ederken benzer bir telakkiyle Bursevî ise âriflerin her bir sözünün Lokman'ın hikmeti olduğunu vurgular.

İlm-i ledün dersini 'ârif olan kişiler

Haste-dil olanların derdine Lokmân olur

(MD 52/2)

Hikmet-i Lokmân'dur 'âriflerin her bir sözi

⁸⁴ Pala, "Mühr-i Süleyman", 31/524.

Nutk-ı cân-bahşı dem-i 'Îsâ olur ey cân hem

(BD 222/4)

4.12. Hz. İsa

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak Hz. İsa, “Mesîh, dem-i 'Îsâ” terkihiyle kullanılır. Mısrî, Bursevî'den farklı olarak “'Îsâ-nefes, Meryem ü 'Îsâ, Hızr u 'Îsâ” terkiplerine yer verir. Bursevî de Mısrî'den farklı olarak “sırr-ı 'Îsâ, 'Îsî-i Meryem, cân-bahşı dem-i 'Îsâ, 'Îsâ-yı hôş-enfâs” terkiplerine yer verir.

Bursevî'nin Divan'ında İsa peygamber'in can bahşeden nefesi ile ölüleri diriltme mucizesi çok sık işlenir. (Ayrıca bkz. BD 21/7, BD 295/4, BD 311/5, BD Mtf. 11/10)

Mısrî kendisini, ölülere can veren Hz. İsa ile özdeşleştirirken “Konuyu tasavvufî açıdan ele alan İsmail Hakkî, 'Îsâ'yı hasta ruhlara şifâ veren kâmil mürşidin müşebbehünbihi olarak nazma getirmiştir.”⁸⁵

Gör bugün 'Îsâ menüm Mısrî cihân-ı 'âlemüm

Mürdeyi zinde idem ol cânlara cânân menüm

(MD 125/6)

Hayât-ı nûr virür erbâb-ı isti 'dâda enfâsı

Ne cânlar bahş ider 'Îsî gibi her demde ol femden

(BD 234/3)

Mısrî, her sözünün “küntü kenz” in anahtarı olduğunu ve İsa nefesi ile her nefeste mahrem olduğunu dile getirir. Bursevî ise bir beyitinde âriflerin sözünü, Hz. İsa'nın can bahşeden nefesi olarak tasavvur eder.

Her sözüm miftâh-ı kufl-ı “küntü kenz” olmuş durur

⁸⁵ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 84.

Hem dem-i 'Îsâ ile her bir nefesde mahremüm

(MD 118/4)

Hikmet-i Lokmân'dur 'âriflerün her bir sözi

Nutk-ı cân-bahşı dem-i 'Îsâ olur ey cân hem

(BD 222/4)

Bursevî'nin Divan'ında işlenen bir diğer mucize ise Hz. İsa'nın hastaları iyileştirmesidir. (BD Msm. 2/18, BD 307/3) Hz. İsa, Allah'ın kudreti ile Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmiştir. Bu hususa her iki sûfi şair de değinmiştir. Bursevî'nin Divan'ında bu mucize, Allah'ın hikmeti ile baharda tabiatın canlanması ilgisıyla işlenir.

Meryem içre ben togurdum bir gulâm

Hem bikir hem bir gülüm kim solmazam

Ben togurdum atasuz 'Îsâ'yı hem

İttisâlüm var ana ayrılmazam

(MD 123/3-4)

Tab '-ı gülşen şol nesîm ile güşâd olmak nedür

Sırrını enfâs-ı Hakk'un 'Îsâ-i Meryem'de bil

(BD 191/2)

Mısrî, Bursevî'den farklı olarak kendisini Hz. İsa ile bir olarak görür. Mısrî bu ifadelerle velayetteki makâmına işaret eder.

Bununla bir oldı dem-i 'Îsâ ile Mısrî

Gönlüme dahi ne gelürüm ne giderüm var

(MD 46/5)

Bursevi'den farklı olarak bir başka şairinde Mısırî, kıyamet alametlerinden biri olan Hz. İsa'nın gökten yere indirilmesi hadisesine yer verir.

'İsâ nüzûl ide yere

Deccâl'i hem ehlin kıra

Ana uyanları süre

Gele Deccâl gele gele

Gör kim senün hâlün n'ola

(MD Msm. 166/7)

4.13. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed (s.a.v.) her iki şairin Divan'ında adından en çok söz edilen peygamberdir. Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Hz. Muhammed ortak olarak "Mustafâ, Ahmed, Rasûlu'llâh, Habîbu'llâh" isimleri ile anılır. Bursevî, Mısırî'den farklı olarak "Ahmed-i Muhtâr" ismini de kullanır.

Bursevî'den farklı olarak Mısırî'nin Divan'ında Hz. Muhammed;⁸⁶ bütün mürsellerin sonuncusu (MD 10/1), iki âlemin ve peygamberlerin sultanı (MD 28/3, MD 115/2), fahr-i âlem (MD 114/3, MD Msm. 124/4), âlemin pergel noktası (MD 137/5), "küntü kenzen" sırrının mahzeni, cihana gelenlerin ve geleceklerin seraskeri (MD 160/1-5) olarak tavsif edilir.

Zuhûr-ı kâ'inâtun ma'denisin yâ Resûlallâh

Rumûz küntü kenzün mahzenisin yâ Resûlallâh

⁸⁶ Mısırî'nin şairlerinden hareketle peygamber tasviri üzerine kaleme alınmış bir çalışma mevcuttur: Bkz. Musa Yıldız, "Niyâzî Mısırî'nin Şiirlerinde Peygamber Tasviri", *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed: Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) 7-8 Mart 2009* (Adapazarı-Sakarya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 379-394.

Cihân bâgında insân bir şecerdür gayrılar yaprak

Nebîler meyvedür sen zübdesisin yâ Resûlallâh

(MD 160/1-6)

Mısrî’den farklı olarak Bursevî’nin Divan’ında Hz. Muhammed; aşk ehlinin rehberi (BD 5/1), muhabbet denizinin incisi, Hz. Yûsuf’un güzelliğinin sebebi (BD 6/2-4, BD 205/2), cümle yaratılmışların ve hakikat mülkünün sultanı, peygamberlik mührünün sahibi (BD 6/5, BD 300/2), Hak dergâhının rehberi, dert ehlinin dermanı (BD 6/1, BD 300/4) olarak tavsif edilir.

Nûr- ı zâtundur cihân mir’âtı içre cilve-ger

Yûsuf’un da ânı sensin yâ Muhammed Mustafâ

(BD 6/4)

Ezelden tâ-ebed mühr-i nübüvvet sendedür kat ‘â

Hakikat mülkinün sultânı sensin yâ Rasûla’llâh

(BD 300/2)

Mısrî’ye göre Hz. Muhammed cihanın fahridir, “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” kudsî hadisinin mazharıdır. (MD 28/4, MD Msm. 119/1, MD 160/1) Cihanın yaratılış sebebi, Hz. Muhammed’in dostluğundandır. Bursevî’nin Divan’ında ise Hz. Muhammed’in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi zikredilir. (BD 10/3) Peygamberin zâtının nuru ile âlem baştan başa nurlanmıştır. (BD 20/4) Cihanın var oluş sebebi Hz. Muhammed’dir. (BD 313/1)

Gelmeyeydün ‘âleme sen halk olunmazdı cihân

Dostlığına yaradıldı ey nebiyy-i muhterem

(MD 115/5)

Vücûdun on sekiz bin 'âleme rahmet yaradıldı

Vücûdun gibi ni 'met oldu ravzan yâ Rasûla 'llâh

(BD 308/4)

Her iki şair de Hz. Muhammed'in mucizelerinden Miraç hadisesine yer verir. Mısırî'ye göre Hz. Muhammed, Miraç'ın sahibi (MD 115/4), "kâbe kavseyni ev ednâ" makâmının mazharıdır. (MD Msm. 119/1) Mısırî bir başka beyitte, Hz. Muhammed'in kaşını "kâbe kavseyni ev ednâ"ya benzetir. Bursevî'nin bir beyitinde ise Miraç'a yükselirken Hz. Muhammed'in canının ve cisminin ona engel olmadığı dile getirilir. Bu gecede Allah'a yakınlığı "kâbe kavseyni ev ednâ"⁸⁷ mesabesindedir. (BD 345/4)

Kaşundur kâbe kavseyni ev ednâ

Deründen açılur güller Muhammed

(MD 28/6)

Nüh felek mi 'râcın itdi Mustafâ

Cism ü cânı olmadı mâni ' ana

(BD İlh. 48/7)

Her iki şair de peygamberin kabrinin bulunduğu Ravza-i Mutahhara'ya şiirlerinde yer verir. (BD 255/1-2..5, BD 308/1-2..9, BD 343/5) Mısırî bir beyitinde, Medine'ye varıp Ravza-i Mutahhara'nın eşğine yüz sürmeyi talep eder. Bursevî de bir beyitinde, cihanda cennete talip olup şefaât isteyen Hz. Muhammed'in ravzasını mesken edinsin, der. (BD 255/1)

Medîne şehrine varsam Habîb 'ün ravzasın görsem

İşigine yüz sürsem ne güzeldür ne güzeldür

⁸⁷ (Necm 53/9)

(MD 62/4)

Cihânda tâlib-i cennet olanlar Hakkıyâ varsun

Medîne şehrini mesken idinsün Ravza 'da kalsun

(BD 255/5)

Mısırî bir beyitinde, bütün ilimlerin Hz. Muhammed'in ilim denizinden bilindiğini ifade eder. (MD 115/3) Hz. Muhammed'in ağzını ledün ilminin sırlarının kaynağı olarak tasavvur eder. (MD 160/4) Mısırî'ye göre Hz. Muhammed; ilmin sultanıdır (MD 28/11), Allah'ın zâti ilmine vâkıftır. (MD 4/2) Benzer bir telakkiyle Bursevî'ye göre Hz. Muhammed; ilim ve hikmet kaynağı, marifet denizidir. (BD 6/2-3)

Her iki şair de Hz. Muhammed'den şefaât niyaz eder. (MD 28/13, MD 67/5, MD 160/7, BD 5/7, BD 57/5, BD 205/3, BD 249/7, BD 308/5, BD 313/4, BD 345/5, BD Mtf. 1/40, BD İlh. 26/1-2..10)

Yâ Resûlallâh şefâ 'at kıl Niyâzî mücrime

Şol zamân kim baş açık yalın ayak kan aglayam

(MD 115/7)

Hakkı-i gurbet-keşe ol âşinâ

Yâ Rasûla 'llâh şefâ 'at eylegil

(BD İlh. 26/10)

Mısırî'ye göre Hz. Muhammed'in sözünün zevkini dimağında bulan kimseye binlerce "menn ile selvâ"⁸⁸ bile o zevki vermez. Bursevî ise Hz. Muhammed'in tatlı sözünü feyz dolu zemzem olarak tasvir eder.

Kelâm-ı Mustafâ zevkın dimâgunda bulagör kim

⁸⁸ (Bakara 2/57, A'râf 7/160, Tâhâ 20/80)

Mu 'adil olmaz ol zevke hezârân mennile selvâ

(MD 8/6)

Ey ki mihrâb-ı hakikat yüzidür Ka 'be özi

Zemzem-i feyz durur teşnelere tatlu sözi

(BD 345/1)

Her iki şair de Hz. Muhammed'in ümmeti olanların Allah'ın rahmetine mazhar olacağını dile getirir.

Cümle ümmetden hayırlıdır o şâhun ümmeti

Ümmetine cümleden artuk ider Hak rahmeti

(MD Msm. 119/4)

Rasûlü 'llâh'a her kim oldu ümmet

Hakikatde Hudâ'dan buldı rahmet

(BD Rb. 27/1)

5. ÂHİRET VE ÂHİRETLE İLGİLİ MEFHURLAR

5.1. Âhîret

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak iman esaslarından biri olan âhîret, “‘ukbâ, iki 'âlem, iki cihân, dâreyn, kevneyn, dünyâ vü 'ukbâ” isim ve terkipleri ile işlenir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî'nin Divan'ında “‘azâb-ı âhîret, 'izzet-i ukbâ, dü 'âlem” terkipleri kullanılırken Mısırî'den farklı olarak Bursevî'nin Divan'ında ise “milk-i bâkî, râhat-ı 'ukbâ, devlet-i 'ukbâ, gam-ı dünyâ vü 'ukbâ, terk-i dünyâ terk-i 'ukbâ, tâlib-i dünyâ vü 'ukbâ, bâkî hayat, mezra'-ı 'ukbâ, 'izzet-i dâreyn, dünyâ vü âhîret, devlet-i dâreyn, dü-cihân, vedâ'-ı kevneyn” isim ve terkiplerine rastlanır.

Her iki sûfî şair de manzumelerinde dünyanın geçiciliğine dikkat çekmiş, âhîretin ise ebedîliğine vurgu yapmıştır. Bu minvalde pek çok tavsiyede bulunmuşlardır. Mısırî bir

beyitinde âhiret azabından kurtulmanın yolunu, tüm azapların müsebbibi cehaletten arınıp irfan sahibi olmakta görür. Bursevî ise bekâ yurdu âhiret için noksanlıklardan arınıp salih amel işlemeyi tavsiye eder. Dünyada zahmet çekmekten maksadın, âhirette rahat etmek olduğunu vurgular. (Ayrıca bkz. BD 150/4, BD 153/1, BD 203/5)

Ger 'azâb-ı âhiretten bulmak istersen halâs

'Ârif ol kim cehl odından kopısar cümle 'azâb

(MD 12/10)

Dünyâ evine geldün fânî idüğün bildün

Sâlih ne 'amel kıldun 'ukbâ için ey 'âkil

(BD 204/4)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında âhiret mefhumu dünya ile kıyaslanarak işlenmiştir. Her iki mutasavvıf şair de dünya ve âhiret düşüncesinden geçip Yûnusça bir söyleyişle “Bana seni gerek seni” nidasında bulunur.⁸⁹ (Ayrıca bkz. MD 1/5, MD 60/6, MD 150/2, MD 188/7, MD 192/5, BD Msm. 2/24, BD 12/6, BD 25/5, BD 41/5, BD 48/2, BD 66/3, BD 70/6, BD 75/5, BD 91/3, BD 158/1, BD 159/1, BD 160/1, BD 163/1, BD 169/5, BD 231/3, BD 252/3, BD 253/4, BD 264/6, BD 353/5, BD Rb. 11/1, BD Mtf. 2/3, BD Mtf. 11/1, BD Mtf. 16/16, BD İlh. 1/1, BD İlh. 28/4)

Dünya ile 'ukbâyı ko 'ûlâ ile 'uhrâyı ko

Var ol kuru sevdâyı ko matlab yeter Sübhân sana

(MD 3/6)

Hakkıyâ dünyâ vü 'ukbâyı n'ider 'âşık olan

Anun için dâ'imâ Rahmân'ı gözler gözlerüm

⁸⁹ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 93.

(BD 218/5)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî bir beyitinde dünya ve âhireti iki gelin olarak tahayyül eder.

Dünyâ vü âhiret ki olupdur iki 'arûs

Ehl-i nazar katında güzel o mı bu mıdur

(BD 132/2)

Bursevî'ye göre dünya ve âhireti talep edip Hak'tan gayrısına yâr olan kişi, Hak'tan ayrı düşmeye mahkumdur. Bunun içindir ki Hak âşıkları dünya ve âhiret kaydından vazgeçmişlerdir. (Ayrıca bkz. BD 306/2)

Mâsivâyâ yâr olan Hak'dan olur lâ-büd ırag

İki 'âlemden anuñçün kaldı 'âşıklar ferâg

(BD 159/1)

5.2. Kabir, Berzah

Her iki mutasavvıf şair de manzumelerinde, ölen insanın bedeninin gömüldüğü yer olan kabir mefhumuna yer vermiştir.

Mısrî bir beyitinde, dostlarının kabrini ziyaret etmesini ve onun hâllerini düşünmelerini tavsiye eder.

Kabrüme dostlar gelüp fikr ideler ahvâlümü

Her biri bilmekde hâlüm vâlih ü hâyran ola

(MD 168/8)

Bursevî bir beyitinde, kabrinin cennet köşesi olmasını istersen dünyanın gösterişine aldanma, der.

Bakma tâk u tumturâk-ı gâfilân-ı dehre sen

İster isen kabriin ola 'âkıbet cennet-serâ

(BD 23/3)

Bursevî bir başka beyitinde ise insanın kabirde yalnız kalacağına dikkat çeker.

Kabriin niçin mesken düzerler sana

Hasım kavim taşra kalurlar bir gün

(BD İlh. 63/4)

“Dinî bir terim olarak berzah, dünya ile âhîret arasındaki âlem ve kabir hayatı karşılığında kullanılır.”⁹⁰ Her iki mutasavvîf şair de manzumelerinde berzah mefhumuna yer vermiştir.

Âhîrette cennet ü nîrân ü berzah kim diniür

Bunlarun aslı nedendür olısar yevmü't-tenâd

(MD 27/8)

Berâzih ehline yâr olma haşri neşri gör bunda

Kıyâmetden mukaddem olagör âgâh isen Hak'dan

(BD 252/2)

5.3. Kıyamet, Mahşer

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında kıyamet hadisesi ve mahşer günü “haşr, yevm-i tüblâ, yevmi't-tenâd” isim ve terkipleri ile işlenir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî “haşr u neşr, yevmün-nüşûr, mahşer” terkiplerini kullanırken Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise “yevm-i din” ter kibini kullanır.

Dünya hayatının sonu âhîret hayatının başlangıcı olan kıyamet, İsrâfil'in ilk defa sûra üflemesiyle kopacaktır. İsrâfil'in ikinci defa sûra üflemesiyle ölümler yeniden dirilip

⁹⁰ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/525.

maḥşer meydanında toplanacaktır. Maḥşer meydanında kulların amelleri mizanda tartılıp hesaba çekilecektir.⁹¹ Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında maḥşer günü yaşanacaklar şiir diliyle kaleme alınmıştır.

Bursevî; kıyamet gününde dünyadaki makâm ve mevkinin fayda vermeyeceğini, çetin hesap gününde her kulun amelleri nisbetinde değer göreceğini, günahkâr kulların ah vah edip inleyeceğini dile getirir.

Meta 'ı cümleñün âhir çıkar çün "yevm-i tüblâ" da

Ayıklarda süürünür bunda ya 'nî ser olanlar heb

Tutarlar 'arşâ-gâh-ı haşrı sayt-ı hasretâ ile

Bugün bezm-i cihânda ehl-i şûr u şer olanlar heb

(BD 27/3-4)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında, İsrâfil'in sûra ikinci kez üflemesiyle ruhların dirilip maḥşer meydanında toplanmasına atıfta bulunulur.

Dirilüp acb-i zenebden cümle mevtâ ser-te-ser

Na 'ra-i İsrâfil oldı cümleye çalındı sûr

(MD 49/2)

Nefh-ı İsrâfil-veş haşr eyler ervâhı kamu

Kabr-i tenden cümle-i ervâh ururlar dest ü pâ

(BD Mtf. 1/36)

⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 287.

Mısrî, sahih hadislerde kıyamet alametlerinden biri olarak ifade edilen Hz. İsa'nın gökten inmesine atıfta bulunurken Bursevî ise zamânedен şikayet ettiği bir manzumesinde kıyamet alametlerinin gerçekleşmeye başladığını dile getirir.

Hazret-i 'Îsâ inüp gökden temâm itdi zuhûr

Ger sen idrâk eylemezsen bil ki sendendür kusûr

(MD 49/1)

Olmaga başladı eşrât-ı kıyâmet peydâ

Ki o zâhir olıcak heb yıkıla hâne vü bâm

(BD Mtf. 9/17)

Her iki mutasavvıf şair de mahşerde İsrâfil'in sûra üflemesiyle ölüleri diriltmesi kudreti ile evliyanın nefesi arasında benzerlik ilgisi kurar.

Mevtâya itse nefes her yanadan gele ses

Haşr iden ey hak-şinâs nefesidür kâmilün

(MD 94/8)

Sûr-ı İsrâfil'e benzer evliyânun nefhası

Bir nefesde niçe yüz bin mürde diller cân bulur

(BD Rb. 30/1)

Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi, Allah katındadır. Her iki mutasavvıf şair de bu bilinmeyen zamana atıfta bulunmuştur. (Ayrıca bkz. MD Kt. 71/8, BD 62/4, BD 176/2, BD 177/2, BD 265/1, BD 270/2)

Nushuna çi fâ'ide diyenlere

Ger nasihat eylesen tâ haşre dek

(MD 96/4)

Şöyle muhkem tutmuşuz hablü'l-metîn-i 'ışkî kim

Haşre dek ser-rişte-i ahvâle gelmez intikâz

(BD 151/3)

Mahşer günü, iman ve ameller mîzân ile değerlendirilecektir. Mısırî, dünya hayatında kazanılan amellerin bir gün mîzân ile değerlendirileceğini, bu çetin hesap gününü hatırlayıp dünyaya meyletmemeyi öğütler.

Gönül virme bu dünyâya başın ugratma gavgaya

Kazandugun 'amel bir gün gelür mîzâna tolanur

(MD 64/5)

Bursevî ise bir beyitinde, aşk mîzânının mihenk taşı irfandır bundandır ki marifet pek kıymetlidir, der.

Ey hâce nakd-i hâlüne 'irfândur mehek

Mîzân-ı 'ışk-ı ma'rifeti pek ağır çeker

(BD 105/3)

Mısırî haşrı inkâr eden mülhidleri, her yıl tabiatın yeniden canlanmasının dahi ikna edemeyeceğini ifade eder.

Haşri inkâr eyleyen mülhidler ilzâm mı olur

Sâl-be-sâl evrâk-ı eşcâr inkılâbı olmasa

(MD 163/6)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise bir beyitinde, Hz. Muhammed'den kıyamet günü şefaathçi olmasını niyaz eder.

Hakkıyâ bir bölük üftâdelerüz 'âlemde

Ol şefi 'ola kıyâmetde tuta elümüzi

(BD 345/5)

5.4. Deccâl, Süfyân

Kıyamet alametlerinden biri sayılan insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağına inanılan Deccâl ve İslâm Deccâl'i Süfyân'a yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısırî zamânedен şikâyet ettiği bir manzumesinde, doğru yoldan sapmış fitneye sebep olan insanları Deccâl olarak değerlendirir. (Ayrıca bkz. MD Msm. 166/1-2..19, MD 173/3)

Nice bir mekr ü hıyel nekbet-i Deccâl nice bir

Nice bir dîni yok mezhebi yok dâl nice bir

Hâkim-i şer 'i dahi ger sana uydurdun ise

Hâkimün hükmi yiter fitne ile âl nice bir

(MD 36/1-3)

Mısırî bir başka beyitinde ise Deccâl'in doğru yoldan saptırmak için verdiği tüm emeklerin beyhude olduğunu vurgular.

Vallâhi Deccâl senün emeklerün hebâdur

Çalışduğun sihirler ha bir kuru 'anâdur

(MD M. 32/1)

Mısırî Deccâl'den bahseden müstakil bir manzumesinde, Hz. İsa'nın yeryüzüne inerek Deccâl'i öldürmesi hadisesine de atıfta bulunur.

'İsâ nüzûl ide yere

Deccâl'i hem ehlin kıra

Ana uyanları süre

Gele Deccâl gele gele

Gör kim senün hâlün n'ola

(MD Msm. 166/7)

Mısrî'nin Divan'ında, Süfyân'a mensup anlamını hâvi "Süfyânî" ifadesine bir beyitte rastlanır.

Şol ki süfyânî artdı tугyâni

Oldı şeytânî cân gözi kördür

(MD M. 34/4)

5.5. Mehdî

Ahir zamanda geleceğine inanılan, İslâm hükümleriyle amel edip halkı hidayete erdirecek kurtarıcı olarak nitelendirilen Mehdî; her iki Divan'da da zikredilmiştir.⁹²

Mısrî'nin Divan'ında Mehdî'nin genellikle Hz. İsa ile birlikte adı zikredilmiştir. Mısrî aşağıdaki beyitinde, kimi zaman dile getirdiği Hz. İsa ve Mehdilik iddiasından arınıp Hak aşkıyla yok olduğunu dile getirir.

Ne Mısrî'yüm ne Mehdî'yüm ne 'Îsâ'yum ne insânım

Bu yanan dâ'imî şem'ün velî pervânesiyüm ben

(MD 143/7)

Bursevî'nin Divan'ında ise Mehdî, ortaya çıkış zamanı ve kurtarıcı rolüyle işlenmiştir. Bursevî zamânededen şikâyet ettiği bir şiirinde, âlemin hâlinin bir bölüm doğru yoldan

⁹² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 314.

sapmış ile müşkülde olduğunu dile getirir. Bu müşkülden kurtaracak kişi olarak Mehdi'yi işaret eder.

Mehdî-i sâhib-hurûc itmez mi peydâ kendüzin

Hâl-i 'âlem n'ola âyâ bir bölük gümrâh ile

(BD 319/3)

Bursevî, Mehdi'nin muhtemel geliş zamanı olarak yüzyıl başları ve Muharrem ayına dikkat çeker. (BD 323/3)

Ola yüz başı husûsan ki düşer bu nâdir

Bunda zâhir olıcakdur dinilür halka imâm

Ya 'ni bir Mehdi-sıfat Hazret-i Mevlâ'dan irüp

Ref' ide şerr-i Beni'l-Asfer'i idüp ikdâm

(BD Mtf. 9/3-4)

Bursevî, şeyhi Atpazarî Osman Fazlı'yı insanları hidayete erdireceğine inanılan Mehdi olarak nitelendirir.

'İsî-i vaktün nazar kıl hârık-ı 'âdâtına

İşte Mehdi'dür gelen yârân-ı 'ışka es-salâ

(BD Mtf. 1/35)

5.6. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar

5.6.1. Cennet

Mısri ve Bursevî'nin Divanlarında cennet ortak olarak "bâg-ı cinân, adn cenneti, cennet-i firdevs" isim ve terkipleriyle işlenmiştir. Bursevî'den farklı olarak Mısri'nin Divan'ında "uçmag, cennet-i 'irfân, bâg-ı cennet, dâr-ı na'im" terkipleri kullanılırken Mısri'den farklı

olarak Bursevî'nin Divan'ında ise "meyl-i cinân, cenneti'l hulûd, cinân, cennet-i me'vâ, cennet-i 'ışk, zevk-i cinân, ârzû-yı cennet, ümmîd-i bihişt, bâg-ı ırem, dâru's- selâm, tâlib-i cennet, bihişt, cennet-i a'lâ, türâb-ı arz-ı cennet, cennet-i selâm, ümmîd-i cinân, cennet-i kalp, cennet-i 'ışk, ravza-i cennât, bâg-ı firdevs, cennât-ı dîdâr, firdevs-i a'lâ" terkipleri kullanılır.

Mısırî, cennete girmenin yolunun nefsin elinden kurtulmakla mümkün olacağını söyler.

Şol esîr-i nefis olan dâ'im mu'azzeb tamuda

Nefs elinden kurtılana cennet olmuşdur turag

(MD 86/4)

Bursevî ise Mısırî'den farklı olarak cennete girmenin yolunun ibadet ve salih amel işlemekten geçtiğini ifade eder. (Ayrıca bkz. BD 12/2)

Sebeb ister isen eger cennâta

'Amel-i sâlih oldı ana sebeb

(BD 34/4)

Mısırî bir beyitinde, bu dünyada irfan cennetine dahil olan Hak âşıklarının nereye baksa gördüğü Hak olur, der.

Cennet-i irfâna dâhil olanun

Kande baksa gördüğü dîdâr olur

(MD 56/5)

Benzer bir telakkiyle Bursevî, her kişi sülûkuna göre menzile varır âşığın maksadı Hak iken ibadet ehlinin maksadı cennettir, der. (Ayrıca bkz. BD 66/3)

Her kişi ser-menzile irer sülûkine göre

'Âşıka Hak'dur garaz cennet 'ibâdât ehline

(BD 315/5)

Mısrî ve Bursevî'ye göre Hak âşıklarının gönlünde ne cennet ümidi ne cehennem endişesi vardır. Hakk'a âşık olanlar; cennetten, hûr u gılmândan, vaat edilen tüm güzelliklerden geçer. (Ayrıca bkz. MD 15/6, BD 36/6, BD 76/5, BD 227/6, BD 271/4, BD 338/2, BD Mtf. 12/10, BD İlh. 54/6)

Bugünkü cennet-i 'irfâna dâhil olsalar 'uşşâk

Yarınki va 'd olan hûrî veyâ gılmânı neylerler

(MD 54/2)

Eylemez 'âşıklar ümmîd-i bihişt

Nârdan yokdur olarda havf ü bîm

(BD 208/5)

Cemâl-i Hak tecellî itdi çün kim

Bir oldı heb bihişt ü hûr u gılmân

(BD 263/1)

Mısrî, cenneti hatırlatan mekân olarak Aspozi'yi zikreder. Aspozi'yi, Adn cennetinin nişanı olarak tahayyül eder. (Ayrıca bkz. MD 191/8-9)

Bârekallâh gülsitân-ı bülbülândur Aspozi

Cenneti tezkîr ider 'âlî-mekândur Aspozi

(MD 191/1)

Bursevî'nin Divan'ında ise Adn ve Firdevs cennetleri, teşbih unsuru olarak Hz. Muhammed'in Ravza-i Mutahhara' da bulunan kabri ile birlikte zikredilir.

Odur bir Ravza kim 'Adn ile Firdevs ana reşk eyler

Selâmu'llâh irişsün anda dâ'im güller açılsun

(BD 255/2)

Mısrî, Bursevî'den farklı olarak cennetin Allah'ın cemal sıfatının tecellisi olduğunu vurgular.

Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlinden

Birinün hâsılı cennet birinden nâr olur peydâ

(MD 2/10)

Bursevî ise Mısrî'den farklı olarak Hak âşıklarının gönlünü cennete benzetir. (Ayrıca bkz. BD 99/1, BD 129/1, BD 310/5, BD 374/5)

Cennet ki bugün 'âşık kalbindeki cennettür

Yarınki olan bugün olmaz bize sermâye

(BD 309/4)

Bursevî, Âdem'in cenneti bir dâneye satması hadisesine de atıfta bulunur.

Hakkıyâ cenneti bir dâneye satdı Âdem

Sen de ger hayr-ı halefsen gözet isr-i eslâf

(BD 161/6)

Bursevî bir başka beyitinde, Allah'ın cennette kullarına tecellî edeceği bildirilen cuma gününü ifade eden yevmü'l mezîd⁹³ gününe yer verir.

Şular ki ru'yet-i dîdâra vâsıl oldu bugün

Cinâna dâhil olup bildi nedür yevm-i mezîd

⁹³ Hayreddin Karaman, "Cuma", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/85.

(BD 67/5)

5.6.2. Hûri ve Gılman

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında cennet nimetlerinden olan hûri ve gılman genellikle birlikte zikredilmiştir.

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak Hakk'a âşık olanların hûri ve gılmanı istemeyeceği dile getirilir.

Sana 'âşık olan diller niderler hûr u gılmânı

Cemâlün seyr iden gözler niderler bâg u bostânı

(MD 184/1)

Bilenler matlabun a 'lâsını ednâya bakmazlar

Hudâ'yı ister isen hûrî vü gılmânı n'eylersin

(BD 254/4)

Bursevî bir beyitinde "Hakk'a talip olan nadirdir, kulların çoğu hûri diler, gılman arar." der. Bursevî'ye göre bu durum, Allah'ın ezeldeki takdirindedir. (BD 94/4)

Nûr-ı zât-ı pâk-i Hakk'un tâlibi kem-yâbdur

Ekserî 'âbidlerün hûrî diler gılmân arar

(BD 76/4)

Bursevî bu ikilemde kendisinin Hakk'ı talep ettiğini de ifade eder.

Kimi hûrî kimi gılmânı ister

Bana zâtun müyesser eyle Mevlâ

(BD İlh. 1/4)

5.6.3. Sidre ve Tûbâ

Cennette bulunan iki ağaç Sidre ve Tûbâ, her iki edebî eserde de çoğunlukla birlikte anılmıştır. Her iki mutasavvıf şair Sidre için “makâm-ı müntehâ” terkiibini kullanmıştır. Mısırî’den farklı olarak Bursevî’nin Divan’ında “Sidre-i ‘irfân, Sidre vü ‘arş, Sidre-i lâhût, Sidre-i feyz-i Hudâ, Sidre-i cân, Sidre-i maksûd, Tûbâ-yı cemâl, kâmet-i Tûbâ, Sidre-i ma‘nâ” terkiplerine yer verilmiştir.

Ne sırdur Âdem ü Havvâ ne sırdur “‘alleme’l-esmâ”

Ne sırdur Sidre vü Tûbâ haber vir ‘arş-ı a ‘lâdan

(MD 133/2)

Cennet senün nîrân senün hûrî senün gılman senün

Bu bâg u bûstân senün hem Sidre vü Tûbâ senün

(BD 175/4)

Sidre, yaratılmışların ulaşabileceği son makâmdır. Sidre’den ötesi Allah’ın zâtına mahsustur.⁹⁴ Tûbâ ise Sidre’de bulunan cenneti gölgeleyen bir ağaçtır.⁹⁵ Mısırî ve Bursevî’nin Divanlarında bu kavramlar benzer bir anlam çerçevesinde kullanılmıştır.

Nefis rûh Âdem ü Havvâ hakâyık andadur hâlâ

Merâtib Sidre vü Tûbâ sıfat bil ‘arş-ı a ‘lâyı

(MD 194/2)

Sidre-i maksûda irişsün elün

Cân göziyle göregör cânânunu

(BD İlh. 50/2)

⁹⁴ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 417.

⁹⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 473.

Bursevî'ye göre arzu edilen Sidre makâmına ulaşmak için Hakk'ın inayeti gerekir. Allah vergisi kanadı olmayan kuş, o arzulanan Sidre makâmına kanat çırpamaz.

Pervâz uramaz Sidre-i maksûdına âhir

N'eylerler o mürği ki Hudâ-dâd peri yok

(BD Msm. 4/40)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî'nin Divan'ında Sidre ve Tûbâ, övülenin boyu için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Kâmil olan bir dıraht-ı müntehâdur Sidre-veş

Yir ü gögi cümleten tutmuşdur anun sâyesi

(BD 337/2)

Ol kâmet-i Tûbâ için ol Sidre-i ma'nâ için

Ol şâh-ı müstesnâ için ben nûn olayum bir zamân

(BD 256/4)

Bursevî'nin bir başka beyitinde ise Sidre, “gül-i Sidre” terkihiyle Hz. Muhammed'in vechi için kullanılmıştır.

Vechi var hüsnine Cibrîl olursa hayrân

Hakk'a âyîne olupdur o gül-i Sidre yüzi

(BD 345/2)

5.6.4. Kevser, Tesnîm, Selsebîl

Kevser, Tesnîm ve Selsebîl; Kur'an-ı Kerim'de zikredilen, Allah'ın mü'min kullarına ihsan edeceği cennette bulunan sulardır. Mısırî'nin Divan'ında Kevser kavramına rastlanmazken Bursevî'nin Divan'ında ise Tesnîm'e rastlanmaz.

Kim selsebilden nûş ider rahîk anı bî-hûş ider

Tesnîm ebed sarhoş ider olur için mestân kamu

(MD 151/6)

Bezm-i 'âlemde dilersen âb-ı Kevser'den lezîz

Şerbet-i 'irfân olupdur şehd ü şekkerden lezîz

(BD 69/1)

5.7. A'râf

A'râf, cennet ile cehennemi birbirinden ayıran yer olarak tanımlanır.⁹⁶ Bu mefhum yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlıyoruz. (Ayrıca bkz. BD 161/3) Bursevî, Hak âşıklarının cehennem ve a'râfi geçip cennet-i a'lâya ulaşmalarını ister.

Gâh havf ü recâ berzah gâh zevk u safâ dûzah

Ko dûzah u A'râf'ı ir cennet-i a'lâya

(BD 309/3)

5.8. Cehennem ve Cehennemle İlgili Mefhumlar

5.8.1. Cehennem

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında bu mefhum ortak olarak “cehennem, nîrân, dûzah” isimleri ile anılır. Mısrî, Bursevî'den farklı olarak cehennemi “tamu, nâr” ismi ile zikreder. Bursevî, Mısrî'den farklı olarak “kıt'a-i sakar, nâr-ı cehennem, bîm-i dûzah, ihanet-i dûzah” terkiplerini kullanır.

Her iki şair de cehennemi, Allah'ın celâl sıfatının tecellîsi olarak görür. Cehennemin mâliki, Allah'tır. (MD 33/8, BD 175/4)

Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlinden

Birinün hâsılı cennet birinden nâr olur peydâ

⁹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “A'râf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/259.

(MD 2/10)

Celâli pertevi 'aks eyleyince

Görüldi safha-i hikmetde nîrân

(BD 263/2)

Mısrî aşk ateşinde yanmaya can atan Hak âşıklarına, cehennemın gül bahçesi olacağını söyler ve cehennemden korkmamaları gerektiğini vurgular. (Ayrıca bkz. MD 56/4) Bursevî ise Hakk'ı sevenler, ne cennet ümidi ne cehennem korkusunu kalplerinde taşır diyerek Hakk'ı sevmeye talip olacıklara cennet ümidi ve cehennem korkusunu terk etmelerini öğütler. (Ayrıca bkz. BD 199/3)

Bülbül oluban ötegör gül gibi açıl tütegör

'Aşk odına cân atagör gülzâr ola nîrân sana

(MD 3/11)

Ne ümmîd-i cinân u bîm-i dûzah

Seversen Hakk'ı terk it anı bunu

(BD 338/2)

Mısrî bir beyitinde, aşk ile cehennemde olmayı âşığın cenneti olarak görür. Hak âşıkları için asıl cehennemın ise ilahi aşktan mahrum kalmak olduğunu vurgular. Bursevî de benzer bir telakkiyle ilahi aşk ile vuslata ermeyi diler, Allah'tan kendisini ayrılık cehennemine atmamasını niyaz eder.

'Aşk ile tamuda olmak cennetidür âşıkun

Lîk cennetde olursa tamudur 'aşksuz ana

(MD 1/6)

Firâkun dûzahına atma yâ Rab

Ecirnâ yâ ecira 'l- müstecîrîn

(BD İlh. 36/2)

Mısrî, Bursevî'den farklı olarak Kur'an-ı Kerim'de zikredilen cehennem yedi kapısına telmihte bulunur.⁹⁷ Aşağıdaki beyitte, vaizlerden serzenişte bulunarak vaizlerin halka korku saldıklarından ve yedi cehennem azabını elinde bulunduruyormuş gibi kibirle hareket ettiklerinden bahseder.

Çıkar ağzından ateşler yakar şeytan-ı mel'ûnı

Sanasın yidi tamunun 'azabı kendidür vâ'iz

(MD 84/3)

Bir başka beyitte de Mısrî “derk-i esfel”⁹⁸ tabirini kullanarak bir ayeti iktibas eder. Kâfirin yerinin cehennem, münafıkın yerinin ise hiç şüphesiz “derk-i esfel” olduğunu dile getirir. Mısrî, nefsinin esiri olanların cehennemde azaplarının çetin olacağına dikkat çeker. (MD 86/4)

Kâfirün yiri cehennemdür velî

Derk-i esfelde münâfık oldu sek

(MD 96/2)

5.8.2. Sırat

Cehennem üzerine kurulacak köprü olan sırat, Mısrî'nin Divan'ında yer alırken Bursevî'nin Divan'ında bu mefhumu rastlanmaz. Sadece Bursevî bir beyitinde, bu mefhumu telmih ederek aşk yolunda kurulan köprünün ince ve meşakkatli olduğunu dile getirir. (BD 68/4)

Hem sırât üzre geçen mü'minleri

⁹⁷ (Hicr 15/44)

⁹⁸ (Nisâ 4/145)

Şaşarandan tagdaki hıznîr da yek

(MD 96/3)

Mısrî nefsi cehennem olarak tasvir ettiği bir beyitinde, cehennem ve onun üzerine kurulu sıratın geçmek için şeriat yolunu gösterir.

Nefs tamusun sırât-ı şer' ile bunda geçüp

Kalp evi hep hûr u gilmân cennet ü rıdvân gerek

(MD 100/9)

6. KAZÂ VE KADER, HAYIR VE ŞER

Kader “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” olarak tarif edilirken kazâ ise “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” şeklinde tanımlanır.⁹⁹

Mısrî ve Bursevî’nin Divanlarında ortak olarak kazâ ve kader “takdîr, tedbîr, tasarruf, rızâ, takdîr-i Hudâ” gibi isimlerle işlenmiştir. Bursevî’den farklı olarak Mısrî’nin Divan’ında “hükm-i kazâ, kavş-i kazâ” terkipleri kullanılırken Mısrî’den farklı olarak Bursevî’nin Divan’ında ise “dest-i kazâ, şâhîn-i kazâ, çevgân-ı kazâ, çevgân-ı Hak, pergâr-ı ezel, cellâd-ı kazâ, sâhib-kazâ, kalem, sırr-ı kader, kıl-ı ezel, ‘âlem-i takdîr, dest-i irâdet, takdîr-i ezel” terkipleri kullanılmıştır.

Mısrî bir beyitinde, Allah’ın takdirinin asla bozulamayacağını dile getirir. İnsan ne kadar gayret etse de beyhudedir, Levh-i mahfûz levhasına yazılı Allah’ın takdir ve hükmü asla silinmez. Bursevî de benzer bir telakkiyle Levh-i mahfûz’a yazılı Allah’ın takdir ve hükmünün değiştirilemeyeceğini vurgular. Allah’ın ezelde kulları hakkındaki tasarrufu elbet gerçekleşecektir. (MD Msm. 6/5, BD 364/7)

Eyâ Deccâl Hak’un takdîri bil hergiz bozulmaz

⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58.

Ezel levhindeki yazı silinmez hem yuyulmaz

(MD 75/1)

N'ideyin çünkü degüldür tedârüki kâbil

Serüme böyle kazâ olmuş ezelde cârî

(BD 367/6)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak kainattaki her şeyin tasarrufunun Allah'ın
indeinde olduğu vurgulanır. (Ayrıca bkz. BD 47/2)

Hakk'un iken her tasarruf bu 'abes sözler nedür

Nefs ü şeytân didigün kimlerdür iderler fesâd

(MD 27/6)

Her tasarruf Hâlik'undur sûfiyâ

Tâ-be-key bu Zeyd ü 'Amr ile savaş

(BD 146/3)

Her iki mutasavvıf şair de Allah'ın takdirine tedbirin kâr etmeyeceği fikrindedir. (Ayrıca
bkz. BD 125/3)

Ne kim takdîr idüpdür Hak olur elbetde ol zâhir

Ne tedbîr idevüz ana ki takdîrin hakîm itmiş

(MD 80/3)

Her iş olur takdîr ile olmaz begüm tedbîr ile

Sohbet gerekdür pîr ile zevk-i visâli sürmege

(BD 320/2)

Mısrî ve Bursevî benzer bir telakkiyle Allah'ın takdirine rıza göstermek gerektiğini vurgular. Allah'ın takdirindeki hakikati kavrayan kul, Allah'tan gelen her şeye razı olur. Bu rıza ise kalbe genişlik verir. Gûy ile çevgân, her iki sûfî şairin şiirinde dikkat çeken mazmunlardandır. Çevgân takdirin, gûy ise rızanın mazmunudur.¹⁰⁰ (MD M. 48/2, MD 112/6, BD 85/4, BD İlh. 59/4 vb.)

Halk-ı 'âlem kabza-i kudretde bî-çün ü çerâ

Hak kazâsına rızâ vir bula kalbün vüs 'ati

(MD 192/4)

Hakkıyâ hoş gör kazâ-yı Hazret-i Mevlâ 'yı sen

Ol kazâyı fehm iden sâhib-rızâ olmak diler

(BD 116/5)

Klasik Türk şiirinde kazâ ve kadere karşı çıkmayan şairler, her şeyin müsebbibi olarak feleği görür. Bursevî ise bunun aksini dile getirerek olup bitenleri Hakk'ın irade sıfatıyla açıklar. (Ayrıca bkz. BD 124/5, BD Rb. 26/1)

Sipihri dâ'imâ dest-i irâdet döndürür yohsa

Ne cürmi var be hey gâfil hakikat çarh-ı devvârun

(BD 183/3)

İman esaslarına göre her müslüman, kazâ ve kadere hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine iman eder. Bursevî ikaz mahiyetindeki bir beyitinde, “Hayır ve şerrin müsebbibi olan Allah, kullarının işlediği fiilerden haberdardır.” der.

Ne işlerse insân eger hayr u şer

Begüm var durur dide-bânı sakın

¹⁰⁰ M.Murat Yurtsever, “Yûnus Emre, Niyâzî-i Mısrî ve İsmâ'îl Hakkî Bursevî'de Türk Tasavvuf Şiirine Özgü Mażmûn Arayışları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019), 709.

(BD 273/3)

Mısrî ise bir beyitinde, “İnsanı şerre götüren şeytana nefsim deme, nefis odur ki onun fikri ve meyli hayradır.” der.

Nefsüm dime şol dîve ki ilter seni şerre

Nefs odur anun fikri vü meyli ola hayra

(MD 198/6)

II. İBADET VE İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR

1. İBADET, AMEL

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında bu mefhum ortak olarak “tâ‘at” ismiyle zikredilir. Mısrî'den farklı olarak Bursevî Divan'ında “‘ubûdiyyet, ‘ibâdât” isimlerine rastlanır. İbadet, her iki mutasavvıf şair için önem arz eden bir husustur.

Mısrî bir beyitinde sağlığın ganimet, her saatin bir nimet olduğunu idrak etmeyi ve ibadetleri gizlice yapmayı tavsiye eder.

Sağlığı ganîmet bil her sâ‘ati ni‘met bil

Gizlüce ‘ibâdet kıl yalvar güzel Allâh’a

(MD 153/4)

Bursevî ise benzer bakış açısıyla kaleme aldığı bir beyitinde, tende kuvvet ve kudret varken ibadet etmek gerektiği çağrısında bulunur.

‘Ârifâ gâfil olma tâ‘at kıl

Kudret ü kuvvet var iken tende

(BD İlh. 64/2)

Mısrî'nin Hakk'tan niyazı, ibadet ve kulluk görevlerine rağbet eden kullardan olmaktır.

Cândan sana tâlib kıl her tâ‘ate râgıb kıl

Bir pîre müsâhib kıl hıdmet yolını göster

(MD 42/4)

Bursevî ise dünyanın bir misafirhane, biz kulların dünyaya geliş sebebinin de Allah'a kulluk ve ibadet etmek olduğunu dile getirir. Bursevî'ye göre Hakk'a ulaşmanın yolu da budur.

Bu müsâfir-hâne-i dünyâda çün itdün nüzûl

Tâ'at ü zikr u 'ibâdetden yüri var zâd al

(BD 188/5)

Zâhirde tâ'at itmeden bâtında erkân gütmeden

Kullık yolında yitmeden sultânı bulmak ârzûlar

(BD 101/3)

Her iki mutasavvıf şair de ibadette ihlâsın önemini vurgulamış, içinde riya bulunan ibadetin makbul olmayacağını dile getirmiştir.

Tâ'atün ihlâsa irmez 'ilm ile a'mâl ile

'İzzeti ko zilleti tut oldur anun mâyesi

(MD 182/3)

Ne hâsıl şol 'ibâdetden riyâ vü 'ucb ola anda

Gider şirki gönülden Hakk'a kim tугyânı neylerler

(MD 54/6)

Nedîm-i bezm-i ihlâs olmayanlar

Riyâyı Hakkıyâ tâ'at sayarlar

(BD 129/7)

Bursevî'den farklı olarak Mısırî, ibadet yolunu bilmeyen ayağı kesmek gerektiğini ifade eder.

Ayak ki 'ibâdet yolunu bilmez anı kes

Öğrensin anı mescid önünde kapudan as

(MD Ms. 198/4)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise Ramazan ve Şaban ayının ibadet etmek için bir fırsat olduğunu dile getirir. (BD 249/6) Bursevî'ye göre ibadetin makbul olduğu vakitlerden biri de seher vaktidir.

Zikr u tâ 'at nûrı ile tolagör

Hamdü li 'llâh geldi mâh-ı Ramazân

(BD İlh. 31/8)

Seher vakti mübârekdür uyan gâfil seherlerde

Münâcât eyle Allâh'a 'ibâdet kıl seherlerde

(BD 305/1)

Her iki mutasavvıf şairin üzerinde durduğu bir diğer kavram ise ameldir. Hem Mısırî hem Bursevî ihlası, amellerin özü olarak görür.

'Amel oldur ki anda ola ihlâs

Hulûs olmayan a 'mâli n'idersin

(MD Kt. 131/4)

Dilâ bâzâr-ı 'irfân içre bil sermâyedür ihlâs

'Amel san ribha benzer gûyiyâ bir mâyedür ihlâs

(BD 150/1)

Hem Mısrî hem Bursevî, dünyada kazanılan amellerin bir gün hesaba çekileceğine dikkat çekerler. Ecel vakti gelmeden amel defterini hayırlı amellerle doldurmak gerektiğini ifade ederler. (BD Rb. 32/1)

Gönül virme bu dünyâya başın ugratma gavgaya

Kazandugun 'amel bir gün gelür mîzâna tolanur

(MD 64/5)

Hâlümüz âyâ n'olur yâ Rab hengâm-ı ecel

Göz yumup açınca bir dem kılmaduk hüsn-i 'amel

(BD 203/1)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî bir beyitinde, iman ve amel arasındaki sıkı ilişkiye değinir. Amelleri imanın bir parçası olarak görür.

Mîve-i ma'rifet ü tâze-nihâl-i 'amelüm

Eser-i Sidre-bâlâ ser-i îmânumdur

(BD 80/4)

2. NAMAZ VE NAMAZLA İLGİLİ MEFHURLAR

2.1. Namaz

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında İslâm'ın beş temel esasından biri olan namaz ortak olarak "salât" ismiyle zikredilir.

Her iki mutasavvıf şair de ibadetlerde sürekliliğin elzem olduğunu vurgular. Bursevî, namazı devamlı kılmak için gayret etmek gerektiğini dile getirir.

Her giceyi kâim ol her gündüzi sâim ol

Hem zikrile dâim ol yalvar güzel Allâh'a

(MD 153/2)

Dem-i cigerle vuzû eyle pâk ü tâhir ol

Namâz-ı dâ'imi var sen de kılmaga sa'y it

(BD 45/5)

Mısrî; zâhîde hitaben kaleme aldığı bir beyitinde yalnızca oruç, namaz, hac gibi ibadetlerin yeterli olmayacağını insan-ı kâmil olma yolunda irfan sahibi olmak gerektiğini vurgular.

Savm u salât u hacc ile sanma biter zâhid işün

İnsân-ı kâmil olmaga lâzım olan 'irfân imiş

(MD 78/4)

Bursevî de gönülde ihlas olmadan kılınan namazın, yapılan ibadetlerin kıymeti olmadığını ifade eder. Bursevî'ye göre bu durum, pişmanlığı beraberinde getirir. Nefsi arındırmadan kılınan namazın namaz, abdestin ise abdest sayılmayacağını dile getirir.

Gönülde olmasa sıdk u sadâkat ey sâlik

O namâzun sonı âhir sana nedâmetdür

Şular ki tezkiye-i nefsi eyledi ihmâl

Ne namâzı namâz u ne âbdesti âbdestdür

(BD 71/5-9)

Her iki mutasavvıf şaire göre irfan ehlinin namaz başta olmak üzere her neye teveccüh eylese kıblesi, Allah'tır. Hak dostlarının namazı o yakınlığa kavuşmaktır. (Ayrıca bkz. MD 19/5, BD 178/2, BD İlh. 45/5)

Salât-ı ehl-i 'irfân kıblesidür semme vechullah

O veche kul olanlar tâ'at-i noksânı neyerler

(MD 54/7)

“Semme vechu’llâh”ı mihrâb eyleyenler kalbine

Ol huzûr ile salât-ı ehl-i ‘irfânı kıla

(BD 281/3)

Mısırî’ye göre namaz başta olmak üzere ibadetler, kulları günahlardan arındırır.

Savm u salat hac zekât günâh kirin mahvider

Darb-ı zikir olmasa gönül pası silinmez

(MD M. 73/2)

Bursevî’ye göre namaz, bir olan Hakk’a yönelişin ve vuslatın sembolüdür. (Ayrıca bkz. BD 104/3)

Nedür ezân u ikâmet Hudâ’ya da ‘vetdür

Teveccüh-i ehadîdür namâz vuslatdur

(BD 71/1)

Mısırî bir beyitinde, cemaatle namaz kılmanın önemini dile getirerek onu terk edenin ise keder ve sıkıntılarla karşılaşacağına dikkat çeker.

Cemâ’atla namâz terk ideni almış küdüretler

Anun terkiyle lûtf it bir küdüret sen hem arturma

(MD 155/5)

Bursevî ise bir beyitinde, Kâbe’de namaz kılmak arzusuyla Hakk’a niyaz eder.

Vaktümüz geçmeden yâ Rab yâ hû

Namâzı Ka’be’de kılmak nasîb it

(BD İlh. 57/6)

Bursevî bir başka beyitinde de farz, vacip ve mendup olarak sınıflandırılan namazların hidayet vesilesi olduğunu dile getirir.

Kimisi farz u kimi vâcib ü kimi mendûb

Bular netîcesi hep Hâlik'a hidâyetdür

(BD 71/12)

Mısrî'nin Divan'ında namazın rükünlerinden tekbir ve secdeye rastlanırken Bursevî'nin Divan'ında ise tekbir, kıyam, rükû, secde, ka'de ve selâma rastlanır.

Mısrî, mihrap dediği kaşlara yönelerek, Allah diyerek aşk ile tekbir almaktan söz eder.

Tâ kaşları mihrâbına kıldıkça nigâhı

Allâh deyu 'aşk ile tekbîr ideyin dir

(MD 70/3)

Bursevî'ye göre de tekbir, gönülden sadık bir niyetle alınmalıdır.

Şu dem ki eyleye tekbîr Hudâ'ya el götürüp

Mukârin olan ana dilde sıdk-ı niyyetdür

(BD 71/4)

Bursevî'nin Divan'ında, iman sahiplerinin kıyam ve ka'desinin mahiyeti söz konusu edilir.

Kıyâm u ka'de ider cümle fırka-i îmân

Ki mülk ü hem melekûta iki işâretdür

(BD 71/7)

Mısırî'ye göre yakınlık ehlinin namazlarında kıblesi “semme vechu'llâh”tır. Tasavvufi anlayışa göre kaş ise Allah'ın zâtını perdeleyen sıfatlardır.¹⁰¹

Salât-ı ehl-i kurbun kıblesidür semme vechullah

Niyâzî turma dâ'im secde'-i ebrû-yı tevhîd it

(MD 19/5)

Bursevî'ye göre rükû ve secde, Allah yolunda fenâ ve zillet içinde olmanın izidir.

Nedür rukû' u sücûdun hakîkatin fehm it

Hudâ yolunda dem-â-dem fenâ vü zilletdür

(BD 71/6)

Bursevî, sıdk ile Hakk'a secde edenler Allah'ı müşâhede nimetine kavuşurlar, der.

Kim kıldı hakkânî sücûd

Ol buldı Rahmânî şühûd

(BD İlh. 40/3)

Bursevî'ye göre namazda sağa ve sola verilen selâm, selâmete erdirir.

Nedür selâm yemîn ü yesâra bildün mi

Ki ya'nî bu sol u sagun sonı selâmetdür

(BD 71/8)

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 115.

2.2. Ezan ve Kâmet

Her iki mutasavvıf şair de namaza çağrının ifadesi olan ezan ve kâmete yer verir. Mısırî bir beyitinde, gönlü feraha erdirmek için Hakk'ın çağrısı olan ezanı dinlemeyi teklif eder. Bursevî'ye göre ise ezan ve kâmet, Hakk'a davettir.

Müezzin nâlesin dinle tağılsun dilde teşvîşün

Sakın terk eyleyüp tamu kapusın sana açdurma

(MD 155/4)

Nedür ezân u ikâmet Hudâ'ya da 'vetdür

Teveccüh-i ehadîdür namâz vuslatdur

(BD 71/1)

2.3. Kible

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında namazla ilgili yer alan kavramlardan biri de kibledir. Bursevî'ye göre hakikatde kibleye yönelmek, gönlü mâsivâdan arındırıp Hakk'a yönelmekle olur.

Hakikat üzre nedür bil teveccüh-i kible

Bu mâsivâdan alup gönli meyl-i hazretdür

(BD 71/3)

Her iki şaire göre irfan ehlinin her neye teveccüh eylese kiblesi, Allah'tır. (Ayrıca bkz. MD 54/7)

Salât-ı ehl-i kurbun kiblesidür semme vechullah

Niyâzî turma dâ'im secde'-i ebrû-yı tevhîd it

(MD 19/5)

Kible-gâhun "semme vechu'llâh" olsun dâ'imâ

Alagör ey ‘âşık-ı pâkîze hakkânî vuzû

(BD 276/2)

Bunun yanı sıra Mısırî'nin Divan'ında övülen kişinin kaşı, Bursevî'nin Divan'ında ise yüzü kible olarak tasavvur edilir.

Kaşun mihrâbını şimdi Niyâzî kible idindi

Katı çalışdı süründi yöneldince sana özin

(MD 130/5)

Vech-i pakiin kible-gâh olsa sezâ

Sendedür sırr-ı ezel sırr-ı bekâ

(BD Ms. 1/4)

2.4. Abdest

Her iki mutasavvıf şair de namazın şartlarından biri olan abdeste ortak olarak “vuzû” ismiyle yer verir.

Bursevî'ye göre, gönülden gelen, gözden akan kanlı su ile abdest almak kişiyi temiz kılar. Her iki mutasavvıf şair de hem gönle hem bedene abdest aldırıp temiz kılmak gerektiğini vurgular. (Ayrıca bkz. BD 132/1, BD 276/2, BD Rb. 5/2, BD İlh. 9/3, BD İlh. 54/6, BD İlh. 57/5)

‘İbâdet ehli ol dâ'im yüzün kaldurma toprakdan

Vuzû'dan el yuyup râhat idüp şol nefsi yaturma

(MD 155/2)

Dem-i cigerle vuzû eyle pâk ü tâhir ol

Namâz-ı dâ'imi var sen de kılmaga sa'y it

(BD 45/5)

Şular ki tezkiye-i nefsi eyledi ihmâl

Ne namâzı namâz u ne âbdesti âbdestdür

(BD 71/9)

2.5. Cami ve Mescid

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında yalnızca bir beyitte cami mefhumuna yer verilmiştir.

Hatmine bu câmi 'ün târihi mısra 'dan çıkar (931)

Hem çıkar târihten girü esâsı kalmasun

(MD Kt. 71/2)

Vücûdun câmi 'inde var yüzün bir kibleye dönder

Namâz-ı ehl-i 'ışkı bir vakit sen de kılam dersen

(BD 178/2)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında mescid, benzer anlam çerçevesinde kullanılmıştır. Her iki mutasavvıf şaire göre mescidde, meyhânedede, hânede, vîrânedede, kâbede, puthânedede arzulanan ulaşılmak istenen Hak'tır. Hak aşkıyla yananlar mekân gözetmezler. (Ayrıca bkz. MD 122/4, MD 140/9)

Mescid ü meyhânedede hânede vîrânedede

Ka 'bede puthânedede çağıruram dost dost

(MD M. 20/3)

Mescid ü meyhâneyi fark eylemem zâhidâ

Göründüm ise ne var hâl ile dâl içinde

(MD M. 161/14)

Mescid ü meyhânenün sırrından âgâh olmayan

Mümkir-i îmân olup şol küfre olmuşdur mukır

(BD 120/2)

3. ORUÇ

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında İslâm'ın beş temel esasından biri olan oruç, ortak olarak "savm" ismiyle zikredilir. Mısırî'den farklı olarak Bursevî "sıyâm, rûze" kelimelerini kullanır.

Mısırî'nin Divan'ında oruç, diğer ibadetlerle birlikte anılmış ayrıntılı olarak işlenmemiştir.

Savm u salât u hacc ile sanma biter zâhid işün

İnsân-ı kâmil olmaga lâzım olan 'irfân imiş

(MD 78/4)

Bursevî'ye göre oruç, Hakk'tan gayri tüm dünyevî zevklerden kendini alıkoymak suretiyle tutulur. Bu ihlas ile tutulan orucun neticesinde kişi, Hakk'a kavuşur. (Ayrıca bkz. BD 215/1, BD 342/1, BD İlh. 23/7)

Niçe bir rûze-dâr-ı mâsivâ-yı yâr olam böyle

Cemâlin göster anun 'îd-i vuslatdan haber söyle

(BD Mtf. 12/2)

4. ZEKÂT

İslâm'ın beş temel esasından biri olan zekât, yalnızca Mısırî'nin Divan'ında bir beyitte diğer ibadetlerle birlikte zikredilmiştir.

Savm u salat hac zekât günâh kirin mahvider

Darb-ı zikir olmasa gönül pası silinmez

(MD M. 73/2)

5. HAC VE HACLA İLGİLİ MEFHURLAR

5.1. Hac

Hac, İslâm'ın beş temel esasından biridir. Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak hac ve Kâbe'ye duyulan özlem dile getirilir.

Niyâzî'ye nasib olsa varup maksûdını bulsa

Safâ vü zevk ile tolsa ne güzeldür ne güzeldür

(MD 62/7)

Hakkı-i zâra nasîb ola eşigün topragı

Kim çıkarmaz dîde-i ümmîdden aslâ seni

(BD 355/6)

Diyâr-ı Rûm'ı ko arz-ı mukaddese 'azm it

Medîne Mekke'ye ir pâye pâye himmet ile

(BD 329/2)

Tasavvufî literatürde hac, Allah'a ermek için yapılan manevî ve ruhî bir yolculuktur.¹⁰² Mısırî, hacılar ile çıkılan hac yolculuğunda karşılaşılan dikenî bile âşıkların gül bahçesi olarak nitelendirir.

Çıkup huccâc ile gitmek ne güzeldür ne güzeldür

Yolında cân terk itmek ne güzeldür ne güzeldür

O yollarun mugaylânı 'âşıklarun gülistânı

Hicâz'un yolu kârbânı ne güzeldür ne güzeldür

¹⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 150.

(MD 62/1-3)

5.2. Kâbe

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında kutsal mekânlardan biri olan Kâbe, ortak olarak "Ka'be-i dil" terkihiyle işlenir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî'nin Divan'ında bu mefhum "Kâ'betullah, Kâ'be-i nûr-ı siyâh" isim ve terkipleriyle zikredilir. Bursevî'nin Divan'ında ise "Beytu'llâh, Ka'be-i vasl, Ka'be-i 'ulyâ-yı kalb, harîm-i vuslat, tavâf-ı Ka'be-i vuslat, Ka'be-i 'ulyâ, Ka'be-i maksûd" isim ve terkiplerine yer verilir.

Mısırî, Kâbe'yi "Kâ'be-i nûr-ı siyâh" olarak nitelendirir. Mısırî'ye göre Hak âşıklarının bu çetin vuslat yolunu kolaylaştıran ise tevhid düşüncesidir.

Kâ'be-i nûr-ı siyâhun bî-nihâyet yolları

Kat'ider erbâb-ı 'aşk bir lemha'-i tevhîd ile

(MD 162/2)

Bursevî'nin Divan'ında ise Kâbe; "metâf-ı kudsiyân", "mazhar-ı envâr-ı zât" olarak nitelendirilir. Bursevî, dünya ve âhiret saadetine kimya olarak Kâbe toprağını işaret eder.

Dâ'imâ olmuşsun ey Ka'be metâf-ı kudsiyân

Mazhar-ı envâr-ı zâtî eylemiş Mevlâ seni

Topragun dünyâ vü 'ukbâ devletine kîmyâ

Anun için eylemiş Hak cümleden a'lâ seni

(BD 355/2-5)

Mısırî'nin Divan'ında Kâbe; peygamberlerin nazargâhı, velîlerin karargâhı olarak nitelendirilir. Hak âşıkları için Kâbe; arzulanan, özlem duyulan, kutsal bir mekândır.

Sürüp dergâhuna yüzler döküp yaşı yere gözler

Bir olsa gice gündüzler ne güzeldür ne güzeldür

(MD 61/3)

Nebîlerün nazargâhı velîlerün karârgâhı

Görürsem Kâ'betullah'ı ne güzeldür ne güzeldür

(MD 62/6)

Bursevî'ye göre ise Allah'ın nazargâhı Kâbe, bir vuslat makâmıdır. Bu özlemle arzulanmak için aşkı rehber edinmek gerekir. (Ayrıca bkz. BD Msm. 4/44-76)

Hasretem âyâ görem mi Ka'be-i 'ulyâ seni

Bir gün ola seyr idem mi rû-be-rû cânâ seni

(BD 355/1)

Visâlün Ka'be'sine 'ışkî sâlâr eyle her demde

O sırr-ı pâk için kim vaz' olundu rûh âdemde

(BD İlh. 28/3)

Bursevî'ye göre bu vuslat yolunda can ve cisim yük olur.

Vakt olur kim Hakkıyâ sâlik ila'llâh oluna

Ka'be-i vasla vüsûle cism ile cân bâr olur

(BD 127/6)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî “kurban” ile “Kâbe” kelimelerini bir arada kullanarak Allah'ın emri üzerine Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi hadisesine telmihte bulunur. Bursevî'ye göre vuslata erebilmek için canı kurban etmek gerekir. (Ayrıca bkz. BD 9/1, BD 183/6, BD 259/6, BD Mtf. 12/3)

Ka'be-i vaslında yârun cânı kurbân idegör

Hakk'a kim teslîm olursa Hakkı İsmâ'îl olur

(BD 126/6)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre gönül, Kâbe'ye teşbih edilir. Mısrî, gönül Kâbe'sini fethedip emin yurt kılmak için daima nefisle savaşmak gerektiğini dile getirir.

Virme râhat nefsüne dâim gazâ-yı ekber it

Kâbe-i dil feth olup dâru'l-emân itsün seni

(MD 189/5)

Bursevî de benzer bir telakkiyle gönül Kâbe'sini mâsivâ putlarından temizleyip (BD 37/1), hakikat nuru ile aydınlatmak gerektiğini dile getirir. (Ayrıca bkz. BD 85/2-3, BD 288/1)

Dil Ka'be'sini rûşen kıl nûr-ı hakîkatle

Rûhânîlere beyt-i ma'mûr olasin ma'mûr

(BD 93/2)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yüzünü mihraba özünü ise Kâbe'ye benzetir.

Ey ki mihrâb-ı hakîkat yüzüdür Ka'be özi

Zemzem-i feyz durur teşnelere tatlu sözi

(BD 345/1)

5.3. Tavaf

Haccın rükünlerinden biri olan tavaf, Kâbe etrafında dönmek suretiyle yapılan bir ibadettir. Bu kavrama yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız.

Bursevî'nin Divan'ında Kâbe'nin tavaf edilen kutsal mekân olduğu ifade edilir.

Dâ'imâ olmışsın ey Ka'be metâf-ı kudsiyân

Mazhar-ı envâr-ı zâtî eylemiş Mevlâ seni

(BD 355/2)

Gözüm şol bir cemâlün Ka 'be 'sin dâ 'im tavâf eyler

Bu sahn-ı 'âlem-i vehm içre kesret neydügin bilmem

(BD 228/4)

5.4. Zemzem

Kâbe yakınlarındaki kuyudan çıkarılan mübarek su zemzem, yalnızca Bursevî'nin Divan'ında zikredilmiştir.

Bursevî bir beyitinde feyz kaynağı olan zemzem suyunu, Hak âşıklarının kalbine sunulan "âb- ı hayat" olarak nitelendirir.

Zemzemün 'aynü 'l hayât-ı kalb-i 'âşıkdur senün

Menba 'ı feyz eyleyüp Hak kıldı müstesnâ seni

(BD 355/3)

Bursevî, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözlerini feyz dolu zemzeme benzetir.

Ey ki mihrâb-ı hakîkat yüzüdür Ka 'be özi

Zemzem-i feyz durur teşnelere tatlu sözi

(BD 345/1)

6. KURBAN

Allah'a yaklaşmak ve onun rızasını kazanmak için ibadet niyetiyle hayvan kesimi olarak tanımlanan kurban, her iki şairin Divan'ında da Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in başından geçen hadiseye telmihte bulunularak işlenir. (Ayrıca bkz. BD 26/7, BD 126/6, BD 225/3)

Oldum İsmâ 'il gibi teslîm-i Hak indi hemîn

İki bin yüz dahi yetmiş beşde bir kurban bana

(MD 5/5)

İrişdükde visâli Ka 'be'sine

Kıl İsmâ 'îl Hakkî cânı kurbân

(BD 259/6)

Tasavvufî literatüre göre kurban, Allah yolunda kulun kendi nefsinin feda etmesi anlamını hâvidir.¹⁰³ Her iki şaire göre Hak âşıkları; Hak yolunda canını, cismini, nefsinin kurban ederek vuslata erer. (Ayrıca bkz. MD 3/1, MD M. 48/5, MD 72/4, MD 85/6, MD 95/3, MD 101/7, BD 293/3, BD Mtf. 4/16, BD Mtf. 12/3)

Ölmezden evvel öldürür bâkî hayâtı ol bulur

Hak yoluna kurbân olur Hak yolunun 'âşıkları

(MD 195/4)

Ka 'be'i vaslunda kurbân olmaga cânlar fedâ

Tek irişsün ol makâma sâlik-i râh-ı fenâ

(BD 9/1)

Her iki şair de bazı beyitlerinde bu mefhumu ibadet anlamından ziyade mecazî anlamda kullanmıştır. (Ayrıca bkz. MD Msm. 119/1-2..4, BD Rb. 20/2)

Ben anun ayagınınun tozına kurbân olayum

Yolına gidenlerün izine kurbân olayum

(MD Msm. 119/5)

Nefsinin bilenlerün var kuli ol kurbânı ol

¹⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 221.

Anlarun mir'âtına bak vech-i Rahmân'ı ara

(BD 286/2)

7. DUA

Mısrî'nin Divan'ında bir, Bursevî'nin Divan'ında ise iki beyitte “dua” kelimesine rastlarız. Her iki mutasavvıf şair de bu kavramı karşılayan “niyâz, münâcât, meded, tevfikun refik eylemek” ifadelerine yer vermiştir.

Mısrî; Ramazan ayında tesbih, zikir, hamd, dua ve şükür ile ölü gönüllerin can bulacağını ifade ederken Bursevî ise Ramazan ayında zikir ve dua ile ağızların dolduğunu ifade eder.

Gâhi tesbîh u senâ vü zikr ile

Gâhi tahmîd u du'â vü şükr ile

Cân bulurdı mürde diller nûr ile

Hasretâ gıtdi mübârek Ramazan

(MD Msm. 139/3)

Açıldı dîdeler nûr-ı Hudâ'dan

Dehenler toldı zikr ile du'âdan

(BD İlh. 16/7)

Her iki mutasavvıf şair de duanın, Hakk'a yalvarış ve yakarışın daha makbul olduğu zaman dilimi olarak seher vaktini işaret eder. (Ayrıca bkz. MD 153/6-7, MD 154/1-2..7, BD 66/6, BD 305/2, BD İlh. 52/1-2..16)

Kapusında turup her bâr yüzün dergâhına tut var

Yürekden kıl demâdem zâr Hak'a yalvar seherlerde

(MD 154/2)

Her vakt-i seherde bin lûtfi gelür Allâh'un

Ol vakt uyanur kalbün yalvar güzel Allâh 'a

(MD 153/7)

Seher vakti mübârekdür uyan gâfil seherlerde

Münâcât eyle Allâh 'a 'ibâdet kıl seherlerde

(BD 305/1)

Bülbül-âsâ figân u zârî kıl

Yalvar Allâh 'a gel seherlerde

(BD İlh. 52/4)

Her iki mutasavvıf şair de benzer bir söyleyişle duanın, Hakk'a yalvarış ve yakarışın uzun olması gerektiğine vurgu yapar.

Gel imdi Niyâzî'yle dergâha niyâz eyle

Hâcâtı dırâz eyle yalvar güzel Allâh 'a

(MD 153/9)

Gel kendüni islâh için Allâh 'a niyâz it

Dergâhına düş rişte-i efgâni dirâz it

(BD Msm. 4/66)

Mısırî, “Hak âşıkları, ilahî aşk yolunda niyazını arttırdıkça Allah da imtihan vesilesiyle nazını o denli arttırır.” der. Bursevî ise benzer bir söyleyişle ilahî aşk yolunda Hakk'ın nazına karşı gece gündüz niyazı arttırmak gerektiğini ifade eder. (Ayrıca bkz. BD 138/2, BD İlh. 52/9)

Ol cemâl-i mutlakun 'aşkında artdıkça niyâz

Ol kadar nâz arturur bir gül-'izâr eksük degül

(MD 104/2)

Cefâ-yı 'ışkı hõř ger ger vefâ istersen Allâh'dan

Anun nâzına sen yüz bin niyâz it gice gündüz hem

(BD 217/4)

Her iki mutasavvıf şairin de ortak duası, Allah'ın tevfikini refik eylemesidir. (Ayrıca bkz. BD Mtf. 16/36)

Dilerem senden Hudâ'ya eyle tevfikun refik

Bir nefes gönlüm senün 'âşkundan itmegil cüdâ

(MD 1/4)

Kulun Hakkî'ya tevfikun refik it

Efendi çâre yokdur zerre kulda

(BD Mtf. 14/4)

Mısrî veciz bir söyleyişle her derdin dermanı olan Allah'tan niyazının, gönlünün mâsivâdan temizlenmesi olduğunu dile getirir. (Ayrıca bkz. MD 42/3)

Cenâbundan budur her dem niyâzı

Sivâdan pâk ola kalb-i Niyâzî

Ki sensün derd-mendün çâre-sâzı

Efendüm Hâlikum Rabbüm İlâhum

(MD Msm. 124/5)

Bursevî'nin duası; mâsivâdan ve nefsin karanlığından kurtulmak, can ve gönlü ilim nuru ile parlatmaktır. (Ayrıca bkz. BD 289/4, BD 321/2-5-6)

Zulmet-i nefsünden ey dil var halâs olmak dile

Nûr-ı 'ilm ile cilâ vir dem-be-dem cân u dile

(BD 283/1)

Her iki mutasavvıf şairin de Allah'tan niyazı, fûrkatten kurtulup vuslata ermdir. (Ayrıca bkz. MD 29/1-2, MD 114/7, MD Msm. 124/1-3, BD 168/2, BD 321/3, BD İl. 1/1-2..10, BD İl. 6/3-7-8, BD İl. 23/1-2-4-7, BD İl. 28/2, BD İl. 57/1-2-3-4)

İlâhî yine hasretde hazân-ı nâr-ı firkatde

Koma Mısrî'yi gurbette efendüm iktidârum yok

(MD 93/6)

Yâ Rab bize ihsan it vuslat yolını göster

Sûrette koma cân it 'uzlet yolını göster

(MD 42/1)

Hakkı-i bî-çârenün pâk it dilin

Çâh-ı fûrkatden çıkar sen tut elin

Bûlbül-i cânına sun vuslat gülün

Yâ İlâhî sen 'inâyet eylegil

(BD İl. 23/9-10)

Her iki mutasavvıf şair de ilahî aşk üzerinde kararda olmayı diler. (BD 87/5) Bursevî, aşkın gamı ile dert sahibi olmaya taliptir. (Ayrıca bkz. BD 154/5, BD 285/2, BD 289/1-3)

Dilerem senden Hudâ'yâ eyle tevfikun refik

Bir nefes gönlüm senün 'aşkundan itmegil cüdâ

(MD 1/4)

Benüm çün râhatum 'ışkunla hem-dem oldugum demdür

Bana 'ışkun gamın vir 'âlem içre derd-nâk eyle

(BD 294/2)

Her iki şair de Allah'tan lutfuyla muamele etmesini niyaz eder. (Ayrıca bkz. MD 114/1-2..11, MD 154/5, BD Msm. 4/70, BD 28/5, BD 156/6, BD 201/5, BD 285/6, BD 294/3, BD İlh. 6/4, BD İlh. 23/3-8, BD İlh. 28/1)

Şaşurdu bizi nefs-i bed eyledi hep yolları sed

Ey lûtfi çok senden meded lûtf eyle açıvir yolum

(MD 114/6)

Kahrın ile eyleme yâ Rab nazar

Lutfun ile kıl tecellî ey Kerîm

(BD 208/3)

Bursevî bir şiirinde ise İslâm ordusunun muzaffer olması için dua eder.

Hayli demdür şîşe-i çeşm-i cihân pür nem durur

'Asker-i İslâm'ı bir dem güldür Allâh'um meded

(BD Msm. 5/5)

III. SURE VE AYETLER

1. SURELER

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında yer alan hususlardan biri de surelerdir. Her iki mutasavvıf şair de bazı beyitlerinde surelere çeşitli anlam ilgileri kurarak yer vermiştir.

Fâtiha Suresi

Hem Mısırî hem Bursevî şiiirlerinde, bu surenin adını zikretmişlerdir.

Vechinde yedi fâtiha âyâtı yazılmış

Âdemdeki âyât-ı Hüdâ'dan haberüm var

(MD 31/6)

Dîdâr-ı 'ışk fâtihadur sanki vuslata

Yokdur kitâb-ı dilde bugün öyle pâk eser

(BD 105/4)

Bursevî'nin Divan'ında Fâtiha suresinde geçen "yevmi'd-dîn" ifadesi de iktibas edilmiştir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: "Hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'tır."¹⁰⁴

Nâme-i a'mâli pür kılma hatâ-y-ile sakın

Sanma kim okunmaya dîvân-ı Hak'da Yevm-i Dîn

(BD 266/4)

Necm Suresi

Necm suresine yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız. Mısırî, Hakk'ın vahyini anlamak ve Kur'an-ı Kerim'in vahiy eseri olduğunu görmek için Necm suresini okumayı tavsiye etmiştir.

Sûre-i Necm'i okı anlagıl vahy-ı Hak'ı

Bilesin ol mantıkı nefesidür kâmilün

(MD M. 94/4)

İnşirâh Suresi

¹⁰⁴ (Fâtiha 1/4)

İnşirâh suresine yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız. Bursevî gönlü sıkıntıdan kurtarmak, feraha erdirmek için İnşirâh suresini okumayı tavsiye eder.

İtmek istersen eger def'-i elem

Şerh-i sadr için okı var Elem

(BD Mf. 43/1)

Yâsîn Suresi

Yâsîn suresine yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız. Bursevî, Yâsîn suresinin Kur'an'ın kalbi olma vasfına atıfta bulunmuştur.

Her fende yedün var ise cân-ı cihânsın

Kur'ân'a niçe kalb olupdur göre Yâsîn

(BD Rb. 37/2)

Âyete'l-kürsî

Âyete'l-kürsî suresine yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız. Bursevî, Allah'ı tazim için Âyete'l-kürsî okumak gerektiğini ifade eder.

“Yâ”-y-ile ya'lemünün itdi dile ta'lîmin

Âyete'l-kürsî okı eyleyegör ta'zîmin

(BD Mtf. 16/19)

2. AYETLER

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında ayetlere sık sık yer verilmiştir. Her iki mutasavvıf şair de beyitlerinde iktibas ve telmih yoluyla ayetlere yer vermiştir.

Kün feyekûn

Ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “Ol der, o da hemen oluverir.”¹⁰⁵

Mısırî bu ayete “kâf u nûn” terkihiyle atıfta bulunurken Bursevî ise “emr-i kün” terkihiyle atıfta bulunur.

On sekiz bin ‘âlemi tutup kuran

Kâf u nûnun terkihiyle yek-nefes

(MD 77/5)

İrdi hitâb-ı emr-i kün

Geldi vücûda ay u gün

(BD İlh. 46/3)

Hasbiya’ llâh

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allah bana yeter.”¹⁰⁶

Mısırî’nin Divan’ında tevekkülü anlatan benzer bir söyleyişe yer verilmiştir. Bursevî’nin Divan’ında ise bu ifade, hem orijinal haliyle hem de Türkçe karşılığı kullanılarak iktibas edilmiştir.

Sermâye bu yolda hemân teslim olur buna inan

Sıdkile Allâh’a tayan itmez mi gör ihsân sana

(MD 3/3)

Diyelüm gel derûn-ı dilden tâ

Hasbiya’ llâhu vahdehu ve kefâ

¹⁰⁵ (Bakara 2/117, Âl-i İmrân 3/47-59 En’âm 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yâsîn 36/82, Mü’min 40/68)

¹⁰⁶ (Tevbe 9/129, Zümer 39/38)

(BD 24/1)

Ölmezden evvel aç gözün dilden sivâya meyli kes

Allâh 'a teslîm it özün Allâh bes bâkî heves

(BD 144/1)

Len terânî

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Beni (dünyada) katiyen göremezsin.”¹⁰⁷

Her iki mutasavvıf şair de Hakk'ın zâtını perdeleyen “len terânî” örtüsünden söz ederek bu ayeti iktibas etmiştir.

Herkes anlar hem görürdi yüzünü ey dost senün

Kibriyâ-yı “len terânî” den nikâbı olmasa

(MD 163/3)

Kibriyâ-yı lenterânîden nikâb urdun yeter

Feyz-i envâr-ı cemâl it idelüm zâtun şühûd

(BD 61/2)

Men ve selvâ

Ayetlerde şöyle tanımlanmaktadır: “Kudret helvası ve bildircin”¹⁰⁸

Her iki mutasavvıf şair de İsrailoğulları'na çölde gönderilen bu iki yiyecekte söz etmiştir.

Kelâm-ı Mustafâ zevkın dimâgunda bulagör kim

¹⁰⁷ (A' râf 7/143)

¹⁰⁸ (Bakara 2/57, A' râf 7/160, Tâhâ 20/80)

Mu 'adil olmaz ol zevke hezârân mennile selvâ

(MD 8/6)

Sivâ-yı Hak'dan eyle bir 'aceb perhîz ey 'âşık

Nüzûl itsün gıdâ-yı rûh yensün menn ile selvâ

(BD 8/4)

Ve'dduhâ ve'leyli

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun.”¹⁰⁹

Her iki mutasavvıf şair de müstakil olarak Hz. Muhammed'i anlattıkları gazellerinde bu ayetten iktibas yapmıştır.

Alur şems ü kamer nûrı yüzünden

Saçun ve'l leyl-i yeldâlar Muhammed

(MD 28/5)

“Ve'd-duhâ” dur gün cemâline anun zâhir delîl

Anlanur “ve'l-leyli” den sırr-ı celâl-i Mustafâ

(BD 10/4)

Yevme tüblâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!”¹¹⁰

Her iki mutasavvıf şair de bütün sırların yoklanacağı mahşer gününe atıfta bulunarak bu ayeti iktibas etmiştir.

¹⁰⁹ (Duhâ 93/1)

¹¹⁰ (Târık 86/9)

Yevm-i tüblâdur o gün her ma'nâ bir sûret giyer

Kim nebât u kimi hayvân kimisi insân ola

(MD 168/7)

Meta'ı cümleñün âhir çıkar çün "yevm-i tüblâ"da

Ayıklarda sürünür bunda ya'nî ser olanlar heb

(BD 27/3)

Semme vechu'llâh

Ayette şöyle buyrulmaktadır: "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır."¹¹¹

Semme vechu'llâh, her iki mutasavvıf şairin de en çok atıfta bulunduğu ayet iktibaslarındandır.

Ol sana açmış durur dâ'im yüzün

Sen yitürmişsin hâ ararsın izin

Bî-cihet göstermiş eşyâda özin

Âdem isen "semme vechullâh"ı bul

Kande baksan ol güzel Allâh'ı bul

(MD Msm. 103/4)

"Semme vechu'llâh" sırrından olanlar hisse-mend

Kanda baksa gördüğü bir sûret-i Rahmân ola

(BD 291/4)

¹¹¹ (Bakara 2/115)

Her iki mutasavvıf şair de bu ayeti bazı beyitlerinde ayetten iktibas yapmadan telmih etmiştir.

İbretile şeş cihetden görinen eşyâya bâk

Cümle bir âyînedür kim vech-i Rahmân andadur

(MD 33/5)

Kamu eşyâ ana yoldur neye baksan hemân oldur

Şu kim gerçek Hak'a kuldur toyupdur işbu ma'nâdan

(BD 247/3)

Yevme't-tenâd

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden korkuyorum.”¹¹²

Her iki mutasavvıf şair de mahşer gününe atıfta bulunarak bu ayeti iktibas etmiştir.

Âhirette cennet ü nîrân ü berzah kim dinür

Bunların aslı nedendür olısar yevmü't-tenâd

(MD 27/8)

Dest-i Hak'dan iç şarâb-ı vuslatı

Mest ü medhûş ol ilâ yevmi't-tenâd

(BD 62/4)

Üli'l-ebşâr

¹¹² (Mü'min 40/32)

Ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.”¹¹³

Her iki mutasavvıf şair de Kur’an’da zikredilen basiret sahiplerinden söz etmişlerdir.

Gözsüz olanlar o yüzi göremez

Anı gören hep ulû’l-’ebsâr olur

(MD 56/6)

Ger göziün var ise Hudâ’yı gözet

Sen de gör gördüğün ülü’l-’ebsâr

(BD 86/3)

Külle yevmin hüve fî şe’n

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır.”¹¹⁴

Her iki mutasavvıf şair de benzer anlam çerçevesinde bu ayeti iktibas etmişlerdir.

Küntü kenzen remzini buldunsa sen de Mısriyâ

Külle yevmin hû’yı anla kim senün şânundadır

(MD 40/8)

Niçe yüz bin vech ile sûret virüp âlemlere

“Külle yevmin hüve fî şânin” dinilen şân nedür

(BD Mtf. 4/14)

Mecmau’l-bahreyn

¹¹³ (Nûr 24/44, Âl-i İmrân 3/13, Haşr 59/2)

¹¹⁴ (Rahmân 55/29)

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Hani Musa, beraberindeki gence şöyle demişti: ‘İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.’”¹¹⁵

Her iki mutasavvıf şair de Kur’an’da anlatılan Hızır ile Musa kıssasına atıfta bulunarak bu ifadeden söz etmiştir.

Nedür dillerdeki ‘ilmeyn nedür hem remz-i Zülkarneyn

Ne yerdür Mecma ‘ul-Bahreyn haber vir Hızr u Mûsâ’dan

(MD 133/3)

Mecma ‘u’l-bahreyne irmek ister isen sâlikâ

Hızr elin tut kahrı hōş gör bulasın lutf u kerem

(BD 214/2)

Kâbe kavseyni ev ednâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.”¹¹⁶

Her iki mutasavvıf şair tarafından bu ifade, Miraç hadisesine atıfla Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Allah’a yakınlığını anlatmak için kullanılmıştır.

Kâbe kavseyni ev ednâda ikâmet eyleme

Zât-ı baht envârına yan bul makâm-ı müntehâ

(MD 10/6)

“Kâbe kavseyni ev ednâ”ya irüp ol gicede

Kalb ile kâlib ile gördi ol Allâh’i gözi

¹¹⁵ (Kehf 18/60)

¹¹⁶ (Necm 53/9)

(BD 345/4)

Selsebîl, Tesnîm

Ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “Orada bir pınar ki ona "selsebil" adı verilir.”¹¹⁷

“O içeceğin katkısı tesnimdir.”¹¹⁸

Her iki mutasavvıf şair tarafından Kur’an’da tanıtılan Selsebil pınarı zikredilmiştir.

Tesnîm’e ise yalnızca Mısırî’nin Divan’ında rastlanır.

Kim selsebilden nûş ider rahîk anı bî-hûş ider

Tesnîm ebed sarhoş ider olur içen mestân kamu

(MD 151/6)

Yokdur cihânda teşne-i feyz-i Hudâ velî

Kad fâza min meşâri ‘i ‘l-ihsâni selsebîl

(BD 201/4)

Sırâta’l-müstakîm

Ayetlerde şöyle tanımlanmaktadır: “Doğru yol”¹¹⁹

Her iki mutasavvıf şair tarafından Kur’an’da zikredilen bu ifade iktibas edilmiştir.

Sırât-ı müstakîme da ‘vet iden

Münâdiler nidâsıdır şerî ‘at

(MD 18/4)

¹¹⁷ (İnsân 76/18)

¹¹⁸ (Mutaffifin 83/27)

¹¹⁹ (Fâtihâ 1/6, Bakara 2/213, Âl-i İmrân 3/51-101, Nisâ 4/68-175, Mâ’ide 5/16, En’âm 6/39-87-126-153-161, A’râf 7/16, Yûnus 10/25, Nahl 16/121, Meryem 19/36, Hacc 22/54, Mü’minûn 23/73, Nûr 24/46, Yâsîn 36/4-61, Şûrâ 42/52, Zuhruf 43/61-64, Fetih 48/2-20, Mülk 67/22)

Geç bugün sugrâ vü kübrâsından iki 'âlemün

Gir sırât-ı müstakîme gözleyüp hadd-i vasat

(BD 155/3)

'Alleme'l-esmâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti.”¹²⁰

Her iki mutasavvıf şair de benzer anlam çerçevesinde bu ayeti iktibas etmiştir.

İki kaşun arasında çekdi hatt-ı 'istivâ

'Alleme'l-esmâyı ta 'lîm itdi ol hatdan Hudâ

(MD 4/1)

“'Alleme'l-esmâ” didi Kur'an'da Hak

Âdeme viridi kamudan ön sebak

(BD İlh. 50/9)

Hablu'llâh

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın.”¹²¹

Her iki mutasavvıf şair de “hablü'l-metîn” terkihiyle bu ayeti anımsatmıştır.

Çün kitâbullâh durur “hablü'l-metîn”

Pek yapış bu “urvetü'l-vüskâ”ya pek

(MD 96/11)

'Urve-i 'ışka yapış habl-i metîn ister isen

¹²⁰ (Bakara 2/31)

¹²¹ (Âl-i İmrân 3/103)

‘Işk ile feth olur ‘uşşâka ledünnîden ‘ulûm

(BD 210/4)

Ve nefahtü

Ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.”¹²²

Her iki mutasavvıf şair de bu ayeti, nakıs iktibas yoluyla işlemiştir.

İsteyü git âdemi âdemde bul âdemi

Sırr-ı “nefahtü” demi nefesidür kâmilün

(MD M. 94/3)

Çün “nefahtü” sırrını rûh itdi cism-i Âdem’e

Bilmeyen anı nedür bilmez bugün peydâ nihân

(BD 240/4)

Küllü şey’in hâlikün

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”¹²³

Her iki mutasavvıf şair de benzer anlam çerçevesinde bu ayeti iktibas etmiştir.

Halk-ı ‘âlem her dem okur küllü şey’in hâlikün

Kendi okur dâim illâ vechehû Sübhânımız

(MD 72/5)

“Küllü şey’in hâlikün” aslın gözet

¹²² (Hicr 15/29, Sâd 38/72)

¹²³ (Kasas 28/88)

Bakma 'âlemde vücûd-ı zâyide

(BD 307/4)

Nefs-i emmâre

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’ dedi.”¹²⁴

Her iki mutasavvıf şair tarafından Kur'an'da tanıtılan “nefs-i emmâre” zikredilmiştir.

Özenmez misin ol yâra ki aldanmışsın agyâra

Seni azdırmış emmâre gel Allâh'a dönelim gel

(MD 105/4)

Sen de ey dil geç hevâ-yı mâsivâdan fârig ol

Nefsinün emmâresinden geçmeyen olmaz velî

(BD 347/3)

Âfâk ve enfüs

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?”¹²⁵

Kur'an'da geçen ifadelerden “âfâk ve enfüs” her iki mutasavvıf şair tarafından zikredilmiştir.

Haşr-i şûri hâlin inkâr eyleme

Gülşen iken yirüni nâr eyleme

¹²⁴ (Yûsuf 12/53)

¹²⁵ (Fussilet 41/53)

Enfüs ü âfâkı bil 'âr eyleme

Gayra bakma sen de iste sende bul

(MD Msm. 102/5)

Rub '-ı meskûn içre dört mushafdur ey dil okunan

Enfüs ü âfâkı gör Kur'ân ile Furkân'a bak

(BD 165/4)

Kul huvallâhu ehad

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “De ki: O, Allah'tır, bir tektir.”¹²⁶

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında bu ayet iktibas edilmiştir.

Mushaf-ı hüsnünde yazmış kul hüvallah âyeti

Gel inanmazsan gir oku mekteb-i 'irfâna bak

(MD 89/2)

Derki'l-esfel

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar.”¹²⁷

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Kâfirün yiri cehennemdür velî

Derk-i esfelde münâfık oldu sek

(MD 96/2)

¹²⁶ (İhlâs 112/1)

¹²⁷ (Nisâ 4/145)

Li kavmin yesmeûn

Ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.”¹²⁸

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Mushaf-ı hüsnünde yazmışdur edîb-i kâf u nûn

İnne fî heze'l âyâti li kavmin yesmeûn

(MD 148/1)

Fehüm lâ ya'kılûn

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O kafirlerin durumu, sadece bir çağırma ve bağırmandan başkasını duymaz bir kulakla haykıranın durumuna benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler.”¹²⁹

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Küfr-ü zülfün hakkıçün ey nûr-ı Rahmânî yüzün

Ehl-i zühd îmân getirmezse fehüm lâ ya'kılûn

(MD 148/3)

Hîne tumsûne ve hîne tusbihûn

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tespih edin.”¹³⁰

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Halka-i ervâhdan zülf ü ruhun tesbih ider

¹²⁸ (Yûnus 10/67, Rûm 30/23, Nahl 16/65)

¹²⁹ (Bakara 2/171)

¹³⁰ (Rûm 30/17)

Ehl-i diller hîne tumsûne ve hîne tusbihûn

(MD 148/2)

Yâ leyte kavmi ya'lemûn

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “ ‘Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığımı ve beni ikram edilenlerden kıldığımı bilseydi!’ dedi.”¹³¹

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Dil serîr-i cennet-i kûyunda buldukça makâm

Dir lisân-ı hâl ile yâ leyte kavmi ya'lemûn

(MD 148/4)

Fassalna'l-âyâti li kavmin ya'lemûn

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bilen bir toplum için ayetleri ayrı ayrı açıkladık.”¹³²

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Âyet-i hüsnün Niyâzî'ye mufassal yazdurur

Ol ki dir fassalna'l âyâti li kavmin ya'lemûn

(MD 148/7)

Ve'llezîne lâ yed'ûne meallâhi ilâhen

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Onlar, Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmezler.”¹³³

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, nakıs iktibas yoluyla işlenmiştir.

¹³¹ (Yâsîn 36/26)

¹³² (En'âm 6/97)

¹³³ (Furkân 25/68)

Ehl-i 'aşka arzu firdevs-i kûyundur velî

Asl-ı maksûd oldı didârun fehüm lâ yed'ûne

(MD 148/5)

Veşhed bi enne muslimûn

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Şahit ol, biz müslümanlarız.”¹³⁴

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Tîg-ı 'aşkunla şehîd olsam mezârum sengine

Yazalar bu âyeti feşhed bi enne muslimûn

(MD 148/6)

Mâ zâga'l-basar

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.”¹³⁵

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir. Mısırî, Hz. Muhammed'in Sidre makâmındaki hâline atıf yapmıştır.

Kim ki mâ zâga'l-basar sultanınun tıflı ola

Misriyâ şol feyz-i akdes nûrı oldı dâyesi

(MD 182/6)

Kerremnâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık.”¹³⁶

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, nakıs iktibas yoluyla işlenmiştir.

¹³⁴ (Âl-i İmrân 3/52)

¹³⁵ (Necm 53/17)

¹³⁶ (İsrâ 17/70)

“Alleme'l-esmâ” ile hem tâc-ı “kerremnâ” ile

‘Arş-ı a‘lâda melekler cem‘ine sultân iden

(MD 137/2)

Urvetü'l-vüskâ

Ayetlerde şöyle tanımlanmaktadır: “En sağlam kulp”¹³⁷

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Çün kitâbullâh durur “hablü'l-metîn”

Pek yapış bu “urvetü'l-vüskâ”ya pek

(MD 96/11)

Nefs-i radiyeten mardıyyeten

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Sen ondan razı, o da senden razı olarak Rabbine dön!”¹³⁸

Yalnızca Mısırî tarafından Kur'an'da tanıtılan bu nefis mertebesi zikredilmiştir. Bursevî ise bu ayette zikredilen “irci'î” çağrısını bir beyitinde iktibas etmiştir.

Nefs anun ile râziyye vü merzıyye oldı

Emmâreligin terk idüben tasfiye buldı

(MD Ms. 198/19)

İrci'î den irmedi gûşa hutâb

İtmedün bin âh ile bagrun kebâb

(BD İlh. 21/3)

¹³⁷ (Bakara 2/256, Lokmân 31/22)

¹³⁸ (Fecr 89/28)

Li meni'l-mülk

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır.”¹³⁹

Yalnızca Mısrî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, vahdet-i vücud düşüncesinin izdüşümü olarak iktibas yoluyla işlenmiştir.

Li meni'l-mülk nidâsın işiden cân kulagı

Anı cânından işidür yine cânâne deger

(MD 57/7)

Mâ evhâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.”¹⁴⁰

Kur'an'da zikredilen bu ifadeye yalnızca Mısrî'nin Divan'ında yer verilmiştir.

Halk-ı 'âlem didiler 'Îsâ'ya Mısrî bir zamân

Dahi bundan özge mâ evhâ didi Kur'ân bana

(MD 5/8)

Sekâhüm rabbühüm

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.”¹⁴¹

Kur'an'da cennetin tasvir edildiği ayetlerde bahsedilen bu içecek, yalnızca Mısrî'nin Divan'ında iktibas edilmiştir.

Şol sekâhüm rabbühüm hamrin lebinden içegör

¹³⁹ (Mü'min 40/16)

¹⁴⁰ (Necm 53/10)

¹⁴¹ (İnsân 76/21)

Katresin nûş eyleyen ‘uşşâk ebed görmez ‘azâb

(MD 14/2)

Mâ rameyte iz rameyte

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁴²

Yalnızca Mısrî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, vahdet-i vücud düşüncesinin izdüşümü olarak iktibas yoluyla işlenmiştir.

Men ‘aref le mâ rameyte iz rameyte remzini

Fark idivir mümkün ise ber-sebîl-i infirâd

(MD 27/12)

İnnâ fetahnâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.”¹⁴³

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, nakıs iktibas yoluyla işlenmiştir.

Menzil-i maksûda irgür gösterüp râh-ı savâb

Sûre-i “innâ fetahnâ” hakkı ‘çün kıl feth-i bâb

(BD Msm. 5/11)

Min nefâd

¹⁴² (Enfâl 8/17)

¹⁴³ (Fetih 48/1)

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “İşte bu bizim verdiğimiz rızıktır. Ona asla tükenme yoktur.”¹⁴⁴

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, nakıs iktibas yoluyla işlenmiştir.

Feyz-i Feyyâz-ı ezel eksük degül

Bi'r-rızkı'l-ârifine min nefâd

(BD 62/2)

Fefirrû ila'llâh

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O halde Allah'a koşun.”¹⁴⁵

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Gûş idüp “firrû ila'llâh” emrini

Rûz u şeb çâlâk olur dervîşler

(BD 84/3)

Erselnâk

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹⁴⁶

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, nakıs iktibas yoluyla işlenmiştir.

Hakkıyâ ilhâm-ı Hak'dan feyz alup

Sırr-ı “erselnâk” olur dervîşler

(BD 84/6)

¹⁴⁴ (Sâd 38/54)

¹⁴⁵ (Zâriyât 51/50)

¹⁴⁶ (Enbiyâ 21/107)

Kâlû belâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir.”¹⁴⁷

Yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlanan bu ayet, elest bezmindeki hadiseye atıfta bulunularak işlenmiştir.

Ceyb-i inkâr u ‘inâdı çâk çâk itdi bugün

Hakkıyâ kâlû belâ da eyleyen ikrâr-ı Hak

(BD 167/6)

Küllü men ‘aleyhâ fân

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.”¹⁴⁸

Yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Bu bezm-i ‘aleme çok ehl-i ma ‘rifet geldi

Kamusu içdi mey-i “küllü men ‘aleyhâ fân”

(BD 262/3)

Kuli’llâhü sümme zerhüm

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allah (indirdi) de, sonra bırak onları.”¹⁴⁹

Yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlanan bu ayet, Allah deyip nefis ve mâsivâ kaydını bırakmak gerektiğini ifade etmek için kullanılmıştır.

¹⁴⁷ (A‘râf 7/172)

¹⁴⁸ (Rahmân 55/26)

¹⁴⁹ (En‘âm 6/91)

Nefsdür sana bil işid berzah

Di kuli'llâhü sümme nefseke zer

(BD 113/2)

Len tenâlû

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”¹⁵⁰

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

“Len tenâlû'l birra hattâ tünfikû”

Hak yolunda cân u baş u mâli vir

(BD İlh. 10/4)

Dârü's-selâm

Ayetlerde şöyle tanımlanmaktadır: Cennet için kullanılan tabir “Esenlik yurdu”¹⁵¹

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ifade, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Benüm hûrî vü gilmânum dilimde 'ışk u şevkumdur

Bugün dâru's-selâmem gayrı cennet neydügin bilmem

(BD 228/5)

Hâzâ belâğ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bu Kur'an; kendisiyle uyarılınsınlar, Allah'ın ancak tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bir bildiridir.”¹⁵²

¹⁵⁰ (Âl-i İmrân 3/92)

¹⁵¹ (En'âm 6/127, Yûnus 10/25)

¹⁵² (İbrâhîm 14/52)

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir. Bursevî gönül ehline yaptığı Hakk'a davetini tıpkı ayette buyrulduğu gibi bir bildiri olarak nitelendirmiştir.

Da 'vet-i Hakk'ı kulûb ehline irgürdüin yine

Hakkıyâ dirsen 'aceb olmaz eger "hâzâ belâg"

(BD 160/5)

Rabbena'ğfirlî

Ayette şöyle buyrulmaktadır: "Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana babamı ve inananları bağışla."¹⁵³

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında bu dua ifadesi, nakıs iktibas yoluyla işlenmiştir.

Yâ İlâhî bendeden eksük degül cürm ü kusûr

Rabbena'ğfir li'l-'usâti inneke ente'l-Gafûr

(BD İlh. 9/1)

Lâ taknatû

Ayette şöyle buyrulmaktadır: "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin."¹⁵⁴

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Va 'de-i lutf eyleyüp çün kim didün "lâ taknetû"

Rabbena'ğfir li'l-'usâti inneke ente'l-Gafûr

(BD İlh. 9/4)

Müfettihu'l-ebvâb

¹⁵³ (İbrâhîm 14/41)

¹⁵⁴ (Zümer 39/53)

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bütün kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır.”¹⁵⁵

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında Allah'ın “Müfettihu'l-ebvâb” sıfatı iktibas edilmiştir.

Açarsa bâb-ı şühûdî Müfettihu'l-ebvâb

Derûna dâhil ola nûr-ı zât-ı âlem-tâb

(BD 29/1)

Beytü'l-ma'mûr

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Beytü'l-ma'mûr'a ant olsun.”¹⁵⁶

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında Allah'ın üzerine yemin ettiği mekân, Beytü'l-ma'mûr iktibas edilmiştir.

Dest-i kudret yapıdı kalb-i âdem-i pâki dahı

'Arş u kürsî Ka'be vü hem beyt-i ma'mûr olmadan

(BD 245/3)

Ahsen-i takvîm

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”¹⁵⁷

Kur'an'da insanın yaratılışını vafeden bu ifade yalnızca Bursevî'nin Divan'ında iktibas edilmiştir.

Sende sûret “ahseni takvîm” iken

Zîb-i zâtun âyet-i tekrîm iken

¹⁵⁵ (Sâd 38/50)

¹⁵⁶ (Tûr 52/4)

¹⁵⁷ (Tîn 95/4)

(BD İlh. 50/7)

Fa'lem ennehü lâ ilâhe illa'llâhu

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.”¹⁵⁸

Kur'an'da zikredilen bu tevhid ifadesi yalnızca Bursevî'nin Divan'ında iktibas edilmiştir.

Diyün fa'lem ennehü lâ İlâhe illâ hû

Hakkî besdür bize bu gelün tevhîd idelüm

(BD İlh. 61/5)

Halkın cedîd

Ayetlerde şöyle tanımlanmaktadır: “Yeniden yaratılış”¹⁵⁹

Kur'an'da zikredilen Allah'ın bu kudreti yalnızca Bursevî'nin Divan'ında iktibas edilmiştir.

Hakkıyâ rûhu'l Kudüs'den nefha-yâb oldun ise

Eylegil hulk-ı cedîdün fehmini her demde bil

(BD 191/6)

Bi'l-gudüvvi ve'l-âsâl

Ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: “O evlerde ki Allah onların yüceltilmesine ve kendi adının içlerinde anılmasına izin vermiştir. Onlarda sabah ve akşam onu tesbih ederler.”¹⁶⁰

“Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğler.”¹⁶¹

¹⁵⁸ (Muhammed 47/19)

¹⁵⁹ (Kâf 50/15, Fâtır 35/16, Ra'd 13/5, İbrâhîm 14/19, Secde 32/10, Sebe' 34/7, İsrâ 17/49-98)

¹⁶⁰ (Nûr 24/36)

¹⁶¹ (Ra'd 13/15)

Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Hâce-i 'ışka iktidâ idegör

Kâ'im ol bi'l-gudüvvi ve'l-âsâl

(BD 195/2)

Kâle yâ esefâ

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Onlardan yüz çevirdi ve ‘Vah! Yusuf'a vah!’ dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O, artık acısını içinde saklıyordu.”¹⁶²

Kur'an'da Hz. Yusuf kıssasında zikredilen bu hayıflanma ifadesi yalnızca Bursevî tarafından iktibas edilmiştir.

Geçdi 'ömri şunun ki fûrkat ile

Misl-i Ya'kûb “kâle vâ esefâ”

(BD Mtf. 6/4)

Nefs-i mutmainne

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “(Allah, şöyle der:) ‘Ey huzur içinde olan nefis!’”¹⁶³

Yalnızca Bursevî tarafından Kur'an'da tanıtılan “nefs-i mutmainne” zikredilmiştir.

Çok durur emmârelıkde ıztırâb-ı nefis-i dún

Mutma'inne olagör râhat nasîb olsun sana

(BD 12/4)

Yâ leyteni't-tehaztü mea'r-rasûli sebîlâ

¹⁶² (Yûsuf 12/84)

¹⁶³ (Fecr 89/27)

Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir: ‘Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!’”¹⁶⁴

Yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlanan bu ayet, iktibas yoluyla işlenmiştir.

Bir gün diyessin itmez isen hakkı ger kabûl

Yâ leyteni’t-tehaztü sebîlen me‘a’r-Rasûl

(BD 190/1)

IV. HADİSLER VE DİNİ KAYNAKLI SÖZLER

1. HADİSLER

Mısrî ve Bursevî’nin Divanlarında İslâm’ın temel kaynaklarından biri olan hadisler, kimi zaman orijinal haliyle kimi zaman Türkçe karşılıkları ile iktibas edilmiştir. Bazı beyitlerde ise hadisler mana yönüyle telmih edilmiştir. Her iki mutasavvıf tarafından iktibas edilen hadisler; küntü kenzen, lî-ma’allâh, el-fakru fahrî, mûtû kable en temûtû, men ‘aref ve cihâd-ı ekberdir. Bursevî’den farklı olarak Mısrî, kenz-i lâ yefnâ ve levlâke hadisini iktibas etmiştir.

Küntü kenzen

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Ben gizli bir hazîne idim. Bilinmeyi istedim ve bunun üzerine mahlûkâtı yarattım.”¹⁶⁵

Her iki mutasavvıf şair de bu hadisi, iktibas etmiştir.

Ey Niyâzî gönlüne ‘âşıklarun hikmet tolar

“Küntü kenz”ün haznesinden yana yana hû deyu

(MD 149/5)

¹⁶⁴ (Furkân 25/27)

¹⁶⁵ İsmail b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu’l-Fidâ’ el-‘Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ’* (Kahire: y.y., 1351), 2/132.

“Küntü kenz”ün gevherin tâ bulmayınca bir kişi

Hak yolunda mu teber bir kâna vâsıl olmadı

(BD 368/5)

Lî-ma'allâh

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vaktim var ki ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebî yanıma girebilir.”¹⁶⁶

Her iki mutasavvıf şair de bu hadisi, iktibas etmiştir.

Mısri'yâ şehri-fenâya ugradı râhum bu gün

Şems-i rûy-ı yâr ile bedr oldu çün mâhum bu gün

Kulına rahm eyleyüp kıldı nazar şâhum bu gün

Lî-ma'allâh sırrına mahremdür İbrâhim bu gün

Ol sarây-ı vahdete mihmân olan anlar bizi

(MD Msm. 177/5)

Gönüldür râz-dâr-ı “lî-ma'allâh”

Gider agyâr u kalur Rabb-i a'lâ

(BD 7/4)

El-fakru fahrî

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm.”¹⁶⁷

¹⁶⁶ el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1351, 2/173.

¹⁶⁷ el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1351, 2/87.

Her iki mutasavvıf şair de bu hadisi, iktibas etmiştir.

Çün mukaddem “fakru fahrî” didi sultânü’r-rûsul

Ya ‘aceb mi “fahru züllî” dise bu âhir velî

(MD 172/3)

Tururken ‘izzet-i “el-fakru fahrî” mâlı n’eylerler

Gınâ-yı hâl-i gâlib var iken şol kâli n’eylerler

(BD 107/1)

Mûtû kable en temûtû

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Ölmeden önce ölünüz.”¹⁶⁸

Her iki mutasavvıf şair de bu hadisi, iktibas etmiştir.

Dünyede ölmezden evvel kıl sefer

Hîç idinme bir makamda sen turak

(MD 92/2)

Hakkıyâ mûtû hitâbın cân kulagıyla işit

Aç gözün dâ’im durur ‘âriflere divân-ı hû

(BD 279/6)

Men ‘aref

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Kendini bilen Rabbini bilir.”¹⁶⁹

Her iki mutasavvıf şair de bu hadisi, iktibas etmiştir.

¹⁶⁸ el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1351, 2/291.

¹⁶⁹ el-‘Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1351, 2/262.

“Men arefe nefsehu kad ‘arefe rabbehu”

Nefsüni sen bilmedin Sübhân’ı arzularsın

(MD M. 135/2)

“Men ‘aref” sırrından al cânâ haber

Nefsüni bil bilesin Rahmân’ını

(BD İlh. 50/4)

Cihâd-ı ekber

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Gerçek mücâhid nefsi ile cihad edendir.”¹⁷⁰

Her iki mutasavvıf şair de bu hadisi, iktibas etmiştir.

Cihâd-ı ekber iden ehl-i diller

Kulûbının safâsıdur şerî‘at

(MD 18/10)

Hakkıyâ var idegör nefse cihâd-ı ekber

Bu vücûd içre nedür bildün ise ‘asker-i Rûm

(BD 210/7)

Kenz-i lâ yefnâ

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Mal istersen, kanaat yeter.” (Kanaat, tükenmez bir hazinedir.)¹⁷¹

Yalnızca Mısır’ın Divan’ında bu hadis iktibas edilmiştir.

¹⁷⁰ İsmail b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu’l-Fidâ’ el-‘Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ’* (Beyrut: y.y., 1352), 2/199.

¹⁷¹ el-‘Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ’*, 1351, 2/102.

Kenz-i lâ-yefnâyı bilmez kandedür illâ fakîr

Bahr-i bî-pâyânı bulmaz itmeyen terk-i sivâ

(MD 4/5)

Levlâke

Hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Sen olmasaydın, ey Habîbim, felekleri (kâinatı) yaratmazdım.”¹⁷²

Yalnızca Mısırî'nin Divan'ında bu hadis iktibas edilmiştir.

Giyüp hıl'ât-i levlâk i boyuna

Düşübdür sâye serviler Muhammed

(MD 28/4)

2. DİNÎ KAYNAKLI SÖZLER

Günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılan dinî kaynaklı sözleri her iki mutasavvıf şair de şiirlerinde kullanmıştır. Her iki mutasavvıf tarafından kullanılan sözler; vallâhî, billâhî ve el-hamdülillâhtır. Bursevî'den farklı olarak Mısırî; bârekallâh, gayretullâh ve Allâhu âlem ifadelerine yer verir. Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise; el-minnetülillâh, bismillâh ve baha tanrısı değil bahane tanrısı ifadelerine yer verir.

Vallâhî

Her iki mutasavvıf şair tarafından bu yemin ifadesi kullanılmıştır.

Vallâhi senden korkmazam da `vâ-yı bâtul kılmazam

Hakdur yolum yanılmazam ya sen beni ya ben seni

(MD 173/4)

¹⁷² el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1351, 2/164.

Hakk'a teslim eyledüm ser-rişteyi

Yola girdüm Hakkıyâ va'llâhi hâd

(BD 62/6)

Billâhî

Her iki mutasavvıf şair tarafından bu yemin ifadesi kullanılmıştır.

Değil billâhi mürşidlik bu resme

Kemâl ehline yakışmaz bu evsâf

(MD 87/5)

Dest-i kahrı degmesün bir kimseye billâh ki

İbtîlâ çâhına düşmüş olsa bir Hârût olur

(BD 95/4)

El-hamdülillâh

Her iki mutasavvıf şair tarafından Allah'a hamd anlamını içeren bu ifade kullanılmıştır.

Hudâ da'vet ider elhamdülillâh

Bu cân Hakk'a gider elhamdülillâh

(MD 157/1)

Yine Bezm-i Elest'den cân kulagina sadâ geldi

Bi-hamdi'llâh sa'âdetle vatandan âşinâ geldi

(BD 346/1)

Bârekallâh

“Allah mübarek etsin.” anlamına gelen bu ifade, yalnızca Mısırî tarafından kullanılmıştır.

Bârekallâh gülsitân-ı bülbülândur Aspozi

Cenneti tezkîr ider ‘âlî-mekândur Aspozi

(MD 191/1)

Gayretullâh

Allah’ın gayreti olarak dilimize çevrilen bu ifade, yalnızca Mısrî tarafından kullanılmıştır.

Gayretullâh zuhûr itdi zuhûr eyler hemân

Hazret-i ism-i şân yüzünden lutf olan ihsâna bak

(MD 90/7)

Allâhu âlem

“Allah en iyisini bilir.” anlamını hâvi bu ifadeye, yalnızca Mısrî’nin Divan’ında rastlanmıştır.

Bilen ‘ayn u bilinen gayr dimekdür

Budur şâfi cevâb “Allâhu a‘lem”

(MD 120/10)

El-minnetülillâh

"Ancak Allah'a minnet edilir." anlamına gelen bu ifadeye, yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlanmıştır.

El-minnetü li’llâh ki bugün kalbüme virdi

Ol hâleti kim câm-ı Cem-i hurreme saldı

(BD 350/4)

Bismillâh

Her işe “Allah’ın adını anarak başlama” anlamına gelen besmele, yalnızca Bursevî’nin Divan’ında kullanılmıştır.

Bâ-yı bismillâhdan tâ yemedem

Sîni tut bu yüzleri kaş eyleme

(BD 325/4)

Baha Tanrısı değil, bahane Tanrısı

Günlük dilde kullanılan Allah’ın kullarını affetmek için bahaneleri vesile kılan yaklaşımını ifade eden bu terkibe, yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlanmıştır.

Elünde rişte-i tesbîhi zâhidâ kıragör

Bahâne tanrısıdur istemez ‘atâya sebeb

(BD 33/4)

V. DİNÎ ŞAHSİYETLER

1. DÖRT HALİFE

İslâm tarihinin ilk dört halifesi, her iki mutasavvıf şair tarafından konu edilmiştir. Mısırî ve Bursevî’nin Divanlarında dört halife, tarihî sıralama esas alınarak zikredilmiştir.

Mısırî dört halifeyi, risalet bahçesinin gülü olarak tavsif eder. Dört halifenin Hz. Muhammed’in sevgisine mazhar olduklarını vurgular. Mısırî bir beyitinde ise “çâr-yâr” ifadesini kullanır. (Msm. 124/4)

Ol Ebûbekr ü ‘Ömer ‘Osmân ‘Ali dört yâridur

Ol risâlet bâğının anlar gül-i gülzâridur

Cümle ashâb-ı hidâyet râhının envâridur

Ben anun âline ashâbına kurbân olayum

Ben anun ashâb u ahbârına kurbân olayum

(MD Msm. 119/2)

Bursevî ise dört velî olarak tavsif ettiği dört halifeyi, tasavvufî mertebelerle ilgi kurarak işlemiştir.

Çâr erkân oldılar dîn-i mübîne dört velî

Kim Ebûbekr u 'Ömer'dür dahi 'Osmân u 'Alî

Hem şerî'at hem tarîkat zâhir oldı ma 'rifet

Hem hakikat pâyesine irdi bu dördün eli

(BD 356/1-2)

Her iki mutasavvıf şair de dört halifeden biri olan Hz. Ali'den bahseder. Bursevî, Hz. Ali'nin "Haydar" lakabına yer verir.

Niyâzî taht-ı bâda nokta oldı

'Alî'nün sırrına olalı mahrem

(MD 120/18)

Oldı bil vâsıl-ı sırr-ı Haydar

Kim ki derd ile bugün yâ Hayy der

(BD Mf. 8/1)

Bursevî bir beyitinde dört halifeden bir diğeri Hz. Osman'a, sureleri nüzûl sırasına göre düzenleyip cem etmesi yönüyle yer vermiştir.

Câmi '-i Kur'ân u Furkân kim durur dersen eger

Dîde-i sır ile Hakkî var Şeyh 'Osmân'a bak

(BD 163/5)

2. ÂL-İ ABÂ, ÂL-İ MUSTAFÂ

Hz. Muhammed ile yakın akrabalarından Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için kullanılan bu tabire her iki mutasavvıf şairin manzumelerinde de rastlarız.

Mısrî, uğrunda uzun yıllar sürgüne katlanacak kadar Hz. Muhammed ve ehl-i beyt sevgisiyle yanıp tutuşan bir sûfidir. İlk defa Mısrî tarafından ileri sürülen Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in nebî olduğu iddiası, Bursevî ile Mısrî arasındaki görüş ayrılıklarından birisi olması yönüyle dikkate değerdir. Mısrî, bazı cifir hesaplamaları ve Kur'an'daki birtakım ayetlere getirdiği yorumlarla bu iddiasını temellendirmeye çalışmıştır. O, bu uç görüşüyle tasavvuf çevreleri başta olmak üzere birçok kesim tarafından tepkileri üzerine çekmiş fakat ömrünün sonuna kadar da bu görüşünden vazgeçmemiştir. Mısrî hakkında doktora çalışması bulunan Aşkar; onun ilmî değeri olmayan bu kanaatini, ehl-i beyte duyduğu aşırı muhabbetle açıklamak gerektiğini dile getirmiştir.¹⁷³

Ol Hasan hazretlerine zehr içürdi eşkiyâ

Hem Hüseyin oldu susuzlukdan şehîd-i Kerbelâ

İkisidir asl u nesl-i cümle âl-i Mustafâ

Ben anun âline evlâdına kurbân olayum

Ben anun evlâd u ensâbına kurbân olayum

(MD Msm. 119/3)

Bir mîr-i velâyet nefesi mazhariyuz biz

Pâkîze-neseb silsile-i Âl-i 'abâyuz

(BD 134/2)

¹⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısrî el-Malatî*, 207-214; Niyâzî-i Mısrî, *Risale-i Hasaneyn*, haz. Arzu Meral (İstanbul: Revak Kitabevi, 2012).

3. EBÛ HANÎFE

Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olan Hanefî mezhebinin kurucusu “İmâm-ı Âzam” nisbesiyle tanınan Ebû Hanîfe’ye yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlarız.

Bursevî’ye göre Ebû Hanîfe; ilahî aşk dersini talim etmiş, zahirde dinin hükümlerini tashîh ederken batında ise irfan kitabını şerh etmiş, mezhep sahibi bir imamdır. Ebû Hanîfe, davetinin makbul olabilmesi için Hakk’a vâsıl olana kadar halkı irşâd etmemiştir. Bursevî, müctehidlerini velî olarak değerlendirir. (BD 358/2-3-4-6)

Ders-i ‘ışkı itmeseydi Bû Hanîfe Hazreti

Sâhib-i mezheb olur mıydı işitgil hucceti

(BD 358/1)

Bursevî’ye göre büyük âlimlerden Ebû Hanîfe ile Hasan-ı Basrî, Hızır ile Musa gibidir.

Hızr ile Mûsâ gibi oldu İmâm ile Hasan

Fehmine tâlib isen bu sırrun eyle dikkati

(BD 358/5)

4. MÂLİK B. ENES

Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olan Mâlikî mezhebinin kurucusu Mâlik b. Enes’e yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlarız.

Bû Hanîfe Şâfi ‘i Ahmed İmâm-ı Mâlikî

İ’tikâd it kim bulardur tâbi ‘înün efdali

(BD 356/5)

5. İMÂM-I ŞÂFİÎ

Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olan Şâfiî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Şâfiî’ye yalnızca Bursevî’nin Divan’ında rastlarız.

Bursevî bir beyitinde, dört büyük fıkıh mezhebinin kurucusuna inanmayı ve onların izinden gitmeyi tavsiye eder.

Bû Hanîfe Şâfi'î Ahmed İmâm-ı Mâlikî

İ'tikâd it kim bulardur tâbi'înün efdali

(BD 356/5)

6. AHMED B. HANBEL

Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olan Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel'e yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız.

Bû Hanîfe Şâfi'î Ahmed İmâm-ı Mâlikî

İ'tikâd it kim bulardur tâbi'înün efdali

(BD 356/5)

VI. DİN İLE İLGİLİ MEFHURLAR

1. DİN, DİNDAR

İlahî bir kanun olan din, her iki mutasavvıf şair tarafından “dîn ü îmân” terkihiyle işlenir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî “serây-ı dîn, a'dâ-yı din” terkiplerini kullanırken Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise “gayret-i dîn, dîn-i mübîn” terkiplerini kullanır.

Mısırî din ve imana, akla dayanan her türlü düşünceden arınarak varılacağını ifade eder. Mısırî'ye göre din ve imanın özü, tevhiddir. (MD 116/1)

Niçün sevmeye cân anı ki anda buldı cânânı

Yıkıldı kal'a-ı fikrüm yapıldı dînüm îmânım

(MD 116/2)

Bursevî de aynı kanıyı taşıyarak din ve imanın gayesinin, kişiyi tevhide ulaştırmak olduğunu ifade eder.

Komaz bir zerre dilde şekk ü inkâr

Anunçün dîn ü îmân oldu tevhîd

(BD 59/5)

Mısrî bir beyitinde, gaddar olarak nitelendirdiği dünyaya meyledenin dinini talan edeceğine dikkat çeker.

Ne sandun sen bu gaddârı ki tâ böyle anı sevdün

Anı her kim ki sevdiyse dînini eyledi yagma

(MD 8/2)

Bursevî zamânedeki şikâyet ettiği bir gazelinde, kâfirlerin müslümanlara zulmettiğini ve dinde gayretin kalmadığını söyler. (BD 322/6)

Hayf ki 'ırk-ı müselmânı kesdi kâfirler

Bu dîn kâlibunun kalmadı gitdi cânı

(BD 364/4)

Tasavvufçular resmî faaliyetlere dayanan din ve din işlerinden ziyade, ihlâsa dayanan bir din anlayışına sahiptirler.¹⁷⁴ Mısrî de bu düşünce ekseninde, din işleri ve dindarlık kaydından el çektiğini dile getirir.

Dîn diyânet 'âdet ü şöhret kamu vardı yile

Ey Niyâzî n'oldı sende kayd-ı dindâr kalmadı

(MD 179/5)

Mısrî'nin Divan'ında yalnızca bir beyitte dindar kavramına rastlarız. (MD 179/5)

¹⁷⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 108.

2. İMAN, MÜ'MİN

Dinin hükümlerine tereddütsüz inanmak olarak tanımlanan iman, her iki mutasavvıf şair tarafından “dîn ü îmân, ehl-i îmân” terkipleriyle işlenir. Bursevî’den farklı olarak Mısrî “küfr ü îmân, îmân ile zünnâr” terkiplerini kullanırken Mısrî’den farklı olarak Bursevî ise “tahkîk-i îmân, fırka-i îmân, ser-i îmân, münkir-i îmân, kân-ı îmân, cevher-i îmân, ma‘den-i îmân” terkiplerini kullanır.

Her iki mutasavvıf şair de iman mefhumunu, zıttı olan küfür ile birlikte işlemiştir. Küfrün olduğu yerde imana yer yoktur. (Ayrıca bkz. MD 15/2, MD 21/6, MD 72/2, MD M. 136/1, MD 144/7, MD 186/4, BD Msm. 5/4, BD 59/5, BD 94/3, BD 101/1, BD 108/2, BD 109/2, BD 120/2, BD 194/3, BD 213/3, BD 291/5, BD Rb. 30/2, BD Mtf. 4/12, BD Mtf. 20/2-3)

Niçün sevmeye cân anı ki buldı cânânı

Yıkıldı kal‘a-ı küfrüm yapıldı dînüm îmânım

(MD 116/2)

Kes küfr elini kılmaya îmânını yagma

İklîm-i vücûdunda senün var niçe tâtâr

(BD Msm. 4/18)

Her iki mutasavvıf şair de taklidi imandan ziyade, tahkiki imanı ön plana çıkarır.

Cevzün yeşil kabını yemekle dad bulunmaz

Zâhir ile ey fakîh Kur‘ân‘ı arzularsın

(MD M. 135/6)

Yüri tahkîk-i îmân eyleyüp eyle yemîn Hakkî

Sivâ-yı Hakk‘ı tarh it tâ-ebed var olmagıl hânîs

(BD 48/5)

Her iki mutasavvıf şair de benzer bir söyleyişle küfre sokan günahlardan biri olan şirkten vazgeçmeden imana erişilemeyeceğini dile getirirler. (BD 194/3, BD 213/3)

Cânunı terk itmedin cânânı arzularsın

Zünnârını kesmedin îmânı arzularsın

(MD M. 136/1)

Zâhid kurı da 'vâ ile 'ırfânı bulmak ârzûlar

Zünnârını kat' itmeden îmânı bulmak ârzûlar

(BD 101/1)

Bursevî'ye göre kibir ve kin ehlinin imanı yoktur. İmanı olmayan ise ihsana ulaşamaz.

Kibr u kîn erbâbınun îmânı yokdur Hakkıyâ

Her kimün îmânı yok ihsâna vâsıl olmadı

(BD 368/6)

Her iki mutasavvıf şairin beyitlerinde yer alan kavramlardan biri de mü'mindir.

Mısri bir beyitinde, yere göğe sığmayan Hakk'ın mü'min kulunun kalbine sığdığını dile getirir.

Yire göge sığmayan bir mü'minün kalbindedür

Katremün içinde 'ummânundur Allâh hû diyen

(MD 129/5)

Bursevî'ye göre mü'min, Hakk'a ulaşmış mâsivâya meyletmeyen kişidir. Mü'minlere Allah yeter.

Yatursın pister-i gafletde dâ'im olmayup âgâh

Seni sen yolda sanursın sakın olmayasın gümrâh

Niçe bir dürlü dürlü ârzû vü hubb-i mâl ü câh

Hakikat mü'min isen sana besdür cümleden Allâh

Anunçün Hakk'a vâsıllar anı bilür diger bilmez

(BD Msm. 1/5)

3. İSLÂM, MÜSLÜMAN, ÜMMET

Son ilahî din olan İslâm mefhumuna, yalnızca Bursevî'nin Divan'ında yer verilmiştir. Bursevî, zamânedен şikâyet ettiği şairlerinde İslâm beldeleri ve İslâm ehlinin küfrün karanlığı ve kafirin zulmü ile sıkıntıda olduğunu dile getirir. İslâm ehlinin huzura ermesi için Hakk'ın yardımını talep eder. (Ayrıca bkz. BD Msm. 5/9, BD Mtf. 9/6-11)

Ser-te-ser zabt eyledi İslâm ilini küfr eli

Ehl-i îmân mât oldu lehv ü lu'b-i şâh ile

(BD 319/2)

Hayli demdür şîşe-i çeşm-i cihân pür nem durur

'Asker -i İslâm'ı bir dem güldür Allâh'um meded

(BD Msm 5/1)

Müslüman mefhumu, her iki mutasavvıf şairin beyitlerinde yer alan kavramlardan biridir.

Mısrî, dilde müslüman olanın işinin çetin olacağına dikkat çeker.

Hakk'a kul ol kul olasın makbul

Dil müselmânı şâhid-i zordur

(MD M. 34/6)

Bursevî'nin beyitlerinde ise bu mefhum, tezat oluşturacak şekilde küfr ve kâfir kavramı ile birlikte kullanılmıştır. (Ayrıca bkz. BD 364/1-4)

Gayret-i dîn kalmadı n'itmek gerek

Hayf müsülmânları kâfir kıra

(BD 322/6)

Her iki mutasavvıf şair de İslâm toplumunun tamamını ifade eden ümmet mefhumuna şiirlerinde yer vermiştir.

Hem Mısırî hem Bursevî Hakk'ın, Hz. Muhammed'in ümmetine rahmetiyle muamele edeceğine dikkat çekerler.

Cümle ümmetden hayırlıdur o şâhun ümmeti

Ümmetine cümleden artuk ider Hak rahmeti

Enbiyâ anunla buldı bunca lutf u 'izzeti

Ben anun lûtfına ihsânına kurbân olayum

Ben anun envâ-ı eltâfına kurbân olayum

(MD Msm. 119/4)

Rasûlü'llâh'a her kim oldu ümmet

Hakikatde Hudâ'dan buldı rahmet

(BD Rb. 27/1)

4. KÜFR, KÂFİR

Her iki mutasavvıf şair de küfür mefhumunu, zıttı olan iman ile birlikte işlemiştir. Küfre düşmekle iman elden gider.

Ben dost yolında varumı terk eyledüm önden sona

Küfr ile îmândan geçüp 'ayânda bulmuşam sebât

(MD 15/2)

Kes küfr elini kılmaya îmânını yagma

İklîm-i vücûdunda senün var niçe tâtâr

(BD Msm. 4/18)

Tevhid ehli, küfür ile imanı bir görür. Hem Mısırî hem Bursevî bu hususta aynı görüştedirler. Mısırî, zâhidlerin ancak küfür ve iman kaygısından kurtularak vahdet düşüncesine ermelerinin mümkün olacağını dile getirir. (Ayrıca bkz. MD 21/6)

Küfr ü îmân gussasından kurtulup yârun bu gün

Şol ruh u zülfünde bulduk küfr ile îmânımız

(MD 72/2)

‘Âlim ü ma ‘lûm u ‘ilmün cümlesi bir nûr iken

İ’tikâd-ı halk iki pes küfr ile îmân nedür

(BD Mtf. 4/12)

Mısırî’den farklı olarak Bursevî, Hakk’ı inkâr edenlerin küfür içinde kaldıklarını dile getirir.

Hakk’ı inkâr eyleyenler küfr içinde kaldılar

Mü’minüz dirlerse de îmânı bilmezler nedür

(BD 109/2)

Her iki mutasavvîf şair de küfrü benimseyen kişi anlamını hâvi kâfir mefhumuna şiirlerinde yer vermiştir. Bursevî’den farklı olarak Mısırî “kefere ve küffâr” isimlerini de kullanmıştır.

Mısırî bir beyitinde kâfiri; Hakk’ı inkâr eden, tevhid düşüncesini örten, câhil ve nâdan kişi olarak tanımlar. Küfür bahsinde örneklediğimiz üzere Bursevî de benzer bir söyleyişe Divan’ında yer vermiştir. (BD 109/2)

Şol câhil ü nâdânı gör örter Hak'ı inkâr ider

Kâmil olanlar kâmilün her bir sözün bürhan görür

(MD 44/3)

Hem Mısırî hem de Bursevî, yaşadıkları zamanın gerçeğinden bağımsız eserler vermemiştir. Her iki mutasavvıf şair de zamânedен şikâyet ettikleri şiirlerinde müslüman halka zulmeden kâfirlerden serzenişte bulunmuştur. (Ayrıca bkz. BD 322/1-6, BD 364/4, BD Mtf. 9/11-12)

Milel küfrinde bu kâfir nice sâl eyleye pervâz

Mukaddemden olur anun remîniyile Bisenc

(MD M. 24/3)

Niş'e irişdi uci kâfirlerün

Kim bile encâmı ne yire ire

(BD 322/5)

Mısırî bir beyitinde, kâfirlerin yerinin cehennem olacağını dile getirir.

Kâfirün yiri cehennemdür velî

Derk-i esfelde münâfık oldu sek

(MD 96/2)

Bursevî'nin Allah'tan niyazı ise kâfirlere kahr ve celâliyle tecellî etmesidir. (Ayrıca bkz. BD Msm. 5/10)

Garka-i hûn-âbe-i kahr u celâl it kâfiri

İçmesün âb-ı zülâl-i râhat-ı kalbi biri

(BD Msm. 5/5)

5. İNKÂR, MÜNKİR

Her iki mutasavvıf şair de küfür ile aynı anlama gelen inkâr mefhumuna yer vermiştir.

Mısrî, ezel bezminde verilen söze atıfta bulunarak Hakk'ı inkâr hususuna aşağıdaki beyitlerde yer vermiştir. (Ayrıca bkz. MD 4/9, MD 44/3)

Şunlar ki görüp yüzünü bu dâra gelürler

Ol 'ahde vefâ eyleyüp ikrâra gelürler

Anlar ki ezel gözleri saçunda kalupdur

Bunda seni hiç bilmeyüp inkâra gelürler

(MD 43/1-2)

Bursevî'ye göre ise ezel bezminde Hakk'ı ikrâr edenler, inkârın yakasını parça parça etmişlerdir. Bursevî yine aynı gazelde Hakk'ı inkâr etmemeyi öğütler. (Ayrıca bkz. BD 109/2, BD 209/6, BD 332/1-3, BD Mtf. 11/17)

Zâhidâ her zerre bir sırr-ı İlâhî kânıdur

'Ârif-i bi'llâh olagör eyleme inkâr-ı Hak

Ceyb-i inkâr u 'inâdı çâk çâk itdi bugün

Hakkıyâ kâlû belâ da eyleyen ikrâr-ı Hak

(BD 167/5-6)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî, mahşer gününü ve hakikat olarak değerlendirdiği sözlerini inkâr etmemeyi salık verir. (Ayrıca bkz. MD Msm. 102/5)

Haşri inkâr eyleyen mülhidler ilzâm mı olur

Sâl-be-sâl evrâk-ı eşcâr inkılâbı olmasa

(MD 163/6)

Bu dünya yedi başlı bin dişli bir erkâmdur

Her başda bin agzı var her lokması âdemdür

Zehridür anun tiryâk tiryâkı dahi semdür

Her şerbeti kim içsen şerbet degül ol demdür

Hakdur bu sözüüm hakla inkârına tayanma

Gerçeklere teslîm ol her sözi yalan sanma

(MD Msm. 165/2)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise evliya ve müctehidlerinkâr etmemeyi salık verir. İnkâra düşenleri ise bahtsız olarak nitelendirir. (Ayrıca bkz. BD 343/2, BD İlh. 45/4)

Evliyâyı eyleme inkâr var

Mefhar-ı arz u semâdur evliyâ

(BD 16/5)

Müctehidler Hakkıyâ hakkın velîdür şöyle bil

Anları inkâr idenler nekbetîdür nekbetî

(BD 358/6)

Yine Mısırî'den farklı olarak Bursevî, inkâra düşen âdemi hayvan ile eş değer görür.

İnkâra düşen âdemi sen âdemî sayma

Kim anlar ile tıyneti birdür hayevânun

(BD 184/3)

Her iki mutasavvıf şair de münkir mefhumuna yer vermiştir.

Mısrî, Hakk'ın nimetlerini inkâr eden münkirlerin hüsranda olduğunu ifade eder.

Hâhiş-i dünyâ olanlar dâimâ sekrândadur

Münkir-i ni'met olanlar bî-gümân hüsrândadur

(MD 65/1)

Bursevî'ye göre ise Allah, münkirlere celâl sıfatı ile tecellî eder. Münkirler, Hakk'ın nurundan mahrumdur.

Kabza-i dest-i celâl-i Hak'da münkirler kalup

Bulmadılar zerrece nûr-ı Hudâ'dan inşirâh

(BD 53/3)

6. İLHÂD, MÜLHİD

Dinden çıkmaya sebep olan her türlü söz ve fiil olarak tanımlanan ilhâd mefhumuna yalnızca Mısrî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısrî, şeriatten yoksun bir hakikat anlayışından bahsetmenin din ile bağdaşmadığını dile getirir.

Şerî'atsuz hakikat oldu ilhâd

Hakikat nûr ziyasıdır şerî'at

(MD 18/18)

İlhâda düşmüş kişi olan mülhide de yalnızca Mısrî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısrî, mülhidleri rehber edinmemeyi salık verir. (MD 155/6) Hak âşıklarının akıllılar içindeki adının ya mülhid ya da deli olduğuna dikkat çeker.

‘Âkılun mîzânî ‘aklun mâverâsın almadı

‘Âşıkun ‘akıllar içre adı mülhid ya deli

(MD 172/6)

7. PUT, PUTPEREST

Kişiyi şirke sevkeden nesne olan put, her iki mutasavvıf şair tarafından zikredilen bir mefhumdur. Hem Mısrî hem Bursevî ortak olarak “sanem” ismine yer verirken Mısrî’den farklı olarak Bursevî “asnâm, put” isimlerini kullanır.

Mısrî; mescide, kiliseye, puthâneye dahi baksın bütün cihanın Hakk’ın tecellîsi olduğunu ifade eder. Mısrî, klasik şiir anlayışıyla aynı minvalde sevgili (ilahî) için sanem mazmununu kullanır.

Cümle bu cihân ol sanemün vechidür el-hak

Ger mescid ü ya deyre ya puthâneye baksam

(MD 122/4)

Bursevî’ye göre Hak âşıkları, mâsivâ putlarından gönlünü arındırmalıdır. (Ayrıca bkz. BD 37/1, BD 95/2, BD 103/1)

Mâsivâ asnâmını deyr-i dilünden dûr kıl

Yâr isen Mevlâ-y-ile agyârı heb mehcûr kıl

(BD İlh. 27/2)

Yalnızca Bursevî’nin Divan’ında putperest ifadesine rastlarız. Bursevî, cihanda basiret sahibi olup heykellere tapan putperestlerden olmamak gerektiğini ifade eder. (Ayrıca bkz. BD 37/2)

Put-perest olma cihânda sûret içre rûha bak

Niçe bir eylersin eşkâl ü heyâkil ârzû

(BD 278/4)

8. FÂSIK

Allah'ın emirlerine riayet etmeyen kimse olarak tanımlanan fâsik mefhumuna yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısırî, Hz. Hızır ile Hz. Musa kıssasına atıfta bulunarak Hz. Hızır'ın genci öldürme sebebine yer verirken bu mefhumu kullanır.

Eger öldürmese oğlanı sonı fâsik olurdu

Bu bagun bülbüli 'aşk odına pervâne gerek

(MD 101/6)

9. MÜNÂFIK

Kalpten inanmadığı halde kendisini mü'min olarak tanıtan kimse anlamını taşıyan münafık mefhumu, yalnızca Mısırî'nin Divan'ında zikredilmiştir.

Mısırî kelimenin kökeninden yola çıkarak münafıkları, köstebeklere benzetir. Yerlerinin ise cehennem tabakalarından en aşağısı olan “derk-i esfel” olacağını ifade eder.

Köstebekdür köstebekdür köstebek

Ol münâfıklar vezîr olsun ya bek

Kâfirün yiri cehennemdür velî

Derk-i esfelde münâfık oldu sek

(MD 96/1-2)

10. YAHUDÎ, NASÂRÂ, MECÛSÎ

Peygamberi Hz. Musa olan din Yahudilik, peygamberi Hz. İsa olan din Hristiyanlık ve ateşperestlik olarak adlandırılan Mecûsîlik'e yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısırî aşağıdaki beyitinde, Kur'an'da zikredilen Hz. Musa kıssasına atıfta bulunur. Yahudiler kendilerine çölde gönderilen iki yiyecek olan kudret helvası ve bildircından sıkılıp nankörlük ederek Hz. Musa'dan soğan ve mercimek gibi çeşitli yiyecekler indirmesi için Allah'a dua etmesini isterler.¹⁷⁵

Menn ü selvâyı yahûdî istemez

İstedügi ya basal ya mercümek

(MD 96/6)

Mısırî, Vanî Mehmed Efendi'den bahsettiği bir manzumesinde ilim yönüyle onu Yahudilerin din adamı haham olarak vasfeder.

Yezîd-i bed-nâm idi 'ilimde haham idi

İt idi Bel'âm idi taşra dili salındı

(MD M. 171/7)

Mısırî bir şathiyesinde ise Yahudi, Nasârâ, Mecûsî mefhumlarının yalnızca adından söz eder. Mısırî, kimi zaman Yahudi kimi zaman Nasrânî kimi zamansa Mecûsî olduğunu söyler.

Geh Nasârâ geh Yahûdî gâhî tersa geh Mecûs

Gâhi Şi'â gâh olur Sünnî Müselmân olurum

(MD 113/4)

11. İMAM

Her iki mutasavvıf şair tarafından üzerinde durulan şahsiyetlerden biri de imamdır.

Mısırî; dinsizlere uymamak gerektiğini, daima imamın söz ve fiillerine uymak gerektiğini dile getirir.

¹⁷⁵ (Bakara 2/61)

Hatibin sanmagıl mülhid anun filine uy dâ'im

İmâmdan gayrıya aslâ sakın özünü tapşurma

(MD 155/6)

Bursevî'ye göre Allah, dünyanın her türlü kirinden el çekenleri takva ehline imam etmiştir. Bursevî'nin çizdiği imam portresi, dünya ile her türlü alakasını kesen kâmil insan hüviyetindedir.

Levs-i dünyâdan el yuyanlarını

Ehl-i takvâya Hak imâm itdi

(BD 342/5)

Tasavvufî telakkiye göre Mehdi, on ikinci imam Muhammed b. Hasan el-Mehdî'dir. Bursevî de aynı doğrultuda imam kelimesini Muhammed b. Hasan el-Mehdî'yi kastederek kullanır. (Ayrıca bkz. BD Mtf. 9/3)

Mehdi-i 'âhir-zamansın söyle sen de ey imâm

On iki mihrâb içinde okunan Kur'ân nedür

(BD Mtf. 4/18)

12. MÜEZZİN

Yalnızca Mısırî'nin bir beyitinde, ezan okumakla görevli müezzine yer verilir. Mısırî, müezzin tarafından okunan ezanı dinlemek suretiyle gönlün vesveseden arınacağına dikkat çeker.

Müezzin nâlesin dinle tagılsun dilde teşvîşün

Sakın terk eyleyüp tamu kapusın sana açdurma

(MD 155/4)

13. VAİZ

Her iki mutasavvıf şair tarafından üzerinde durulan şahsiyetlerden biri de vaizdir. Hem Mısrî'nin hem de Bursevî'nin şiirlerinde vaiz, menfi bir şahsiyettir.

Hem Mısrî'nin hem de Bursevî'nin Divanlarında vaiz, insanları zühd ve takva yoluna çağırır. Aşk yolundan ise kişiyi men eder.

Zühd ü takvâya yâr idüm evvel

'Aşk ile benden hep cüdâ düşdi

Vâ 'iz eydür gel 'aşkı terk eyle

Nideyüm sabrum bî-vefâ düşdi

(MD M. 187/2-3)

Kulagum hâlîdür sayt u sadâ-yı zühd ü takvâdan

Bana şol "küntü kenz"i aç mahabbetden haber söyle

Benüm nefsümle cengüm vâ 'izâ besdür yeter sen de

Dilîr ol sözde gavgâ-yı kıyâmetden haber söyle

(BD Mtf. 12/16-17)

Mısrî bir başka gazelinde ise, halka nasihat eden bir vaizden bahseder. Bu vaiz; halkı ümitsizliğe sevk eden, halkın çoğunu cehennemlik olarak niteleyen, Hakk'ın cemalinden ziyade celâlini anlatan bir tiptir. (MD 84/2-3-4)

Bir gün bir meclise vardum oturmuş pend ider vâ 'iz

Okur açmış kitâbını bu halkı agladur vâ 'iz

(MD 84/1)

Mısrî, halka vaaz etmeye layık kişinin kendi gibi Hak aşkıyla yanan kişiler olması gerektiğini dile getirir.

Yaraşur va 'z ana hakkâ ki yanar yakılır her dem

Niyâzî'nün hemân ancak cihânda adıdur vâ 'iz

(MD 84/5)

14. MÜFTÜ

Dinî şahsiyetlerden biri olan fetva vermekle görevli müftüye, yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız.

Bursevî'ye göre müftü, vaize benzeyen menfi bir şahsiyettir.

Müftî bana nakl eyleme fetvâ sadedin ko

Yokdur senedün yok yire da 'vâ sadedin ko

(BD 280/1)

15. VAHİY

Dinin temel kaynaklarından biri olan vahiy mefhumuna, yalnızca Mısrî'nin Divan'ında rastlarız. Bursevî'nin Divan'ında vahiy mefhumu yer almaz fakat vahiy eseri olan Kur'an'dan söz edilir.¹⁷⁶

Mısrî aşağıdaki beyitte, Hz. Muhammed'in Allah'tan aldığı vahyi tebliğ etmesinden bahsetmiştir. Gönderilen tüm peygamberlerin yükümlülüklerinden biri de vahyi tebliğdir.

Lebün la 'l ü dehânun ma 'den-i dür

Lisânun vahy-i Hak söyler Muhammed

¹⁷⁶ (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kur'an-ı Kerim maddesi)

(MD 28/8)

Mısrî, Hakk'ın vahyini anlamak için Necm suresini okumayı tavsiye etmiştir.

Sûre-i Necm 'i okı anlagıl vahy-ı Hak'ı

Bilesin ol mantıkı nefesidür kâmilün

(MD M. 94/4)

16. SÜNNET

Dinin temel kaynaklarından biri olan sünnet mefhumuna, yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız.

Bursevî bir manzumesinde, Kur'an ve sünnete uymayı salık verir. (Ayrıca bkz. BD İlh. 22/2-6)

Nedür bildünse ma'nâsı begüm Kur'ân u Furkân'un

Kitâb u Sünnet 'i eyle ri 'âyet ehl-i te'yîd ol

(BD İlh. 22/4)

Bursevî bir başka manzumesinde ise peygamberin izinden giden sünnet ehlinin namaz ve niyaz ile hemhâl olduğunu dile getirir.

Hudâ 'ya eyleyegör var teveccühi Hakkî

İder namâz u niyâz kim ki Ehl-i Sünnet 'dür

(BD 71/11)

17. RAHMET

Kur'an'da geçen mefhumlardan biri olan şefkat ile lutufta bulunma anlamını hâvi rahmet, her iki mutasavvıf şair tarafından işlenmiştir.

Mısırî ve Bursêvî'nin Divanlarında bu mefhum ortak olarak “rahm eylemek (itmek)” şeklinde geçer. Mısırî'den farklı olarak Bursêvî bu mefhumu “nesîm-i rahmet, rahmet-i Feyyâz, feyz-i rahmet, mâh-ı rahmet, âb-ı rahmet” terkipleriyle işler.

Her iki mutasavvıf şair de Hz. Muhammed'in izinden gidenlerin Allah'ın rahmetine mazhar olacağını ifade eder.

Cümle ümmetden hayırlıdır o şâhun ümmeti

Ümmetine cümleden artuk ider Hak rahmeti

(MD Msm. 119/4)

Rasûlü'llâh'a her kim oldu ümmet

Hakikatde Hudâ'dan buldı rahmet

(BD Rb. 27/1)

Her iki mutasavvıf şair de Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğini dile getirir.

Niyâzî kesme rahmetden ümidün

Şefâ'atçı Muhammed Mustafâ'dur

(MD 67/5)

Va'de-i lutf eyleyüp çün kim didün “lâ taknetû”

Rabbena'gfir li'l-'usâti inneke ente'l-Gafûr

(BD İlh. 9/4)

Hem Mısırî hem Bursêvî, Allah'ın rahmet kökünden türeyen Rahmân ve Rahîm esmalarına yer verirler. Rahmân, Allah'ın dünyada tüm yaratılmışları kapsayan rahmetidir. Rahîm ise âhirette yalnızca mü'minleri kapsayan rahmetidir.

'İbretile şeş cihetden görinen eşyâya bâk

Cümle bir âyînedür kim vech-i Rahmân andadur

(MD 33/5)

Rahm eyle bize her dem Rahmân u Rahîm Allâh

Ur yâremüze merhem Rahmân u Rahîm Allâh

(BD 285/1)

Mısrî bir beyitinde, Hakk'ın rahmetinin kulların günahlarından fazla olduğunu dile getirir.

Gerçi kullarda ma'siyet çokdur

Rahmetün Mevlâ dahi artukdur

Gayrıdan bize hiç meded yokdur

Derdliyüz senden umarız dermân

(MD Msm. 132/2)

Bursevî'ye göre Hakk'ın rahmet rüzgarı, ölmüş gönülleri yeniden canlandırır. (BD 73/1) Bu rahmet rüzgarı ateşi bile gül bahçesine çevirmeye muktedirdir. Bursevî bu ifadeyle Hz. İbrahim'in Nemrut'un ateşine atılması hadisesine telmihte bulunur.

Zerre feyz-i lutfun ile hârdan güller biter

Ey nesîm-i rahmetünle nârı gülzâr eyleyen

(BD 260/4)

Bursevî'ye göre Hak âşıkları, aşkın gamını Hakk'ın rahmeti olarak görürler. (BD 129/1) Bursevî'nin dile getirdiği bir diğer husus da Hak yolunda zahmet çekmeden rahmete ulaşmanın mümkün olmadığı gerçeğidir. (Ayrıca bkz. BD 360/4, BD Rb. 32/2)

Eger rahmet dilersen sen de zerre

Niçe bin kerre çek Hak yolda zahmet

(BD Rb. 27/2)

Bursevî bir başka manzumesinde ise Ramazan'ı rahmet ayı olarak tavsif eder. Bu ayda Allah'ın rahmetinin arttığına dikkat çeker. (BD İlh. 16/3)

Magfîret-cû ol Hudâ'dan Hakkıyâ

Geldi mâh-ı rahmet-i Hak Ramazân

(BD İlh. 30/8)

18. HİDAYET, SIRÂT-I MÜSTAKÎM

Doğru yol, hak yol olarak tanımlanan hidayet ve sırât-ı müstakîm mefhumları her iki mutasavvıf şair tarafından işlenmiştir. Mısri ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak "sırât-ı müstakîm, togrı yol, reşâd, irşâd, ihtidâ" ifadeleri kullanılır. Mısri'den farklı olarak Bursevî "bâb-ı hidâyet, ehl-i reşâd, irşâd-ı kâmil" terkiplerini kullanır.

Mısri kendisine hitaben kaleme aldığı bir beyitinde, doğru yoldan gitmeyi öğütler.

Togrı yoldan taşra gitme Mısriyâ

Enbiyâ çekdi bu derdi sen de çek

(MD 96/10)

Bursevî ise benzer bir telakkiyle gönlüne hitaben yazdığı bir beyitinde, doğru yoldan gidenlerin izinden yürümeyi ve doğru yol dururken yanlış yoldan gitmemek gerektiğini dile getirir. Bursevî'nin Allah'tan niyazı, sırât-ı müstakîm üzerinde olmaktır. (Ayrıca bkz. BD 9/4, BD 155/3, BD 208/6, BD 321/5, BD Mf. 17/1, BD Mtf. 1/41, BD İlh. 24/3, BD İlh. 61/3)

Ehl-i reşâdun ey gönül isrin gözet yüri

Râh-ı hatâyâ gitme tururken râh-ı savâb

(BD 30/5)

Mısrî'ye göre şeriat, kulları sırât-ı müstakîme ve hidayete ulaştıran bir vesiledir. Mısrî bir başka beyitinde ise Hakk'ın hidayet vesilesi olarak pirlere intisabı gösterir. (MD M. 183/12)

Sırât-ı müstakîme da 'vet iden

Münâdiler nidâsıdır şerî 'at

Şerî 'at enbiyânun sünnetidür

Kamunun ihtidâsıdır şerî 'at

(MD 18/4-5)

Bursevî'ye göre de kişinin namaz başta olmak üzere yaptığı ibadetler hidayetine vesile olur.

Kimisi farz u kimi vâcib ü kimi mendûb

Bular netîcesi hep Hâlik'a hidâyetdür

(BD 71/12)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî'ye göre arzulanan menzile yalnızca çalışmakla varılmaz, âlemlerin Rabb'inin hidayet etmesi de gereklidir.

Menzil-i maksûda irmez kimse cidd ü sa 'y ile

Tâ meger ide hidâyet ana Rabbü 'l- 'âlemîn

(BD 266/5)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî bir beyitinde, bütün sahabeleri hidayet yolunu aydınlatan nurlar olarak tavsif eder.

Ol Ebûbekr ü 'Ömer 'Osmân 'Ali dört yâridür

Ol risâlet bâğınun anlar gül-i gülzâridur

Cümle ashâb-ı hidâyet râhınun envârıdur

Ben anun âline ashâbına kurbân olayum

Ben anun ashâb u ahbârına kurbân olayum

(MD Msm. 119/2)

19. ŞEFAAT

Mısırî ve Bursevî'nin şiirlerinde değindikleri hususlardan biri de şefaattir. Her iki mutasavvıf şair de ortak olarak Hz. Muhammed'in şefaatinin talep eder.

Yâ Resûlallâh şefâ'at kıl Niyâzî mücrime

Şol zamân kim baş açık yalın ayak kan aglayam

(MD 115/7)

Hakkıyâ bir bölük üftâdelerüz 'âlemde

Ol şefî' ola kıyâmetde tuta elümüzi

(BD 345/5)

20. İSÂR

Kişinin kendi ihtiyacı olmasına rağmen bir başkasını kendine tercih etme anlamına gelen îsâr¹⁷⁷ mefhumuna yalnızca Bursevî'nin bir beyitinde rastlarız.

Bursevî, Kur'an'da zikredilen "len tenâlu"¹⁷⁸ hitabına telmihte bulunarak Hak için her şeyi îsâr etmek gerektiğini dile getirir. Bursevî, cömertlikte îsâr derecesine varıp Allah yolunda varlık kaydından geçmeyi teklif eder.

"Len tenâlu" hitâbını gûş it

¹⁷⁷ Mustafa Çağrı, "İsâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/490.

¹⁷⁸ (Âl-i İmrân 3/92)

Eyle varun Hudâ için îsâr

(BD 133/2)

21. İSYAN

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında değindikleri hususlardan biri de isyandır.

Her iki mutasavvıf şair de isyan mefhumuna karşıtı olan itaat ile birlikte yer vermiştir.

Rûmili itmez itâat böyledür encâm-ı kâr

Anadolu cânibinde sen olan 'isyâna bak

(MD 90/6)

Tâ'at yolunda süstem velîkin

'İsyâna gelsem haylî dilîrem

(BD 226/4)

Mısrî'ye göre isyan kişinin yüzünü siyahlaştırır, kalbini karartır. Şüphesiz kişi, bu müşkül durumdan tevhid ile kurtulur.

Her ne denlü rû-siyâh itdiyse isyânun seni

Agarır bî-şek yüzün bu gurre-i tevhîd ile

(MD 162/3)

Bursevî'ye göre, Hakk'ın celâl sıfatını hatırda tutup isyana cüret etmemek gerekir.

'İsyâna cür'et eyleme cevre cesâret eyleme

Kahr u celâl-i Hâlık'ı yâd it sefâhat eyleme

(BD İlh. 14/5)

Bursevî, isyana düşenlerin âh edip pişman olmalarını salık verir.

Eyledünse ger cürm ile 'isyân

Var nedâmet kıl nâr-ı âha yan

(BD Mf. 41/1)

22. ŞİRK

Allah'a ortak koşmak anlamını hâvi şirk, Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında konu edilmiştir.

Her iki mutasavvıf şair de şirki, zıttı olan tevhid ile birlikte işlemiştir.

Anı tevhîd eylemez illâ ki şirk ehli ider

Vahdet-i Hakk'ı tuyanun dili lâldür 'aklı mât

(MD 16/3)

İnkâra düşen itmedi tevhîd Hudâ'yı

Şirk içre bulunmaz güzelüm vahdet-i illâ

(BD 332/3)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak şirki terk etmek gerektiği vurgusu vardır. (Ayrıca bkz. BD 194/3, BD 213/3)

Ne hâsıl şol 'ibâdetden riyâ vü 'ucb ola anda

Gider şirki gönülden Hakk'a kim tugyânı neylerler

(MD 54/6)

İşi berk eyle terk-i şirk eyle

Terk-i terk eyle fânî ol ey yâr

(BD 86/2)

23. SEVAP, GÜNAH, HARAM, TÖVBE

Kulun hayırlı bir davranışı karşısında Allah tarafından verilecek mükâfat anlamına gelen sevap kavramına yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısırî, iki âlemde Hakk'ı bilmekten üstün sevap olmadığını dile getirir.

Himmetün dâ'im bu olsun kim Hakk'ı anlayasın

Hakk'ı bilmekten yeg olmaz iki 'âlemde sevâb

(MD 12/9)

Allah'ın kurallarının ihlali olarak tanımlanan günah, Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında ortak olarak “zenb-i vücûd, hatâ” isim ve tamlamaları ile ifade edilir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî “ma'siyet” kelimesine yer verirken Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise “cürm, zenb, zünûb, zenb-i zât, zelel” ifadelerine yer verir.

Mısırî bir beyitinde kulların günahlarının çokluğunu dile getirir, Hakk'ın rahmetinin ise günahlardan daha çok olduğunu vurgular.

Gerçi kullarda ma'siyet çokdur

Rahmetün Mevlâ dahi artukdur

(MD Msm. 132/2)

Bursevî de benzer bir telakkiyle bir beyitinde, günahların çokluğundan yakınır ve günahları terk etmek gerektiğini söyler. Bursevî, günahların affi hususunda ise ümitvar olmak gerektiğini dile getirir.

Günâhun çokluğundan Hakkı âh it

Yeter gümrâhsın terk-i günâh it

(BD İlh. 36/5)

Hakkıyâ bende-vâr ümmîd it

'Afv ider Hak suçın günehkârun

(BD 181/6)

Her iki mutasavvıf şair de Allah'tan, gönüllerindeki varlıkta ikilik günahını gidermesini talep eder. (Ayrıca bkz. BD 35/6, BD 172/5, BD 320/6, BD İlh. 9/6, BD İlh. 26/8, BD İlh. 29/6, BD İlh. 60/3, BD İlh. 65/8)

Hüdâyâ yok nihâyet fazl u cûdâ

Giriftâr eyleme zenb-i vücûdâ

(MD Msm. 124/2)

Giderüp zenb-i vücûdî bizi pâk it Mevlâ

Dâ'ima râh-ı fenâda bizi hâk it Mevlâ

(BD Mtf. 16/38)

Mısrî bir beyitinde, ömrünü boş yere geçirdiği için Hak katında günahkâr olduğunu dile getirir.

Vah bana 'ömr geçürdüm yok yere kıldum günâh

Hak katında suçlu oldum suçlu olan iniler

(MD 69/2)

Bursevî ise bir beyitinde, günahlarının Hak yolunda engel olduğunu dile getirerek Hz. Muhammed'in şefaatinin talep eder.

Sedd-i râh oldı bana bunca zünûb

Yâ Rasûla 'llâh şefâ'at eylegil

(BD İlh. 26/6)

Mısırî'ye göre ibadetler, kulların günahlardan arınmasına vesiledir.

Savm u salat hac zekât günâh kirin mahvider

Darb-ı zikir olmasa gönül pası silinmez

(MD M. 73/2)

Haram, yapılması Allah tarafından yasaklanan fiillerdir. Mısırî, yalnızca bir beyitte bu mefhuma yer verir. (MD Msm. 166/2) Bursevî'ye göre Hak âşıklarına her türlü uyku haramdır. (BD 223/1) Bir başka haram olan husus da daha üst makâm varken gayreti kesip beklemektir. (BD Rb. 13/2)

Kulun işlediği günahlardan pişmanlık duyması ve bağışlanmayı dilemesi olarak tanımlanan tövbe ve istiğfar, Bursevî tarafından daha ayrıntılı işlenmiştir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî'nin Divan'ında istiğfar kavramına rastlanmaz.

Mısırî bir beyitinde, bir daha aşk şarabını içmeyeceğim tövbeler olsun, der.

İlâhi tevbeler olsun bir dahi mey içmeyem

Mey içüp mahbûb olunca ihtiyâr elden gider

(MD 66/3)

Bursevî ise tövbeyi bir nimet olarak niteler ve işlediği tüm günahlara tövbe eder.

Hakkıyâ fursat ganîmetdür bugün

Tevbeye gel tevbe ni`metdür bugün

(BD İlh. 21/5)

Bunca günâha bunca vebâle

Tübtü ila 'llâh estagfiru 'llâh

(BD İlh. 65/1)

Bursevî bir beyitinde ise kalbi, istiğfar ile temizlemeyi teklif eder.

Ey dil yeter üftâdesin çirk-âb-ı nefis-i dûna sen

Sâbûn-i istigfâr ile eyle libâs-ı kalbün ag

(BD İlh. 14/1)

24. FARZ, VACİP, MENDUP

Dinî literatürde ef'âl-i mükellefin olarak adlandırılan farz, vacip ve mendup kavramlarına yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız. Bursevî, namaz konusunun işlendiği müstakil bir şiirinde bu kavramların adından söz eder.

Kimisi farz u kimi vâcib ü kimi mendûb

Bular netîcesi hep Hâlik'a hidâyetdür

(BD 71/12)

VII. DİĞER İTİKADÎ MEFHURLAR

1. LEVH-İ MAHFÛZ

Allah'ın ilim ve takdirinin kayıtlı bulunduğu kitap olan Levh-i mahfûz,¹⁷⁹ Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında aynı minvalde kullanılmıştır.

Mısırî bir beyitinde, Deccâl'e hitaben, Allah'ın takdirinin asla bozulamayacağını söyler. Çünkü Levh-i mahfûz'daki kayıtlar silinmekten, değişikliğe uğramaktan korunmuştur.

Eyâ Deccâl Hak'un takdîri bil hergiz bozulmaz

Ezel levhindeki yazı silinmez hem yuyulmaz

(MD 75/1)

¹⁷⁹ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992), 112.

Bursevî ise bir beyitinde, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yaratılışının başlangıcının Levh-i mahfûz'a yazıldığını dile getirir. Levh-i mahfûz'daki ilahî ilim ve takdirin sonsuza dek korunacağına işaret eder.

İbtidâ-yı hulkınun levh u kalemden yazdılar

Tâ-ebed şems-i vücûd-ı pâküine gelmez zevâl

(BD 205/4)

Bursevî, Mısırî'den farklı olarak bu kavramı hâvî “ümmü'l kitâb” tabirini kullanır. (BD 88/4, BD 171/5, BD 347/1)

2. MİRAC

Dinî literatürde Hz. Muhammed'in Mekke'de bulunan Mescid-i Haram'dan Kudüs'de bulunan Mescid-i Aksa'ya varan yolculuğuna “İsra”, oradan da göğe yükselip Sidre-i müntehâ makâmında Allah'ın huzuruna vardığı mucizevî yükselişine ise “Miraç” denir.¹⁸⁰

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında Miraç hadisesine yer verilmiştir. Her iki mutasavvıf şair de Hz. Muhammed'in Miraç mucizesine sahip olmasından söz eder. Hz. Muhammed'in bu gecede Allah'a yakınlığı “kâbe kavseyni ev ednâ”¹⁸¹ mesabesindedir.

Merhabâ yâ Mustafâ ey nûr-ı 'ayn-i asfiyâ

Merhabâ ey sâhibü'l-mi'râcî fî dâci'z-zulem

(MD 115/4)

Ol cihânun fahrinün sırrına kurbân olayum

Hutbe-i levlâk inen şânına kurbân olayum

“Kâbe kavseyni ev ednâ”sına kurbân olayum

¹⁸⁰ Salih Sabri Yavuz, “Mi'râc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/132.

¹⁸¹ (Necm 53/9)

Ben anun 'ilmile 'irfânına kurbân olayum

Ben anun esrâr-ı mi'râcına kurbân olayum

(MD Msm. 119/1)

“Kâbe kavseyni ev ednâ”ya irüp ol gicede

Kalb ile kâlib ile gördi ol Allâh'ı gözi

(BD 345/4)

Hak âşıklarının arzusu, daima Hakk'a yakın olmak ve Hakk'ın cemalini temâşâ etmektir. Mısırî bir beyitinde, Hak âşıklarının tevhid cezbesiyle Allah'a yakınlığını ifade etmek için Miraç hadisesine atıfta bulunur.

Mâverâ-yı ins ü cinni seyr idüp 'arşa çıkar

Kim ki mi'râc eylediyse cezbe-i tevhîd ile

(MD 162/4)

Bursevî de bu durumu dile getirirken Hz. Muhammed'in mucizevî yolculuğu Miraç hadisesine atıfta bulunur. Bursevî'ye göre Hak âşıklarının Hakk'a yakın olmak arzusuyla geçen her anı, bir Miraç'tır. Aşk ehlinin Miraç gecesi vuslat anıdır ve rüzgar gibi geçer. (Ayrıca bkz. BD 26/4, BD 149/3, BD 231/3, BD 315/4, BD 320/4, BD İl. 54/5)

Da 'vet iderse lutf ile Mi'râc'ına beni

Hakk'un cemâli nûrını sırrumla hõş görem

(BD 220/3)

'Âşıkun her gicesi Leyle-i Mi'râc oldı

Belki her bir demine bir niçe seyrân görünür

(BD 97/5)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî, Miraç hadisesi ile ilgili tartışmalı hususlardan biri olan Miraç'ın bedenen mi yoksa ruhen mi gerçekleştiği hususundaki görüşünü dile getirir. (BD 345/4) Yalnızca Bursevî'nin Divan'ında "İsra" kelimesine ve İslâmî gelenekte Hz. Muhammed'i taşıdığına inanılan bir nevi binek olan "Refref"e rastlarız.

İşkun salup bu dillere sevk eyledün hak yollara

Cezb eyledün ol illere Mi 'râc'da İsrâ senün

(BD 175/3)

İşkdur bir bâd-pâ Refref ki ilter 'âşığı

Bir nefesde bâr-gâh-ı kurb-i "ev ednâ"ya tâ

(BD 3/4)

3. BEZM-İ ELEST

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında bezm-i elest "bezm-i ezel, rûz-ı ezel, ezel" terkipleriyle işlenir. Mısırî, Bursevî'den farklı olarak "ezel câmı, elest ahdi, rûz-ı elest" terkiplerini kullanırken Bursevî ise Mısırî'den farklı olarak "ezel ahdi, kâlû belâ, hitâb-ı elest, sırr-ı ezel, ahde vefâ" terkiplerini kullanır.

Farsçada "sohbet meclisi" anlamına gelen bezm-i elest, Allah ile ruhlar arasında gerçekleşen mukâveleye denir. Allah'ın "elestü bi-Rabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) hitabına ruhlar "belâ" (evet) diyerek mukâbele etmişlerdir.¹⁸² Her iki mutasavvıf şair de bezm-i elestteki bu ahde atıfta bulunmuştur. (Ayrıca bkz. BD Msm. 4/9, BD 90/5, BD 98/4, BD 127/2, BD 140/4, BD 158/4, BD 238/3, BD 346/6, BD 347/6, BD 357/5, BD İlh. 39/9)

Mısırî bir beyitinde, bu dünyaya elest meclisinde verdiği sözü tutmaya, marifet kazanmaya geldiğini söyler.

Elest 'ahdinden ayrıldum ma 'ârif kesbine geldüm

¹⁸² Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/108.

Yine dosta gider oldum elümde bergüzârum yok

(MD 93/2)

Bursevî ise bir beyitinde, ezel meclisinde verdiği sözü bir zaman unutmuş olsa da şimdi hatırladığını, ahde vefa ettiğini ifade eder.

Şol ezel 'ahdin ferâmûş eylemişdür niçe yıl

Eylerem ammâ o 'ahde ben vefâ şimden geri

(BD 370/6)

Mısrî ve Bursevî'ye göre her kul, ezel gününde Allah'ın takdir ettiği nasibine rıza göstermelidir. Ezel gününde kiminin nasibine rahat, kiminin nasibine ise mihnet düşer.

Kısmet-i rûz-ı ezel aldı kamu nasîbin

Kimisi buldı râhat kimi nekâl içinde

(MD M. 161/7)

Hakkıyâ rûz-ı ezel kısmetine râzî ol

Ana şükr it ki Hudâ'dan seni ayırmadılar

(BD 81/5)

Her iki mutasavvıf şaire göre ilahî aşk, ezelde takdir edilmiştir. Mısrî'ye göre ezel meclisinde ilahî aşk şarabını tatmayanlar, ilahî aşktan mahrum kaldığı gibi aşk ehline de yabancı olurlar.

Şunlar ki tatmadı ezel bezminde anun cür'asın

Tatmaya bunda dahi ol 'aşk ehlinün bigânesi

(MD 188/3)

Bursevî'ye göre ezel gününde zâhid, ilahî aşktan mahrum kalmıştır.

Kısmet-i rûz-ı ezeldür n'eylesün

İşk-ı Hak'dan hisse yokdur zâhide

(BD 307/5)

4. BEYTÜ'L-MA'MÛR

“Mâmur mâbed” anlamına gelen içinde meleklerin ibadet ettikleri rivayet edilen beytü'l-ma'mûr¹⁸³ mefhumu, yalnızca Bursevî'nin Divan'ında yer alır.

Bursevî, meleklerin ibadet ve zikirle manevi onarım yaptıkları bu mabed gibi gönül sarayını da zikir ile nurlandırmak gerektiğini dile getirir. (Ayrıca bkz. BD 93/2)

Nûr-ı zikr ile gönül kâşânesin pür-nûr kıl

Beyt-i ma'mûr-ı melek gibi anı ma'mûr kıl

(BD İlh. 27/1)

Beytü'l-ma'mûr'un bütün müslümanların mabedi olan Kâbe olabileceği hususunda görüşler ileri sürülmüştür.¹⁸⁴ Bursevî de bu minvalde, gönül Kâbe'sinin Beytü'l-ma'mûr iken bu gün putlarla dolu bir vîrâneye döndüğünü ifade eder.

Ka'be-i dil niçe bir ola begüm puthâne

Beyt-i ma'mûr iken ol kala bugün vîrâne

(BD 288/1)

5. ŞEYTAN

İlahî emre karşı geldiği için Hakk'ın rahmetinden uzaklaştırılan şeytan, her iki mutasavvıf şair tarafından işlenmiştir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî “şeytân-ı mel'ûn, dîv, dîv-i serkeş, iblîs, 'Azâzil” isim ve terkiplerine yer verirken Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise “tâgût, dîv-peyker” isimlerine yer verir.

¹⁸³ Küçük, “Beytülma'mûr”, 6/94-95.

¹⁸⁴ Küçük, “Beytülma'mûr”, 6/95.

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında, şeytanın ilahî emre karşı gelip Âdem'e secde etmemesi hadisesi konu edilir. Şeytan kibri sebebiyle Hak katından kovulmuştur. (Ayrıca bkz. MD 145/4)

Buyurdu Hak ki Kur'ân'da ideler Âdem'e secde

Dîv ü şeytân o kim bunda kabûl itmez Hak'un sözün

(MD 130/4)

Kibr ile şeytân oldu 'âkıbet merdûd-ı Hak

Secde ile gör melekler bunca rif'at buldılar

(BD 79/4)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında, Ramazan ayında şeytanların zincire vurulması hadisesi konu edilir.

Bu ay içre bağlanur didi resûl

Cinn ü şeytân ki itmeye aslâ füzûl

Hep du'âlar bunda olurdu kabûl

Firkatâ gitdi mübârek Ramazan

(MD Msm. 139/4)

Baglayup şeytânı bende urdılar

Cümleten agyâr-ı Hakk'ı sürdiler

(BD İlh. 31/3)

Bursevî'den farklı olarak Mısırî, şeytanı nefis ile birlikte zikreder. Her ikisi de insanları aldatmak için türlü fitne ve hile ile uğraşır. Mısırî'ye göre nefis ve şeytandan hiçbir zaman emin olmamak gerekir. (Ayrıca bkz. MD 21/5, MD 27/6, MD 64/3, MD Ms. 198/6)

Nefs ü şeytândan emîn olma müdâm

‘Âdetün olsun gice gündüz salâh

(MD 25/3)

6. CİN

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında değindikleri mefhumlardan biri de cindir.

Sana bir cezbe Niyâzî ki o dosttan yetişe

Dükeli ins ile cinne olan ihsâna deger

(MD 57/9)

‘Âlem-i milk ü melek cinn ü beşer arz u felek

Âdem-i ma ‘nâ yanında şey degüldür Hakkıyâ

(BD Mtf. 1/59)

7. MÜBAREK AYLAR VE GÜNLER

7.1. Bayram

Her iki mutasavvıf şair de bayram mefhumu için “îd” ifadesini kullanır. Bursevî'den farklı olarak Mısrî “‘îd-i ekber” ter kibini kullanırken Mısrî'den farklı olarak Bursevî ise “‘îd-i vasl, ‘îd-i vuslat” terkiplerine yer verir.

Mısrî kesrette vahdet zevkine erenlerin, gece ve gündüzünün bayram olduğunu dile getirir.

Halvetden itdüm rihleti kesrette buldum vahdeti

Bâzârda düzdüm halveti rûz şebüm ‘îd ü berât

(MD 15/5)

Bursevî'ye göre de Hak âşığının bayramı, Hak ile vuslat zamanıdır. (Ayrıca bkz. BD 175/2, BD 342/3, BD İlh. 23/7)

Niçe bir rûze-dâr-ı mâsivâ-yı yâr olam böyle

Cemâlin göster anun 'id-i vuslatdan haber söyle

(BD Mtf. 12/2)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî “'id-i ekber” adıyla da anılan Kurban Bayramı'ndan bahseder.

Bu yola kim ki Niyâzî gire kurbân ide cân

'Id-i ekberdür ana vuslat-ı cânâne gerek

(MD 101/7)

7.2. Recep Ayı

Hicrî yılın yedinci ayı, mübarek üç aylardan ilki olan Recep ayına yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız.

Receb ayın kılup ef'âle mazhar

Tecellî itdi ol yüzden birâder

(BD Mtf. 18/2)

Bursevî, üç aylardan biri olan Şaban ayının derecesinin Recep ayından daha üstün olduğunu vurgular.

Sifâtıyla tecellî itdi Mevlâ

Receb'den eyledi Şa'bân'ı a'lâ

(BD Mtf. 18/3)

7.3. Şaban Ayı

Hicrî yılın sekizinci ayı, mübarek üç aylardan ikincisi olan Şaban ayına yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız. Bursevî, Şaban ayı ile ilgili bir müstakil gazel kaleme almıştır.

Bursevî'ye göre Şaban ayı, ibadetle ve Allah'a kulluk bilinciyle geçirilmesi gereken bir fırsat ayıdır. (BD 249/6) Şaban ayının gece ve gündüzü mübarektir.

Mübârekdür şeb ü rûzı ol ayun

İrişür her deminde lutf-ı Rahmân

(BD 249/5)

Bursevî bir beyitinde Şaban ayının, Hz. Muhammed'in ayı olduğunu dile getirir. Hz. Muhammed'in şefaatinin ummanlara, bu aya hürmet etmeyi ve ibadetleri arttırmayı salık verir. (BD 249/7)

Muhammed Mustafâ'nun ayı geldi

Sa'âdetle müşerref oldu her cân

(BD 249/2)

7.4. Ramazan Ayı

Hicrî yılın dokuzuncu ayı, mübarek üç aylardan sonuncusu olan Ramazan ayına her iki mutasavvıf şair de şiirlerinde yer vermiştir. Her iki mutasavvıf şair de Ramazan ayı ile ilgili müstakil gazeller kaleme almıştır. Mısırî'den farklı olarak Bursevî, “şehr-i sıyâm, mâh-ı rahmet-i Hak” terkiplerine yer verir.

Mısırî'ye göre Ramazan, duaların kabul olduğu mübarek bir aydır.

Hep du'âlar bunda olurdu kabûl

Firkatâ gitdi mübârek Ramazan

(MD Msm. 139/4)

Bursevî ise Ramazan ayını, rahmet ve mağfiret ayı olarak tavsif eder. Bursevî'ye göre Ramazan, safa ve vefa ayıdır.

Geldi ol şehr-i safâ mâh-ı vefâ

Hamdü li'llâh çeşm-i cân buldı cilâ

Magfiret-cû ol Hudâ'dan Hakkıyâ

Geldi mâh-ı rahmet-i Hak Ramazân

(BD İlh. 30/7-8)

Her iki mutasavvıf şair de Ramazan ayında şeytanların zincire vurulması hadisesine değinir.

Bu ay içre bağlanur didi resûl

Cinn ü şeytân ki itmeye aslâ füzûl

(MD Msm. 139/4)

Baglayup şeytânı bende urdılar

Cümleten agyâr-ı Hakk'ı sürdiler

(BD İlh. 31/3)

Mısrî bu ayda, kimi zaman zikir kimi zaman şükür kimi zaman dua ile ölü gönüllerin can bulup nur ile dolduğunu ifade eder.

Gâhi tesbîh u senâ vü zikr ile

Gâhi tahmîd u du'â vü şükr ile

Cân bulurdu mürde diller nûr ile

Hasretâ gitdi mübârek Ramazan

(MD Msm. 139/3)

Bursevî'ye göre de bu ayda gönülleri, zikir ve ibadet nuru ile doldurmak gerekir.

Zikr u tâ'at nûrı ile tolagör

Hamdü li'llâh geldi mâh-ı Ramazân

(BD İlh. 31/8)

Mısırî, Ramazan ayının sona erişine üzölmekte, kadir ve kıymetini bilememenin hüznünü yaşamaktadır.

Cem' olup Hakk'a münâcât idelüm

Nûr-ı Kur'ân ile togrı gidelüm

Bilmediük kadrin Niyâzî n'idelüm

Ey dirîgâ gitdi şehr-i Ramazan

(MD Msm. 139/5)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî'ye göre bu mübarek ayda mü'minlerin gönüllerindeki keder gider (BD İlh. 30/5), ehl-i cürmün gözyaşı diner. (BD İlh. 31/5) Bursevî'ye göre bu ayda Allah'ın feyz rüzgarı daima esmekte (BD İlh. 30/6), Allah'ın nuru ehl-i irfan üstüne doğmaktadır. (BD İlh. 31/2)

Bursevî, Ramazan ayına mahsus ibadetlerden biri olan teravihle gönüllerin safa bulacağını dile getirir.

Kıl terâvîhi safâlar bulagör

İt tesâbîhi vefâlar bulagör

(BD İlh. 31/7)

Bursevî, üç aylardan derecesi en yüksek ayın Ramazan olduğunu dile getirir.

Güzîde halk idüp şehr-i sıyâmı

Anunçün buldı şöhet böyle nâmı

(BD Mtf. 18/4)

7.5. Muharrem Ayı

Hicrî yılın ilk ayı, haram aylardan biri olan Muharrem ayına yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız.

Bursevî bir beyitinde, Muharrem ayının haram aylardan biri olduğunu dile getirir.

Bin yüze irdi sene dâhil olup şehri harâm

Gurre-i şehri Muharrem görünüp itdi hırâm

(BD Mtf. 9/1)

Bursevî'ye göre Muharrem ayı, cümle derde deva olan cihanı süsleyen mübarek bir aydır. (BD 323/3)

Ey mübârek ay hoş geldün safâ geldün hele

Ey cihân-ârây hoş geldün safâ geldün hele

(BD 323/1)

Bursevî'ye göre dünyadaki türlü sıkıntılardan kurtulmak için nice insanlar bu mübarek ayı uğurlu olarak değerlendirmiştir.

Niçeler eyledi fâl işbu mübârek ayı

Mihnet-i dehr-i denîden bulalar tâ ki selâm

(BD Mtf. 9/2)

Bursevî, Mehdî'nin muhtemel geliş zamanının Muharrem ayı olabileceğine de dikkat çeker. (BD 323/3)

7.6. Berat Gecesi

Şaban ayının on beşinci gecesi olan Berat gecesi, her iki mutasavvıf şair tarafından işlenmiştir.

Mısrî'ye göre, kesrette vahdet zevkine erenlerin gece ve gündüzü bayram ve kurtuluştur.

Halvetden itdüm rihleti kesretde buldum vahdeti

Bâzârda düzdüm halveti rûz şebüm 'id ü berât

(MD 15/5)

Bursevî'ye göre ise Berat gecesi, günahların affedildiği kurtuluş vesilesidir.

Husûsan kim Berât'ı gicesinde

Niçe suçlar olur âzâd-ı nîrân

(BD 249/4)

7.7. Kadir Gecesi

Bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesine, yalnızca Mısrî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısrî bir beyitinde, Ramazan ayında idrak edilen Kadir gecesinden bahseder. Kadir gecesi, Kur'an-ı Kerim'in indirildiği mübarek bir gecedir.

İndi Kur'ân sende ey nûrı güzel

Leyle'-i Kadr'ünde ey kadri güzel

Gitdün ey tehlîl ü tekbîri güzel

Elvedâ' gitdi mübârek Ramazan

(MD Msm. 139/2)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİYÂZÎ-İ MISRÎ VE İSMÂİL HAKKÎ BURSEVÎ DİVANLARINDA TASAVVUF

I. VAHDET-İ VÜCUD VE TEVHİD

1. VAHDET, KESRET

Arapçada vahdet, birlik; kesret ise çokluk demektir. Tasavvufî literatürde ise vahdet, Allah'ın bir olmasıdır. Bir olan Allah'ın esma ve sıfatlarıyla tecellî edip çokluk halinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakikatde bir varlığı olmadığını idrak edip yalnızca Hakk'ı görmeye ise vahdet denir.¹⁸⁵ Varlığın birliği anlamına gelen vahdet-i vücud düşüncesine tasavvuf ehli, yaşayarak ve manevi tecrübeyle ulaşır.¹⁸⁶

Tasavvufun temel düşünce sistemini oluşturan vahdet-i vücud, her iki mutasavvıf şair tarafından ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Mutlak vücud sahibi, Allah'tır. Allah'ın dışındaki her şey ise onun isim ve sıfatlarının tezahürlerinden ibarettir. Başka bir deyişle “bütün âlem, onun vahdet aynasındaki gölgesi”dir.¹⁸⁷ Bütün fiillerin gerçek faili olarak Allah'ı görürler. Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarının tamamına nüfuz eden bu vahdet-i vücud telakkisinin yansıması ise sıklıkla şu söz ve benzer anlamı taşıyan sözlerle ifade edilmiştir: “Nereye baksam gözüme suret-i Rahmân görünür.”

Her kanda baksam görünür gözlerüme sırr-ı ezel

Her şey ulaşup Hakk'ına çıkdı aradan kâ'inât

(MD 15/3)

Kanda baksam gözüme sûret-i Rahmân görünür

¹⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 212.

¹⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 372.

¹⁸⁷ Yurtsever, “Şiir Vadisinde İsmail Hakkî”, 117.

‘Âşıkâm ‘âşık olan cânlara cânân görünüür

(BD 97/1)

Her iki mutasavvıf şairin manzumelerinde vahdet ve kesret kavramları genellikle bir arada zikredilmiştir.

Vahdet ilinde senünle yâr idüm n’oldı bana

Kesret içre bend-i agyar olmuşam yâ Rab meded

(MD 29/6)

Bülbül-i gülzâr-ı vahdet ol Hakk’a pervâz idüp

Bâg-ı ‘âlem olmasun kesret ilinde sana bâg

(BD 159/3)

Tasavvufta esas olan vahdeti, kesret içinde görmektir. Halk ile birlikte iken her yerde ve her şeyde tecellî eden Hakk’ın kudretini idrak edebilmektir.¹⁸⁸ Her iki mutasavvıf şair de kesrette vahdet zevkini dile getirmiştir.

Halvetden itdüm rihleti kesrette buldum vahdeti

Bâzârda düzdüm halveti rûz şebüm ‘îd ü berât

(MD 15/5)

Kesret içre nazar-ı vahdet-i tahsîl eyle

Bûm meşreblere yâr olma olursın meş’ûm

(BD 210/6)

Her iki mutasavvıf şair de benzer bir söyleyişle vahdeti kesrette, kesreti de vahdette bulmak gerektiğini şiire taşır.

¹⁸⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 482.

Vahdet-i kesretde bulmak kesreti vahdetde hem

Bir 'ilimdür ol ki kamu 'ilm ü 'irfân andadur

(MD 33/4)

Kesreti vahdetde gör vahdetde kesret seyrin et

Bu merâyâda yüri Sübhân'ı gözle dem-be-dem

(BD 206/3)

Her iki mutasavvıf şair de katre-derya, zerre-mihr mazmunları ile vahdet ve kesreti sembolize etmiştir. Tasavvufî telakkiye göre derya ve mihr vahdeti; zerre, dalga ve damlalar ise kesreti simgeler.

Her zerre Niyâzî heme hurşîd-i münevver

Her katre hemîn lücce-i deryâ neye baksam

(MD 122/5)

Zerrelerde âfitâb-ı vahdet-i Mevlâyı gör

Katralarda dîde-i Hak-bîn ile deryâyı gör

(BD 98/1)

Her iki mutasavvıf şair de kesreti zulmet, vahdeti ise nur olarak niteler. Bu teşbihlerin dışında vahdet, kimi zaman bir güle (MD Msm. 51/2, BD İlh. 38/5 vb.) kimi zaman gül bahçesine (MD Msm. 6/3, BD 159/3 vb.) kimi zamansa sarhoş edici bir şaraba (MD 72/1, BD İlh. 52/8 vb.) benzetilmiştir.

Kesret idi bir oldı sûret idi sır oldı

Zulmet idi nûr oldı bu âyete irince

(MD 164/6)

Yakagör bu zulmet-i 'unsurda bir rûşen çerâg

Aç gözün dîdârı gör nûr u fer-i tevhîd ile

(BD 299/3)

Bursevî'den farklı olarak Mısırî bir beyitinde, âşığın tane tane görünen benlerini vahdet sırrı olarak yorumlarken (MD 50/6), bir başka beyitinde ise vahdeti saray olarak vasfeder. Bu beyite göre âşığ, ancak vahdet sarayına misafir olan fehmeder.¹⁸⁹ (MD Msm. 177/5) Vahdet sarayına erişenler bu yolu, her şeyden yüce görmüşlerdir. (MD 87/9) Mısırî'den farklı olarak Bursevî bir beyitinde vahdeti, hazineye benzetirken (BD 248/5), bir başka beyitinde ise âşığın gönlünü ve gözünü parlatan bir sürmeye benzetmiştir. (BD 105/6)

Mısırî, vahdetin sırrına ermek varken kesrete nazar kılmamak gerektiğini dile getirir. Mısırî'ye göre Hakk'ın vahdetini duyan kişinin dili lal, akli mat olur. (MD 16/3)

Vahdetün meydânı seyri var iken

Kesret içre girme sen zindâna gel

(MD 107/6)

Bursevî'ye göre kesrette keder çoktur, vahdete erenler ise daima şen olur. (BD Msm. 1/6) Bursevî de gözü ve gönlü vahdet cilası ile parlatıp, kesrete nazar kılmamak gerektiğini dile getirir.

Kühl-i cilâ-yı vahdet ile çeşmi rûşen it

Kesretde Hakkı hâsılı bisyârdur keder

(BD 105/6)

Görüüp agyâr-ı nakş-ı Hakkı Hak'dan gayrı var sanma

¹⁸⁹ Yılmaz Şentürk, "17. Yüzyıl Tasavvuf Şiirinde Vahdet/Tevhid: Hüdâyî, Mısırî ve Abdülahad-ı Nûrî Örneği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII.Yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 463-464.

Riyâz-ı vahdeti seyr eyle nâr-ı kesrete yanma

(BD İlh. 22/5)

Mısrî kesreti, vahdetin sonsuz tecellîleri olarak ifade eder. Bursevî'ye göre de kesretten maksad, vahdeti bilmektir. (Ayrıca bkz. MD 2/1-2..17) Sûfilerin arzusu, yüce bir makâm olan vahdete ulaşmaktır. (MD 114/7, BD 213/2)

Ol ne kesretdür ki anun haddi yok pâyânı yok

Kesret içre ol ne vahdetdür ki ana yok 'idâd

(MD 27/2)

Noktayı fehm eylemekdür bin bir esmâdan murâd

Hakkıyâ vahdet bilinmekdür bu kesretten garaz

(BD 153/5)

Kesret âleminde var olan her şeyin varlığı, esasında o varlığın yaratıcısını görmek içindir. Zira Hakk, en küçük zerreden en büyük küreye yaratılmış olan her varlıkta mevcuttur. Sûfilere göre esas olan kesrete dalmak yerine, o mutlak varlığın hakikatini idrak etmektir. Bu idrakle kesretten sıyrılan sûfi, Hakk ile bir olur. Kesrette ileri giden ise vahdet sırrına erişemez.

Vahdet ehli cümlede bir yüzi seyrân itdiler

Lîk görmez ol yüzi kesretde tугyân eyleyen

(MD 140/14)

Bursevî'ye göre de gaflet ehli, cümle eşyada tebellür eden İlahî tecellîlerin yansımalarını göremez, vahdetin sırrına eremez. (BD İlh. 41/6)

Ehl-i gaflet nûr-ı Hakk'ı görmedi

Vahdetün sırrına hergiz irmedi

(BD İlh. 41/7)

2. TEVHİD (LÂ, İLLÂ)

Tevhid; Allah'ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde tek ve benzersiz olduğunu kabul etmek demektir.¹⁹⁰ Mutasavvıfların eserlerinde işlenen tevhit mefhumu, onların benimsedikleri vahdet nazariyesinden izler taşır. Onlar vahdet-i vücudu, tevhidin bir yorumu olarak değerlendirirler.¹⁹¹

Her iki mutasavvıf şairin çağrısı daima tevhidedir. Hem Mısırî hem Bursevî tevhidi, zıttı olan şirk ile birlikte işlemiştir. (MD 16/3, BD 332/3)

Tevhîde tapşur özini kimseye açma râzunu

Şeyh izine tut gözünü şeyhün yeter bürhân sana

(MD 3/4)

Hak isteyen 'âşıklar gelün tevhîd idelüm

Hak yolunda sâdıklar gelün tevhîd idelüm

(BD İlh. 61/1)

“Sûfilerce tevhîd, ‘ben’ bilincinin tamamıyla yok olması, geriye sadece Hakk’ın birliğinin kalması şeklinde idrak edilmiştir. Bu da ancak, zikir (tevhîd zikri), aşk ve ma’rifetin kişide gerçekleşmesiyle mümkün olur.”¹⁹² Her iki mutasavvıf şair de tasavvuf çevrelerince de makbul sayılan tevhid zikrini şiire taşır. Hak âşığının eğlencesi, Allah’ı zikretmektir. (MD 60/1-2..7, BD İlh. 32/6, BD İlh. 58/1-2..8 vd.) Mısırî’ye göre Allah’ın zikriyle tevhide boyanmak gerekir. (MD 97/3)

Turmaz isim sürer dili sorar müdâm togrı yolu

¹⁹⁰ Süleyman Uludağ, “Tevhid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/22.

¹⁹¹ İlyas Yazar vd., “Kültürümüzün Mihenk Taşlarından Yunus Emre’de Vahdet Anlayışı ve Birlik Çağrısı”, *DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı* (2021), 218.

¹⁹² Ali Tenik, “Türk Mutasavvıf Şâirlerinde Varlık Anlayışı: Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî -i Mısırî ve Ahmed Kuddûsî Örneği”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 504.

Gerçek ere diyen belî eglencesi tevhîd olur

(MD 60/2)

Ders-i tevhîdi mükerrer idegör her rûz u şeb

Mâsivâ-yı zikr-i Hak zîrâ ki kâl ü kîl olur

(BD 126/3)

Tevhid, Mısırî'nin bir beyitinde nefis düşmanını alt edecek bir kalkan olarak nitelendirilirken Bursevî'nin bir beyitinde ise Hak yolunda olan sâliklerin silahı olarak nitelendirilir.

Her ne vaktin galib olsa kes gıdâsın hâlimün

Gice gündüz cünne '-i tevhîdi kıl sana menâs

(MD 81/3)

Tevhîd olur silâhı sâliklerün bu yolda

Zîrâ hazer gerekdür râh-ı mahûf içinde

(BD 330/3)

Tevhid inancını açıklayan “lâ İlâhe illa'llâh Muhammedün resûlullâh” cümlesine “kelime-i tevhid” denir. Olumsuzluk edatı “lâ” (yoktur) ile mâsivâ ve ağyarın yokluğu, “illâ” (vardır) ibaresi ile Allah'ın varlığı ispat edilir.¹⁹³ Mısırî ve Bursevî'nin aşağıdaki beyitlerinde bu bakış dile getirilir.

Mısırî'ye hatmü'l-makâmât oldu her şeyden ferag

Zâhir ü bâtında kalmadı ebed illâ Hudâ

(MD 10/7)

¹⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 226.

Yeter inkâr-ı lâ isbât-ı illâ kaydına bend ol

İriş bir 'âlem-i ıtlâka kurtul lâ vü illâdan

(BD Mtf. 11/17)

Bursevî bir beyitinde “lâ” diyerek Hakk’tan gayrısını gönlünden uzaklaştıranların, “illâ”yı anlayıp tevhidin sırrına ereceğini dile getirir.

Hakkıyâ nefy eyledünse dilden agyâr-ı Hak'ı

Yâri buldun sırrı bildün anladun illâ nedür

(BD 75/6)

Bursevî’ye göre tevhid, her zerrede Hakk’ı müşâhede etmektir. (BD 328/4) Kelime-i tevhid ile bütün yollar açılır, menzile ulaşılır. (BD İlh. 58/3-4) Bütün müşküller hallolur. (BD İlh. 58/7) Tevhidin nuru ile Rahmân görünür.

Tevhîdün nûri-y-le Rahmân görünür

Lâ İlâhe illâ 'llâh diyegör

(BD İlh. 58/6)

Bursevî’nin bir manzumesinde gönül tahtının sultanı olarak tahayyül edilen tevhid; din ve imanın ikrarıdır, tevhid ile gönülde şüphe ve inkardan zerre kalmaz. (BD 59/1) Ölmüş gönüller, tevhid ile can bulur. (BD 59/4)

Komaz bir zerre dilde şekk ü inkâr

Anunçün dîn ü îmân oldu tevhîd

(BD 59/5)

3. MÂSIVÂ

Tasavvufta mâsivâ, Allah'ın dışındaki her şeydir. Tasavvuf ehline göre gönül, Allah'ın tecellîgâhıdır. Bu sebeple gönül hanesi mâsivâdan arındırılmalı, orada Allah'tan başka sevgiye yer olmamalıdır.

Her iki mutasavvîf şair de şiirlerinde, mâsivâ kelimesinin yanı sıra aynı anlamı taşıyan sivâ kelimesine yer vermiştir. Mısırî'den farklı olarak Bursevî bazı beyitlerinde mâsivâyı; kırılması gereken bir put, geçilmesi gereken bir köprü, yıkılması gereken bir hisar, sinek ve kir olarak teşbih eder. (BD 19/6, BD 37/1, BD 51/4, BD 167/2, BD 299/5, BD İlh. 27/2 vd.)

Her iki mutasavvîf şair de gönül mülkünde yer edinen mâsivâ meylinde arınmak için Allah'a niyaz eder. Bursevî'ye göre mâsivâ kalesi, tevhid askeri ile yıkılır. (BD 299/5)

Cenâbundan budur her dem niyâzı

Sivâdan pâk ola kalb-i Niyâzî

(MD Msm. 124/5)

Mâsivâ âlâyışinden kalbümi pâk eylegil

Râh-ı 'ışkunda İlâhî sinemi hâk eylegil

(BD 20/1)

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre Hak yolunun âşıkları, mâsivâyâ meyletmezler. Misafiri Allah olan bir gönülde, başka sevgiler kendine yer edinemez.

Çün mâsivâ terk itdiler dosttan yana 'azm itdiler

'Arş üzre cevlân itdiler Hak yolunun 'âşıkları

(MD 195/2)

'Âşık-ı sâdık olanlar mâsivâyı terk ider

Ka 'be-i maksûda 'azm idüp gice gündüz gider

(BD İlh. 8/7)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî'ye göre, mâsivâyâ gönül veren Hak'tan uzak olur (BD 142/6, BD 159/1), sonunda perişan olur.

Mâsivâyâ dil viren oldı perişân 'âkıbet

Mazhar-ı kâmil bulan yapışdı habl-i muhkeme

(BD 287/4)

4. TECELLÎ

Tecellî, sözlükte “belirmek, görünmek, ortaya çıkmak; belirti, görüntü” anlamına gelirken tasavvufî literatürde ise “sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nurlar” olarak tanımlanır. Tasavvuf çevrelerine göre tecellî, Allah'ın yaratma eylemidir. Allah; her yerde, her zamanda ve her şeyde tecellî eder. “Küntü kenzen” hadisini yorumlayan tasavvuf ehline göre Allah'ın tecellîsini gerektiren temel sebep, zâtının bilinmeyi istemesidir. Kâinat, insanlar ve tüm yaratılmışlar bu tecellî ile meydana gelmiştir.¹⁹⁴

Her iki mutasavvıf şair de “Küntü kenzen” hadisine atıfta bulunarak, kâinatta var olan her şeyin Hakk'ın tecellîsi olduğunu dile getirir.

Zehî kenz-i hafî k'andan gelür her var olur peydâ

Gehî zulmet zuhûr eyler gehî envâr olur peydâ

(MD 2/2)

Temevvüc eyledi deryâ-yı zât-ı bî-kerân-ı Hak

Açıldı “küntü kenz” oldı niçe rengîn güher peydâ

(BD 4/2)

¹⁹⁴ Semih Ceyhan, “Tecellî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/241-243.

Mısrî benzer anlam çerçevesinde kaleme aldığı bir beyitinde, Allah'ın günde yüzbinlerce sanat göstererek tecellî etmesindeki maksadını, bilinmek istemesi ile açıklar.

Sâni 'i gör günde yüzbin dürlü san 'at gösterür

Kendini göstermek içündür bu san 'atdan garaz

(MD 82/3)

Her iki mutasavvıf şaire göre gönül, Allah'ın tecellîgâhıdır. Hem Mısrî'nin hem Bursevî'nin talebi, Hakk'ın celâlinden ziyade cemaliyle tecellî etmesidir. (MD Msm. 124/1, BD İlh. 43/2)

Gönlümi mir 'ât-ı vech-i zât idüp

Ol tecellîyle beni mestâne kıl

(MD 108/5)

Hak'un envâ 'ı lutfi Hakkıyâ bisyârdur ammâ

Benüm dîvâne gönlüm dâ'imâ ister tecellîsin

(BD Rb. 42/2)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre Hakk'ın nurunun tecellîsi sevinç verir, gönül darlığını giderip selâmete erdirir.

Ben cemâl-i Hakk'ı cümle şeyde zâhir görmüşem

Bu merâyâyâ anunçün bakdugumca hurremüm

(MD 118/3)

Kangı dilde zâhir olsa nûr-ı Hak

Gill ü gışdan cümleten olur selîm

(BD 208/4)

Hakkın tecellisini basiret sahipleri müşâhede ederken, kalp gözü kapalı olanlar ise her şeyi kaplayan bu nuru göremez.

Gözsüz olanlar o yüzi göremez

Anı gören hep ulû'l-ebâr olur

(MD 56/6)

Mazhar-ı tâb-ı tecellî iken 'âlem cümle

Kaldılar görmediler nûrını çok a 'mâlar

(BD 100/2)

Mısrî bir beyitinde, Hakk'ı gören gönül gözünün açılmasını ister. Bursevî de aynı minvalde hakikat sürmesini gönül gözüne çekerek Hakk'ın tecellîlerinin müşâhede edileceğini dile getirir.

İzâfâtı bırak gözden açılsun dîde-i Hak-bîn

Temâşâ-yı cemâl-i şâhid-i dil-cû-yı tevhîd it

(MD 19/4)

Çek sürme-i hakikat Hakkı Hak ile seyr it

'Unsur göziyle bakan kaldı hayâl içinde

(BD 301/3)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî; Hakk'ın tecellisine mazhar olmak için gönlü mâsivâdan arındırarak gönül aynasını saf etmek (BD Msm. 4/14, BD 167/4, BD 297/2, BD İlh.54/1), can ve cisim kaydından geçmek gerektiğini dile getirir. Bursevî, tecellî vakti olarak sabah vaktini işaret eder. Tecellîye mazhar olmak isteyenlere, sabah vakti uyanık olmalarını tavsiye eder. (BD 54/2)

Var tecellî-i cemâl-i Hakk'ı ümmîd eyleme

Cân fenâ bulup bugün cismünde makbûr olmadan

(BD 245/2)

Subh-dem bîdâr olagör kim tecellî vaktidür

Derd-nâk olanlara Hak'dan tesellî vaktidür

(BD 102/1)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî, Allah'ın Tûr Dağı'na tecellîsi hadisesini telmih eder. Hakk'ın tecellî daveti karşısında Hak âşığı, tıpkı Tûr Dağı gibi gönül dağıyı parça parça eder.

Tecellî Tûr'ına da 'vet kılursan 'âşık-ı zârı

İde reşk ile pâre pâre sengîn kalb-i kühsârı

(BD Rb. 16/1)

Bursevî'ye göre âlemi aydınlatan zâtının tecellîsini müşâhedeye mazhar olmak için tüm kapıları açan Allah'ın inayeti gereklidir.

Açarsa bâb-ı şühûdı Müfettihu'l-ebvâb

Derûna dâhil ola nûr-ı zât-ı 'âlem-tâb

(BD 29/1)

5. CEMAL, CELÂL (LUTUF, KAHİR)

Cemal, sözlükte “güzellik” anlamına gelirken tasavvufî literatürde ise “Allah'ın lutuf ve rızasına işaret eden isim ve sıfatları, onun mutlak güzelliği” olarak tanımlanır.¹⁹⁵ Celâl ise sözlükte “büyüklük, ululuk” anlamına gelirken tasavvufî literatürde ise “Allah'ın kahır ve gazabına işaret eden isim ve sıfatları” olarak tanımlanır.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Süleyman Uludağ, “Cemâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/296.

¹⁹⁶ Süleyman Uludağ, “Celâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/240.

Her iki mutasavvıf şair de Hakk'ın celâl ve kahr tecellîleriyle cemal ve lutuf tecellîlerini genellikle birlikte zikretmiştir.

Hem Mısırî hem Bursevî, Allah'ın lutfunu ve kahrını bir görmek gerektiğini dile getirirler. Allah'ın tecellîleri arasında fark gözetmezler.

Ey Niyâzî fârig ü âzâde ol var çekme gam

Kahr u lûtfi bir bilürsen gam olur sana neşât

(MD 83/5)

Lutf u kahrın ikisini bir gör

Olmak ister isen eger ehl-i kemâl

(BD 200/2)

Her iki mutasavvıf şaire göre Hakk'ın lutfu da kahrı da hoştur. İrfan sahipleri lutfu sevinmez, kahra incinmez. (BD 31/5)

Velî 'ârif olan lutfu sevinmez kahra incinmez

Eyü kem cümleten halka 'atasın ol 'amîm itmiş

(MD 80/4)

Hoş gelür ehl-i derde kahr u celâl

Sükker-âsâ ider o semden haz

(BD 156/3)

Her iki mutasavvıf şaire göre Hakk'ın lutuf ve kahrını bir görmeyen azap çeker, dünyada türlü sıkıntılara uğrar.

Kahr u lutfi şey'-i vâhid bilmeyen çeker 'azâb

Ol 'azâbdan kurtulup sultân olan anlar bizi

(MD 178/5)

Kime kim lutf ile kahrı Hudâ'nun olmadı bir

Cihânda Hakkı o çok çok melâle mazhar olur

(BD 83/5)

Her iki mutasavvıf şair de Hakk'ın lutfunun çokluğuna işaret eder. (MD 114/6, MD Msm. 132/1, BD Rb. 42/2, BD İlh. 11/6) Hakk'ın kahrından ziyade lutfuyla tecellî etmesini niyaz ederler.

Şaşurdu bizi nefs-i bed eyledi hep yolları sed

Ey lûtfi çok senden meded lûtf eyle açıvir yolum

(MD 114/6)

Kahrın ile eyleme yâ Rab nazar

Lutfun ile kıl tecellî ey Kerîm

(BD 208/3)

Allah, kimi zaman cemal sıfatıyla kimi zaman celâl sıfatıyla tecellî eder. Bu tecellî neticesinde birinden cennet, birinden cehennem ortaya çıkar.

Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlinden

Birinün hâsılı cennet birinden nâr olur peydâ

(MD 2/10)

Cemâl-i Hak tecellî itdi çün kim

Bir oldu heb bihişt ü hûr u gilmân

Celâli pertevi 'aks eyleyince

Göründi safha-i hikmetde nîrân

(BD 263/1-2)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre Hakk'ın celâl sıfatı, cemal sıfatını örter. Hakk'ın cemaline mazhar olmak için Hakk'ın celâlinin binbir zorluğunu alt etmek gerekir.

Kande bulur isteyen lutfunı ey dost senün

Çünkü anı gizledün kahr u celâl içinde

(MD M. 161/4)

Yeter kahr u celâlün virdi heybet

Cemâlünden nikâbı keşf-i tâm it

(BD İlh. 68/4)

Her iki mutasavvıf şair de cihanı, Hakk'ın cemal vechinin yansıması olarak görür. (MD 21/7, BD 253/5) Hakk'ın cemal vechi, her aynadan her an tecellî eder.

Ben cemâl-i Hakk'ı cümle şeyde zâhir görmüşem

Bu merâyâya anunçün bakdugumca hurremüm

(MD 118/3)

Göründi nûru'l-envârun cemâli heb merâyâdan

Sıfâhân-ı ezelden çeşme bir kühl-i cilâ geldi

(BD 346/3)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre, Hakk'ın cemal tecellisine mazhar olmak için mâsivâ meylini kesmek gerekir. Mısrî'den farklı olarak Bursevî, Allah'ın cemal tecellisini görmek isteyenlere; zikirle meşgul olmayı (BD İlh. 42/4, BD İlh. 58/2), nefsi vehimlerden arındırmayı (BD 223/4), aşk ehline nazar etmeyi (BD 52/5) tavsiye eder.

Murg-ı rûhum meylini kes gayrıdan

Şol cemâlün şem'ine pervâne kıl

(MD 108/4)

Cemâl-i "semme vechu'llâh"ı Hakkî gözleyen 'uşşâk

Bu dâr içre Hudâ'dan gayrı bir deyyâra bakmazlar

(BD 91/5)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî, Hakk'ın kahır ve celâlini hatırda tutup isyana cüret, zulme cesaret, eğlenceye düşkünlük etmemeyi salık verir.

'İsyâna cür'et eyleme cevre cesâret eyleme

Kahr u celâl-i Hâlık'ı yâd it sefâhat eyleme

(BD İlh. 14/5)

6. AŞK

Aşk mefhumu sözlükte "aşırı muhabbet, aşırı sevgi" anlamına gelirken tasavvufta ise sevginin en mükemmel şekli ve son mertebesi, varlığın aslı ve yaratılış sebebi olarak tarif edilir.¹⁹⁷ Arapça aslı "ışk" olan bu mefhum, ilahî ve beşerî olmak üzere iki çeşittir.¹⁹⁸ Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında konu edilen aşk ise ilahî aşktır. Tasavvuf ehli ilahî aşkın kaynağını, "Ben gizli bir hazîne idim. Bilinmeyi istedim ve bunun üzerine mahlûkâtı yarattım." hadisine dayandırır.

Mısrî'ye kıyasla Bursevî, aşk mefhumunu daha sık kullanmıştır. Her iki mutasavvıf şair de aşk kelimesinin yanı sıra mahabbet ve sevdâ kelimelerini kullanmıştır.

Mısrî'nin Divan'ında aşk ile ilgili kullanılan tamlama ve benzetmelerden bazıları şunlardır: 'Aşk odı, kalb-i emr-i râm-ı 'aşk, merâm-ı 'aşk, makâm-ı 'aşk, 'aşk-ı ilâhî, mest-i müdâm-ı 'aşk, sevdâ-yı zülf, bahr-ı 'aşk, seyrân-ı 'aşk, râh-ı 'aşk, nâr-ı 'aşk, âşinâ-

¹⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 48.

¹⁹⁸ Süleyman Uludağ, "Aşk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/11.

yı 'aşk, şem'-i 'aşk, hâlet-i 'aşk, tîg-1 'aşk, meydân-1 'aşk, bâzâr-1 'aşk, berdâr-1 'aşk, hünkâr-1 'aşk, bülbül-i gülzâr-1 'aşk, mi'mâr-1 'aşk, pîr-i 'aşk vb.

Bursevî'nin Divan'ında aşk ile ilgili kullanılan tamlama ve benzetmelerden bazıları şunlardır: Sarây-1 'ışk, deryâ-yı 'ışk, 'ışk-1 ilâhî, yâdigâr-1 'ışk, füşat-1 meydân-1 'ışk, dirah-1 'ışk, bezm-i 'ışk, bahr-i mahabbet, pûte-i 'ışk, derd-i 'ışk, kimyâ-yı 'ışk, devlet-i 'ışk, âsitân-1 'ışk, tenûr-1 mahabbet, râh-1 'ışk, bâzâr-1 'ışk, gûy-1 'ışk, sermest-i 'ışk-1 lemyezel, cennet-i 'ışk, mizân-1 'ışk, şem'-i 'ışk-1 İlâhî, nâr-1 'ışk, kitâb-1 'ışk, ders-i 'ışk, semend-i 'ışk-1 Hudâ, hançer-i 'ışk, pâdişâh-1 'ışk, hevâ-yı 'ışk, resm-i 'ışk, belâ-yı 'ışk, şarâb-1 'ışk, hablü'l-metîn-i 'ışk, zencîr-i 'ışk, envâr-1 'ışk, bîmâr-1 'ışk, gülzâr-1 'ışk, dîdâr-1 'ışk, san'at-1 'ışk, genc-i 'ışk, hâce-i 'ışk, 'urve-i 'ışk, nâr-1 gam-1 'ışk, cefâ-yı 'ışk, serîr-i 'ışk, zevrak-1 'ışk, 'ışk-1 pâk, sahbâ-yı 'ışk, sultân-1 'ışk, mekteb-i 'ışk, âşinâ-yı 'ışk, harîm-i 'ışk, âsiyâb-1 'ışk, devrân-1 'ışk, yârân-1 'ışk, micmer-i 'ışk, fâris-i 'ışk, cenâh-1 'ışk, tâb-1 mahabbet, ümmîd-i 'ışk, mertebe-i 'ışk, bâzâr-1 mahabbet, bag-1 'ışk, nesîm-i feyz-i mahabbet, kâr-1 'ışk, gedâ-yı 'ışk, silsile-i 'ışk, şemşîr-i mahabbet, dest-i kahr-1 'ışk, cezbe-i 'ışk, iksîr-i 'ışk, imâm-1 'ışk, hîrmen-i 'ışk, neşve-i 'ışk, çerâg-1 'ışk, gevher-i 'ışk, ber-karâr-1 'ışk-1 pâk vb.

Mısırî'ye göre aşk, ezeli ve ebedîdir. (MD 1/3) Bursevî de bir beyitinde, aşkın başlangıcı olarak ezel bezmini işaret eder.

Cümle mevcûdât u ma'lûmâta 'aşk akdem dürür

Zîra 'aşkun 'evvelîne bulmadılar ibtidâ

(MD 1/2)

Çeküp 'ışkun yükin bugün melâmet ihtiyâr iden

Ezel bezminde Mevlâ'dan nasîb aldı sa'âdetden

(BD 253/3)

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre aşk ehli, daima sarhoştur. Aşk ise sarhoşluk hâlidir. Bu hâl, ezelden ebede kadar sürer. Ezel bezminde aşkın kadehinden bir yudum tatmayan ise aşk ehlinin yabancısıdır. (MD 188/3)

‘Aşk ehli ayılmaz ezelden tâ ebed sarhoş olur

Pes nice ayılsun ki dâ'im devr ider peymânesi

(MD 188/5)

Sa 'y idüp câm-ı musaffâ-yı mahabbet nûş kıl

Tâ-ebed ayılmadı 'ışk ile her kim oldı mest

(BD 37/3)

Tasavvuf edebiyatında Allah'a ulaşmanın iki yolu vardır: Aşk ve akıl. Zâhid, akılı; âşık ise aşkı temsil eder.¹⁹⁹ Aşkın olduğu yerde, akla yer yoktur. Hem Mısrî hem Bursevî, aşkın çetin yolunu zühde tercih etmişlerdir. Mısrî bir beyitinde, âşıkların hâlini akılla anlamamanın mümkün olmadığını dile getirerek cemiyet içindeki adlarının ise mülhid ya da deli olduğunu söyler. Bursevî ise akıllı kişiyi, cihanda tüm varlığını aşka veren kişi olarak tanımlar. (BD 202/1) Aşka erişen âdem sevinç bulurken zühd yolunu tercih eden zâhid ise daima melâl içinde kalır. (BD 301/4)

‘Aşkun ile tolmuşam zühdümi yanılmışam

Mest-i müdâm olmuşam çağıruram dost dost

(MD M. 20/2)

‘Âkılun mîzânı 'aklun mâverâsın almadı

‘Âşıkun 'akıllar içre adı mülhid ya deli

(MD 172/6)

Hakkıyâ 'akl-ı ma 'âşı terk idüp var 'ışkı al

Issılı bâzârı gör lâyık budur her 'âkıla

¹⁹⁹ Mustafa İsmet Uzun, "Aşk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/19.

(BD 281/6)

Zâhid-i fersûde dâ'im âfiyet ister velî

Mübtelâ-yı derd-i 'ışk olmak bana andan güzel

(BD 197/2)

Bursevî bir beyitinde, âlemin yaratılış sebebinin aşk olduğunu vurgular. (BD 1/2-3, BD 8/5) Varoluşun merkezinde aşk vardır. Hem Mısrî hem Bursevî'nin ortak çağrısı ise aşk yolunadır. Aşkın yolu zor ve belalıdır (MD 98/2, BD 18/6), âşıklar bu yolda türlü türlü çile ve dert çekerler. (MD 142/2, BD 74/6, BD 374/6) Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre bu yolda, can ve cisimden geçmek gerekir. Varlığından geçmeyen aşkı elde edemez, vuslata eremez. (MD 47/7-8-9, MD 142/5-6, MD 185/5, BD Msm. 4/13, BD 37/5, BD 261/1-2-3, BD İlh. 7/3 vd.)

Ey gönül gel gayrıdan geç 'aşka eyle iktidâ

Zümre'-i ehl-i hakikat anı kılmış muktedâ

(MD 1/1)

Zühd ile gümrâh olanlar oldular

'İşka uy Hakk'ı seversen sâlikâ

(BD 5/6)

Her iki mutasavvıf şair de aşkta kararlı olmak gerektiğini dile getirir. (MD 66/4, BD 87/5) Bursevî, aşkın ipini öyle sağlam tutmuştur ki bu ipe haşre dek zeval gelmez. (BD 151/3) Hercayi olan aşk meclisine giremez. (BD 100/3) Mısrî'nin bir beyitinde, enbiya ve evliyaların yol arkadaşı aşk iken²⁰⁰ Bursevî'nin bir beyitinde ise irfan ehlinin arzusu aşk yolunda olmaktadır.

²⁰⁰ Bu hususta geniş bilgi edinmek için bkz. Erdem Can Öztürk, "Niyâzî-i Mısrî Divânı'nda 'Mürşid' Olarak 'Aşk'", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 9 (2018), 114-131.

Ey Niyâzî mürşid istersen bu yolda 'aşka uy

Enbiyâ vü evliyâyâ 'aşk olupdur reh-nümâ

(MD 1/7)

Sarây-ı 'ışka girmekdür murâdı ehl-i 'irfânun

Makâm-ı kurbe irmekdür dem-â-dem matlabı anun

(BD Msm. 1/4)

Âşıklar; aşk derdinden yakınmazlar, derman istemezler. Âşıklar; neticesi vuslat olan bu yolda dertten zevk alır, derdinin bitmesini hiç istemez. (MD 61/4, MD 142/2-3, MD M. 161/10, BD 8/6, BD 135/1, BD 238/1, BD 246/1, BD 261/4-5 vd.) Çünkü aşk derdinin çaresi, aşktan ayrılmamaktır.

'Aşka düşüp râhatı mihnet olur

Derd-i yâr ile ider dâ'im surâh

(MD 26/4)

Devâ-yı derd-i 'ışk istersen ey dil 'ışkdan ayrılma

Ayagun çek cihân bezminde var dâru 'ş-şifâlardan

(BD 239/5)

Tasavvuf edebiyatında pervanelerin ışığa (şem) ve ateşe (nâr) erişme arzusu sık işlenen hayallerden biridir. Her iki mutasavvıf şaire göre, Hak aşkının ateşinde pervane misali yanmadan vuslata kavuşulmaz.

Pervâne gibi ateşe dâ'im cân atarsın

Evvelde bu 'aşk odına sen yana mı geldün

(MD 95/2)

Hakkıyâ nâr-ı mahabbetde yanup pervâne-veş

Görmedi nûrını yârun kimse tâ nûr olmadan

(BD 245/5)

Bunun yanı sıra her iki mutasavvıf şair de aşk bahsini, gül ve bülbül mazmunu ile şiire getirmiştir. Gülün aşkıyla bülbül, mütemadiyen inlemektir. Bursevî bir beyitinde ise aşkı, gönül bahçesinde açan bir gül olarak tahayyül eder. (BD 258/4)

Bülbül oluban ötegör gül gibi açıl tütegör

‘Aşk odına cân atagör gülzâr ola nîrân sana

(MD 3/11)

Bâg-ı ‘ışkunda gönül bülbül-i nâlân oldı

Gül-i envârını seyr eyledi handân oldı

(BD 361/1)

Her iki mutasavvıf şairin de aşk bahsinde kurduğu ilgilerden biri altın iledir. Nasıl ki saf olması için altın eritiliyorsa insan da hâlis olmak için aşk pûtesinde yanmalıdır. Çünkü aşk bir sırdır, hazinesi ise pak bir kalptir. (BD 164/4)

Alçakdan alçak yüriye toprak içinde çürüiye

‘Âşk ateşinde eriye altun gibi sızmak gerek

(MD 97/2)

Bu ‘ışkun pûtesine kim ki girdi zer gibi yandı

Eridi gill ü gışdan hâlis oldı sînesî dem dem

(BD 224/4)

Her iki mutasavvıf şaire göre aşk, gizlenmesi gereken bir sırdır. Bursevî bir beyitinde, zamanın tüm fenlerini bilen İbn Sînâ'nın dahi aşk sırrını dile getirmekteki acziyetini dile getirir. (BD 224/3)

Ey Niyâzî hâl-i 'aşkı herkese fâş eyleme

Sırr-ı Hak'dur ana bîgâne haberdâr olmasun

(MD 142/8)

'İşk bir sırdur ki kalb-i pâkdür gencînesi

Yok yire hiç itmesün âlûdeler izhâr-ı 'ışk

(BD 164/4)

Hem Mısrî hem Bursevî; aşk yolunda tacı ve tahtı terkedip dervişliği seçen İbrahim b. Edhem'i, "şehîd-i aşk" olarak ünlenen aşk yolunda fenâfillâh makâmını idrak eden Hallâc-ı Mansûr'u şiire taşır.

İbn-i Edhem gibi tâc u tahtını terk eyleyüp

Soyunup abdâl olan hünkâr-ı 'aşka essalâ

(MD 167/3)

Sevdâ-yı zülfün kimün takılsa gerdânına

Mansûr gibi 'âkıbet yolında ber-dâr olur

(MD 47/2)

'Âlem-i terke düşüp fârig u âzâdelige

İbn-i Edhem gibi 'ışk iline sultân ister

(BD 94/2)

Mazhar-ı sırr-ı ene'l-Hak olmadı Mansûr-veş

Virmeyen meydân-ı Hak'da 'ışk ile cân u serin

(BD 269/3)

Bu isimlerin yanı sıra Türk edebiyatının ünlü aşk hikâyelerinden olan Leylâ ile Mecnun ve Ferhad ile Şîrîn'e de yer verilmiştir. Her iki mutasavvıf şair de mecazî aşkı, hakikî aşka köprü olarak görmüştür. Kays aşkı uğruna mecnun olup çöllere düşerek, Ferhad ise varlık dağlarını delerek Hakk'a ulaşmıştır.

Leylâ-yı 'aşkun senün her kimi Mecnûn ider

Firkat odına yanıp her gice bîmâr olur

Varlık cibâlin kesüp dost iline yol ider

Ferhâdleyin gözinün yaşları pınar olur

(MD 47/3-4)

Gehî sahrâya düş Mecnûn-veş gâh taga Ferhâd ol

Hakikat dilberine âşinâ-yı cân olam dersen

(BD 170/4)

Mısırî'ye göre aşk, Hakk'ın davetini gerektirir. Bu davet, ancak can kulağıyla duyulabilir. Bursevî ise aşkı, her gönle isabet etmeyen bir oka benzetir.

'Aşka 'uşşâkun da 'vet itmişsin

Cân kulagina ol sadâ düşdi

(MD M. 187/7)

Tîr-i 'ışka degme kes olmaz nişân

Çekmesi mümkün mi âhen olsa yây

(BD 374/3)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî aşkı, irfan pazarının mihenk taşı olarak tasavvur eder.

Çok yanıp yakılmak ister olmaga kâmil 'ayâr

Hakkıyâ bâzâr-ı 'irfân içre 'ışk oldu mehek

(BD 176/5)

Bursevî'ye göre aşk, bir değirmendir. Bu değirmen, aşktan gayrı hiçbir duyguyu bırakmayana kadar vücudun tanelerini öğütür.

Âsiyâb-ı 'ışka diiş mahv it vücûdun dânesin

Sâgar-ı mahv u fenâdan nûş idüp tâ kanasın

(BD 272/1)

7. FENÂ, BEKÂ

Sözlükte fenâ “geçici olma, yok olma” anlamına gelirken bekâ ise “kalıcı olma, var olma” anlamına gelir.²⁰¹ Tasavvufî literatüre göre kulun kendi nefsinin tüm sıfat ve niteliklerinden sıyrılmasına fenâ, Allah'ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine bekâ denir. Fenâfillâh, Allah'ta fâni olma hâli iken bekâbillâh ise Allah'ta bâki olma hâlidir.²⁰²

Her iki mutasavvıf şair de bu kavramları genellikle birlikte zikretmiştir.

Bursevî, Rahmân suresinin 26. ayeti ve Kasas suresinin 88. ayetini iktibas ederek kainatta bulunan her şeyin fenâ bulacağına dikkat çeker. (BD 262/3) Bâki olan Hakk'ın varlığıdır. (BD 148/3) Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre fenâ mülkü dünya başta olmak üzere gelip geçici olan varlıklara gönül vermemek gerekir.

Yeter çalışdun ey hoca fenâ mülkün metâ'ına

²⁰¹ Mustafa Kara, “Fenâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333.

²⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 70.

Çok uzatma ki 'Azrâil gelür bu câna tolanur

(MD 64/4)

"Küllü şey'in hâlikün" aslın gözet

Bakma 'âlemde vücûd-ı zâyide

(BD 307/4)

Dil-firîb olma fânîye aslâ

Dâ'imâ Hakk'a mahabbet eyle

(BD 310/4)

Bursevî'ye göre âlemde halktan kimileri varlık kuyusuna düşmüşken kimi âşıklar ise fenâ ehli olmayı diler. (BD 116/3) Her iki mutasavvıf şair de Allah'a kavuşmak için yok olmak gerektiğini dile getirir. Benlik iddiasında bulunan Hakk'a kavuşamaz. Her iki mutasavvıf şairin isteği kendi varlığından geçip fenâ makâmına ermektir. Bir sonraki aşamada ise Hakk ile bekâ bulup Hak ile Hak olmayı isterler.

Kalmasun varlıkda Mısrî'nün vücûdı zerrece

Kurtulayum vasl-ı dildâr olayum şimdengeru

(MD 150/10)

Yitirdüm benliğüm benlik bana Hak benliğindendir

Tekellümde hitâb-ı gaybetün kârhânesiyüm ben

(MD 143/6)

Hakkıyâ Hakk'ı dilersen sen de

Var fena bul dime aslâ sen ben

(BD 270/6)

Geç izâfât u kuyûdı Hak ile Hak olagör

Nîste gam çekme Hakkî olmagıl handân-ı hest

(BD 37/6)

Tasavvufî telakkiye göre sâlikin ulaşacağı son merhale, fenâ-bekâdır.²⁰³ Fenâfillâh makâmından sonra varılan bir üst makâm ise bekâbillâhtır. Fenâ ehli iken yüzünü Allah'a döndüren sâlik, bekâ ehli iken Allah'ın cemal tecellisini müşâhede etmeye başlar.²⁰⁴

Çü insân sûretin buldum Hak'a hamd u senâ kıldum

Fenâ ender fenâ oldum beka-yı câvidân içre

(MD 152/6)

Fenâ fi'llâha iriş Hakk'a tut rû

Bekâ bi'llâh gülinden sonra al bû

(BD İlh. 45/9)

Bursevî'ye göre fenâ yolu, ne denli çetin olsa da âşıklar bu yolda çektiği eziyeti önemsemez. Mısırî ise fenâfillâh makâmını ulaşılması imkansız Kaf Dağı'na benzeterek bu yolun ne kadar zor olduğunu dile getirmiştir.

Fenâ Kafından aşar yolları hep

Beka 'ankasına olurlar ezyâf

(MD 87/8)

Ne denli mühlik ü mûzî olursa râh-ı fenâ

Bakar mı hâr u has u mûr u mâr 'âşıklar

²⁰³ Kara, "Fenâ", 12/333.

²⁰⁴ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 115-116.

(BD 72/3)

Her iki sūfî şair de fakr ve fenâ mefhumlarını birlikte zikretmiştir. Mısrî, fakr u fenâ makâmının Hz. Muhammed'in övüncü olduğunu dile getirirken Bursevî ise fakr u fenâ ehli olmayı tavsiye eder.

Hatm-i cem 'i'l-mürselînün fahridür fakr u fenâ

Hatm odur kim bir ola yanunda hem şâh u gedâ

(MD 10/1)

N'idelüm çünkü degüldür bize dünyâ bâkî

Hakkıyâ fakr u fenâyı idelüm pîşe hemân

(BD 267/6)

8. AKIL VE ÂKIL

Kur'an-ı Kerim'e göre akıl, insanın her eylemini anlamlı kılan ve onu ilahî hükümler karşısında sorumlu kılan bir melekedir.²⁰⁵ Mutasavvıflara göre ilahî hakikatleri kavramada akıl acziyete düşer. Bu sebeple mutasavvıflar, nazari aklı reddederek keşf ve marifete dayalı bir akıl anlayışını tesis ederler.²⁰⁶

Mısrî'nin Divanında akılla ilgili olarak “‘akl u fikr, ‘akl ü hayâl, ‘akl u idrâk, dâna, ‘âkıl” isim ve terkiplerine yer verilirken Bursevî'nin Divan'ında ise “‘akl-ı küll, ‘akl-ı ma‘âş, ‘akl-ı cüz’î, dimâğ, dâna, ‘âkıl” isim ve terkiplerine yer verilir.

Divan ve Tasavvuf edebiyatında aşk ve akıl, birbirinin zıttı olarak görülmüştür. Aklın olduğu yerde aşka, aşkın olduğu yerde ise akla yer yoktur. Sûfiler bu ikilemde ise aşkı tercih etmişlerdir. Her iki mutasavvıf şairin manzumelerinde akıl, zıttı aşk ile birlikte işlenmiştir. Âşık; aşkı uğruna aklını kaybeder, mecnun olur.

Mecnûn 'um bugün Leylâ derdinden

²⁰⁵ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/238.

²⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 32.

'Akli neylerüm dîvâne geldüm

(MD M. 117/4)

Çok 'âkılı Mecnûn ide âhir göresin sen

Germ olur ise hâline Leylâ-yı mahabbet

(BD 42/5)

Hem Mısrî hem Bursevî, akli menfî bir anlayışla değerlendirmiştir. Mısrî aşağıdaki beyitte, hakikat yolunda dersi akıldan almamak gerektiğini dile getirir. Bir diğer beyitinde ise aklın aciziyet ve yetersizliğine dikkat çeker. (MD 16/3)

Dersi 'aklundan alursan bil sana olmaz delîl

Dersüni var Hak'dan al kim 'ilmün ola reh-nümâ

(MD 10/4)

İder 'âkılları çoğ işde 'âciz

İder bir iş ebleh san 'âkıl eyler

(MD 41/22)

Bursevî de zamanın Eflâtun'u olsan dahi akla uymamayı tavsiye eder çünkü hakikatin sırlarına ermede akıl aciz kalır. (Ayrıca bkz. BD 140/3, BD 146/6, BD 324/7)

'Akla uyma zâhid Eflâtûn-ı vakt olsan eger

'Âlem-i takdîre irgürmez meger tedbîr-i pîr

(BD 125/3)

Rehber gerekdür bu yola tâ gitmeye sâlik sola

'Akıyla kim vâsıl ola bula hakikatden nişân

(BD 268/4)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî, akıl kelimesinin kökenine de atıfta bulunarak akli, insanı bağlayan bir halat olarak tanımlar.

'Aklın aslın sorar isen bir resendür baglusun

Seyr-i lâhûta komaz kalur deyü vîrânesi

(MD 197/3)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî, aklın en alt tabakası olan akl-ı cüz'îye ('akl-ı ma'âş) ve en üst tabakası olan 'akl-ı külle yer verir. 'Akl-ı cüz'î, aşk ve ilahî sırları anlamada yetersiz kalan dünyevî işler ile meşgul olan insan aklını ifade eder. 'Akl-ı küll ise sûfilerce benimsenen büyük değer verilen ilahî hakikati kavrama yetisine sahip akli ifade eder.²⁰⁷

Gösteren Hakk'ı tecellî nûridur

Hakk'a irmez Hakkıyâ 'akl-ı ma'âş

(BD 146/6)

Dilerse 'akl-ı külden behre-mend olmak hakikatde

Geçüp zencîr-i 'ışka Hakkıyâ uslanmasun 'âşık

(BD 166/5)

'Âkil ve dâna; akıl sahibi, bilgili kimse anlamını hâvidir. Bu mefhumlara her iki mutasavvıf şair de yer vermiştir.

Mısrî 'âkil olanı, halkın ne dediğine itibar etmeyip aşk yolunu tercih edip mecnun olan kimse olarak tarif eder.

Halkın uslu dimesinden sana ne

'Akıl isen adunı mecnûna tak

²⁰⁷ Bekir Köle, "Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/3 (2013), 84-87.

(MD 92/5)

Bursevî ise aynı anlam doğrultusunda ‘âkil olanı, cihanda varını aşka verip (BD 202/1, BD İlh. 67/6), ebedî alemin zevki varken fani olan cihana aldanmayan kişi olarak tarif eder. (BD 198/4) Akıllı kimse, aşağı olana talip olmaz.

Cihân-ı fânîye aldanma Hakkı ‘âkil ol

Sarây-ı ‘ışka duhûl it ki ol durur câvid

(BD 67/6)

‘Âkıl isen zâhidâ ednâya tâlib olma var

Çün bilürsin farkı vardur cennetün dîdâr ile

(BD 314/4)

Bursevî’ye göre ‘âkil kimse, irfan sahibi olup akıbetini düşünerek hareket eder. (BD 188/2) İnsan-ı kâmil olarak da nitelendirilen bu kimseler, Hak için daima gam çeker.

Her kimün ‘irfânı yok hayvândur

‘Âkıl isen olma var hayvân sen

(BD 250/2)

Gam çeker ‘âkıl olanlar Hak için

Kâmil insân olan olmaz bî-gam

(BD 227/4)

9. GÖNÜL

Arapça “kalb, hâtır” Farsça “dil, derûn” Türkçede ise “yürek” kelimeleriyle de ifade edilen gönül, her iki mutasavvıf şair tarafından sık kullanılan mefhumlardandır.

Tasavvufta gönül; Allah'ın evi, marifet keşf ve ilhamın mahalli, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellî ettiği yerdir.²⁰⁸

Sûfilerin “gönül ehli” olarak anılması, tasavvufun nüvesinin kalp ilmi olmasındandır.²⁰⁹ Bu veçhile her iki sûfî şairin eserinde bu mefhuma çok sık rastlanır. Mısırî'ye kıyasla Bursevî, gönül mefhumunu daha zengin tavsif ve tamlamalarla işlemiştir. Her iki mutasavvıf şair de gönül kelimesinin yanı sıra “dil, kalb ve derûn” kelimelerine yer vermiştir. Bursevî'den farklı olarak Mısırî “yürek” kelimesini kullanırken Mısırî'den farklı olarak Bursevî ise “zamîr” kelimesini kullanır.

Mısırî'nin Divan'ında gönül ile ilgili kullanılan tamlama ve benzetmelerden bazıları şunlardır: Kalp sarâyı, kalb-i emr-i râm-ı 'aşk, kâf-ı dil, dil-i virâne, kulüb, mir'ât-ı kalb, şîşe-i kalb, haste-dil, beyt-i dil, dil ü cân, hâl-i dil, dil şehri, gönül mülkü, dil tahtı, yürek, dil-i kara, kalb-i Niyâzî, vâdi-i kalb, gönül tesbihi, kalb-i sultân, Ya'kûb-ı kalb, dil-hâne, kalb-i sultân, derd-i dil, kâbe-i dil, mürde dil vb.

Bursevî'nin Divan'ında gönül ile ilgili kullanılan tamlama ve benzetmelerden bazıları şunlardır: Kalb-i 'uşşâk, taht-gâh-ı dil, dil-nevâz, feyz-bahş-ı kalb-i sûzân, tıfl-ı dil, şehbâz-ı dil, dil-zinde, kilîd-i kalb, cân u dil, efkâr-ı derûn, bâg-ı derûn, şâhîn-i dil, sâf-dil, dil-beste, dil-teşne, dest-i dil, kalb-i mecrûh-ı guzât, âb-ı zülâl-i râhat-ı kalb, gam-gîndil, mir'ât-ı kalb, zemîn-i kalb-i âdem, dil-haste-i hicrân, sıdk-ı dil, çeşm-i dil, pâk-dil, mürğ-i dil, gûş-ı dil ü dîde, tâb-ı derûn, deyr-i dil, ka'be-i 'ulyâ-yı kalb, cilve-gâh-ı dil, hâne-i dil, makâm-ı dil, yem-i derûn-ı dil, gurûr-ı dil, derd-i derûn, gönül-âbâd, sarây-ı dil, gönül tahtı, dil-mürde, 'âşık-ı bî-dil, dil-dâr, bâ'is-i dûrî-i dil, levh-i dil, zâhid-i bî-dil, kadem-i kalb, gül-i nev-hiz-i dil, deryâ-yı dil, kitâb-ı dil, şehir-i dil, fezâ-yı dil, gülzâr-ı dil, mekteb-i dil, gönül peymânesi, şeyh-i pâk-dil, kalb ü rûh, bezm-i dil, magrûr dil, çeşm-i dil, gülşen-i dil, haste-dil, âyine-i kalb, bülbül-i dil, Hakkı-i rûşen-dil, peder-i pâk-dil, etvâr-ı derûn, kalb-i sûzân, 'âfiyet-i kalb, dil-beste sâha-i dil, zamîr, fezâ-yı dil, mezra'-ı dil, hâtem-i dil, hûn-ı dil, levh-i dil, burc-ı dil-i dâna, âyine-i kalb-i mücellâ, ka'be-i dil, derûn-ı gâfil, derûn-ı sîne, sa'y-i dil, kalb-i kâmil, sırr-ı dil, 'arş-ı dil, kufl-i

²⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 205.

²⁰⁹ Süleyman Uludağ, “Tasavvuf Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısırî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*, ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), 18.

derûn, dil-keş, gönül vîrânesi, ‘aynü’l-hayât-ı kalb-i ‘âşık, dıraht-ı kalb, cennet-i kalb, hânümân-ı dil, safâ-yı kalb, zevrak-ı himmet-i dil, kalb-i kühsâr, nâr-ı derûn-ı halk, rûy-ı zerd-i dil, hisâr-ı dil, nigîn-i dil, gönül kasrı, libâs-ı kalb, sahrâ-yı dil, miftâh-ı ebvâb-ı kulûb, gönül kâşânesi, âşiyân-ı dil, gönül vîrânesi, dil-i âgâh vb.

Hem Mısırî hem Bursevî’ye göre gönül, Allah’ın tecellî mahallidir. Yere göğe sığmayan Allah, mü’min kulunun kalbine sığmıştır. (MD 129/5) Hakk’ın tecellîsine mazhar olmak için Hak aşkıyla gönül aynasını parlatmak, saf etmek gerekir. (MD 3/12, MD 87/6, BD 3/5, BD 289/4) Bir an dahi olsa gönlü Hakk’tan ayırmayıp (BD 252/1), gönlü mâsivâdan arındırmak gerekir. (MD 1/1-5, BD 264/1, BD 347/3) Âşıkların gönlü, Hakk’ın tecellîsiyle teselli bulur. (BD Ms. 1/9)

Gönlümi mir’ât-ı vech-i zât idüp

Ol tecellîyle beni mestâne kıl

(MD 108/5)

Saykal ur mir’ât-ı kalbe taşraya bakmagı ko

Sen sana bak cümle ‘âlem halkı dîvânundadır

(MD 40/6)

Gönüldür matla ‘-ı envâr-ı Mevlâ

Gönüldür cilve-gâh-ı Hak Ta ‘âlâ

(BD 7/1)

Kalbüne envâr-ı Hak olsun dir isen mün ‘akis

İdegör ‘ışk ile mir’ât-ı derûnun müncelî

(BD 347/4)

Her iki mutasavvîf şairin de manzumelerinde sıklıkla gönüllerine hitap ettikleri görülür. Bu hitap, genellikle tavsiye niteliği taşır. Kendi gönlüne seslenen Mısırî, tende can varken

hazırlık yapıp Hakk'tan uzak olmamayı öğütler. Kendi gönlüne seslenen Bursevî ise bir beyitinde doğru yol dururken yanlış yoldan gitmemeyi, ehl-i reşâdın izinden gitmeyi öğütler.

Ey gönül gel olmagıl Hak'dan ırag

Tende cânun vâir iken eyle yerak

(MD 92/1)

Ehl-i reşâdun ey gönül isrin gözet yüri

Râh-ı hatâya gitme tururken râh-ı savâb

(BD 30/5)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre gönül, aşk derdiyle inleyen bülbüle benzetilir.

Gel ey 'aşk odına pervâne gibi cânın atmayan

Gice gündüz işi bülbül gibi zâr olmayan gönül

(MD M. 109/2)

Bâg-ı 'ışkunda gönül bülbül-i nâlân oldı

Gül-i envârunı seyr eyledi handân oldı

(BD 361/1)

Gönlün teşbih edildiği unsurlardan biri çocuktur. Mısrî nasihat ve öğütlere kulak vermemesini, gönlünün söz dinlemeyen bir çocuk olmasına bağlar. Bursevî'ye göre ise bazı ilahî sırları idrak edebilmek için feyz dadısının gönül çocuğunu terbiye etmesi gerekir.

Ne denlü eylersem pend ü nasîhat

Bükülmez neyleyüm gönlüm balâdur

(MD 67/4)

Dâye-i feyz itmeyince terbiyet tıfl-ı dili

İdemez ümmü'l-kitâbun şerhini anun dili

(BD 347/1)

Gönül, aşk derdine müptela olduğundan beri gam ve dert sahibidir. (MD M. 187/1, BD 69/4) Gönül abad olmak ise yine aşka muhtaçtır. Gönül, Hak derdiyle sıhhat bulur. Bursevî'ye göre âşğın gönlü elemden haz alır. (BD 156/1)

Her kimün kim derd-i Hak'dan yüreginde olsa tag

'Âkıbet dermâna irüp cân u gönli ola sag

(MD 86/1)

Cihânda şâd olmak 'ıška muhtâc

Gönül-âbâd olmak 'ıška muhtâc

(BD 52/1)

Hem Mısrî hem Bursevî, gönül pasının zikirle silineceğine dikkat çekerler. Mısrî bir manzumesinde içi vesvese, kibir ve hasetle dolmuş Hakk'ı zikretmekten uzak gönlü; bir et parçasından ibaret olarak görür. (MD Ms. 198/5-7)

Savm u salat hac zekât günâh kirin mahvider

Darb-ı zikir olmasa gönül pası silinmez

(MD M. 73/2)

Gönül pâsın silmege aglar iken gülmege

Ölmezden ön ölmege gelün tevhîd idelüm

(BD İlh. 61/2)

Her iki mutasavvıf şair de gönül kavramını sıklıkla mekân ile ilişkili şekilde işler. Gönül, Allah'ın nazargâhı vasfıyla Beytu'llâh'a (Kâbe) benzetilir. (BD 93/2)

Virme râhat nefsüne dâim gazâ-yı ekber it

Kâbe-i dil feth olup dâru'l-emân itsün seni

(MD 189/5)

Kalb-i pâkûn 'ayn-i Beytu'llâh'dur

'Arş u kürsî cümleten yanundadır

(BD 85/2)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî'nin bazı manzumelerinde gönül, kiliseye benzetilir. (BD 103/1) Genellikle Kâbe'ye teşbih edilen gönül, mâsivâ putlarının işgali sonucunda bir kiliseye dönüşür. Bu işgal, gönlün değerini düşürür.

Mâsivâ asnâmını deyr-i dilünden kal şikest

Ka'be-i 'ulyâ-yı kalbün pâyesini itme pest

(BD 37/1)

Her iki mutasavvıf şairin Divanlarında ortak olarak gönül; saraya (MD 3/12, BD 59/2), harap olmuş vîrâneye (MD M. 17/4, MD 33/9, BD 103/5, BD 254/5), hâneye (MD 52/4, BD 43/1), şehre (MD 70/4, BD 111/1), denize (MD 22/3, BD Mtf. 5/2), cennete (MD 162/1, BD 363/4), mülke (MD 93/5, BD 103/4) ve tahta (MD M. 94/1, BD 59/1) benzetilmiştir.

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre gönül, vîrâneye benzetilir. Bu vîrânenin içinde aşk hazinesi bulunmaktadır.

Görinen sanma Niyâzî'nün hemân sen mülkünî

Gönli bir vîrânedür kim genc-i pinhân andadır

(MD 33/9)

Nigeh-bân-ı emânet ol uyan gafletden ey Hakkî

Senün kalbün harâbatında gencîne konulmuşdur

(BD 103/5)

Mısırî'ye göre gönül evi, Allah'ı anmak ile pak olur. Bursevî'ye göre ise gönül, muhabbet nuru ile mamur olan bir ev olarak tahayyül edilir.

Beyt-i dili pâk olur zikr-i Hak'ı işiden

Sabr u karârı gider işleri devrân olur

(MD 52/4)

Bir hâne-i dil kim ola pür-nûr-ı mahabbet

Elbette olur her yiri ma'mûr-ı mahabbet

(BD 43/1)

Mısırî, yıktığı gönül şehrini Allah'ın lutfu ile tamir etmek ister. Bursevî ise Hakk'tan gayrı düşünceleri gönül şehrine kabul etmez.

Dil şehrini dün hısm ile yıkdı Niyâzî

Lutf ile bu gün hâsılı ta'mîr ideyin dir

(MD 70/4)

Cihânun hûy u hâyın gûşuma almam ferâgum var

Sivâ hengâmesin şehr-i dile koymam yasâgum var

(BD 111/1)

Bursevî'den farklı olarak Mısırî'nin Divan'ında mekânla ilişkili olarak gönül, Kâf Dağı'na benzetilmiştir.

Kâf-ı dil 'ankâsıyum sîrrun âşinâsıyum

Endîşeler hâsıyum ad oldı insân bana

(MD M. 9/4)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî'nin Divan'ında ise mekânla ilişkili olarak gönül; hum-hâneye (BD 11/4), ârşu'llâha (BD 92/1), hânümâna (BD 372/3), dağa (BD Rb. 16/1), kaleye (BD Mtf. 1/7), kasıra (BD İlh. 2/2), çöle (BD İlh. 25/1), köşke (BD İlh.27/1), âşiyâna (BD İlh. 27/3), bağ ve gül bahçesine (BD Msm. 4/19, BD İlh. 47/1) benzetilmiştir.

Bursevî'ye göre gönül kalesinde ilim mesken edininceye dek bu kaleden cehalet timsali askeri çıkarmak gerekir.

'Asker-i cehli hisâr-ı dilden ihrâc eyleye

'İlm-i ef'âl ü sıfât u zâta mesken ola tâ

(BD Mtf. 1/7)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî gönlü, çabuk kırılmaya elverişli olması sebebiyle şişeye benzetmiştir. Kalp şişesini paramparça eden Hakk'ın celâl tecellisidir.

Sıyup bin pâre iden şişe-i kalbi celâlündür

Yine her pâresinde görinen rûy-ı celâlündür

(MD 45/1)

Bursevî ise Hz. Musa kıssasına atıfta bulunur. Bursevî'ye göre gönül dağı, Hakk'ın tecellisi karşısında tıpkı Tûr Dağı gibi paramparça olmalıdır.

Tecellî Tûr'ına da 'vet kılursan 'âşık-ı zârı

İde reşk ile pâre pâre sengîn kalb-i kühsârı

(BD Rb. 16/1)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî'nin Divan'ında gönül, kimi zaman bir kitaba kimi zaman ise mektebe teşbih edilir. (BD 105/4) Gönül mektebinde gece gündüz aşk tedris edilir. Gönül melâmetten kaçmaz, aşkın belasından incinmez. (BD 141/4)

Rûz u şeb sırr-ı 'ışkı Hakkı-i zâr

Mekteb-i dilde dâ'im ezberler

(BD 114/7)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî gönü, bir kuşa benzetmiştir. Gönül kuşunun dünyevî her türlü bağ ve engelle ayağının bağlı olmasından yakınıdır. Hak yurdunu mekân edinene dek onu azad etmek gerektiğini dile getirir.

Yeter mürğ-i dilün pâ-beste-i kayd-ı 'alâyıkdur

Anı âzâd kıl tâ âşiyân-ı Hak'da ide câ

(BD 17/3)

Son olarak Bursevî Mısırî'den farklı olarak gönü, tasavvufî literatürde kötülükten arınmış temiz gönül anlamını hâvi²¹⁰ câm-ı Cem'e (BD 128/2), üzerine yazı yazılan bir levhaya (BD 99/5), mührü (BD 257/3), kadehe (BD 115/3), kayığa (BD Rb. 44/2), ağaca (BD 359/4) ve doğana (BD 226/5) benzetir.

Senün hod kendi mir'âtundadır seyrün nazar eyle

Nukûş-ı Hak-nümâsın kalb-i pâkün sâgar-ı Cem'dür

(BD 128/2)

10. ÂYİNE

Tasavvufî literatürde ayna, insan-ı kâmilin kalbidir. Allah'ın zât ve sıfatları diğer varlıklardan ziyade insanda tecellî eder. Bu sebeple insana "âyine" ve "âyine-i Rahman" denir. Mü'minin kalbini ayna olarak nitelendiren bu anlayışa göre kalp, Hakk'ın feyz ve inayetini mazhar olmak için daima saf, temiz ve cilalı tutulması gereken bir aynadır. Hakk'ın en mükemmel tecellîsi ise Hz. Muhammed (s.a.v.) başta olmak üzere kemâl derecelerine göre resûl, nebî, velî ve insanda gerçekleşir.²¹¹

²¹⁰ Tahsin Yazıcı, "Câm-ı Cem", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/42.

²¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 56-57.

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre âlemde var olan her şey, Allah'ı gösteren bir aynadır. Âlem, Allah'ın sanatının tecellî ettiği bir aynadır. (MD 120/1)

İbretile şeş cihetden görinen eşyâya bâk

Cümle bir âyînedür kim vech-i Rahmân andadur

(MD 33/5)

Şu dem ki feyz-i Hak itdi tecelliden eser peydâ

Merâyâ-yı cihân içinde oldı nûr u fer peydâ

(BD 4/1)

Hem Mısrî hem Bursevî'nin manzumelerinde, Allah'ı gösteren ayna olarak insan-ı kâminden söz edilir. (BD İlh. 51/7) Mısrî'den farklı olarak Bursevî, Allah'ın en mükemmel aynası olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu yönünü şiire taşır.

Hudâ'nun sun'ına âyîne 'âlem

Düşüpdür Sâni'un mir'âtı âdem

(MD 120/1)

Şol zamân ki Hak seni halk itdi insân eyledi

Kendi mir'âtında zâtın gördi seyrân eyledi

(BD İlh. 51/2)

Vechi var hüsnine Cibrîl olursa hayrân

Hakk'a âyîne olupdur o gül-i Sidre yüzi

(BD 345/2)

Her iki mutasavvıf şaire göre Hakk'ın nurundan eser bulmak için gönül aynasını mâsivâ kirinden arındırıp saf etmek ve cilalamak gerekir. (MD 40/7, BD 93/5, BD 161/2 vb.)

Saykal ur mir'ât-ı kalbe taşraya bakmagı ko

Sen sana bak cümle 'âlem halkı dîvâmundadır

(MD 40/6)

Mücellâ eylegil mir'ât-ı kalbi jeng-i sevdâdan

Eser bulsun derûnun nûr-ı pâk-i Hak Ta 'âlâ'dan

(BD 231/1)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî “Mü'min mü'minin aynasıdır.” hadisini hatırlatarak kendisini halk içinde bir ayna olarak görür. Bu aynaya bakanların ise şayet iyilerse iyilikleri, kötülere kötülükleri yansır.

Halk içre bir âyîneyüm herkes bakar bir an görür

Her ne görür kendiyüzün ger yahşi ger yaman görür

(MD 44/1)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî'nin Divan'ında ise Hak âşığının Hakk'ı gösteren temiz gönlü, Cem'in kadehine benzetilmiştir.

Senün hod kendi mir'âtundadır seyrün nazar eyle

Nukûş-ı Hak-nümâsın kalb-i pâkün sâgar-ı Cem'dür

(BD 128/2)

Bursevî bir başka beyitinde de mürşidin kandilinden yansıyan nurdan nasiplenmeyen müridin gönlünün pas tutacağını dile getirir. Çünkü Hakk'ın tecellisi önce mürşide, mürşidden de müride yansır.²¹²

İtmeyen mişkât-ı mürşidden bugün nûr iktibâs

²¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 57.

Zulmet-i 'unsurda kaldı tutdı mir'âtını pâs

(BD 143/1)

Bursevî'ye göre gönül aynasını kederle dolduran şeylerden birisi, uğursuz nefistir. Bursevî'nin Divan'ında gönül aynasını gamdan ve kederden arındırmanın yolu ise tevhid zikrinden ve Hak aşkıyla gönül aynasını cilalamaktan geçer. (BD Mtf. 3/1, BD İlh. 15/1)

Bu nefis-i şûm ile ey dil dem-â-dem

Olupdur rûy-ı mir'âtun mükedder

(BD 112/2)

Cilâ virmezsen 'ışk-ı pâk ile âyîne-i kalbe

Safâ-yı bâtının yokdur netîce pür-kedersin sen

(BD 248/3)

11. DÜNYA, CİHAN VE ÂLEM

Tasavvufî telakkiye göre dünya, cihan ve âlem; kulları gaflete düşürüp Hakk'tan uzaklaştıran mâsivâ yurduudur.²¹³ Âlem hakkında yapılan bir diğer tanımlama ise Hakk'ın mevcudiyetinin delili ve emaresi olduğudur.²¹⁴ Hem Mısrî hem Bursevî'nin bu mefhumlara bakış açısı genel itibarıyla olumsuzdur. Mısrî'ye kıyasla Bursevî'nin Divan'ında bu mefhumlar daha zengin teşbihlerle işlenmiştir.

Mısrî'nin Divan'ında dünya, cihan ve âlem ile ilgili kullanılan tamlama ve benzetmeler şunlardır: “çarh-ı dîn, devlet-i dünyâ, harâb, il, fenâ mülkü, hâhiş-i dünyâ, ahvâl-i dünyâ, diyâr-ı dâr-ı dünyâ, devlet-i dünyâ, dünyâ-yı denî, dünyâ harabı, zindân, dünye vü 'ukbâ, kevn ü mekân, mülk-i fenâ, zen-i dünyâ, fenâ gülzârı, dâr-ı gurbet, zulmât-ı dünyâ, dâr, şems-i cihân, şâhân-ı cihân, cân u cihân, şâh-ı cihân, cihân-ı 'âlem, halk-ı cihân, cihân

²¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 112.

²¹⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 361.

bâgı, cism ü cihân, kesret ‘âlemi, sûret ‘âlemi, hürmen-i ‘âlem, ‘âlem-i devvâr, halk-ı ‘âlem, ‘âlem-i gayb, sûret ‘âlemi, on sekiz bin ‘âlem, lâhût, nâsût, ‘âlem-i mülk, melekût”

Bursevî'nin Divan'ında dünya, cihan ve âlem ile ilgili kullanılan tamlama ve benzetmeler şunlardır: “dâr-ı gurbet, hâl-i dünyâ, ‘izzet-i dünyâ, bezm-i dünyâ, dehr-i bî-vefâ, devlet-i dünyâ, ârâyış-i dehr-i denî, sahrâ-yı dünyâ, zen-i dünyâ, dürûg-ı dehr, kâr-gâh-ı fenâ, gam-ı dünyâ, ârâyış-i dünyâ, ‘âlem-i nâsût-ı dünyâ, atlas-ı gerdûn, vassâf-ı dehr, zıll-ı zâ'il, gülzâr-ı dehr, müsâfir-hâne-i dünyâ, dünyâ evi, zerre-i nâçiz-i dünyâ, dünyâ vü ‘ukbâ, dünyâ-yı dîn, hem-bâl-i zâg-ı ehl-i dünyâ, harâb-âbâd çarh-ı bî-vefâ, kesret-i dünyâ, belâ-yı gerdûn, bâg-ı dehr, mezbah-ı dünyâ, kevn ü mekân, terk-i dünyâ, tekye-gâh-ı dünyâ, kayd-ı gam-ı dünyâ, dehr, ‘izzet-i dünyâ, kâr-ı dünyâ, levs-i dünyâ, fânî saray, dâr-ı dünyâ, hubb-i dünyâ, kâlâ-yı dünyâ, dünyâ-perest, bâzâr-ı cihân, kutb-ı cihân, bezm-i cihân, şîşe-i ceşm-i cihân, merâyâ-yı cihân, çerb ü şîrîn-i cihân-ı fânî, gam-ı cihân, süfre-i cûd-ı cihân, mihr-i cihân-ârâ, dil-perîşân-ı cihân, reng-i cihân, iklim-i cihân, zerrât-ı cihân, levh-i cihân, gülistân-ı cihân, mülk-i cihân, ârâyış-i cihân, cân u cihân, zevk-i cihân, zen-i cihân, menfûr-ı cihân, deyr-i cihân, ‘izzet ü câh-ı cihân, cihân vîrânesi, çemen-ârâ-yı cihân, nüsha-i cihân, selâtîn-i cihân, kayd-ı cihân, on sekiz bin ‘âlem, yekke-şâh-ı ‘âlem-i kurb u velâyet, mir'ât-ı ‘âlem, ‘âlem-i hejdeh-hezâr, ‘âlem-i fânî, halk-ı ‘âlem, kâr-gâh-ı ‘âlem, menzil-resân-ı ‘âlem-i ins ü huzûr, bezm-i ‘âlem, ‘âlem-i mülk, bûstân-ı ‘âlem, ‘âlem-i ‘ışk, zevk-ı bezm-i ‘âlem, ‘âlem-i cân, ‘âlem-i sır, vâsıl-ı dergâh-ı Rabbü'l-‘âlemin, ‘âlem-i sugrâ, ‘âlem-i kübrâ, ‘âlem-i ednâ, ‘âlem-i mülk-i melekût, ‘âlem-i agyâr, ‘âlem-i “hakka'l-yakîn”, ‘âlem-i terk, pây-bend-i ‘âlem-i nâsût, ‘âlem-i mülk, micmer-i ‘âlem, ‘âlem-i nâsût, tekye-gâh-ı ‘âlem, ‘âlem-i takdîr, ‘âlem-i ekber, ‘âlem-i vasl, lafz u ma'nâ ‘âlemi, ‘âlem-i âfâk, hâk-ı râh-ı ‘âlem-i ‘ışk, iki ‘âlem, bâg-ı ‘âlem, reng ü bûy-ı ‘âlem, ‘âlem-i fûrkat, ‘âlem-i didâr-ı ‘ışk, zevk-ı ‘âlem-i bâkî, levh-i ‘âlem, vücûd-ı ‘âlem, dil-i ‘âlem, sahn-ı ‘âlem-i vehm, kıl ü kâl-i ‘âlem, ‘âlem-i terkîb, dâru'ş-şifâ-yı ‘âlem, ‘âlem-i ekvân, ‘âlem-i eflâk, ‘âlem-i ma'nâ, ‘âlem-i misâl, nukûş-ı ‘âlem, teshîr-i ‘âlem, âşiyân-ı ‘âlem-i ervâh, âfitâb-ı ‘âlem-ârâ, ‘âlem-i hicrân, gülsitân-ı ‘âlem-i mihnet, dirah-ı ‘âlem, gülşen-i feyz-i ‘âlem-i sır, ‘âlem-i cism, hânîkâh-ı ‘âlem, kıble-gâh-ı ‘âlem, pârgâr-ı ‘âlem, âyîne-i ‘âlem-nümâ, ‘âlem-i itlâk, ‘âlem-i lâhut, ‘âlem-i bâlâ, ‘avâlim”

Mısrî; cihanın yaratılış sebebinin muhabbet, insanın âleme geliş sebebinin ise ezel bezminde verdiği sözü tutup marifet kazanmak olduğunu dile getirir. (MD 22/7) Ezel bezmindeki ruhlar âleminden ayrılıp cihana gelen gurbettedir. (MD 184/5) Bu sebeple kendisini garip olarak nitelendirir. (MD M. 20/5) Bir başka beyitinde ise cihanın övüncü olarak nitelendirdiği Hz. Muhammed (s.a.v.)'in cihanın yaratılış vesilesi olduğunu dile getirir. (MD 115/5, MD Msm. 119/1)

Bahr-ı zâtun mevcinün hîç haddi vü pâyânı yok

Zâhir olmazdı cihân anun habâbı olmasa

(MD 163/2)

Elest 'ahdinden ayrıldum ma 'ârif kesbine geldüm

Yine dosta gider oldum elümde bergüzârum yok

(MD 93/2)

Bursevî' ye göre de âlemin yaratılış sebebi aşk (BD 1/2, BD 8/5, BD İlh. 48/3), insanın âleme geliş sebebi ise irfan yolunu tutup Allah'ı bulmaktır. (BD Msm. 1/6, BD 66/3) Bu gurbet âleminde gurbette olan kişi bu uğurda bir rehber edinmelidir. (BD 9/4)

Kâr-gâh-ı 'âlemün 'ışk eyledi bünyâdını

Düzdi üstâd-ı ezel bir san'at âdemden ana

(BD 1/3)

Nedür maksûd ey dil 'âlem içre halk olunmakdan

Tutup 'irfân yolın Allâh'a vuslatdur muhakkakdan

(BD 252/1)

Her iki mutasavvıf şair de cihanın, Hakk'ın nurlarının tecellîgâhı olduğunu dile getirir. Cihandaki her bir zerre tevhid inancını şerh eder.

Zâtı birdür lîk evsâfına gayet yok durur

Gör bu fânûsı ki anun şem 'i oldu nûr-ı zât

(MD 16/5)

Nûr-ı zât-ı Hakk'un cilve-gâhıdur cihân

Vahdet-i Mevlâ-yı her bir zerre şerh eyler 'iyân

(BD 240/1)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre cümle âlem, Hakk'ın tecellîsi ile dolmuştur ancak âmâ olanlar o nuru göremez.

İşit Niyâzî'nün sözün bir nesne örtmez Hak yüzün

Hak'dan 'ayân bir nesne yok gözsüzlere pinhân imiş

(MD 78/9)

Mazhar-ı tâb-ı tecellî iken 'âlem cümle

Kaldılar görmediler nûrını çok a 'mâlar

(BD 100/2)

Her iki mutasavvıf şair de âlemin genişliğini anlatmak için on sekiz bin âlem ibaresini kullanır. On sekiz bin âlemi “kün” emriyle yaratan Allah'tır. (BD Msm. 4/69) Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre Hak aşkıyla yananlara bu mülk alemi dar gelir. (MD 47/8, BD 127/3)

On sekiz bin 'âlemi tutup kuran

Kâf u nûnun terkîbiyle yek-nefes

(MD 77/5)

On sekiz bin 'âlemi var eyleyen sensin yine

Kimin agyâr u kimin yâr eyleyen sensin yine

(BD Msm. 5/3)

Her iki mutasavvıf şaire göre cihan fena yurdudur, onun eserleri dahi her şey yok olmaya mahkumdur.

Bu fenânun ʻizz u câhı ʻîş u nûşı bir hayâl

Görmedüm bir ʻizzetin kim bulmaya âhir zevâl

(MD 106/1)

Bu cihân fânîdür âsârı dahi cümle fânî

Fânî fi ʻllâh oluban var diyegör yâ Bâkî

(BD Rb. 31/2)

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre dünya, inananlar için mihnet ve bela ile dolu bir imtihan yurdudur. (BD 284/4) Bir bakıma dünya, âhirete hazırlık yurdudur. İnsanoğlu ömrünü, âhîret imtihanını kazanmak için harcamalıdır.

Sen nedîm idün ezel ol şâh ile

İmtihân için gelüpsen bu ile

İnlemek sana yaraşur derd ile

Hem gözün kan aglayacak çagıdur

(MD 51/3)

Dünya bir imtihan yurdudur bilesin

Allah'dan yardım iste kederin kalmasın

(BD 64/2)

Mısırî bir beyitinde bu alçak dünyada yüzünün gülmediğini, bir gün olsun rahat etmediğini dile getirir. Bursevî ise aynı anlam çerçevesinde, fenâ mülkünde insana rahat varsa da kısa sürelidir bu dünyada ebedî rahatlık yoktur, der. (BD 284/4)

Ey çarh-ı dîn n'ettüm sana hiç virmedün râhat bana

Güldürmedün önden sona âh mihnetâ vâh mihnetâ

(MD 7/1)

Ferah virmez cihân-ı bî-bakânun bana gülzârı

Derûnum 'âleminde niçe bâgum vardır gerçek

(BD 187/2)

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre inananlara göre dünya kaydı bir yükür, dünyaya dalan gaflete düşer. (MD 12/2, BD Msm. 2/23)

Uyan gafletden ey gâfil seni aldamasun dünyâ

Yakanı al elinden kim seni sonra kılur rüsvâ

(MD 8/1)

Dünyâya yeter taldun gafletde yeter kaldun

Sevdâya gönül saldun bî-fâyide bî-hâsıl

(BD 204/2)

Her iki mutasavvıf şair de cihanı bir yanılısama ürünü olan seraba benzetir. Cihan, surette su gibi görünse de manada seraptır. (BD 28/3) Hem Mısırî hem Bursevî, dünya hayatının aldaticılığını vurgular.

Çok segirtti gaflet ehli bu serâbı su sanup

Bulmadılar hiç bu sahrâda biri bir katre âb

(MD 12/4)

Ey dil cihân 'ayn-ı serâb

Sen andan ümmîd itme âb

(BD İlh. 2/1)

Mısırî'ye göre dünyada saadet, bir rütbeye erişmekle olur. Bu saadete sevinmemek gururlanmamak gerekir. (MD Msm. 103/2) Çünkü asıl saadet, makâm mevki gibi dünyanın izzetine tamah etmemekte saklıdır. Mısırî bir başka beyitinde ise daima aşk yolunda olup dünya gamından geçmek gerektiğini ifade eder. (MD 66/6)

Devlet-i dünyâ seni bir rütbeye muhtâc ider

Devlet oldur kim sana her rütbeden vire gınâ

(MD 10/2)

Dünyâ gamından geçüp yokluga kanat açup

Aşk ile dâ'im uçup çağıruram dost dost

(MD M. 20/6)

Bursevî'ye göre Hak âşıkları, yalan dünyaya ve onun aldatıcı saadetine rağbet etmeyip cihanın cömert sofrasına oturmazlar. (BD 44/2, BD 136/5) Âşıklara göre dünyada saadet ve afiyette olmak ise aşk ile mümkündür. (BD 190/5) Onlar cihanda bu uğurda izzeti değil fakr ve zilleti tercih etmişlerdir. (BD 230/3) Dünyanın gamından kemal sahipleri incinmez. (BD 141/1)

Devlet-i dünyâyâ yokdur ragbeti 'âşıklarun

Kîmyâ-yı 'ışk imiş 'âlemde devletden murâd

(BD 63/2)

'İzzet ü câh-ı cihânı alan alsun n'olısar

Fakr u zillet ben fakîre bes şehâ şimden geri

(BD 370/7)

Mısrî, dünyaya talip olanları hiç ayılmayan sarhoşlara benzetir. Bursevî'ye göre de Hak katında makbul olan kimse, cihanda hor görülen dilden dile düşendir. (BD 349/5) Dünyaya talip olanlar ise köpek ve leşe benzetilmiştir.

Hâhiş-i dünyâ olanlar dâimâ sekrândadur

Münkir-i ni'met olanlar bî-gümân hüsrândadur

(MD 65/1)

Hakkı dünyâ vü anâ tâlib olanlar misli

Fi'l-hakîka bir âlây-ı kelb ü lâşe-i menfûh

(BD 56/5)

Mısrî dünyayı, kimi zaman bir zindana kimi zaman bir harabeye bir başka beyitinde ise hayale benzetmiştir. (MD 106/1, MD 128/1) Mısrî'nin bir başka benzetmesine göre dünya, yedi başlı bin dişli bir ejderhadır.

Kafesde tûtîye sükker virürler hiç karâr itmez

'Âceb niçün karâr ider bu zindâna giren insân

(MD 128/3)

Bu dünya yedi başlı bin dişli bir ejderdür

Her başda bin agzı var her lokması âdemdür

Zehridür anun tiryâk tiryâkı dahi semdür

Her şerbeti kim içsen şerbet degül ol demdür

(MD Msm. 165/2)

Bursevî'ye göre ise dünya, uykuda görülen bir hayal ve gölgeden ibaret olan bir misafirhanedir. (BD 25/1, BD 188/5) Bir başka manzumesinde ise dünya; kimi zaman hüznler kulubesi, kimi zaman insanların ayağını bağlayan bir zindan, kimi zaman ise bir harabeye benzetilmiştir. (BD 30/3) Bursevî'nin bir başka benzetmesine göre dünya, ahiret uğruna boşanılması gereken kâfir bir kocakarıdır. (BD 284/1)

Zıll-i zâ`ilde ikâmet kimseye bâkî degül

Tâ-be-key ey dil olursın böyle magrûr-ı hayâl

(BD 188/3)

Bu 'âlem sanki bir beytü'l-hazendür

Bu zindân pâ-y-bend-i merd ü zendür

(BD Mf. 37/1)

Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında, insanın maddi ve beşeri yönünü ifade eden nâsût âlemi ile manevi yönünü ifade eden lâhût âlemi kavramlarına yer verilmiştir.²¹⁵ Bursevî'nin arzusu lâhût âlemine kanat açmaktır. Nâsût âlemine bağlananlara ise acıyarak bakar.

Lâhût ile nâsûtı gönül anladı ise

Mısırî ana sor Kâf ile 'Ankâ haberin sen

(MD 138/12)

Hakkıyâ lâhûta pervâz eyle kudsîler gibi

Vay ana kim pâ-y-bend-i 'âlem-i nâsût olur

(BD 95/5)

²¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 271.

Her iki mutasavvıf şair de maddî ve cismânî olan mülk âlemi²¹⁶ mefhumu ile gayb âlemi anlamını hâvi melekût âlemine²¹⁷ değinmiştir. (MD Ms. 198/20)

Egerçi sûretâ âhirde geldüm 'âlem-i mülke

Ne mâziyüm ne müstakbel her ânun ânesiyüm ben

(MD 143/5)

Hizmet-i pâdişeh-i 'âlem-i mülk-i melekût

Sebeb-i 'izzet-i câh-ı beden ü cânumdur

(BD 80/2)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî, sırasıyla büyük âlem ve küçük âlem anlamını taşıyan “âlem-i kübrâ” ve “âlem-i sugrâ” ibarelerine yer verir. Tasavvuf ehline göre küçük âlem, insandır.²¹⁸ (BD 75/3, BD 155/3 vd.)

II. TASAVVUFÎ MERTEBELER VE MEFHURLAR

1. DÖRT KAPI

Tasavvuf ehlinin seyrüsülûku sırasında geçmesi gereken dört kapı vardır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikatten oluşan bu kapıların her bir tanesinin ise on makâmı vardır. Hz. Muhammed'in kelamı şeriat, eylemi tarikat, hâl ve tavrı marifet, sırrı ise hakikat olarak değerlendirilmiştir.²¹⁹

Tasavvufî telakkiye göre sâlikin şeriatla başlayan yolculuğu, tarikat ve marifet menzillerinden geçerek nihayetinde ise hakikate ulaşır. Bu dört menzil, ayrılmaz bir bütündür.²²⁰

Bursevî'ye göre bu dört mertebe, Hakk'ın kapısını açan anahtarlardır.

²¹⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 362.

²¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 243.

²¹⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 363.

²¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 110-111.

²²⁰ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 149.

Çâr erkân iledür resm-i tarîkatda binâ

Ya 'nî dört mißtâh ile meftûh olur bâb-ı Hudâ

(BD Mtf. 1/1)

Her iki mutasavvıf şair de bu mefhumları bir arada zikretmiştir. Mısrî'den farklı olarak Bursevî, dört halifenin her birinin bir makâmı temsil ettiğine dikkat çekmiştir.

Şerî'atün sözleri hakîkatsuz bilinmez

Hakikatun sırları tarîkatsuz bulunmaz

(MD M. 73/1)

Çâr erkân oldılar dîn-i mübîne dört velî

Kim Ebûbekr u 'Ömer'dür dahi 'Osmân u 'Alî

Hem şerî'at hem tarîkat zâhir oldı ma'rifet

Hem hakîkat pâyesine irdi bu dördün eli

(BD 356/1-2)

1.1. Şeriat

Şeriat; Allah'tan gelen, peygamberler tarafından tebliğ edilen, İslâm dininin bütün dinî hükümlerini kapsar. Tasavvuf ehlinin seyrüsülûku sırasında geçmesi gereken dört kapıdan ilkidir. Bursevî'ye kıyasla Mısrî'nin Divan'ında şeriat mefhumu daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre şeriat, dinin zahirî yönünü kapsar. Bursevî, Hakk'ın davetine icabet edip şeriata uymayı salık verir.

Hakîkat dilber-i ra'na gibidür

Anun zerrîn libâsıdur şerî'at

(MD 18/25)

Zâhir-i şer'î ri'ayet eyle

Da'vet-i Hakk'a icâbet eyle

(BD 310/1)

Mısırî bir manzumesinde, şeriatın kaynağının Kur'an ve sünnet olduğunu dile getirir. Mısırî'ye göre doğru yola çağırانların davetleri şeriatadır.

Sırât-ı müstakîme da'vet iden

Münâdiler nidâsıdır şerî'at

Şerî'at enbiyânun sünnetidür

Kamunun ihtidâsıdır şerî'at

Yigirmi üç yıla dek Cebra'il'ün

Ana vahy-i Hudâsıdır şerî'at

(MD 18/4-5-7)

Bursevî'ye göre de tasavvuf ehli, manevi yolculuğunda menzile ermek için şeriatın uygulayıcısı Hz. Muhammed (s.a.v.)'in eteğine tutunmalı yani onun izinden gitmelidir. Bir başka beyitinde ise şeriatın kaynağı olan Kur'an ve sünnete uymayı tavsiye etmiştir.

Tutagör dâmân-i şer'-i Ahmed'i

İresin ser-menzil-i maksûda tâ

(BD 5/2)

Bu yolda zâhir u bâtında çokdur reh-zen aldanma

Kitâb u Sünnet'i eyle ri 'âyet ehl-i te'yîd ol

(BD İlh. 22/6)

Hem Mısrî hem Bursevî, zamânedен şikâyet ettikleri beyitlerinde şeriata uyulmamasından yakınrlar.

Hazret-i Kurân şer'ün hılâfidur fetvâ bu dem

Her biri bir zulûme müncer olan fermâna bak

(MD 90/4)

Tekye-gâh-ı 'âlem içre merd-i himmet kalmadı

Ne şerî'at ne tarîkat ne hakîkat kalmadı

(BD 373/1)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî'nin Divan'ında şeriat; dinin esası, hidayet vesilesidir. (MD 18/5) Allah'ın Miraç Gecesi'nde Hz. Muhammed'e hediyesidir. (MD 18/6) Sâlik'in manevi yolculuğunun hem başlangıcı hem sonudur. (MD 18/2-3) Cihandaki tüm ilimlerin en üstünü, en kıymetlisi şeriattır. Mısrî'ye göre nefsin isteklerinden kurtulmak şeriatla mümkündür. (MD 18/9)

Serây-ı dîn esâsıdır şerî'at

Tarîk-ı Hak hüdâsıdır şerî'at

Cihânda çokdur envâ-i 'ulûmun

Kamusının hümâsıdır şerî'at

(MD 18/1-8)

Mısırî'ye göre velîler de şeriata uymakla mükelleftir, velîler şeriatin hükümlerinin yabancıları değil âşinâsıdır. Tüm peygamberlerin ve evliyaların yol göstericisi ise şeriattır.

Şerî'atdan velî yâd olmaz aslâ

Velînün âşinâsıdır şerî'at

Cemî-i enbiyâ vü evliyânun

Niyâzî reh-nümâsıdır şerî'at

(MD 18/13-28)

Mısırî'ye göre mülhidler; şeriatın yalnızca dünya nizamı için gerekli olduğunu düşünür, hakikatini kavrayamazlar. Bu sebeple şeriatın düşmanıdır. Şeriat ise mülhidlerin düşmanıdır.

Ne bilsün şer'i pâki ehl-i ilhâd

Ol a'dânun 'adâsıdır şerî'at

Hemân anlar da 'aklınca sanur kim

Nizâm için olasıdır şerî'at

(MD 18/15-16)

1.2. Tarikat

Tarikat, tasavvufî mertebeleri katederek Allah'a ulaşmayı arzulayan sâliklerin takip ettikleri yoldur.²²¹ Tasavvufî düşünceye göre tüm insanların nefesleri adedince Allah'a

²²¹ Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1004.

giden yol vardır. Her insan kendi mezhep ve meşrebine, hayat tarzına uygun bir yola girer.²²²

Her iki mutasavvıf şair de marifet ve hakikat bilgisine sahip tarikat pirlерinden nasibine düşeni almak ister.

Ey tarîkat erleri ey hakîkât pîrleri

Bir haber virün bana ol bî-nişân kandedür

(MD M. 35/1)

Gel pîr-i tarîkatdan al behre hakîkatden

Nûş eyle bu şerbetden esrârına ir 'ışkun

(BD Mtf. 10/3)

Mısırî' ye göre tarikata ulaşma yolunda rehber ve delil şeriattır. Mısırî tarikatı, sultanlığa benzetir.

Tarîkat gerçi sultanlıkdur ammâ

Delîl ü muktedâsıdur şerî'at

(MD 18/11)

Bursevî'nin bir manzumesinde mensubu olduğu tarikat olan Celvetiyye'ye davet ettiği görülür. Bursevî tarikatı, gül bahçesine benzetir.

Gir tarîkat gülşenine verd-i bî-hem-tâya ir

Gel tarîk-ı Celvetî'den menzil-i ma'nâya ir

(BD İlh. 8/2)

²²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 343.

1.3. Marifet

Marifet, ilahî hakikat hakkında manevi tecrübeyle vasıtasız olarak elde edilen bilgi ve irfan olarak tanımlanır.²²³ “Marifet, sana ve Hakk’a ait şeyleri bilmendir.”²²⁴

Vahdet-i kesretde bulmak kesreti vahdetde hem

Bir ‘ilimdür ol ki kamu ‘ilm ü ‘irfân andadır

(MD 33/4)

Cümle esmâdan murâd olan müsemmâdur begüm

Ma ‘rifetden bil garaz feth-i mu ‘ammâdur begüm

(BD İlh. 8/1)

Mısrî bir beyitinde marifet nuruyla dolan gönlün, tıpkı Tûr Dağı’nda olduğu gibi ilahî sırları müşâhede edeceğini ifade eder. Bursevî ise benzer anlam çerçevesinde marifet sürmesini göze çekip gönül gözü açılan basiret sahiplerinin ilahî hakikatleri perdesiz olarak müşâhede edeceğini dile getirir.

İrişdi ma ‘rifet nûrı gönül oldı Hak’un Tûrı

Niyâzî tuydı çün sırrı gümân gitdi ‘ayân içre

(MD 152/7)

Açmayınca cân gözin kühl-i cilâ-yı ma ‘rifet

Kim durur Hakkî göre bî-perde ol cânânesin

(BD 272/6)

Her iki sûfi şaire göre insanın yaratılış gayesi, marifet bilgisine ulaşmaktır.

²²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 236.

²²⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 526.

Elest 'ahdinden ayrıldum ma 'ârif kesbine geldüm

Yine dosta gider oldum elümde bergüzârum yok

(MD 93/2)

Gerçi ef'âl-i Hudâ olmaz mu 'allel bi'l-garaz

Ma 'rifetdür lik insânda bu hilkatden garaz

(BD 153/2)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre herkes, marifet bilgisine ulaşamaz. Mısrî'ye göre şöhret sahibinin tüm varını yıkmadan marifet hazinesini bulması imkansızken, Bursevî'ye göre de Hak dışındaki her şeyden arınmayan marifet sarayına giremez. Mısrî'nin beyitinde vîrânelerde bulunan bir hazineye teşbih edilen marifet, Bursevî'nin beyitinde ise saraya benzetilir.

Şöhret ıssı ma 'rifet kenzini bulmakdur muhâl

Zîrâ anun varlığı başdan başa vîrân gerek

(MD 100/7)

Sarây-ı ma 'rifete degme kes duhûl itmez

Meger ki yâr ile yâr ola terk idüp agyâr

(BD 119/2)

Tasavvuf şiirinde aşk şarabı, marifet bilgisi anlamında kullanılan sembollerdendir.²²⁵

'Aşkun meyine ben kana geldüm

Şevkun nârına hoş yana geldüm

(MD M. 117/1)

²²⁵ Ülgen, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı'nda Tasavvufî İstulâhlar*, 143.

Sâgar-ı tevhîd ile nûş it mey-i 'ışkı müdâm

Bir tecellî mazharı ol dâ'im ü her-ân ola

(BD 291/2)

1.4. Hakikat

Hakikat, sözlükte “gerçek, var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey”²²⁶ anlamına gelirken tasavvufî literatürde ise “Hakk’ın her şeydeki gerçek fail ve o şeyi ayakta tutan olması anlamında Rubûbiyeti müşâhede”²²⁷ olarak tanımlanır.

Hem Mısırî hem Bursevî’nin davetleri, hakikat yolunadır. Âlemde hakikat, insan-ı kâmilde tecellî eder.

Hakikat kârbânına uya gör

Katı rûşen yola gider ol esnâf

(MD 87/7)

Yüri bir pîr elin tut tekye-i 'âlemde ey Hakkî

Hakîkat mazharı 'âlemde zîrâ kâmil âdemdür

(BD 128/5)

Gel hakîkat erlerinün yolına gir sâlikâ

Bulmak istersen eger dergâh-ı Hakk'a ihtidâ

(BD 15/1)

Tasavvufî telakkiye göre bu dört kapı bir bütündür. Hakikate varmak için önce şeriat yolunu takip etmek gerekir. Tasavvuf ehli, şeriat kurallarına yani kitap ve sünnete uyarak

²²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 152.

²²⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 216.

hakikat sultanlığına ulaşabilir. Şeriatın dışında geçilmesi gereken menziller ise tarikat ve marifettir.

Hakikat gerçi sultânlıkdur ammâ

Öninde anun livâsıdur şerî'at

(MD 18/12)

Ma'rifetle tarîkîni fehm it

İşüni cümle hakikat eyle

(BD 310/2)

Bursevî'ye göre hakikat yolunda bir rehber gerekir. Her iki mutasavvıf şaire göre de hakikat yolunun rehberi, aşktır. Aşk, hakikate ulaştıran en güvenilir yoldur.

Ey gönül gel gayrıdan geç 'aşka eyle iktidâ

Zümre'-i ehl-i hakikat anı kılmış muktedâ

(MD 1/1)

Rehber gerekdür bu yola tâ gitmeye sâlik sola

'Aklyla kim vâsıl ola bula hakikatden nişân

(BD 268/4)

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre ârifler, hakikati müşâhede edenlerdir. İrfan mektebinde ise hakikat ilmi öğretilir. (Ayrıca bkz. BD 163/3)

Gel hakikat 'ilmini sen de okı

Bir kadem bas mekteb-i 'irfâna gel

(MD 107/2)

Mahzen-i 'irfân olandan sor hakikat gevherin

Âşinâ-yı 'ışk olandan var çıkar 'ilmün dürin

(BD 269/1)

Hem Mısrî'nin hem Bursevî'nin şiirlerinde Hz. Muhammed (s.a.v.), hakikat sırrının kaynağı olarak görülmüştür. Hakikat sırrına ancak ilm-i ledün sahipleri ulaşabilir. (MD 107/2, BD 140/5) Her iki sûfî şaire göre de hakikat ehlinin nişanı yoktur. (MD Msm. 190/1-2..15, BD 170/5)

Dehânun menba '-ı esrâr-ı 'ilm-i min ledünnîdür

Hakâyık 'ilminün sen mahremisin yâ Resûlallâh

(MD 160/4)

Yem-i 'ilm-i İlâhî'de vücûdun dürr-i yektâdur

Hakikat gevherinün kâni sensin yâ Rasûla 'llâh

(BD 300/3)

Hem Mısrî hem Bursevî'nin şiirlerinde hakikat, nur olarak tahayyül edilir. Hakikat nur, şeriat ise o nurun ziyasıdır. Her iki sûfî şairin manzumelerinde rastlanan bir diğer teşbih ise hakikatin güneşe benzetilmesidir. (MD M. 73/3, MD 123/2, BD 119/3)

Şerî'atsuz hakikat oldu ilhâd

Hakikat nûr ziyasıdır şerî'at

(MD 18/18)

Dil Ka 'be'sini rûşen kıl nûr-ı hakikatle

Rûhânîlere beyt-i ma 'mûr olasın ma 'mûr

(BD 93/2)

Tasavvufî telakkiye göre şeriat, hakikatin dış yüzü; hakikat ise şeriatın iç yüzü olarak görülmüştür.²²⁸ Bursevî'den farklı olarak Mısrî, hakikat ve şeriatı sıklıkla birlikte değerlendirmiştir. Mısrî'nin sıklıkla vurguladığı hususlardan biri de şeriatsız hakikatin mümkün olmadığı gerçeğidir. Mısrî; kimi beyitinde hakikati cana, şeriatı bedene benzetirken kimi beyitinde ise hakikati bir dilbere şeriatı ise o dilberin kıymetli elbisesine benzetir. Bir başka beyitinde ise hakikatin arş-ı a'lâ, o arşı oluşturanın ise şeriat olduğunu söyler. (MD 18/27)

Hakikat cânıdır ancak velînün

Cânından mâ'adâsıdır şerî'at

Hakikat dilber-i ra'na gibidür

Anun zerrîn libâsıdır şerî'at

(MD 18/22-25)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî hakikat yolunun, tehlikeli ve uzun olduğunu dile getirir. Yoldaki her türlü tehlikeden korunmak ise zikirle mümkündür.

Gerçi bu râh-ı hatar-nâk-ı hakikat dürdür

Zikr-i hû her dürlü reh-zenden emânundur senün

(BD 186/6)

Bursevî, hakikat menziline varanın huzura ereceğini (BD 36/1), bu yolda olanın ne dünyaya ne ahirete rağbet etmeyeceğini dile getirir. (BD 91/3) Hakikat yolunda pervane misali canı ateşe atmak gerekir. (BD 162/6) Hakikat ehlinin benliği ise bu yolda yüküdür.

Çünkü benlik bârdur râh-ı hakikatde bugün

²²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 333.

Dest-i lutfun irgürüp ref' eylegil benden beni

(BD 363/2)

2. MELÂMET

Melâmet, sözlükte “kınamak, yermek, kötölemek” anlamlarına gelirken tasavvufî literatürde ise halkın kınamasına aldırış etmeden, hak yolda daima nefsi kınamak anlamına gelir. Melâmet yolunu seçenlere; melâmet ehli, melâmî veya melâmeti denir. Peygamberler ve velîler, hak yolda daima halkın kınamasına maruz kalmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise melâmet ehlinin önderi olarak görülmüştür.²²⁹

Hak âşıkları; melâmet yolunu seçip, aşkları uğruna ar ve namus şişesini taşa çalıp, kınanmayı ve ayıplanmayı göze almıştır. Onlar, riya ehlinin kınamasından incinmezler. (BD 141/4) Her iki sûfî şair de melâmet yoluna girmeyi tavsiye etmiştir.

Ben de 'arı terk idüp girdüm bu dervişlige

Her kim senün 'aşkuna düşdiyse bî-âr olur

(MD 47/6)

Gel bu 'ırz u nâmûsı kıl târ u mâr

Ger yola girdünse var arun bırak

(MD 92/4)

'Ârı terk it yokdur andan fâ'ide

Kim melâmetdür bu yolda kâ'ide

(BD 307/1)

Olanlar dâ'imâ sermest-i 'ışk-ı lemyezel bunda

²²⁹ Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981), 380-381.

Kırarlar şîşe-i nâmûsı aslâ 'âra bakmazlar

(BD 91/2)

Nefsine karşı hoşgörülü olanlar; halkın kınamasından Hakk'ın görüşlerini üstün tutmak suretiyle dinî yaşayışlarına, ibadet ve amellerine riya karıştırırlar. En nihayetinde Allah'a karşı riyakâr olurlar.²³⁰ Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre, âşıkların melâmet hırkası dururken riya ehlinin kıymetli elbisesine iltifat etmemek gerekir.

'Âr u nâmûsun bırak şöhret kabâsından soyun

Giy melâmet hırkasın kim ol nihân itsün seni

(MD 189/3)

Riyâ erbâbının Hakkî libâs-ı atlasından geç

Melâmet hırkasın gey 'ışk ile âlemde bî-pervâ

(BD 17/5)

Bursevî'den farklı olarak Mısrî, melâmet yoluna girmek isteyenlere tavsiyelerde bulunurken aslında melâmetilerin özelliklerine yer verir: Melâmet ehli; çirkin sözle ibadeti silmeyen, kıyafet güzelliğinden ziyade gönül güzelliğine çaba sarf eden, basiret sahibi olup velîlerin nasihatlarına kulak veren kimsedir.

Ehl-i Hak olmak dilersen zerk-ı tâ'at terkin it

İçüni sâf eyleyigör var kıyafet terkin it

Pend gûş eyle basîretle sefâhet terkin it

Ey ki ehl-i 'aşka söylersen melâmet terkin it

Söyle kim mümkün midür tagyir-i takdîr-i Hudâ

²³⁰ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 144.

(MD Msm. 6/5)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî bir beyitinde, aşkın her türlü mihnetine katlanıp melâmet yolunu tercih edenlerin ezel bezminde saadetten nasip aldıklarına dikkat çeker. Melâmet yolu surette mihnet dolu gözükse de sirette saadeti barındırır.

Çeküp 'ışkun yükin bugün melâmet ihtiyâr iden

Ezel bezminde Mevlâ'dan nasîb aldı sa 'âdetden

(BD 253/3)

3. TERK

Sözlükte “bırakmak” anlamına gelen terk, tasavvufi düşüncede dört farklı şekilde tezahür eder. Terk-i dünya: Dünyanın bütün nimetlerini, ahiret uğruna terk etmektir. Terk-i ukbâ: Cennet ve cennet nimetlerini, Hakk'ın cemal tecellisine mazhar olmak için terk etmektir. Terk-i hestî: Kendi varlığını da terk edip Hakk'ta fâni olmaktır. Terk-i terk: Kemâl sahibinin en nihayetinde terki de terk etmesidir.²³¹

Her iki sûfî şair de terk-i dünya fikrini, dünyanın nimetlerini, şan ve şöhretini terk edip dervişlik yolunu seçen İbn-i Edhem örneğiyle işlemiştir.

İbn-i Edhem gibi tâc u tahtını terk eyleyüp

Soyunup abdâl olan hünkâr-ı 'aşka essalâ

(MD 167/3)

'Âlem-i terke düşüp fârig u âzâdelige

İbn-i Edhem gibi 'ışk iline sultân ister

(BD 94/2)

Her iki sûfî şair de canı ve cihanı her türlü kaydı terk etmekten yanadırlar. (Ayrıca bkz. , MD 58/2, BD 369/3 vb.) Bursevî'den farklı olarak Mısırî, bu kayıtların rahatsızlık

²³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 353.

verdiğini fakat bu kayıtları terk etmeye layık olanın ise çok nadir olduğunu dile getirir.
(MD 85/3, MD 100/17)

Terk idüp cümle kuyûdâtı irişe sırfa ol

Sırfa irse bu gönül içi anun 'ummân gerek

(MD 100/14)

İzâfât u kuyûdı terk idegör

'Azîmet-gâhun olsun semt-i itlak

(BD 162/3)

Hem Mısrî hem Bursevî'nin manzumelerinde değinilen hususlardan birisi de terk-i ukbadır. Mısrî bir beyitinde, tevhid ehlinin arzusunun dünya ve âhiretten ziyade Hakk'ın cemalini temâşâ etmek olduğunu vurgularken Bursevî ise Hakk'ın cemal tecellîsi uğruna cennet ve onun türlü nimetlerini terk etmeyi öğütler.

Dünyâ vü ahret perdesin ardına atar cümlesin

Kor mâsivâ eğlencesin eğlencesi tevhîd olur

(MD 60/6)

Hakkıyâ hûn-i cigerden al vuzu

Hakk'a dön terk eyle hûr u cenneti

(BD İlh. 54/6)

Tasavvuf ehli varlık ve dünya kaydını bir yük olarak görmüştür. Hem Mısrî hem Bursevî, terk-i hestî fikrinin tezahürü olarak kendi mevcudiyetlerini terk ederek Hak'ta fenâ bulmuşlardır. Her iki sûfi şairin dile getirdiği bir diğer husus da canını terk etmeden canânâ ulaşmanın mümkün olmadığıdır. (MD M. 136/1, BD 286/3, BD 335/4 vb.)

Ben sanurdum 'âlem içre bana hiç yâr kalmadı

Ben beni terk eyledüm gördüm ki agyâr kalmadı

(MD 179/1)

Virüp yagmâya her varum bırakdum

Görüp ol yârum agyârum bırakdum

(BD 209/1)

Zihinden terk kavramını silmek suretiyle idrak edilen terk-i terk, hem Mısrî'nin hem Bursevî'nin manzumelerinde işlenmiştir.

Pîrünle olan 'ahdi güt ne'n varısa hep ko git

Bildüklerini terk it 'ırfâna irem dirsen

(MD 98/5)

İşi berk eyle terk-i şirk eyle

Terk-i terk eyle fânî ol ey yâr

(BD 86/2)

Hem Mısrî hem Bursevî, mâsivâyı terk etmek gerektiğini ifade etmişlerdir. Bursevî'ye göre mâsivâ kavgasını terk edenin yeri cennettir. (BD 342/4) Yine ortak olarak melâmeti tercih edip âr ve namusu terk etmek gerektiğini dile getirmişlerdir. (MD 121/4, BD 106/3)

Kenz-i lâ-yefnâyı bilmez kandedür illâ fakîr

Bahr-i bî-pâyânı bulmaz itmeyen terk-i sivâ

(MD 4/5)

Hakkıyâ sevdâ-yı hâm-ı mâsivâdan fârig ol

Mâsivâ-yı Hakk'ı terk itmekdür iffetten murâd

(BD 63/6)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî; ölümü hatırlayıp gülmeyi terk etmeyi (BD 268/5), akli terk edip aşkı almayı tavsiye etmiştir. Bunun yanı sıra günahları (BD İlh. 36/5), şirki (BD 86/2) ve hevâyı (BD Mtf. 1/4) terk etmek gerektiğini de vurgulamıştır.

Hakkıyâ 'akl-ı ma'âşî terk idüp var 'ışkî al

İssılı bâzârı gör lâyıık budur her 'âkıla

(BD 281/6)

4. ZİKİR, VİRD

Zikir, sözlükte “hatırlamak, anmak, yâd etmek” anlamlarına gelirken tasavvufî literatürde ise “Allah’ı anmak ve hatırlamak, onu unutmamak ve gaflet hâlinde olmamak” demektir. Tarîkat usullerine göre belli zaman diliminde, belli sayıda, belli kelimelerle yapılan zikre ise “vird” denir.²³² Gazzâlî; dil ile yapılan ibadetler arasında Kur’an-ı Kerim’i tilavetten sonra ikinci sıraya, zikri koymuştur.²³³ Bu durum, zikrin faziletini gözler önüne sermesi açısından dikkate değerdir. Kur’an’da iki yüz elliye aşkın ayette ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’in pek çok hadisinde zikrin faziletlerine değinilmesi, sûfilerin zikre ziyadesiyle önem atfetmesinin başlıca sebeplerindendir. Bu minvalde her iki sûfî şair de manzumelerinde zikir ve vird mefhumlarına yer vermiştir.

Genellikle âyin olarak adlandırılan zikir, usul ve adabını içeren törenler; tarikatlar arasında farklılık gösterir. Âyin şekillerinde görülen farklılık isimlendirmede de mevcuttur. Örneğin; Mısrî’nin mensubu olduğu Halvetîler âyinlerine “darb-ı esmâ” derken Bursevî’nin mensubu olduğu Celvetîler ise “nisf-ı kıyâm” demişlerdir.²³⁴ Yapılış şekline göre zikir; kâiden (halka şeklinde oturularak), kâimen (halka şeklinde ayakta), cehrî (sesli), hâfî (sessiz) ve erre (testere sesi çıkarmak suretiyle) olarak sınıflandırılır.²³⁵

Halvetîler, Allah ile kul arasında olduğu rivayet edilen yetmiş bin perdeyi kaldırmanın zikir ile mümkün olacağını düşünmektedir. Bu yetmiş bin perde zikir vasıtasıyla etvar-ı

²³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 393.

²³³ İmam Gazzâlî, *İhyâ*, haz. Mustafa Çağrııcı (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/448.

²³⁴ Süleyman Uludağ, “Âyin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/250.

²³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 393-394.

seb'a denen yedi makâm ile aşılr. Cehrî olarak tatbik edilen esmâ-i seb'a (yedi isim) zikri ile kelime-i tevhid zikri ise Halvetîliğin temel esaslarındandır.²³⁶

Cehrî zikri temel alan Celvetîliğin sülûkünün esasını, tevhid zikri oluşturur. Celvetîlikte tevhid zikri başta olmak üzere Halvetîliğin esasları olan esmâ-i seb'a zikri de büyük önem arz eder. Bilhassa Hüdâyî sonrası Celvetî şeyhleri, esmâ-i seb'a zikrine rağbet etmişlerdir.²³⁷

Hem Mısırî hem Bursévî'nin ortak vurgusu, kâinatta var olan her şeyin Allah'ı zikrettiği hakikatinedir. (MD 33/1, BD İl. 44/5)

Gördiler hû kaplamış hep on sekiz bin 'âlemi

Feyz alurlar cümle hû'dan yana yana hû deyu

(MD 149/3)

Hakkı zikr eyler cihânda her varak

Sen de gafletten uyargıl cânunı

(BD İl. 50/10)

Her iki sûfî şaire göre sâlik, daima Hakk'ı anmak ile meşgul olmalıdır. Mısırî bu durumu, zikirle hemdem olmak ifadesiyle dile getirir. (MD Msm. 124/4)

Ey karındaş bir söziim var tut sımâh

Zikre meşgul ol sakın olma irah

(MD 26/1)

²³⁶ Halvetiyye ve Mısıriyye'de zikir usulü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısırî el-Malatî*, 171-176; Ömer Tuğrul İnançer, "Osmanlı Tarihinde Sûfilik Âyin ve Erkânları", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*, haz. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 152-155; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 390-393.

²³⁷ Celvetiyye'de zikir usulü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, "Celvetiyye", 1993, 7/274-275; İnançer, "Osmanlı Tarihinde Sûfilik Âyin ve Erkânları", 135-136.

Hakikat şerbetinden nûş olunsun

Gelün zikr idelüm Mevlâ'yı her ân

(BD İlh. 35/6)

Mısrî'ye göre zikir, tüm batinî ibadetlerin başıdır.²³⁸ Bu düşünce ekseninde Mısrî, Hakk'ı anmayı adet edinmeyen kalbin, bir et parçasından ibaret olduğunu söylerken Bursevî ise zikir ve tevhidi alışkanlık haline getirmek gerektiğini söyler.

Bir dil ki Hak'un zikri ile olmaya mu'tâd

Urma sen ol et pâresine dil deyü hiç ad

(MD Ms. 198/5)

Zikr u tevhîdi pîşe idinelüm

Leyse fî mâ sivâhümâ cedvâ

(BD 24/3)

Mısrî bir beyitinde, kötülükleri emreden nefse uyararak yaralanan ruhu nefsin elinden kurtarmanın yolunun, zikri kalbe yerleştirmekle mümkün olduğunu dile getirir. Nefisle yapılan savaşın kalkanı ise tevhid zikridir. (MD 81/3) Bursevî ise bir beyitinde zikir ipi ile inatçı nefsi bağlamak gerektiğini dile getirirken bir diğer beyitinde de nefis kalesini “darb-ı hû” ile yıkmayı teklif eder. (BD İlh. 56/4)

Nice mecrûh eylediyse rûhını emmâre nefis

Sen de gürz-i zikrile dög başına eyle kısâs

(MD 81/2)

Dâne-i tesbîh ile mürg-ı dili sayd idegör

²³⁸ Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısrî el-Malatî*, 228.

Rište-i zikr ile nefs-i serkeşi kayd idegör

(BD Mf. 31/1)

Mecnun çöllerde, Ferhad dağlarda mecâzi aşkı daima anarak en nihayetinde ilahî aşka ulaşmıştır. Bursevî'den farklı olarak Mısırî, Mecnun ve Ferhad misali zikirle Hakk'a ermeyi arzular.

Mecnûn-veş âh ideyüm Ferhâd-veş vâh ideyüm

Bu viridi hergâh ideyüm âh hasretâ vâh hasretâ

(MD 7/5)

Allah, kâinatın tamamını ve insan bedenini mükemmel şekilde yaratmıştır. Bu mükemmel düzen ise Allah'ın tecellileriyle işler. Kainatta var olan her şey, bu kusursuz düzen karşısında Allah'ı zikreder. Mısırî'ye göre bu mükemmellik karşısında sâlik de Allah'ı tüm varlığıyla zikretmektedir.²³⁹

Cümle a'zâdan gelür zikr-i "ene'l-hak" na'rası

Cism içinde zâr u efgânumdur Allâh hû diyen

(MD 129/3)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî bir beyitinde zikri, Hakk'a vuslat yolunda gaflete düşmekten koruyan bir tedbir olarak görür.²⁴⁰ Hakk'ın zikri, tüm kötülükleri yok etmeye kadirdir. (BD 38/2) Bursevî'ye göre dünyada gaflete düşüp inatla zikre râğbet göstermeyenler ise Hakk'ın lutfuna ulaşamaz. (BD 34/6)

Hakkıyâ müştâk isen nûr-ı cemâle irmege

Var hicâb-ı gafleti ref' eyle zikr it dâ'imâ

(BD 15/5)

²³⁹ Ülgen, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı'nda Tasavvufî İstulâhlar*, 132.

²⁴⁰ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 154.

Devr-i zikre girmeyen ehl-i 'inâd

Semt-i vasla bulmadı Hak'dan reşâd

(BD 62/1)

Bursevî'ye göre zikir; gönül şenliğinin sebebi (BD 132/1, BD İlh. 38/7), âşıkların süsü (BD 171/2), vuslata ulaştırın vesile (BD 277/5) ve ruhun gıdasıdır.

Zikr-i Hak 'âşıklara dâ'im gıdâ-yı rûh olur

Anun için dâ'imâ feryâd ider cân bülbüli

(BD 334/4)

5. HALVET, CELVET

Halvet, sözlükte “yalnız kalıp تنها bir köşeye çekilmek” anlamına gelirken tasavvufi literatürde ise zihinsel yoğunlaşmayı ve riyâzeti sağlamak için şeyhin isteği üzerine müridin bir süre dış dünyadan soyutlanması anlamına gelir. Sûfiler halvetin doğuşunu, Hz. Muhammed'in vahiy öncesi Hira'da uzlete çekilmesine dayandırmaktadır.²⁴¹ Celvet, sözlükte “ortaya çıkma, açığa çıkma” anlamlarına gelirken tasavvufta ise benlik kisvesinden kurtulup ilahî vasıflar kazanan müridin, halvetten çıkıp toplum hayatına karışması anlamına gelir. Bu durumda benliğinden arınan müridin bütün fiilleri ise Hakk'a nispet edilir.²⁴²

Hem Mısırî hem Bursevî'ye göre halvet, yalnızca halktan uzaklaşarak gerçekleşmez. Her ikisine göre halk içinde Hak ile birlikte olmak halvetin en güzel formudur. Sûfiler; zahirde halk, batında Hak ile beraberdir. Celvet esnasında halvette, halvet esnasında ise celvettedir. Her iki durum da birbirine engel değildir.²⁴³ Her ikisi de halvetin gerçekleşeceği en uygun yer olarak gönül işaret eder.

Niyâzî var isen yüri sanma anı zâhirî

²⁴¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 249.

²⁴² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 85.

²⁴³ Süleyman Uludağ, “Celvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/273.

İçerüden içerü erenlerün halveti

(MD M. 181/7)

Halvetden itdüm rihleti kesretde buldum vahdeti

Bâzârda düzdüm halveti rûz şebüm 'îd ü berât

(MD 15/5)

Gönüldür çünkü halvet-hâne-i Hak

Gönülden gayrıya yâr olma aslâ

(BD 7/2)

Şol gönüller kim bugün yâr ile halvet buldılar

Kesret içre vahdet ü vahdetde kesret buldılar

(BD 79/1)

Her iki sûfi şaire göre halvet, gönülden gayrı sevdâyı çıkararak, nefisle mücahede ederek, Hak'ın zikrini çoğaltmak suretiyle mümkün olur. (MD 157/5, BD Msm. 4/20, BD 36/2)

Nefsümi hevâdan kes kalbümü riyâdan kes

Meylümi sivâdan kes halvet yolını göster

(MD 42/3)

Var halvet idüp arduna it iki cihânı

Kût eyle sana subh u mesâ nîme-i nânı

(BD Msm. 4/45)

Bursevî'den farklı olarak Mısırî, Hak ile bir olma hâli olan halveti, ölüme benzetir. Mısırî'ye göre ölmezden evvel öldüren, gönlü nur ve irfanla doldurup zevk ve sefa veren,

vuslata erdiren, ilahî tecellîleri duyuran, Hak yoluna ulaştıran, nefsi terbiye eden, can gözünü açan halvet hâlidir. (MD 53/1-2..7, MD M. 181/1-2..7)

Ölüm didükleridür halvet-i yâr

Kamu agyâr gider elhamdülillâh

(MD 157/5)

Celvet mefhumuna Bursevî'nin Divan'ında rastlanmazken Mısrî'nin Divan'ında ise iki yerde rastlanmaktadır. Bursevî, celvet mefhumuna yer vermemekle birlikte Celvetî şeyhi olması hasebiyle celvetin türevi olan Celvetîliğe yer vermiştir.²⁴⁴ Mısrî ise bu mefhumu halvet ile birlikte zikretmiştir.

Şol kim ola vuslatda halvet bula celvetde

Bu Mısrî'ye kesretde vahdet yolını göster

(MD 42/7)

III. TARİKATLARLA İLGİLİ MEFHURLAR

1. TARİK, MEZHEP, MEŞREP

Allah'a giden ve kulları ilahî huzura eriştiren vasıtaya tarık (yol, râh) denir.²⁴⁵ Her iki mutasavvıf şair de şiirlerinde tarık kelimesinin yanı sıra aynı anlamı taşıyan yol ve râh kelimelerine yer vermiştir.

Sûfilere göre tüm yaratılmışların nefesleri adedince Allah'a yol gider.²⁴⁶ Her iki sûfî şair de aynı menzile ulaştıran yolların çeşitliliğine dikkat çeker. Sâliklerin yolları ayrı olsa da muratları aynıdır. (Ayrıca bkz. MD M. 180/4)

Yolları ne var ayru ise hep sana âşık

Cümle seni ister sana didâra gelürler

²⁴⁴ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 130.

²⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 387.

²⁴⁶ Reşat Öngören, "Tarikat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/95.

(MD 43/8)

Cümle 'âlem ana yoldur didiler 'ârifler

Sûret-i Hakk'a nazar kıl yüri ma 'nâya iriş

(BD 145/2)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre aşk, Hakk'a ulaştıran bir yoldur. (MD 1/7, MD Msm. 6/1, BD Ms. 1/16, BD 120/5, BD İl. 45/1 vb.) Bu yolda kimse akıyla vuslata eremez. Her iki sûfî şaire göre Hakk'ın yolu zorludur, âşıklar bu yolda türlü mihnetler çekerler. Hem Mısrî hem Bursevî bu yolu; kıldan ince, kılıçtan keskin olarak tavsif eder. (MD 172/1, BD 68/4) Mısrî'den farklı olarak Bursevî, bu yolun cehennem parçası olduğunu dile getirir. (BD 74/2)

Güçdür katı Hakk'un yolu dergâhı hem gayet ulı

Sıdkıla olmazsan kulı itmez yolu âsân sana

(MD 3/9)

Hakkıyâ 'ışkun yolu âsândur sanma bugün

'Âşık-ı sâdıklar işbu yolda mihnetler çeker

(BD 74/6)

Mısrî bir beyitinde, peygamberleri örnek göstererek her türlü mihnete rağmen doğru yoldan gitmek gerektiğini ifade eder. Bursevî ise gönle gam dikenini batsa dahi ağlamayıp doğru yolu tutmak gerektiğini dile getirir.

Togrı yoldan taşra gitme Mısrıyâ

Enbiyâ çekdi bu derdi sen de çek

(MD 96/10)

Cevr u mihnetle gözün yaşı yem olsa dili tut

Hâr-ı gam batsa dile aglama toğrı yolu tut

(BD Mf. 17/1)

Her iki sũfi Şair de bu zorlu yola revan olanların, bir rehberin (mũrŐid) izinden gitmeleri gerektiğini ifade eder. (MD 25/4, MD M. 94/1, BD Msm. 4/23, BD 70/1 vd.) Bu yolda sebat etmek gerekir çünkü acele eden kişi yol alamaz, muradına ulaşamaz. (Ayrıca bkz. MD 97/4, BD 174/4)

İven kişi yol alımaz maksũdı hergiz bulımaz

Bekle ma'ârif kapusun yüz göstere ihsân sana

(MD 3/5)

İvme bu yolda te'ennî ile Mevlâ'ya iriş

“Kâbe kavseyn”i geçüp sırr-ı “ev ednâ” ya iriş

(BD 145/1)

Hem Mısrî hem Bursevî'ye göre aşk yoluna, minnetsiz bir diğer deyişle her Şeyden mũcerred girilir. İki cihandan, candan, cisimden, tũm varlık kaydından geçmek; ar ve namusu taşa almak gerekir. (MD 15/2, MD 47/7, MD 85/1, MD 92/4, BD 37/5, BD 74/4, BD 181/4, BD 187/4, BD 307/1 vb.) Bursevî bir beyitinde ise tarîk ehline Őöhretin, afet olduğunu dile getirir. (BD 117/3)

Cism ü cânun ko yükũn yeynildi gör

Râh-ı 'aşka gidemez merkeb feres

(MD 77/4)

Mũcerred-âne girüp râh-ı 'işka bî-minnet

İki cihâna idũpdür vedâ' dervîŐân

(BD Rb. 11/1)

Bu yolda yürümek için Hakk'ın daveti gereklidir. (Ayrıca bkz. MD 39/5)

Gel dimez isen biz günehkâra

Bir adım kâdir mi ki yol vara

(MD Msm. 132/3)

Da 'vet-i Hak gûşe girdiyse hakâkatde eger

Râh-ı 'ışkun zâdı elbette görülmek vaktidir

(BD 130/4)

Hem Mısırî hem Bursevî bu yolda, Hakk'ın lutfuna taliptir. Bursevî bir beyitinde, âşığa Rahman'ın zerrece tevfiği olursa vuslat sarayına yol bulmanın kolaylaşacağını dile getirir. (BD 185/5)

Tarîk-i vasla lutfun rehber eyle

Efendüm Hâlikum Rabbüm İlâhum

(MD Msm. 124/1)

Sensin ümîdüm ey yâr u pîrüm

Kaldum bu yolda ol dest-gîrüm

(BD 226/1)

Mezhep, sözlükte “gidecek yer ve yol” anlamını taşır. Dinî literatürde ise otorite sahibi din âlimlerinin dinin esaslarını ve hükümlerini yorumlamak suretiyle ortaya koydukları farklı görüşlerinin ekolleşmesiyle tebellür eden büyük kollardan her birine mezhep denir.²⁴⁷

²⁴⁷ İlyas Üzüm, “Mezhep”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/526.

Bursevî'den farklı olarak Mısrî bir beyitinde dini ve mezhebi olmayanları, doğru yoldan sapmış olarak vasfeder.

Nice bir mekr ü hıyel nekbet-i Deccâl nice bir

Nice bir ey dîni yok mezhebi yok dâl nice bir

(MD 36/1)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî ise bir manzumesinde, dört hak mezhepten bahseder. Bu dört mezhebin zahirde hükümlerindeki farklılıklara rağmen batında Hakk'a ulaştıklarını dile getirir. Tâbiînin en faziletlisi olarak ise bu dört mezhebin kurucusunu görür. (BD 356/5-6)

Geldi karn-ı tâbi 'în oldı mezâhib dört yine

İctihâd ehli bu gülzârun olupdur bülbüli

(BD 356/4)

Yine Mısrî'den farklı olarak Bursevî, bir beyitinde mezheplerin çokluğundan bahseder. (BD Mf. 42/1) Bursevî, aradığı ve kendine en uygun olanı bir mezhepte bulunduğunu ifade eder. (BD 229/1)

Meşrep ise mutasavvıfların tasavvufu idrak ve hayatına yansıtıış tarzındaki birbirinden farklı anlayış, tutum ve davranışlarıdır.²⁴⁸

Bursevî'den farklı olarak Mısrî, hakikat ehlinin meşrebinin “deryâ-yı zât” olduğunu dile getirir. (MD 151/12) Mısrî kendisine hitaben kaleme aldığı bir beyitinde, meşrebinin canan dudağı olduğundan beri Allah'ın, sözlerini âşıklar içinde ölümsüzlük suyu eylediğini dile getirir.

La 'l-i cânân olalıdan ey Niyâzî meşrebün

Sözlerin 'uşşâk içinde âb-ı hayvân eyledi

²⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 245.

(MD 186/12)

Mısrî'den farklı olarak Bursevî ise temiz meşrepli olmak ve temiz meşreplilerin izinden gitmek gerektiğini ifade eder. (BD 286/1) Bursevî'ye göre uğursuz olmamak için baykuş meşreplilere uymamak gerekir. (BD 210/6)

Pâk-meşreb sâf-dil olmak gerekdür 'âşıkâ

Tâ ki gûş-ı câna ire Hak Ta 'âlâ'dan hitâb

(BD 31/2)

2. MENZİL, MAKÂM

Menzil ve makâm, sâlikin kararlı ve düzenli çabalarıyla ulaştıkları mertebeyi kasteder.

Hem Mısrî hem Bursevî, menzile ancak çalışıp çabalayarak varılabileceğini vurgulamaktadırlar.

'Âşık olagör sadık olagör

Cehd eylemeyen menzil alamaz

(MD M. 74/4)

Menzil irakdur haylice gözler irişmez zerrece

Sa 'y eyle gündüz hem gice kendün ana irgürmege

(BD 320/5)

Bursevî, sülûk ehlinin menzile ulaşma yolunda türlü sıkıntılara göğüs gerip âh etmeyeceğini dile getirirken Mısrî ise bu durumu nebî ve velî örneği üzerinden şiiire taşımıştır. Menzile, zilletle ulaşmak mümkündür.

Bu yolda mihnete mu 'tâd olan sülûk ehli

Hemîşe menzili gözler seferden âh itmez

(BD 137/2)

Her bir nebî her bir velî zilletle irdi menzile

Mısırî'ye sögsün şol agız Allâh dimek bilmez ola

(MD 169/5)

Mısırî'ye göre menzile ulaşmak için her türlü murada talip olmaktan geçmek gerekir.

Nâ-murâd olmaga tâlib ola kim menzil ala

Dahi halk içre adı 'âkıl u dîvâne gerek

(MD 101/3)

Bursevî'ye göre de menzile ermek için müridlerin, peygamberlerin ve evliyaların izinden gitmek (BD 23/5, BD 51/4, BD 114/1, BD İlh. 63/9), tüm mâsivâ ilgisini kesmek (BD 72/2, BD 133/4, BD 241/4), bu yolda kararlı olmak (BD 174/4), doğru yolun yolcusu olmak (BD İlh. 7/5), Hakk'ın zikriyle meşgul olmak (BD 277/5), mahv atına binmek ve Hakk'ın hidayeti (BD 266/5) gereklidir.

Süvâr olan semend-i mahva lâ-büd menzile irdi

Ki zîrâ bâ'is-i dûrî -i dil varlık zuhûrîdur

(BD 99/4)

Hem Mısırî hem Bursevî zamânedeki şikâyet ettikleri beyitlerinde, yolda kalıp menzile erişememekten yakınırırlar.

İrişmedi dosta elüm Rahmân'a varmadı yolum

Çıkmadı başa menzilüm âh gurbetâ vâh gurbetâ

(MD 7/3)

Herkesün menzil-i maksûda irişdi râhı

Bizi yolda kodılar menzile irgürmediler

(BD 81/2)

Bursevî'den farklı olarak Mısırî, nereden gelip nereye varacağını bilmeyen yani menzilden habersiz olanları hayvan olarak vasıflandırır. (MD 78/5) Mısırî'den farklı olarak Bursevî'nin vurguladığı hususlar, menzilin uzak olduğu ve herkesin menzile eremeyeceği hakikatidir. (BD Msm. 4/16, BD 24/6, BD Mtf. 1/55)

Hem Mısırî hem Bursevî, makâmlarda ilerlemenin önemine vurgu yapar. Makâmlarda ilerlemenin sonu yoktur. Mısırî bir beyitinde bu durumu, “Hiç edinme bir makâmda sen durak” tavsiyesiyle şiire taşır. (MD 92/2) Bursevî ise bu durumu şu sözlerle açıklar: “Daha üstünü olan bir makâmda beklemek haramdır.” (BD Rb. 13/2)

Bursevî'den farklı olarak Mısırî, âşığın mâşuk yolunda derdi arttıkça akranları içindeki payının artacağına yani makâmının yükseleceğine dikkat çeker. (MD 182/2) Bir başka beyitinde ise Şeyhi Ümmî Sinan'ı bütün makâmları üzerinde toplayan zât olarak değerlendirir. (MD M. 183/3) Mısırî bir başka manzumesinde, makâmının yükseldiğine işaret eder. (MD 112/10-11) Mısırî'nin talebi ise son makâmı bulmaktır.

Kâbe kavseyni ev ednâda ikâmet eyleme

Zât-ı baht envârına yan bul makâm-ı müntehâ

(MD 10/6)

Mısırî, seyrüsülûku esnasında yükseldiği makâmlardan biri olan kutbiyet makâmına kavuşmasını şiire taşımıştır. Mısırî daha sonra bu makâmın mesuliyetinin ağırlığından Allah'tan affını talep etmiş ve bu makâmdan alınmıştır. Bu sırada söylediği rivayet edilen şiiri ise aşağıdadır.²⁴⁹

Ol menem kim vâkıf-ı esrâr-ı ilm-i Âdemüm

Kâşif-i genc-i hakikat hem hayât-ı 'âlemüm

(MD 118/1)

²⁴⁹ Kenan Erdoğan, “Şiir-Efsane-Menkıbe İlişkisi ve Niyâzî-i Mısırî'nin Menkıbelerine Göre Bazı Şiirlerinin Hikayesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2003), 47.

İbn-i vaktüm ben ebu'l-vakt olmazam

'Abd-i mahzum ben tasarruf bilmezem

(MD 123/1)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî'nin makâm hususunda dile getirdikleri ise şunlardır: Hâlin ve makâmının ilerlemesi ve yüce bir makâma ermek için nimete daima şükretmek (BD 40/2), kâli bırakıp hâl ehli olmak (BD 215/3), canını bu uğurda feda etmek (BD 9/1), sabahları hamd etmek (BD Rb. 12/2), Hakk'a sefer edip makâmları bir bir geçmek gerekir.

Hakkî Hak'a idüp sefer eyle makâmâtı güzer

Ser-menzile irince er çok mihnete mihmân gerek

(BD Mtf. 8/4)

Bursevî'ye göre sıdk makâmına talipler, yalan dünyaya aldanmaz. (BD 136/5) Emniyet makâmına girenler ise tehlikeden âh etmez. (BD 137/1) Ebu'l-vakt makâmına erenler de kâl ile meşgul olmazlar. (BD 107/4) Kendisine hitaben yazdığı bir beyitinde Bursevî, hâllerin geçiciliğinden dem vurur ve temkin makâmına ermeyi ister.

Hakkıyâ ir makâm-ı temkîne

Niçe bir bu tagayyür-i ahvâl

(BD 200/6)

Bursevî'nin söz konusu ettiği makâmlardan birisi de hullet makâmıdır. Hiçbir şeye ve hiçbir kimseye yer bırakmayacak şekilde sevgiyi ifade eden hullet makâmına ermek için samimi bir dost olmak, dert ile ateşlere yanmak gerekir. (BD 259/5) Bu makâmların yanı sıra Bursevî; irfan ehlinin kurbiyet makâmına ermeyi istediğini (BD Msm. 1/4), semme vechullâh makâmından geçip ev edna makâmını bulmayı talep ettiğini söz konusu eder. (BD İlh. 45/5)

İşkun yolında sâdık olan cândan geçer

Hullet makâmın isteyen olur bugün halîl

(BD 201/3)

3. TARİKATLAR

3.1. Celvetiyye

Bayramiyye tarikatının Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulan bir şubesi olan Celvetiyye tarikatına, her iki sûfî şairin manzumelerinde de rastlarız. Mısırî'nin Divan'ında adına rastladığımız bu tarikatı, Celvetî şeyhi olması sebebiyle Bursevî daha ayrıntılı şekilde işlemiştir.

Mısırî bir manzumesinde, bu tarikatın yalnızca adını zikreder.

Dil ahvâlin 'ârif bilür

'Âşık hâli ma'rûf olur

Bu dil lutfâ cevlân kılur

Geh Halvetî geh Celvetî

Geh Kâdirî dirler bana

(MD M. 147/3)

Bursevî bir manzumesinde; hidayete talip olup Celvetîlerden irfan tahsil etmeyi, gönül gözünü açıp Celvetî yoluna girmeyi tavsiye etmektedir. Bursevî'ye göre Hakk'a ulaştıran yollardan biri de Celvetî tarikatıdır. (BD İlh. 8/9-10)

Yüri 'irfân tahsîl eyle ey dil Celvetî'lerden

Hidâyet-cû olup sırr-ı Hak'ı bil Celvetî'lerden

Çeküp kühl-i cilâyı rûşenâ it dîde-i cânı

Tutup dest-i inâbet bey'atı kıl Celvetî'lerden

(BD Rb. 3/1-2)

Bursevî bir başka manzumesinde ise Celvetî tarikatına mensubiyetini, Allah'ın lutfu ve ihsanı olarak görür.

Yolum tarîk-ı Celvetî

Pîrüm yeşil nûrdur katı

Aslum durur Hak hazreti

Çokdur bugün ihsân bana

(BD İlh. 55/7-8)

3.2. Halvetiyye

İslâm âleminin en yaygın tarikatlarından biri, Halvetiyye tarikatıdır. Halvetiyye tarikatının Mısırîyye kolunun kurucusu ise Niyâzî-i Mısırî'dir. Her iki mutasavvıf şair de bu tarikatın adına ayrıntıya girmeden yer vermiştir.

'Âşıkun Hak'dur nasîri

Oldum dervişler hakîri

Mısırî Hakk'un dil esîri

Geh Halvetî geh Celvetî

Geh Kâdirî dirler bana

(MD M. 147/4)

Bi-hamdi'llâh ki mürşid bana Şeyh 'Osmân Efendî'dür

Tarîk-ı Celvetî vü Halvetî'nün ercümendidür

(BD 122/1)

3.3. Kâdiriyye, Mevleviyye

Mısırî bir manzumesinde, Celvetiyye ve Halvetiyye tarikatları ile birlikte Kâdiriyye tarikatının yalnızca adını zikretmiştir. Bu beyitle beraber Mısırî'nin hayatının bir döneminde Kâdiri şeyhine intisap ettiğini de hatıra getirmek gerekir. (M. 147/1-2..4)

Bursevî ise Mevlevilikte neyin önemine²⁵⁰ atıfta bulunarak yalnızca bir beyitinde Mevlevî adını zikretmiştir.

Koyup âhir gidersin bu fenâyı

Dem eyle Mevlevî gel üfle nâyı

(BD Rb. 19/1)

4. FIRKALAR

4.1. Fırka-i Nâciye

İslâmî inanişaya göre Hz. Muhammed'in, vefatından sonra ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair haber verdiği inandırılır. Söz konusu "yetmiş üç fırka hadisi"ne göre yetmiş iki firkanın cehenneme, birinin ise cennete gideceği veya kurtuluşa ereceği rivayet edilmiştir.²⁵¹

Her iki sûfî şair de Hz. Peygamber'in zikrettiği bu kurtuluşa eren fırkaya atıfta bulunur.

Bu zevke yiler herkes bulmaz velî her nâ-kes

İren ana âdemde bir fırka imiş ancak

²⁵⁰ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Çetinkaya, "Mevlevî Düşüncesinde Ney ve İnsân-ı Kâmil Sembolizmi", *Rast Müzikoloji Dergisi* 7/1 (2019), 1979-1992.

²⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 25-45.

Kim ol deme buldı yol vasl oldı Niyâzî ol

Nâcî dinilen fırka bu zümre imiş ancak

(MD 91/4-5)

Gerçi kim zâhire bakılsa mezâhib çokdur

Fırka-i Nâciye'den gayra sa'âdet yokdur

(BD Mf. 42/1)

4.2. Hamziyye

İslâmî ve siyasî konulardaki aykırı görüş ve eylemleri ile tanınan Hâricî fırkalarından biri olan Acârîde'nin Hamziyye koluna²⁵² yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısırî'nin Hamzevîler hakkındaki düşünceleri üzerine bir değerlendirme yazısı kaleme alan Aşkar, Mısırî'nin Limni'de sürgün psikolojisiyle kaleme aldığı günlük ve aşağıdaki beyitten hareketle Hamzevîleri tenkit ettiğini düşünmenin yanlış olduğu kanaatini taşır. Bu yanlışın sebebi olarak ise bu beyitte yer alan “hôr” kelimesinin Osmanlı Türkçesi imlasıyla “hür” şeklinde de okunabileceğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Aşkar'a göre birinci okuyuştan hareketle bu beyitte, Hamzevîlerin kendilerini tüm tarikatlardan horladıkları için melâmî sayılabilecekleri anlatılmak istenir. İkinci okuyuşa göre ise Hamzevîlerin, sadece Allah'a karşı mesul oldukları için hür oldukları şeklinde yorumlanabileceğini dile getirir.²⁵³

Mısırî'nün dînde 'izzeti zinde

Cümle milletde hamzevî hõrdur

(MD M. 34/7)

²⁵² Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Acârîde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/318-319; Ethem Ruhi Fıçlalı, “Hâricîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/169-175.

²⁵³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Aşkar, *Mehmed Niyazî-i Mısırî el-Malatî*, 285-288.

IV. DİVANLARDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR

1. İBRÂHİM B. EDHEM (ö. 161/778 [?])

Her iki sûfî şair de şiirlerinde ilahî aşk yolunda tacı ve tahtı terkedip zühd yolunu tercih etmiş İbrahim b. Edhem'in örnek şahsiyetine yer vermiştir. İbrâhim b. Edhem, dünya saadetini terk edip aşk ilinin sultanı olmuştur. Mısırî ve Bursevî'nin bu hususta kaleme aldığı beyitlerinden bazıları şunlardır:

İbrâhîm-i Edhem 'i dervîş iden 'aşkundur

Derdine düşen şehün tahtı târmâr olur

(MD 47/5)

İbn-i Edhem gibi tâc u tahtını terk eyleyüp

Soyunup abdâl olan hünkâr-ı 'aşka essalâ

(MD 167/3)

'Âlem-i terke düşüp fâriğ u âzâdelige

İbn-i Edhem gibi 'ışk iline sultân ister

(BD 94/2)

İbn-i Edhem-veş gedâlık ihtiyâr iden kişî

'Âlem-i ma'nâda bir gün bir 'aceb sultân ola

(BD 291/3)

2. ŞEYH SAN' ÂNÎ (ö. 211/826-27)

Muhaddis Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm'a isnat edilen²⁵⁴ Şeyh-i San'ân kıssasına yalnızca Bursevî'nin Divan'ında rastlarız. Şeyh San'ânî, aşkı uğruna maddi ve manevi rütbelerini terk edip büyük günahlar işlemiştir. Aşk yolunda her şeyi geride bırakmanın

²⁵⁴ Yusuf Babür, "Şeyh-i Sanân Kıssasına Dair", *Journal of Turkish Studies* 8/13 (2013), 511.

timsali Şeyh-i San'ân kıssası, sâlikin seyrüsülûku sırasında makâmı ne olursa olsun yolunu şaşırabileceğini anlatır. Bu ibret dolu kıssada tövbe ve dua kapısının ise daima açık olduğu telmih edilmiştir.²⁵⁵ Bursevî'nin Divan'ında ise Şeyh-i San'ân kıssası üzerinden aşkın düşürdüğü hâller söz konusu edilmiştir.

İşkına düşdiyse kâfir olmadı 'uşşâk-ı Hak

Şeyh San'ân'a nazar kıl eyleme inkâr-ı 'ışk

(BD 164/2)

3. HALLÂC-I MANSÛR (ö. 309/922)

Hem Mısırî hem Bursevî “şehîd-i aşk” olarak ünlenen, ilahî aşk yolunda fenâfillâh makâmını idrak eden Hallâc-ı Mansûr'u şiiirlerine taşımıştır. Her iki sûfî şair de Hallâc-ı Mansûr'un “Ene'l-Hak (Ben Hakk'ım)” sözü sebebiyle idam edilmesi hadisesine telmihte bulunur.

Tasavvufî telakkiye göre Hallâc-ı Mansûr, fenâ ehline örnek olması gereken bir serdengeçtidir.²⁵⁶

Essalâ dâr-ı ene'l-hakda bugün Mansûr olup

Cân u başından geçen berdâr-ı aşka essalâ

(MD 167/2)

Mazhar-ı sırr-ı ene'l-Hak olmadı Mansûr-veş

Virmeyen meydân-ı Hak'da 'ışk ile cân u serin

(BD 269/3)

Hakkı Mansûr-ı hakîkî olan erbâb-ı fenâ

²⁵⁵ Babür, “Şeyh-i Sanân Kıssasına Dair”, 509.

²⁵⁶ Bursevî, *Divan*, 156-157.

Ne gelür ise başına şûr u şerden âh itmez

(BD 137/5)

Eski Türk şiirinde sevgilinin saçları darağacına teşbih edilince Mansûr da aşk şehidi olarak dâra asılır.²⁵⁷ Bursevî'den farklı olarak Mısırî'nin Divan'ında bu hayale rastlarız.

Zülfün teline kimün gönli tolaşdı

Mansûr gibi meydâna girüp dâra gelürler

(MD 43/4)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî, Hallâc-ı Mansûr'un ilahî vecd ile sırrı fâş ettiğini dile getirir. Hatta Bursevî bu hususta Niyâzî-i Mısırî'yi dahi uyarmıştır. (BD 325/1-2..7) Bursevî ilahî sırları fâş etmemeyi tavsiye eder. Bursevî'ye göre sırrı açığa çıkaran sûfileri, Mansûr'a benzeyen bir akıbet bekleyebilir.

Hak söylerem ey dil sana Mansûr'leyn olma

Mühr ur dilüne yohsa hep esrâr bilindi

(BD 348/3)

İden sırr-ı ene'l-Hakk'ı begüm fâş

Bugün Mansûr-veş ol dârı gördi

(BD 333/5)

4. FERÎDÜDDİN ATTÂR (ö. 618/1221)

Şair ve mutasavvıf kimliğiyle tanınan Ferîdüddin Attâr'a, her iki mutasavvıf şair de yer vermiştir.

Mısırî'nin Divan'ında Ferîdüddin Attâr'ın ünlü eseri, “*Mantku't Tayr*” (Kuş Dili) söz konusu edilmiştir. Mısırî'ye göre vahdet-i vücud felsefesini anlatan bu eseri, fesahat sahibi

²⁵⁷ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 197.

kimseler dahi anlamaz. Bu eseri, yalnız Ferîdüddin Attâr ve kuşlar yani basiret sahipleri anlar. Mısırî sözlerinin tıpkı “*Mantıku’t Tayr*” gibi herkes tarafından anlaşılamayacağını dile getirir.

Dilâ bu Mantıku’t-Tayr’ı fesâhat ehli anlamaz

Bunu ancak ya ‘Attâr u yahud Tayyâr olandan sor

(MD 58/4)

Mantıku’t-Tayr’un lügât-i muğlakından söylerüz

Herkes anlamaz bizi bizler mu’ammâ olmuşuz

(MD 76/4)

Bursevî’nin Divan’ında ise Ferîdüddin Attâr; mal ve mülk meylini terk edip riyâzeti seçmesi yönüyle övülmüş, onun örnek şahsiyeti tasavvuf ehline tavsiye edilmiştir.²⁵⁸ (BD 244/4)

Gel bugün ‘Attâr olup her varını yağmâya vir

Cânını Mansûr gibi özge bir sevdâya vir

(BD 96/1)

5. MUHYİDDİN İBNÜ’L-ARABÎ (ö. 638/1240)

Tasavvuf geleneğinin önemli simalarından “şeyhü’l-ekber” lakabıyla anılan İbnü’l-Arabî, her iki mutasavvıf şair tarafından anılmıştır. Hem Mısırî hem Bursevî, İbnü’l-Arabî’nin zamanla bir ekole dönüşen vahdet-i vücud felsefesini benimsemişlerdir.

Mısırî’nin bir beyitinde İbnü’l-Arabî, dini ihya eden bir sûfidir. Bursevî de görüşlerini benimsediği İbnü’l-Arabî’yi, ilahî sırların sahibi bir velî olarak vafeder.

Muhyiddîn ü Bedreddîn itdiler ihyâ-yı dîn

²⁵⁸ Bursevî, *Divan*, 157.

Deryâ Niyâzî Fûsus enhâridur Vâridât

(MD M. 17/7)

Kimi Üftâde halkun kimi Mahmûd u Ayâz ister

Kimi Şeyh-Ekber-âsâ bir veliyy-i ehl-i râz ister

(BD Msm. 3/31)

Hem Mısırî hem Bursevî'nin manzumelerinde, İbnü'l-Arabî'nin eserleri konu edilmiştir. Mısırî bir beyitinde, İbnü'l-Arabî'nin “*Fûsûsü'l-Hikem*” adlı eserini söz konusu ederek bu eserin cehennem ateşini söndüreceğini ifade eder. Bursevî ise İbnü'l-Arabî'nin “*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*” adlı eserindeki bir beyite yer vermiştir.

‘İlm-i Fûsus’la tamu odları söyünür kamu

Anun yerinde biten ezhâridur Vâridât

(MD M. 17/6)

Lenâ min emrihî rûhun ve cismün

Bize neyden bedel okı lenâyı

(BD Rb. 19/2)

Mısırî'den farklı olarak Bursevî İbnü'l-Arabî'nin, tasavvuf çevrelerinin bir kısmı tarafından görüşleri sebebiyle tenkit edilip “şeyhü'l-ekfer” olarak anıldığını dile getirir. Bursevî, onu anlamamakta inat eden bu kişileri tenkit eder.

Şeyh-i Ekber şeyh-i ekferdür dimiş ehl-i ‘inâd

Her sözi ma‘zûr tutmakdur kişi beyne'l- ‘ibâd

(BD Mtf. 20/1)

6. YÛNUS EMRE (ö. 720/1320 [?])

Ünü asırları aşmış mutasavvıf şair Yûnus Emre'ye yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız. Yûnus Emre'nin en iyi temsilcisi ve en çok etkilediği kişilerin başında Mısırî gelir.²⁵⁹

Niyâzî'nün dilinden Yûnus durur söyleyen

Herkese çü cân gerek Yûnus durur cân bana

(MD M. 9/5)

7. BEDREDDÎN SİMÂVÎ (ö. 823/1420)

Fakih ve mutasavvıf Bedreddîn Simâvî, ünlü eseri “*Vâridât*” ilgisiyle yalnızca Mısırî'nin müstakil bir manzumesinde işlenir. Mısırî'ye göre “*Vâridât*”; can kuşunun zikirleri, akıl ve hayalin fikirleri, âriflerin sırları, Hakk'ın nurları, harap olmuş gönlün mimarıdır. “*Vâridât*”, kimi zaman bir gül bahçesine kimi zaman ise bir nehre teşbih edilmiştir. (MD M. 17/1-2..7) Mısırî'ye göre Bedreddîn Simâvî, dini ihya eden muteber bir sûfidir.

Cân kuşunun her zamân ezkârıdur Vâridât

'Akl ü hayâlün hemân efkârıdur Vâridât

Muhyiddîn ü Bedreddîn itdiler ihyâ-yı dîn

Deryâ Niyâzî Fûsus enhârıdur Vâridât

(MD M. 17/1-7)

8. ÜFTÂDE (ö. 988/1580), AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ (ö. 1038/1628)

Celvetiyye tarikatının silsilesinde önemli bir yeri olan Üftâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî'ye yalnızca Bursevî'nin iki beyitinde bir arada rastlarız. Bursevî'ye göre Üftâde, Aziz Mahmud Hüdâyî ve şeyhi Atpazarî Osman Fazlı; Celvetî bağının üç gülüdür.

²⁵⁹ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı*, 70-71.

Celvetî bâğında üç gül hâsıl olmuştur fakat

Biri Üftâde biri Mahmûd birisi Emîr

(BD Mtf. 7/1)

9. ÜMMÎ SİNAN (ö. 1067/1657)

Niyâzî-i Mısrî'nin intisap ettiği Halvetî şeyhi Ümmî Sinan'a, yalnızca Mısrî'nin Divan'ında rastlarız.

Mısrî'ye göre Ümmî Sinan; yaratılmışların kutbu, hakikatler denizi, bütün makâmları ve Hakk'ın sırlarını kendinde toplayan gizli bir sultandır.

Gizli sultândur sırr-ı Sübhân'dur

Mürşid-i cândur hep makâlâtı

Kutb-ı halâyık bahr-ı hakâyık

Ferd-i câmi'dür hep makâmâtı

(MD M. 183/2-3)

Mısrî'ye göre de bir mürşide intisab etmek önem arz eder. Mısrî, mürşid-i kâmil olarak nitelendirdiği şeyhi Elmalılı Ümmî Sinan'ın izinden gitmeyi salık verir. Pîrlere, Hakk'ın hidayet vesilesidir.

Kanı bir mürşid-i kâmil isteyen

Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinan'a

Kalbüm marazından kurtulam diyen

Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinan'a

(MD Msm. 146/1)

Şeyhüni hak bil ey Niyâzî kim

Pîr yüzündendir Hak hidâyâtı

(MD M. 183/12)

10. ŞEYH MUHAMMED UŞŞÂKÎ (ö. 1078/1682)

Niyâzî-i Mısırî'nin rehberi Elmalılı Ümmî Sinan'ın halifesi olan Şeyh Muhammed Uşşâkî'ye, yalnızca Mısırî'nin Divan'ında rastlarız. Mısırî "pîr-i uşşâk" olarak anılan Şeyh Muhammed'in vefatı üzerine bir şiir kaleme almıştır.²⁶⁰ Mısırî'nin yaşadığı derin üzüntüyü dile getirdiği beyitlerden bazıları şunlardır:

Lîk gîtdükde 'azîzüm Şeyh Muhammed dünyeden

Kalbimüzi yakdı derdi kaddümüzi kıldı dâl

Âh u vâhu firkat ü hicrâne yanmakda dilüm

Gözlerüm kan ile toldı bu yanagum üsti al

Hüsn-i hatmine Niyâzî didi târihin anun

"Allâh Allâh didi vü kıldı bekâya irtihâl"

(MD 106/5-7-9)

11. ATPAZARÎ OSMAN FAZLI (ö. 1102/1691)

Bursevî'nin ilmî seviyesi ve tasavvufî olgunluğu üzerinde hocası ve şeyhi olan Atpazarî Osman Fazlı önemli bir role sahiptir. Bursevî, eğitim hayatını ve seyrüsülûk yolculuğunu onun gözetiminde tamamlamıştır.²⁶¹

²⁶⁰ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı*, 35.

²⁶¹ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 159-160.

Bu isim yalnızca Bursevî'nin Divan'ında yer almaktadır. Bursevî'nin Divan'ında Atpazarî Osman Fazlı için kullanılan hitap ve teşbihlerden bazıları şunlardır: 'Azîzüm, çâre-sâzum, dil-nevâzum, delîlüm, mürşidüm, sultânüm, efendüm, hurşîd-i tâbânüm, deryâ-yı 'ummânüm, âyîne-i cânüm, sûret-i Rahmân, rûh-ı musavver, serv-i bülend, şeyh-i pâk-dil, yem-i 'irfân, sultânü'l-kemâl, sâkî-i bezm-i mahabbet, feyz-pâş-ı câm-ı vahdet, mahrem-i râz-ı hakikat, âşinâ-yı sırr-ı hazret, gonca-i gülzâr-ı vuslat, bülbül-i bâg-ı kerâmet, mazhar-ı âsâr-ı kudret, matla'-ı nûr-ı velâyet, mihr-i celî, nûru'l-envâr, seyyid, gavs-ı a'zâm vb.

Bursevî, Atpazarî Osman Fazlı ile ilgili birkaç müstakil manzume kaleme almıştır. Bursevî'nin en çok etkilendiği ve itibar ettiği hocasına diğer mutasavvıflardan daha çok yer vermesi dikkate değerdir. Bursevî konu ile ilgili manzumelerinde şeyhini her fırsatta övmüş, onun himmet ve inayetine mazhar olmak istemiştir. Bursevî'nin bu hususta kaleme aldığı beyitlerden bazıları şunlardır:

Delîlüm mürşidüm ey ma'den-i esrâr-ı cânânüm

Efendüm seyyidüm ey menba'-ı eltâf-ı Rahmân'um

(BD Msm. 3/2)

Nazîri gelmez anun müntehâdur Sidre-veş ey dil

Hakikat bâgının her vech ile serv-i bülendidür

(BD 122/8)

Kadîmî bendedür Hakkî-i nâ-çâr

Dem-â-dem himmet ü ihsânun umar

(BD Msm. 2/19)

Dirîg itme gedâdan himmetün lutf eyle sultânüm

Nazardan dür kılma ben fakîri gözle sultânüm

(BD Msm. 3/2- 30)

Bursevî'ye göre Osman Fazlı; seyyitlikle şereflendirilmiş, saadetle müjdelenmiş, hakikat sırrına ermiş bir velîdir. (BD Msm. 2/7)

Bugün 'âşıklarun tutar elisin

Benüm bir zerre şübhem yok velîsin

(BD Msm. 2/8)

Siyâdetle sa'âdetle müşerref hem mübeşşerdür

Serîr-i 'ilm ü 'irfânun şeh-âsâ nâz-mendidür

(BD 122/2)

Bursevî bir başka manzumesinde ise şeyhi Osman Fazlı'yı "gavs-ı a'zâm" ve "şeyh-i kâmil" olarak nitelendirir. Bursevî'ye göre bir mürşide intisab etmek mühimdir. Şeyhi Osman Fazlı'yı ise zamanının eşi benzeri olmayan mürşidi olarak görür.²⁶²

Her 'asırda bir hılâfet sâhibi mevcûddur

Halk-ı 'âlem zâhir u bâtında tâbi 'dür ana

Gavs-ı a'zâm bir durur irşâd ehli çok durur

Ya 'nî anlar kim bulupdur Hak ile dâ'im bekâ

Şeyh-i kâmil mürşid-i vâsıl ki oldur lâ-nazîr

Rub '-i meskûn içre birdür şems-i pür-envâr-âsâ

(BD Mtf. 1/14-16-22)

²⁶² Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 161.

12. NİYÂZÎ-İ MISRÎ (ö. 1105/1694)

Bursevî Divan'ında, çağdaşı Niyâzî-i Mısırî'ye hitaben uyarı mahiyetinde bir manzume kaleme almıştır. Bu manzumesinde sırları fâş ettiğini düşündüğü Mısırî'ye çağrıda bulunur. Gizlenmesi gereken sırları açığa çıkarmaması gerektiğini dile getirir. Mısırî'yi, temkine çağırır.

Gel bu sırrı Mısrıyâ fâş eyleme

Hân-ı hâssı 'âmmeye âş eyleme

Nûn içinde gözle bu gevherleri

Virme nâdâna anı taş eyleme

(BD 325/1-3)

13. İSMAİL HAKKÎ BURSEVÎ (ö. 1137/1725)

Mısırî hakkında araştırmalar yapan Mustafa Tatcı bir makalesinde, Mısırî'nin son sürgününün müsebbiplerinden birinin Bursevî olduğunu hatırlatarak Bursevî'nin Mısırî'yi iş işten geçtikten sonra anladığından bahseder. Mısırî'nin bir manzumesinde ise “Hakkî” ismini tevriyeli kullandığına dikkat çeker. Burada asıl kastedilen ismin, İsmail Hakkî Bursevî olduğunu ifade eder.²⁶³

Kande bulur Hakk'ı inkâr eyleyen bu Mısrî'yi

Zâhir olmuşken yüzinde nûr-ı zât-ı kibriyâ

(MD 4/9)

²⁶³ Mustafa Tatcı, “Limni’de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısırî”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014* (Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2014), 209.

GENEL DEĞERLENDİRME

Hem Mısrî hem Bursevî'nin hayatlarına bakıldığında, her iki sûfî şairin küçük yaşlardan itibaren tasavvufî havanın hakim olduğu ailelerde yetiştiği söylenebilir. Her iki sûfî şair de henüz çocukluk çağında iken ilmî ve tasavvufî yönden eğitim almaya başlamış, seyrüsülûkları esnasında bir şeyhe intisap etmişlerdir. Mısrî, Halvetiyye tarikatına mensup iken Bursevî ise Celvetiyye tarikatına mensuptur. Her ikisi de bağlı olduğu tarikatın bir şubesinin kurucusu olma vasfını taşır.

Hem Mısrî hem Bursevî'nin hayatlarında, Bursa'nın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu müştereklikle beraber, yakın zaman diliminde yaşamaları da dikkate değer bir husustur. Her iki sûfî şair de hayatlarının belli bir döneminde Bursa Ulucami'de vaazlar vermiş, halkı irşad etmişlerdir.

Her iki isim de çileli bir hayat sürmüş, aktif bir sûfî portresi çizmiştir. Niyâzî-i Mısrî'nin bir veçhiyle dinî, bir veçhiyle siyasî sebeplerle sürgünde²⁶⁴ geçen yılları hesaba katıldığında daha zor bir yaşam sürdürdüğü kanısına varılabilir. Hem Mısrî hem Bursevî, hak bildiğini çekinmeden söyleyen cesur ve mücadeleci tavırlarıyla dikkat çekerken Mısrî'nin mizacının daha sert olduğu söylenebilir.²⁶⁵ Esasında mizaç ve hayatları yönüyle Mısrî ile Bursevî'nin şeyhi Atpazarî Osman Fazlı arasındaki benzerlik daha fazladır. Zira her ikisi de sürgünde yaşamış, sürgündeyken ölmüşlerdir. Mizaçları yönüyle Mısrî ve Bursevî arasında ise bir nüans farkından söz edilebilir. Mısrî; kabına sığmayan, coşkunu, cezbeli

²⁶⁴ Niyâzî-i Mısrî'nin sürgünleri hakkında yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Karataş, *Osmanlı'da Siyasal Bir Ceza Aracı Olarak Sürgün: Niyâzî-i Mısrî Örneği*; Tatcı, "Limni'de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısrî"; Bilal Kemikli, "Tasavvuf Edebiyatında Sürgün ve Zindân Metaforu", *Dost İlimden Gelen Ses* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017), 97-111; Ali İhsan Karataş, "Sürgün ve Şehir: Niyâzî-i Mısrî'nin Sürgünleri", *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısrî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*, ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), 87-108.

²⁶⁵ Niyâzî-i Mısrî'nin mizacı hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Saffet Sancaklı, "Malatya'nın Yetiştirdiği Güzide Mutasavvıf Niyâzî-i Mısrî'nin Dik Duruşu", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2018), 218-219.

bir sūfî şahsiyet özelliği gösterir.²⁶⁶ Bursevî ise sekr yerine sahvı, şathiyyât yerine temkini benimseyip itidal üzerine hareket eden bir sūfidir.²⁶⁷

Her iki sūfî şair de Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girdiği, kurumların bozulmaya başladığı devirde yaşamışlardır. Bu yüzyılda tasavvuf çevrelerine uyguladıkları baskılarla (cehr-i zikir ve deverân yasağı, tekke baskınları, vahdet-i vücud nazariyesi karşıtlığı vb.) dikkat çeken Kadızâdelerin, devlet indinde nüfuz sahibi olması da Mısrî ve Bursevî başta olmak üzere tasavvuf erbabının gerek devlet yöneticileri gerek vaizlerle arasının açık olmasına sebebiyet vermiştir.²⁶⁸ İnişlerle ve çıkışlarla dolu hayatında Mısrî, dinî tasavvufî bazı fikirlerindeki aşırılıklarla ve yaşadığı devirdeki aksaklıkları dile getirmenin yanında devlet yöneticilerine yönelttiği ağır tenkitlerle tepkileri ziyadesiyle üzerine çeken bir isim olmuştur. Bu minvalde dinî tasavvufî bazı görüşlerine muhalif olan isimlerden biri de Bursevî'dir.

Bursevî bir beyitinde, Hallâc-ı Mansûr'un ilahî vecd ile sırrı fâş ettiğini dile getirmiştir. Hatta bu hususta Niyâzî-i Mısrî'yi dahi uyarmıştır. Bursevî bu manzumesinde, Mısrî'nin görüşlerinden ziyade, onun cezbeye kapılıp zaman ve zemine uygun hareket etmemesinden dem vurur.²⁶⁹ (BD 325/1-2..7) Bursevî, ilahî sırları fâş etmemek gerektiğini düşünür. İki sūfî şair arasındaki görüş ayrılıklarından biri budur.

Gel bu sırrı Mısrıyâ fâş eyleme

Hân-ı hassı 'ammeye âş eyleme

(BD 325/1)

Şerha şerha kulsalar cism-i nizârum işbugün

Sırr-ı Hakk'ı söyleyüp nâşîlere fâş eylemem

²⁶⁶ Niyâzî-i Mısrî Halvetî, *Divân-ı İlâhiyât -Seçmeler-*, haz. Mustafa Tatcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 9.

²⁶⁷ Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23/108.

²⁶⁸ Kenan Erdoğan, "Aziz Mahmud Hüdâyi ve Niyâzî-i Mısrî Arasındaki İlişkiler (İki Sūfî Şâir Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi)", *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler*, ed. Zekeriya Kurşun vd. (İstanbul, 2004), 2/288.

²⁶⁹ Kara, *Niyâzî-i Mısrî*, 49.

(BD 219/4)

Mısırî tarafından ileri sürülen Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in nebî olduğu iddiası, Mısırî ile Bursevî arasındaki görüş ayrılıklarından bir diğeridir. Mısırî, bazı cifir hesaplamaları ve Kur'an'daki birtakım ayetlere getirdiği yorumlarla bu iddiasını temellendirmeye çalışmıştır.²⁷⁰ Bu görüş ayrılığı hususunda “*Sefîne-i Evliyâ*” eseriyle tanınan Hüseyin Vassaf'ın, Bursevî'nin Mısırî aleyhinde yazmış olduğu bir mektuptan bahsetmesi dikkate değerdir. Ancak Hüseyin Vassaf, Bursevî'nin bu menfî tutumunu, fikrî tekâmülünün erken dönemlerine denk gelmesi ve sonrasında Mısırî'ye yakın bir çizgide durmasından ötürü mazur görmek gerektiğini düşünür.²⁷¹ Mısırî hakkında araştırmalar yapan Mustafa Tatcı ise Mısırî'nin son sürgününün müsebbiplerinden birinin Bursevî olduğunu hatırlatarak Bursevî'nin, Mısırî'yi iş işten geçtikten sonra anladığını düşünür.²⁷² Bu hususta netice olarak Mısırî ve Bursevî arasındaki meşrep farklılığı ve birtakım görüş ayrılıkları dışında yakın çizgide bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunların dışında Mısırî'nin birtakım vahdet-i vücudçu görüşleri, zaman zaman ileri sürdüğü Mehdilik iddiası ve cifre duyduğu ilgi ve merakı da sık sık tenkitlere maruz kalmasına sebep olmuştur. Mısırî'nin bazı dinî tasavvufî görüşleri sebebiyle menfî tutumlara maruz kalmasının muhtemel sebebi, Mısırî gibi kıymetli bir sūfinin hâliyle hallenmeden onu anlamanın mümkün olmamasından kaynaklanır.²⁷³ Mısırî, bir manzumesinde bu anlaşılama halinden dem vurur:²⁷⁴ (Ayrıca bkz. MD 76/4)

Lafz u sûret cism ile anlamak isterler bizi

Biz ne elfâzuz ne sûret cümle ma'nâ olmışuz

(MD 76/5)

Türk İslâm kültürünün teşekkülünde önemli rol oynayan tasavvuf, nefsi tezkiye etmek suretiyle marifetullâhî idrak etmektir. Bu uğurda sūfî şairler; şiiri bir araç olarak

²⁷⁰ Mısırî, *Risale-i Hasaneyn*; Aşkar, *Mehmed Niyâzî-i Mısırî el-Malatî*, 207-214.

²⁷¹ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 5/81-82.

²⁷² Tatcı, “Limni'de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısırî”, 209.

²⁷³ Tatcı, “Limni'de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısırî”, 201.

²⁷⁴ Bilal Kemikli, Mısırî'nin anlaşılama meselesi hakkında manzumelerinden hareketle bir değerlendirmede bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemikli, “Ümmî Sinan'dan Niyâzî-i Mısırî'ye Şiir ve Mânâ”, 216-217.

kullanmış, şairlik vasfını ise “teberrüken, teyemmümen ya da tenezzülen”²⁷⁵ taşıdıklarını dile getirmişlerdir. Şiirle ruhî serencamlarını dile getiren sûfî şairlerin şiir ile aralarındaki münasebeti, “tabii, bütünleyici ve teklifsiz” olarak tanımlamak mümkündür.²⁷⁶ Hem Mısırî hem Bursevî şiirlerini sanat kaygısı taşımadan, mesajlarını duyurmayı amaç edinerek yazmışlardır. Başka bir deyişle sûfî şiir, sûfinin gönlünde harlanan vecd ile vücuda gelmiştir. Din ve tasavvuf, her iki şairin şiirinin de temel anahtarıdır. Bu eserlerde tasavvufî meseleleri tüm derinliğiyle bulmak mümkündür.

Hem Mısırî hem Bursevî, İbnü'l-Arabî'nin zamanla bir ekole dönüşen vahdet-i vücud felsefesini benimsemişlerdir. İki sûfî şairi bir araya getiren hususlardan biri de budur. Mısırî İbnü'l-Arabî'yi, dini ihya eden bir sûfî olarak vafsetmiştir. Bursevî'nin bir beyitinde ise İbnü'l-Arabî, ilahî sırların sahibi bir velî olarak vafsedilmiştir. (MD M. 17/7, BD Msm. 3/31) Divan'ından hareketle Mısırî'ye fikirleri ile tesir eden bir diğer isim ise Bedreddîn Simâvî'dir. (MD M. 17/1-2..7)

Hem Mısırî'nin hem Bursevî'nin vahdet-i vücud anlayışı etrafında şekillenen tasavvufî fikir ve bakış açısı, manzumelerinin tamamında müşterek olarak kendini göstermiştir. Eserlerindeki muhtevaya baktığımızda dini, hem şer'î hem tasavvufî açıdan değerlendirdikleri görülür. Mısırî ve Bursevî'nin Divanlarında din, didaktik konulu manzumelerde ya da asıl anlamlarının dışında tasavvufî mahiyette kullanılmıştır. İman ve ibadet konusundaki görüşleri, Kur'an-ı Kerim ve sünnet kaynaklıdır. Her iki sûfî şair de dinin özüne inebilmiş, tevhid esaslı bir inançla her yerde ve her şeyde Allah'ı görmüştür.

Her kanda baksam görünür gözlerüme sırr-ı ezel

Her şey ulaşup Hakk'ına çıkdı aradan kâ'inât

(MD 15/3)

Kanda baksam gözüme sûret-i Rahmân görünür

²⁷⁵ Bilal Kemikli, “Bir Milletin Rûhî Serencâmı: Türk Tasavvuf Edebiyatı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/885.

²⁷⁶ Olcay Kocatürk, “Niyâzî'nin Yolunda: Ezhâr-ı Şemsî ve Halvetî-Mısırî Miras”, *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısırî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*, ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), 186.

‘Âşıkâm ‘âşık olan cânlara cânân görünüür

(BD 97/1)

Her iki sûfi şair de yaşadıkları dönemdeki gelişmelere seyirci kalmamış divanlarındaki çeşitli manzumelerde zamânen şikâyet ettikleri görülmüştür.²⁷⁷ Bu mutasavvıflar, ömürleri boyunca taşıdıkları kimliğin kendilerine yükledikleri sorumluluğun bilinciyle hareket etmeye gayret göstermişlerdir. Kimi zaman yaşadıkları yüzyılda yaşanan siyasi ve sosyal hadiselerden, kimi zaman müslümanların çektiği zulümden, kimi zaman devrin insanlarının hâlinde, bazı beyitlerinde ise zahid tipiyle karşımıza çıkan din adamlarından sitem etmişlerdir. Bir örnek vermek gerekirse;

Milel küfrinde bu kâfir nice sâl eyleye pervâz

Mukaddemden olur anun remîniyile Bisenc

(MD M. 24/3)

Hayıf ki ‘ırk-ı müselmânı kesdi kâfirler

Bu dîn kâlibunun kalmadı gitdi cânı

(BD 364/4)

Tekke edebiyatında yer alan iki yönlülük gereği Mısrî, hem halk edebiyatına hem divan edebiyatına eşit mesafede duran bir mürşitken²⁷⁸ Bursevî, divan edebiyatı şiir tarzına daha yakındır.²⁷⁹ Bu minvalde edebî sanatlara yer verme hususunda Bursevî, bir adım daha öndedir. Bunun yanı sıra edebî sanatlar yönüyle müşterek pek çok örnek bulmak mümkündür. Her iki sûfi şairin de eserlerinde mülemma sanatına yer vermesi, bu durumun örneklerinden yalnızca birisidir:

Oldı yüzün subh-ı senün ey nigâr

²⁷⁷ Bu hususta ayrıntılı bilgi için dizin çalışmasının zamânen şikâyet maddesinde yer alan beyitlere başvurulabilir.

²⁷⁸ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı*, 60.

²⁷⁹ Bursevî, *Divan*, 17.

İnfecera yenfeciru inficâr

(MD 59/1)

Fürkat şebinde böyle koma beste-i elem

Übsüt yedî nevâleke sümme`rfa`i`l-kuyûd

(BD 60/2)

Mısrî'ye kıyasla Bursevî'nin dinî tasavvufî ıstılahları daha zengin tavsif ve tamlamalarla ele aldığı tespit edilmiştir. Çalışmamızda kavramlar ele alınırken tanımlardan sonra her iki sûfî şairin şiirlerinde yer verdikleri isim, terkip ve teşbihler değerlendirilerek bu kaniya varılmıştır.

Mısrî'nin edebî şahsiyetinin tekâmülünde, Yûnus Emre ve Fuzûlî'nin tesirinin belirgin bir şekilde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim Mısrî'nin Divan'ında yer alan aşağıdaki beyiti, Yûnus Emre tarzını benimsediğinin en açık ifadesidir.²⁸⁰

Niyâzî'nün dilinden Yûnus durur söyleyen

Herkese çü cân gerek Yûnus durur cân bana

(MD M. 9/5)

Mısrî'nin aşağıdaki beyitle başlayan gazelini Fuzûlî'nin “*Kad anâra`l-`ışku li`l-`uşşâki minhâca`l-hudâ / Sâlik-i râhı hakikat ıška eyler iktidâ*” matlalı gazeline nazire yazması ise Fuzûlî tesirinin örneklerinden yalnızca birisidir.²⁸¹

Ey gönül gel gayrıdan geç `aşka eyle iktidâ

Zümre`-i ehl-i hakikat anı kılmış muktedâ

²⁸⁰ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Gölparlı, “Niyâzî-i Mısrî”, 197-198.

²⁸¹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Gölparlı, “Niyâzî-i Mısrî”, 196-197.

(MD 1/1)

Bursevî ise bir beyitinde, şiiirlerindeki tarz ve estetiğın kendisinden mülhem olduğunu dile getirmiştir. O, Divan'ında herhangi bir şairin etkisinde kaldığına delil olacak bir isim zikretmemiştir.

İklîl-i câna zînet olur Hakkıyâ sözün

Çek rişte-i beyâna vü nazm it dürer gibi

(BD 362/5)

Niyâzî-i Mısrî, Yûnus'tan sonra şiiirleri en çok bestelenen şair olarak vasfedilirken Bursevî'nin şiiirlerinin de bestelendiğı kayıtlara geçmiştir.²⁸² Her iki şairin edebî kimliklerindeki bir diğeri benzer nokta da budur.

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında, şekil ve içerik olarak bazı ortaklık ve farklılıklar karşımıza çıkmaktadır. İki divanın da ekseriyeti Türkçe manzumelerden oluşmakla birlikte az sayıda Arapça manzumeler içermektedir. Mısrî'nin Divan'ında, hurûf-ı hecâ sırası takip edilip klasik divan tertibine uyulmazken Bursevî'nin Divan'ı ise müretteb bir divan özelliğeri gösterir. Mısrî'nin Divan'ında; 151 gazel, 10 murabba, 4 muhammes, 1 müseddes, 1 mesnevi, 2 tahmis, 3 kıta, belirgin bir türe dahil edemediğimiz 26 manzume ve 16 Arapça şiiir bulunmaktadır. Bursevî'nin Divan'ında ise 1 mesnevi, 5 musammat, 374 gazel, 49 rubai, 50 müfred, 21 müteferrik ve 68 ilahi bulunmaktadır. Bursevî'nin şiiirlerinin 19'u ise Arapça yazılmıştır. Hacim olarak değeriendirildiğinde Bursevî'nin Divan'ı daha hacimlidir. Mısrî'nin Divan'ında hece ölçüsü ile yazılan 28 şiiir tespit edilirken Bursevî'nin Divan'ında ise hece ölçüsü ile yazılan 12 şiiir tespit edilmiştir. Hem Mısrî hem Bursevî, vezin olarak aruz ölçüsüne ağırlık vermiş tespitlerimize göre bu hususta ise en başarılı şairimiz İsmail Hakkî Bursevî olmuştur. Kafiye hususunda ise Mısrî'nin daha rahat davrandığını Bursevî'nin ise daha titiz davrandığını ifade edebiliriz. Her iki sūfî şair de Arapça ve Farsçaya hakim oldukları halde şiiirlerinde Türkçeye ağırlık

²⁸² Mısrî ve Bursevî'nin bestelenmiş eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hakkı Turabi, "Niyâzî Besteler: Mısrî'nin Musikî Kültürümüzdeki Yeri", *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısrî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*, ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019), 151-164; Serdar Korkmaz, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Bestelenmiş Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

vermişlerdir. Mısrî ve Bursevî'nin yazdıkları eserlerinde, sade ve samimi bir üslup göze çarpmaktadır. Bu veçhile dil ve üsluplarının birbirine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Mısrî'nin Divan'ı, Tasavvuf edebiyatında en çok basılan eserlerden biridir. Mısrî'nin Divan'ı nüsha sayısı bakımından da oldukça zengin bir eserdir.²⁸³ Bursevî'nin Divanı ise çok az sayıda çoğaltılmıştır. Türkiye'de bulunan kütüphanelerde yalnızca üç yazma nüshasının varlığı bilinmektedir.²⁸⁴

Mısrî ve Bursevî'nin aynı yüzyılda yaşamaları, muhit olarak Bursa'da ikamet etmeleri, aynı havayı solumaları, Tekke edebiyatı çevresinde ortak kaynaklardan beslenmeleri gibi hayatlarındaki ortak paydalar düşünüldüğünde manzumelerinde müşterek yönler bulmak tabiidir. Bu benzerliklerin bazen anlam, bazen söyleyiş hususunda olduğunu söyleyebiliriz. Birkaç örnek vermek gerekirse;

Mısrî'deki Fuzûlî etkisi araştırmacılar tarafından dile getirilen delillendirilmiş bir husus iken biz Bursevî'nin bir beyitinde dikkatimizi çeken Fuzûlî'nin “*Öyle sermestem ki idrâk etmezem dünyâ nedür*” mısrası ile başlayan gazeline nazire olduğunu düşündüğümüz şiirini dikkatlere sunuyoruz. Bu minvalde Bursevî, her ne kadar şiirlerinde etkilendiği bir isme yer vermemiş olsa da bir beyitinde Fuzûlî etkisini tespitimizle hem Mısrî hem Bursevî'nin ortak kaynaklardan beslendiğini delillendirmiş olmaktadır. (BD 75/1-2..6)

Bir 'aceb sevdâdayam ki bilmezem sevdâ nedür

'Âşık u mâ 'şuk kimdür 'ışk-ı bî-pervâ nedür

(BD 75/1)

Mısrî ve Bursevî'nin aşağıdaki mısralar ile başlayan aynı anlam dairesi içinde, aynı aruz vezni (mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün) ve aynı redifle (peydâ) kaleme aldığı iki manzumesini, Fuzûlî'nin “*Zihî zâtuñ nihân u ol nihândan mâsivâ peydâ*” mısrası ile başlayan gazeline yazılmış birer nazire olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu düşünmekteyiz. (MD 2/1-2..17, BD 4/1-2..6)

²⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı*, 115-127.

²⁸⁴ Yurtsever, *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, 30.

Zehî kenz-i hafî k'andan gelür her var olur peydâ

Gehî zulmet zuhûr eyler gehî envâr olur peydâ

(MD 2/1)

Şu dem ki feyz-i Hak itdi tecellîden eser peydâ

Merâyâ-yı cihân içinde oldı nûr u fer peydâ

(BD 4/1)

16. yüzyıl şairi Hayalî Bey'in "Ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler" mısrası ile başlayan gazelindeki manaya her iki sûfî şairin manzumelerinde de rastlarız. Bu müştereklik, Mısırî ve Bursevî arasındaki benzerliğin bir diğer örneğidir.

Şu mâhîler gibi kendüni deryâdan cüdâ sanma

İhâta eylemiş her yana bak her sû-yı tevhîd it

(MD 19/2)

Nişün bilmezler ey dil mâhîler deryâda deryâyı

Neden zerrât görmez âfitâb-ı âlem-ârâ-yı

(BD 352/1)

Muhteva açısından benzerliği yönüyle dikkat çeken, aynı aruz kalıbı (fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlâtün) ve aynı redifle (-den garaz) beyitler halinde kaleme alınan nazire olarak değerlendirmeye müsait bir örnek ise şudur: (MD 82/1-2..5, BD 153/1-2..5) Bu redif, vezin ve muhteva ortaklığı aralarındaki etkileşimin delillerinden yalnızca birisidir.

Sen seni bilmekdür ancak pîre ülfetden garaz

Noktayı fehm eylemekdür 'ilm ü hikmetden garaz

(MD 82/1)

Noktayı fehm eylemekdür bin bir esmâdan murâd

Hakkıyâ vahdet bilinmekdür bu kesretten garaz

(BD 153/5)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında yer alan benzer anlam dairesinde değerlendirilmeye uygun, beyit sayısı eşit olup benzer redifle kaleme alınan şiirlerinden biri ise şudur: (MD M. 136/1-2..5, BD 101/1-2..5)

Cânunı terk itmedün cânânı bulmak arzularsın

Zünnârını kesmedin îmânı arzularsın

(MD M. 136/1)

Zâhid kurtı da 'vâ ile 'irfânı bulmak arzular

Zünnârını kat ' itmeden îmânı bulmak arzular

(BD 101/1)

Mısrî ve Bursevî'nin Divanlarında benzer bir söyleyişle kaleme aldıkları “seherlerde” redifli, aynı anlam dairesi içinde değerlendirilebileceğini düşündüğümüz şiirleri de dikkatlere sunulmuştur. (MD 154/1-2..7, BD İlh. 52/1-2..16, BD 305/1-2..5)

Uyan gafletden ey nâ'im Hak'a yalvar seherlerde

Döküp acı yaşın dâ'im Hak'a yalvar seherlerde

(MD 154/1)

Gâfil olma dem-i seherde dilâ

Yalvar Allâh'a gel seherlerde

(BD İlh. 52/1)

SONUÇ

Sûfi şairlerimizden Niyâzî-i Mısırî ve İsmail Hakkî Bursevî'nin Divanlarının dinî ve tasavvufî açıdan mukayesesini ihtiva eden çalışmamız nihayete ermiştir. Bursevî'nin Divan'ı üzerine doktora çalışması bulunan Doç. Dr. M. Murat Yurtsever'in eserinin ön sözünde ifade ettiği üzere Bursevî'nin Divan'ı kaleme aldığı eserleri arasında özgünlüğü ile tebellür etmesine rağmen nüsha sayısı, günümüzdeki tanınmışlığı ve okunurluğu dikkate alındığında gereken değeri görememiştir. Bu veçhile Bursevî, şairlik kudreti ve edebî yönü gizli kalmış bir isim olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra Niyâzî-i Mısırî'nin Divan'ı ise en meşhur, en çok okunan, en çok basılan, Tasavvuf edebiyatının en etkili eserlerinden biridir. Bu iki sûfi şairin divanlarını karşılaştırmak suretiyle Bursevî'nin Divan'ının edebî yönden başarısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mısırî ve Bursevî, şöhret yüzyılları farklı olmakla birlikte çağdaş olma hüviyeti taşıyan, hayatlarının belli dönemlerinde yolları kesişmiş isimlerdir. Bu çalışmayla Mısırî ve Bursevî üzerine çalışmaları bulunan araştırmacıların da dikkat çektikleri iki sûfi arasındaki etkileşime bir nebze olsun ışık tutulmaya çalışılmış, bu etkileşimin edebî metinlerden hareketle somutlaştırılması sağlanmıştır. Mısırî ve Bursevî'nin dinî tasavvufî muhtevayı nasıl kullandıkları sorusuna cevap aranmıştır. İki mutasavvıf şairin divanlarında dinî tasavvufî muhteva açısından farklılıklardan ziyade benzerliklerin fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, mazmunlarla örülü Klasik edebiyatımızın içerdiği mana zenginliğiyle şairlerin benzer kavramları farklı biçimde ifade etme imkanını taşımasından kaynaklanmaktadır. Nitekim her şair; tabiatı, sanat gücü, muhayyilesi, yaşadığı devir ve yetiştirildiği çevre ile ayrı birer şahsiyettir. Her eserin, geleneğin ruhundan beslenerek vücuda geleceği gerçeği de unutulmamalıdır. Aynı edebiyat dairesinin mahsulü olan eserleri karşılaştırarak müşterek estetik ve fikrî mirasa katkıda bulunulmuştur.

Netice itibarıyla ünü günümüze kadar ulaşan, kendisini takip eden mutasavvıf şairlerle "Niyâzî-i Mısırî Okulu" diyebileceğimiz bir edebî okulun kurucusu olma vasfını taşıyan Niyâzî-i Mısırî'nin Divan'ı ile müfessirliği şairliğinin gölgesinde kalmış velûd şair İsmail Hakkî Bursevî'nin Divan'ı karşılaştırılmıştır. Bursevî'nin şairlik kudreti, Tasavvuf

edebiyatının en tesirli eserlerinden birinin müellifi Mısrî örneğiyle karşılaştırılarak kanıtlanmaya çalışılmıştır. İlmî çalışmaları kadar şairliği de kuvvetli olan İsmail Hakkî Bursevî'nin Divan'ı dikkatlere sunulmuştur.

Bu çalışmayla Niyâzî-i Mısrî ve İsmail Hakkî Bursevî ile ilgili yapılacak çalışmalara bir nebze olsun katkıda bulunmayı ümit ediyor, İsmail Hakkî Bursevî'nin Divan'ının yeniden neşredilerek geniş kitlelere ulaşmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Arak, Hüseyin. *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Komparatistin El Kitabı*. Ankara: Hacettepe Yayıncılık, 2012.
- Aşkar, Mustafa. “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 535-563.
- Aşkar, Mustafa. *Mehmed Niyazî-i Mısırî el-Malatî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Aşkar, Mustafa. “Niyâzî-i Mısırî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/166-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aşkar, Mustafa. “Tarikat-Devlet ilişkisi, Kadızadeli ve Meşayih Tartışmaları Açısından Niyazi-i Mısri ve Döneme Etkileri”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 50-80.
- Ay, Mahmut. “Niyâzî-i Mısırî’nin Kur’an ve Tefsir Anlayışı”. *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*. ed. Bilal Gökçır vd. 2/183-228. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2013.
- Aydemir, Yaşar. “Bursalı İsmail Hakkı’nın Eserlerinden Hareketle Şiir Görüşü ve Şiir Yazma Şekli”. *Turkish Studies* 2/3 (2007), 106-121.
- Aynî, Mehmed Ali. *İsmail Hakkı Bursevî*. haz. İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Aytaç, Gürsel. *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları, 2003.
- Aytaç, Gürsel. *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997.

- Babür, Yusuf. “Şeyh-i Sanân Kıssasına Dair”. *Journal of Turkish Studies* 8/13 (2013), 509-516.
- Bağış, Orhan. *Niyazi-i Mısri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Bayram, Yavuz. “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16 (2004).
- Beki, Kâmil. *İbrahim Râkım Efendi Vâkıât-ı Niyâzî-i Mısri (İnceleme-Metin)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bursevî, İsmail Hakkî. *Divan*. haz. M.Murat Yurtsever. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Cafer, Hasan. *Melâmet Kalesinin Hazînedârı Niyâzî-i Mısri*. haz. Mustafa Tatcı-Gülten Küçükbasmacı. İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. “Niyaz-ı Mısri’ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi”. *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 49-78.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Ceyhan, Semih. “Halvetiyye”. *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. 695-778. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Ceyhan, Semih. “Tecellî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrı, Mustafa. “Îsâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çaylıoğlu, Abdullah. *Niyâzî-i Mısri Şerhleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.

- Çeçen, Halil. *Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Çelik, Ekrem. *Niyâzî-i Mısri'de İnsanın Asâleti*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çetinkaya, Yalçın. "Mevlevî Düşüncesinde Ney ve İnsân-ı Kâmil Sembolizmi". *Rast Müzikoloji Dergisi* 7/1 (2019), 1979-1992.
- Doğramacı, Baha. *Niyazi-yi Mısri Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988.
- Duran, Faruk. "İsmail Hakkî Bursevî'nin 'Es'ile-i Şeyh Mısri'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkî' İsimli Eseri". *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 17/33 (2019), 267-289.
- Dündar, Mahmut. "Niyâzî-i Mısri'nin İlmi Kişiliği". *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu 17-19 Kasım 2017*. ed. Nusret Akpolat vd. 1/557-564. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017.
- Efe, Mustafa - Olcay Kocatürk (ed.). "Niyâzî-i Mısri -Dönemi ve Tesirleri-". *Doğumununun 400. Yılında Niyâzî-i Mısri Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019.
- Emre, M.Efdal. *Niyâzî-i Mısri Dîvânı ve Şerhi*. İstanbul: Eser Kitap, 2017.
- Eraslan, Soner. "İbnü'l-Arabî'nin Niyâzî-i Mısri Üzerindeki Etkisi: Risâle-i Vahdet-i Vücûd Örneği". *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabi 15-16 Kasım 2018*. haz. Fikret Karaman. 1/91-101. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 4. Basım, 1994.
- Erdoğan, Kenan. "Aziz Mahmud Hüdâyi ve Niyâzî-i Mısri Arasındaki İlişkiler (İki Sûfi Şâir Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi)". *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler*. ed. Zekeriya Kurşun vd. 2/285-294. İstanbul, 2004.

- Erdoğan, Kenan. *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Erdoğan, Kenan. “Şiir-Efsane-Menkıbe İlişkisi ve Niyâzî-i Mısrî’nin Menkıbelerine Göre Bazı Şiirlerinin Hikayesi”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2003), 37-52.
- Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, İmam. *İhyâ*. haz. Mustafa Çağrırcı. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Gökçe, Cüneyt. “Berzah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/525. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. “Niyâzî-i Mısrî”. *Şarkiyat Mecmuası* 7 (1972), 183-226.
- Güngör, Özlem. “İsmâil Hakkı Bursevî ve Eserlerine Dair Bir Bibliyografya Denemesi”. *TULLIS* 5/2 (2020), 199-232.
- Işınsu, Emine. *Bukağı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- İnançer, Ömer Tuğrul. “Osmanlı Tarihinde Sûfilik Âyin ve Erkânları”. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*. haz. Ahmet Yaşar Ocak. 125-187. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İpekçi, Leyla. *Dem Yüzü*. İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Kara, Mustafa. “Fenâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. *Niyâzî-i Mısrî*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 1985.
- Karaman, Hayreddin. “Cuma”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karataş, Ali İhsan. “Sürgün ve Şehir: Niyâzî-i Mısırî’nin Sürgünleri”. *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısırî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*. ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk. 87-108. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019.
- Karataş, Yunus. *Osmanlı’da Siyasal Bir Ceza Aracı Olarak Sürgün: Niyâzî-i Mısırî Örneği*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kavruk, Hasan. “Hatıraları Işığında Niyâzî-i Mısırî”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009), 395-409.
- Kavruk, Hasan. *Niyâzî-i Mısırî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri*. Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2004.
- Kavruk, Hasan - Sarıçiçek, Ramazan. “Metinler Arası İlişki Bağlamında Niyâzî-i Mısırî İle Ahmed Kuddûsî’nin ‘Dost Dost’ Redifli Şiirleri”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8/22 (2020), 259-272.
- Kefeli, Emel. “Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/8 (2006).
- Keleş, Ahmet. “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2005), 25-45.
- Kemikli, Bilal. “Bir Milletin Rûhî Serencâmı: Türk Tasavvuf Edebiyatı”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 5/885. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kemikli, Bilal. *Dost İlinden Gelen Ses*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.

- Kemikli, Bilal. *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: MEB Yayınları, 2000.
- Kemikli, Bilal. "Tasavvuf Edebiyatında Sürgün ve Zindân Metaforu". *Dost İlinden Gelen Ses*. 97-111. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Kemikli, Bilal. "Ümmî Sinan'dan Niyâzî-i Mısrî'ye Şiir ve Mânâ". *Elmalı : İrfan ve Sevgi Şehri*. ed. Bilal Kemikli. 211-220. Antalya: Barış Matbaası, 2009.
- Keskin, Raşit. *Tahmîs-i Dervîş Azbî Dîvân-ı Mısrî Efendi'nin Karşılaştırmalı Tahlili*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kocatürk, Olcay. "Niyâzî'nin Yolunda: Ezhâr-ı Şemsî ve Halvetî-Mısrî Miras". *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısrî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*. ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk. 185-192. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019.
- Korkmaz, Serdar. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Bestelenmiş Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Köle, Bekir. "Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu". *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/3 (2013), 81-96.
- Kuşeyrî, Abdulkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Küçük, Abdurrahman. "Beytülma'mûr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Lütfî Efendi, Mustafa. *Bir Mısrî Şeyhinin Kaleminden Hazret-i Niyâzî-i Mısrî*. haz. Aliye Uzunlar. İstanbul: Revak Kitabevi, 2013.
- Mısrî Halvetî, Niyâzî-i. *Dîvân-ı İlâhiyât*. haz. Mustafa Tatçı. Ankara: H Yayınları, 2013.

- Mısrî Halvetî, Niyâzî-i. *Dîvân-ı İlâhiyât -Seçmeler-*. haz. Mustafa Tatçı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Mısrî, Niyâzî-i. *Risale-i Hasaneyn*. haz. Arzu Meral. İstanbul: Revak Kitabevi, 2012.
- Mınnet, Fatma Kübra. *Niyâzî-i Mısrî'nin Dîvânı'nda İlâhî Âşk Kavramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Naci, Muallim. *Esâmî*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1308.
- Namlı, Ali. “İsmâil Hakkı Bursevî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/102-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Namlı, Ali. *İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Namlı, Ali. “Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32 (2018), 333-368.
- Nur'ul-Arabi, Seyyid Muhammed. *Niyâzî-i Mısrî Divanı Şerhi*. çev. M. Fazlı Güvenç. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.
- Nur'ul-Arabi, Seyyid Muhammed. *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi*. haz. Mustafa Tatçı-İbrahim Özay. İstanbul: H Yayınları, 2018.
- Oral, Hüseyin. *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Tefekkürü, Eserleri*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1987.
- Öngören, Reşat. “Tarikat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/95-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Örfî Efendi, Melâmî Ali. *Ey Gönül Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi*. haz. Mustafa Tatçı. İstanbul: H Yayınları, 2018.
- Öz, Mustafa. “Acârîde”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özdamar, Mustafa. *Niyâzî Mısrî*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınevi, 2. Basım, 2011.

- Özler, Nurten. *Tasavvufta Hızır Telakkisi ve Niyâzî Mısırî'nin Hızır Risalesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Öztürk, Erdem Can. “Niyâzî-i Mısırî Dîvânı’nda ‘Mürşid’ Olarak ‘Aşk’”. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 9 (2018), 114-131. <https://doi.org/10.28981/hikmet.426311>
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayıncılık, 2002.
- Pala, İskender. “Mühr-i Süleyman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/523-525. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Rousseau, A.M. - Pichois, Cl. *Karşılaştırmalı Edebiyat*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- Sancaklı, Saffet. “Malatya’nın Yetiştirdiği Güzide Mutasavvıf Niyâzî-i Mısırî’nin Dik Duruşu”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2018), 210-224.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya. “İlm-i Tefe’ül ve Tefe’ül-nâme (Kur’ân Falı) Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2008), 383-391.
- Şentürk, Yılmaz. “17. Yüzyıl Tasavvuf Şiirinde Vahdet/Tevhid: Hüdâyî, Mısırî ve Abdülahad-ı Nûrî Örneği”. *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII.Yüzyıl*. ed. Hidayet Aydar - Ali Fikri Yavuz. 457-476. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Taştekin, Hülya. *Niyâzî-i Mısırî Divânı’nda Hakikat Bilgisini İdrâk Edebilme*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tatçı, Mustafa. *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hudâ Niyâzî-i Mısırî*. İstanbul: H Yayınları, 2010.

- Tatcı, Mustafa. “Limni’de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısrî”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014*. 201-229. Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2014.
- Tatcı, Mustafa. *Malatya’nın Gönül Sultanı : Niyâzî-i Mısrî*. Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013.
- Tatcı, Mustafa. *Yunus Düştü Yolumuza “Yûnus Emre, Niyazî-i Mısrî ve Türk İslam Tasavvufu Hakkında Konuşmalar”*. İstanbul: H Yayınları, 2019.
- Tatcı, Mustafa. *Yunus Düştü Yolumuza “Yûnus Emre, Niyazî-i Mısrî ve Türk İslam Tasavvufu Hakkında Konuşmalar 2”*. İstanbul: H Yayınları, 2021.
- Tenik, Ali. “Türk Mutasavvıf Şâirlerinde Varlık Anlayışı: Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî -i Mısrî ve Ahmed Kuddûsî Örneği”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 471-509.
- Toker, Ali. *Hızır Aleyhisselâm - Niyâzî-i Mısrî*. İstanbul: Buhara Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Turabi, Ahmet Hakkı. “Niyâzî Besteler: Mısrî’nin Musikî Kültürümüzdeki Yeri”. *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısrî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*. ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk. 151-164. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019.
- Uçan Eke, Nagehan. “Klâsik Türk Edebiyatında Metinler Arasılık Alanında Bibliyografya Denemesi ve Hasibe Mazıoğlu’nun ‘Fuzûlî-Hâfız’ Örneği”. *Turkish Studies* 8/1 (2013), 2651-2670.
- Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Âyin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/250-251. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Uludağ, Süleyman. “Celâl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/240. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman. “Celvet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/273. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman. “Cemâl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/296. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman. “Halvetiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Tasavvuf Kültürüne Genel Bir Bakış”. *Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısırî Sempozyumu 16-17 Kasım 2018*. ed. Mustafa Efe - Olcay Kocatürk. 15-32. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Tevhid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ulusoy, Mehmed Şemseddin. *Niyâzî-i Mısırî ve Bursa Mısırî Dergâhı “Gülzâr-ı Mısırî”*. haz. Mustafa Kara vd. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları (Gaye Yayınevi), 2021.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Aşk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/18-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ülgen, Muhammed. *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı’nda Tasavvufî İstılâhlar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Üzüm, İlyas. “Kitap”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/121-122. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Üzüm, İlyas. “Mezhep”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/526-532. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Vassaf, Hüseyin. *Kemalname-i İsmail Hakkî (Bursevî Biyografisi)*. haz. Murat Yurtsever. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Yalsızuçanlar, Sadık. *Anka*. İstanbul: Profil Kitap, 2018.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi‘râc”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “A‘râf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/259. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Bezm-i Elest”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazar vd., İlyas. “Kültürümüzün Mihenk Taşlarından Yunus Emre’de Vahdet Anlayışı ve Birlik Çağrısı”. *DEUIFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı (2021)*, 203-232.
- Yazıcı, Tahsin. “Câm-ı Cem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/42. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yıldız, Musa. “Niyâzî Mısırî’nin Şiirlerinde Peygamber Tasviri”. *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed: Uluslararası Sempozyum (Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar) 7-8 Mart 2009*. 2/379-394. Adapazarı-Sakarya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Celvetiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Celvetiyye”. *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. 929-978. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

- Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- Yurtsever, M.Murat. “İsmâil Hakkı Bursevî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yurtsever, M.Murat. *İsmail Hakkî Bursevî*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Yurtsever, M.Murat. *İsmâil Hakkî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Yurtsever, M.Murat. “Şiir Vadisinde İsmail Hakkî”. *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*. haz. Ramis Dara. 114-120. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002.
- Yurtsever, M.Murat. “Yûnus Emre, Niyâzî-i Mısrî ve İsmâ‘îl Hakkî Bursevî’de Türk Tasavvuf Şiirine Özgü Maзмün Arayışları”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (2019), 693-714.
- ‘Aclûnî, İsmail b. Muḥammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşķî Ebu’l-Fidâ’ el-. *Keşfu’l-Hafâ’*. Kahire: y.y., 1351.
- ‘Aclûnî, İsmail b. Muḥammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşķî Ebu’l-Fidâ’ el-. *Keşfu’l-Hafâ’*. Beyrut: y.y., 1352.

KAVRAMLAR İNDEKSİ

MISRÎ DİVANI

Âb- ı hayat, Âb-ı hayvan, Âb-ı zülâl: 4/7, 15/1, 21/2, M. 94/6, 107/3, 151/1, 186/12, 191/3, 192/3, 195/3.

Abdal, Derviş: 44/5-6, 47/5-6, 52/1-7, 64/2, 87/4, 97/1-2-5, 129/6, M. 147/4, 150/2, 167/3, Msm. 177/4, 178/4, M. 196/2.

Abdest, Vuzû: 155/2.

Âfâk ve Enfüs (Fussilet 41/53): Msm. 102/5.

Ağyâr, Bigâne, Yâd: 1/1, 2/3-15, 3/2, 18/13, 29/6, 56/3, 75/4, 78/3, Msm. 102/1-2..7, 105/4, 108/1-4, 120/9-10-11, 128/7, Msm. 132/2, 142/5-8, 144/7, 151/9-27, 157/5, M. 161/15, 179/1, 188/3, 197/1.

Âh u figan: Msm. 38/2, 41/4, 47/1, Msm. 51/2, 52/3, 55/1, 57/4, 67/2-3, 69/3, 95/1, Msm. 99/1, Msm. 103/1, 104/1, 105/5, 106/7, M. 109/2, 112/1, 128/6, 129/3, Msm. 134/3, 140/1-12, 142/3, 154/2-3-5, Msm. 177/2, 179/3, M. 181/3, 182/1, 184/5, 185/3, 189/2.

Âhret (Ukbâ, Uhrâ): 12/10, 27/8, 113/11, 150/2, 164/9, 192/5.

Akıl: Msm. 6/1, 10/4, 12/5, 16/3, M. 17/1, 18/16, 21/1, 39/5, 41/22, 49/1, 57/1, 63/1, 68/6, 69/3, Kt. 71/9, M. 74/2-5, 96/7, 101/3, M. 117/4, 127/4, Kt. 131/2, 144/2, Msm. 165/4, 172/6, 184/3, 186/1-5, M. 187/5, 194/3, 197/2-3.

Âkil, Dânâ: 92/5, 138/8, 172/6, 191/7, Ms. 198/11.

Alâyık, Taallûk, Kayd, İzâfât: 19/4, 58/2, 76/3-8, 100/14-15-16-17, 114/11, 150/7, 179/5, 197/2.

Âlem: 2/2-8-12, 14/6, 15/6, 16/5-6-7, 40/3-6, 43/3, 44/4, 55/2-5, 63/2, 68/5, 69/5, 72/5, 75/3, 76/2, 77/5, 78/8, 89/7, 91/1-2, 100/3, 106/6, M. 109/6, 110/7, 112/8, 113/6-9-15, 115/2-5, 118/1, 120/1-7-8, 125/1-2-6, 126/3, 127/2-5, 133/1-5, 137/4-5, 138/8, Msm. 139/1, 143/4-5, M. 147/1, 149/3, 150/5, 160/2, 179/1-2-4, 186/3, Msm. 190/3, 192/4, 194/4, 197/1, Ms. 198/15-23.

Âl-i abâ: Msm. 119/3.

Âlim, Ulemâ: 31/5, 46/3, 106/3, 138/5, Kt. 141/1.

Allah: 1/4, 2/1-2-8-9, 3/3-6-9, 4/1-2-3-4-6-8-9-12, 5/3-4-5, Msm. 6/1-4-5-6-7, 7/3, 8/4, 10/4-6-7, 11/1, 12/6-9, 13/7-8, 14/7, 15/1-3, 16/1-3-4-5, M. 17/3, 18/1-2-6-7-9, 19/4, M. 20/1-2..14, 21/7-8, 22/1-7, 23/1-2..5, 25/7-9, 26/5, 27/1-5-6-10-11-13, 28/2-8-12, 29/1-2..7, 30/1-2, 31/1-6-7, M. 32/2-4-7, 33/1-2-5-7-8, M. 34/2-3-5-

6, M. 35/1-2..5, M. 37/1-2..5, Msm. 38/1-2..4, 40/7, 41/1-2..23, 42/1-2..7, 43/1-2..9, 44/3-6-7, 45/1-3-4, 46/1, 47/1-2..9, 49/4-5, 50/2, Msm. 51/3-5, 52/1-4-5, 53/7, 54/1-5-6, 55/8, 56/3-5-9-10-11, 57/6-9, 58/3-5, 60/1, 61/1-2..5, 64/1-6-7, 65/8, 66/1-3-6, 68/4-6, 69/2-4, 70/1-3, 72/1-5-6-7, 75/1-4-5-6-7, 77/1-5, 78/2-3-6-8-9, 79/1-2..13, 80/1-2..7, 81/4, 82/2-3-4-5, 83/5, 85/8, 86/1-6, 87/6, 88/1-3, 89/1-2..7, 90/5-7-8-9, 91/1, 92/1, 93/1-2..6, 95/3-5-6-7, M. 94/1-4, 97/3, 98/1-2-7, 100/8-10-15, 101/7, Msm. 102/1-2..7, Msm. 103/1-2..5, 104/2-3, 105/1-2..7, 106/8-9, 108/1-2..6, 110/1-2..7, 111/1, 112/4-5-6-7-8-14-16, 113/13-15, 114/1-2-3-9-11, 116/1-2-3-4, 118/3-5, Msm. 119/4-5, 120/1-10, 121/2-3, 122/1-2..5, 123/1-2..7, Msm. 124/1-2..5, 126/4, 127/1-2..5, 129/1-2..7, 130/1-2..5, Kt. 131/2-13, Msm. 132/1-2..5, 133/1, Msm. 134/1-2..7, M. 135/1-2..11, 137/1-2..7, Msm. 139/5, 140/6-7-8-14-15, 142/5-6-8, 143/2-3-6, 144/1-2-3, 145/4, Msm. 146/2-3, M. 147/4, 148/1-3-5, 149/1-2..5, 150/10, 151/8-12-13-14-15-20-32, 152/2-6-7, 153/1-2..9, 154/1-2..7, M. 156/1-2..5, 157/1-3-5, Msm. 158/1-2..5, 159/3, M. 161/1-4, 163/1-2-3, Msm. 166/4-18, 169/5, M. 171/1-2, 172/1-2-4, 173/3-4, Msm. 177/1-3-4-5, 178/1-2-5-9, 179/4, M. 181/2, 182/1, M. 183/1-2-12, 184/1-2, 185/1-2-5-6-7, 186/7-8-9-10, M. 187/4-5-6-7-8, 188/1-2..7, 189/4, Msm. 190/5-10, 191/6, 192/2-4-5, 194/1-5, 195/1-2..5, M. 196/1-2..5, 197/1-2, Ms. 198/5-9-10-18-22-23.

Allâhu âlem: 120/10.

‘Alleme’l-esmâ (Bakara 2/31): 4/1-2, 68/1, 76/11, 133/2, 137/2.

Amel: 64/5, Kt. 131/3-4, 182/3.

Anâsır-ı erbaa: 41/17, 100/5, M. 109/4, 140/2-3-4-6.

Ankâ: M. 9/4, 45/3, 76/1-12, 87/8, 125/3, 138/12, 182/5, Ms. 198/13.

Ârif: 2/13, Msm. 6/4, 12/10, M. 17/2, 31/1, 44/5, 52/2, 79/10, 80/4, 83/3, 100/1-5, Msm. 103/5, 113/5, 125/4, 145/3, M. 147/3, 151/8, 162/5, 172/5, 178/7, 182/5, 186/9-11, Msm. 190/1-7-11, 191/2.

Arş u kürsî: 18/27, 57/6, 112/3, 113/8, Msm. 166/3, M. 176/6, 182/4.

Arz: 18/14, 53/4, 55/3, 113/13, 118/6, M. 176/2-3.

Âşık, Uşşâk: 1/6, Msm. 6/1-4-6, 12/7-8, 14/2, 23/1-4, 31/1, 43/8, 52/5, 54/2, 56/1-2-4, 57/4, 60/1, 62/3, 65/6, 66/2, 68/3, M. 74/4-5, 89/3, 95/1-2-3, 97/1, 100/16, 104/3-4-5, 111/3, M. 117/3, Msm. 134/4, 140/12, 142/1-2-3, M. 147/3-4, 149/5, Msm. 158/1-2..5, 172/6, 182/2, 184/1, 185/1-3, 186/5-12, M. 187/4-7, 188/2-6, 195/1-2..5, M. 196/2.

Âşinâ: 1/5, M. 9/4, 18/13, 66/4, 72/7, 104/1, Msm. 132/4, Msm. 134/7, M. 187/1.

Aşk, Mahabbet, Sevda: 1/1-2..7, 3/6-11, Msm. 6/1-2-3-4-5-7, 10/5, 12/7, 19/1, M. 20/2-6, 26/4, 29/5, Msm. 38/2, 43/3, 47/1-2-3-5-6-7-8, Msm. 51/1, 53/3, 56/1-2, 60/1, 61/4, 63/2, 65/4-9, 66/4, 68/3, 69/1, 70/2-3, M. 74/2-5, 76/1, 77/1-2-3-4-6, 95/2, 97/2, 98/2-7, Msm. 99/1, 101/6, 104/1-2-5, 108/1, M. 109/2, 112/2-3, M. 117/1,

138/4-8-9, 140/5, 142/2-4-5-6-8, 145/5, 148/5-6, 149/1, 152/1, Msm. 158/3-5, M. 161/10, 162/2, 167/1-2..5, 172/6-7, M. 180/2, 184/2-4, 185/4-5, 186/2, M. 187/1-2-3-4-7, 188/3-4-5, 189/1, 195/1.

Âyine, Mir'at, Merâyâ: 33/5, 40/6-7, 44/1-2, 76/8, Msm. 102/1, 108/5, 118/3, 120/1-4, M. 161/1.

Azap: 12/10, 14/2, 33/8, 84/3, 86/4, 159/6, M. 161/7, 163/7, 178/5, Msm. 190/6.

Azrail: Msm. 51/5, 64/4, 105/3, 128/4.

Bahr, Umman, Derya, Deniz, Yem: 2/2-15, 3/10, 4/5, M. 9/1, M. 17/7, 19/2, M. 20/11, 22/3, 33/3, M. 37/3, 41/20, 53/3, 65/9, M. 73/4-5-6, 76/6-10, 82/4, 87/11, 91/2, M. 94/9, 98/3-4, 100/3-14, Msm. 102/7, 104/1, M. 109/1-4, 112/11, 115/3, 120/5-6-7, 122/5, 125/5, 126/4, 127/3, 129/5, 133/4, Msm. 134/6, M. 136/4, 138/7, Kt. 141/4, 143/1, 145/1, 151/12-32, 153/5, 163/2, 168/2, 169/2, 172/4, 174/4, M. 176/2, Msm. 177/1, 178/8, M. 180/2-3, M. 183/3, 186/10, 194/5, 195/3.

Bârekallâh: Kt. 71/5, 191/1.

Basîret: Msm. 6/5, 33/2, 54/3, 56/6, 58/5.

Bast: 179/3, M. 181/6.

Batıl: 5/4, 64/1, M. 171/1, 173/4.

Batın: 2/15, 10/7, 16/6, 40/4-6, 55/4, M. 135/4.

Bayram, Îd: 15/5, 101/7.

Beden, Vücut: Msm. 6/6, M. 9/4, 13/9, 15/1-6, 18/23-24, M. 48/4, Msm. 51/4, 64/7, 65/2, 88/1-4, 100/13-15-16, 110/7, 112/8, 113/10, 118/7, Msm. 124/2, 125/5, 126/2, Msm. 134/6, 138/10, 140/15, 143/1, 150/10, 151/24, 160/3-7, 164/7, Msm. 166/18, 168/3, 170/6, M. 171/1-2, 172/7, 185/4, M. 187/8, Msm. 190/7, 194/3, Ms. 198/13.

Bedreddîn Simâvî (Vâridât): M. 17/1-2..7.

Beg: 12/2, 100/2, 101/5.

Bekâ, Bâkî: 1/3, Msm. 6/7, 18/24, 31/1, 39/3, 53/6, 56/12, 58/3, 72/6, 87/8, 92/3, 93/1, 97/4, Msm. 99/1-2..5, 104/5, 106/9, 143/7, 144/3, 150/9, 152/6, 164/4-5, Msm. 177/4, 178/2-8, 184/3, M. 187/8, 195/4.

Bel'am b. Bâûrâ: M. 171/7.

Berat Gecesi: 15/5.

Berzah: 13/3, 27/8, 113/11.

Beşer: 160/2, M. 171/5.

Bezm: 63/2, 72/7, Msm. 124/2, 191/2.

Bezm-i elest, Bezm-i ezel, Rûz-ı ezel: 29/4, 43/1, Msm. 51/3, 93/2, 126/1, M. 161/6-7, 185/6, 188/3.

Bî-çâre: 137/7, Msm. 146/4, 154/4.

Bî-hod: M. 32/4.

Billâhî: 87/5.

Bî-vefâ: M. 187/3.

Burhan, Delil, Nişan, Remz: 3/4, 5/4, 10/4, 16/1-2, 18/11, M. 24/1-2, 31/4, M. 35/1, M. 37/1, 40/8, 44/3, 52/1, 58/1, 65/5, 68/1-2, 78/1, 79/5, 87/4, 95/7, 100/4, Msm. 102/4, 104/4, 110/5, 111/4, 125/4, 133/1-3, Msm. 134/2, 137/3, Kt. 141/6, 142/5, 151/14-23, 152/2, M. 156/2, 160/1, Msm. 166/5, 189/6, Msm. 190/1-2..15, 191/8.

Bülbül, Andelib, Hezâr: 3/11, 7/4, M. 20/5, 29/2, M. 35/2, M. 37/2, Msm. 38/1, 41/10, 50/3, Msm. 51/2, 52/3, 56/4, 60/4, 66/1, 95/1, Msm. 99/1-2..5, 101/6, M. 109/2, 121/5, 138/9, 140/1, Kt. 141/3, 142/3, 150/1, 151/4-28, 153/8, 154/3, 167/4, 175/2, Msm. 177/2, M. 180/1, 189/2, 191/1, M. 196/1.

Cami: Kt. 71/2.

Can: 2/4, 3/1-7-11, 5/2, Msm. 6/4, 8/5, M. 9/5, 12/7, 15/4, M. 17/1-2-3, 18/17-22-23-24, 19/1, M. 20/7, 22/1, 23/2-5, 28/1, 29/5, 31/3, M. 34/4, M. 35/3-4-5, M. 37/2-3-4-5, 39/1-2, 40/1, 42/1-4, 47/7-8-9, M. 48/1-5, 50/2-3-8, Msm. 51/2, 53/7, 54/1-3, 55/1-4, 56/11, 57/2-7, 58/1-2, 60/3-4-7, 61/1, 62/1, 64/6, 72/4, M. 73/5, 77/4, 78/2, 81/1, 83/2, 85/6, 86/1-6-7, 87/10, 88/3-4, 89/1-3, 92/1, 93/5, M. 94/5-7-9, 95/2-3, 96/9, 97/1, 98/2, Msm. 99/5, 100/13, 101/7, Msm. 103/1, 105/3, M. 109/2, 110/4-6, 112/2, 114/7, 116/1-2-5, 120/11-12-16, 121/2, 122/1, 125/6, 129/1, 130/2, Msm. 134/7, M. 136/1, 137/1, Msm. 139/1-3, 142/1, 144/2, 149/2, 150/8, 151/4-10-26-27-28-29-30-31, 152/2, 153/8, M. 156/3, 157/1-3, Msm. 158/2-4, 159/1-4-6, M. 161/11, 162/1, 164/7, Msm. 166/6-12, 167/2-4, 168/2, 170/1, M. 171/2, 172/5, 175/4, 178/9, M. 180/1, M. 181/5, M. 183/2-7-10-11, 184/3, 185/5, M. 187/6-7, 188/4, 189/1, Msm. 190/6-10-11, 192/2, 194/6, M. 196/1-5, Ms. 198/8-9-22.

Cebrail, Cibrîl, Rûhu'l-kudüs, Tâ'ir-i kudsî: 18/7, M. 94/5.

Cehennem, Nîrân, Dûzah, Tamu: 1/6, 2/10, 3/11, 15/6, M. 17/6, 27/8, 33/8, 56/4, 57/4, 84/2-3-4, 86/4, 96/2, 100/9, 113/11, 151/28, 155/4.

Cehl, Câhil, Cûhelâ, Nâdan, Denî: 12/10, 13/7, 40/1-2, 44/3, 52/5, 54/3, 66/1, 83/1, 86/5, 107/5, 120/16, M. 135/1, 140/13, M. 161/15, 163/7, Msm. 165/5, Msm. 177/1.

Celâl: 2/10-11-13, 45/1, 80/5, 82/4, 110/1, M. 161/4, 170/2.

Celvet: 42/7, 192/2.

Celvetiyye: M. 147/1-2..4.

Cem' : 4/8, 12/5, 30/3, 57/7, 59/5, M. 73/4, 76/6, 88/1, 100/5, 112/14-15-16, 113/1-2, Kt. 131/6, 137/2, Msm. 139/5, 142/7, 179/1-2-4, 197/2.

Cemal: 2/5-10-11-13, 19/4, M. 20/1, 21/7, 50/2-3, 52/5, 61/2, 79/3, 80/5, 82/4, 100/13, 104/2, 108/4, 110/1, 118/3, Msm. 124/1-3, 130/1, Msm. 134/6, 157/7, M. 161/1, 184/1, 188/1.

Cennet, Cinân, İrem: 1/6, 2/10, 15/6, 27/8, 33/8, 40/2, 54/2, 56/5, 77/7, 80/7, 84/2, 86/4, 100/9, Msm. 102/4, 104/3, 113/11, 148/4-5, 151/7-28, 162/1, 191/1-8-9, Ms. 198/3-14.

Cevher, Güher, Gevher: 8/5, 46/4, 107/3, M. 109/1, Msm. 166/19, 168/5, 188/7, Msm. 190/15.

Cezbe: 57/9, 108/6, 162/4.

Cihâd-ı ekber: 18/10, 189/5.

Cihan: 3/8, M. 9/2, 11/1, 16/7, 18/8-20, M. 20/5, 21/5-7, 23/2, 41/4, 56/8, 58/2, 84/2-5, 89/6, 93/5, 95/6, 106/2, 111/5, 112/9, 113/2, 115/2-5, Msm. 119/1, 122/4, 125/5-6, Msm. 134/4, 137/3, Msm. 139/1, 143/3, 152/1-3, Msm. 158/2, 159/4, 160/5-6, 163/2, 168/1, M. 176/3, 178/7, 182/5, 185/4-5, 186/4, Msm. 190/11-14, Ms. 198/12-14.

Cin: 27/3, 57/9, Msm. 139/4, 162/4.

Cisim, Ten: 12/7, 13/10, M. 20/7, 29/3, M. 35/3-4, M. 37/3-4-5, 39/3, M. 48/5, 53/7, 54/1, 65/7, 76/5, 77/4, 81/1, 85/6, 92/1, M. 94/7, 106/6, 116/5, 120/11, 129/3-6, 130/2, 140/1, 144/2, 150/6-8-9, 151/29-30, M. 156/3, 159/6, 168/1-2, 175/4, Msm. 177/4, 185/4, 192/2, Ms. 198/8-22.

Çarşı, Bâzâr, Sûk: 2/8, 15/5, 41/2, 43/7, 47/7, 56/10, 144/3, 167/1, 179/4, 185/1, 186/9.

Dâr, Salb: 2/14, 43/1-4, 56/1, 58/1, 150/3-4, Msm. 158/5, 167/2, 185/5.

Deccâl: M. 32/1, 36/1-2..5, 41/11, 75/1, 96/5, Msm. 166/1-2..19, 173/3.

Dergâh: 3/9, 18/2, 42/2, 61/3, 90/9, 153/9, 154/2.

Derki'l-esfel (Nisâ 4/145): 96/2.

Derman, Deva: 3/1, 7/6, 22/6, 23/3, 30/2, 31/2, 39/3, 50/2-7, Msm. 51/1, 52/2, 69/1, 78/1, 86/1-2, 95/7, 98/1, M. 109/6, 114/9, M. 117/5, 121/3, Msm. 124/5, 128/6, 129/4,

Msm. 132/1-2..5, 151/26, 154/4-7, Msm. 158/4, 160/7, Msm. 166/13, 175/1, 182/1, 185/2-3.

Devir Nazariyesi: 2/1-2..17, M. 20/12, 43/1-2..9, 152/4-5, Msm. 166/2, 168/1-2..9, 169/1, 194/4.

Devrân: 52/4-5, 112/12-13, 140/7, Msm. 158/1-2..5, 169/1.

Deyr: 122/4.

Deyyâr: 2/14, 58/2, 150/4.

Din: 8/2, M. 17/7, 18/1, M. 34/7, M. 35/5, 36/1, 90/5, 116/2, 179/5.

Dindar: 179/5.

Dinî Kitaplar, Mushaf: 12/11, 14/3-4, 68/1, 79/4, 89/2-7, 96/11, 148/1, M. 161/5, 163/4-5.

Dost, Hemdem, İhvan, Enîs, Halîl, Nedîm, Ahbab: Msm. 6/4, 7/3, M. 9/2, 13/7, 15/2-4, M. 20/1-2..14, 25/9, 27/1, M. 35/2, M. 37/2, Msm. 38/3, 39/3, 47/4, Msm. 51/3, 57/9, 72/7, 78/2-3, 85/3, 93/2, 95/3, 110/4, 112/10, 114/10, 115/5, 120/2-17, Msm. 124/4, 129/7, 130/3, 142/2, 149/4, 151/9, M. 161/4, 163/3, Msm. 166/12, 168/8, 175/1, 179/4, 185/1-2, M. 187/6, 195/2-5, M. 196/1-2..5, Ms. 198/22-24.

Dört Halife (Çâr-yâr): Msm. 119/2, 120/18, Msm. 124/4.

Dua, Niyaz, Münacat: 1/4, 29/1-2..7, 42/1-2..7, 59/8, 64/7, 93/6, 104/2, 114/1-2..11, Msm. 124/1-2..5, Msm. 139/3-4-5, 153/1-2..9, 154/1-2..7.

Dü-âlem, Dâreyn, Kevneyn, İki cihan, Dünya vü ukbâ: 1/5, 3/6, 12/9, 13/3, 27/7, 28/3, 60/6, 100/2, 101/2, Msm. 102/3, 150/2, 163/4, 178/3, 188/7.

Dünya: 7/1, 8/1, 10/2, 12/2-3-4-5, M. 20/6, 22/7, 25/2, 47/8, Msm. 51/3-5, 56/7, 64/4-5, 65/1-3, 66/6, 92/2, 93/1-2, Msm. 103/2, 106/1-4-5, 113/7-11, 114/5, 128/1-2-3, Kt. 131/5-6, 150/2-4, 151/16, 152/2, 157/9, Msm. 158/1, 164/9, Msm. 165/1-2..5, M. 176/7, Msm. 177/2, 178/2, 184/5, Msm. 190/10, 195/3.

Dürr, Dürdâne, Dürr-i yekta, Dürr-i pâk, Dürr-i meknûn, Lü'lü: 8/7, M. 17/4, 21/3, 28/8, 50/1, 57/3, 65/9, 98/4, 100/3, 133/4, 143/1, 194/5, 195/3.

Düşman, Hasm, Adüvv: 8/3, 18/15, 25/4, M. 32/4, M. 34/3, 70/4, 83/4, 90/5, Msm. 166/17, Ms. 198/1.

Ebed: 14/2, M. 20/9, 56/10, 112/15, 151/6, 170/6, 188/2-5.

Ebu'l-vakt: 123/1.

Efendi: 67/1.

Efrenc: 90/5.

Ehl-i tarîk, Erbab-ı tarîk, Yolcu: 39/7, 41/15, M. 109/5.

Ehl-i a'râf: Msm. 190/3.

Ehl-i aşk, Erbâb-ı aşk: Msm. 6/5, 66/4, 77/3, 145/5, 148/5, M. 161/10, 162/2, 188/3-5.

Ehl-i cinân: 151/7.

Ehl-i dert: Msm. 51/1, Msm. 103/1, 140/12, Msm. 158/2.

Ehl-i dil, Ehl-i kulûb, Ehl-i cenân: 18/10, 90/2, 148/2, 189/1.

Ehl-i dünya, Ehl-i âlem: 12/5, 127/2.

Ehl-i fazl: 106/2-4.

Ehl-i felâh: 25/1.

Ehl-i ferâgat: Kt. 131/11.

Ehl-i fesâd: Msm. 166/6.

Ehl-i gaflet, Gâfil: 8/1, 12/4, 128/1-5.

Ehl-i gurur: Msm. 51/5.

Ehl-i hakikat: 1/1, Msm. 190/1-2..15.

Ehl-i hâl, Hâldaş: 55/6, 105/7, 106/2, Kt. 131/10, 175/5.

Ehl-i Hüda(Hak): Msm. 6/5, M. 171/5.

Ehl-i iman: 186/4.

Ehl-i inad: Msm. 190/3.

Ehl-i inhitât: 83/3.

Ehl-i inkıyâd: 27/4.

Ehl-i irfan: 12/1, 54/7, 68/1, 140/13, Msm. 177/1, Msm. 190/11.

Ehl-i kâl: 175/5.

Ehl-i kemal: 87/5, 106/4.

Ehl-i kurb: 19/5.

Ehl-i marifet: Msm. 190/7, 191/7.

Ehl-i nefis: 145/5.

Ehl-i nikât: 16/1.

Ehl-i râz, Sırdaş: 55/6.

Ehl-i salâh: Kt. 131/12.

Ehl-i sülûk: 54/4.

Ehl-i şirk: 16/3.

Ehl-i tecrîd: 58/2.

Ehl-i tevhid: 140/14.

Ehl-i ‘ulûvv: 83/3.

Ehl-i zühd: 148/3.

El-fakru fahrî: 10/1, 22/5, 82/5, Msm. 165/5, 172/3.

El-hamdülillâh: 72/4, 115/6, 157/1-2..9, 192/1.

Enâniyet: 112/3, M. 135/5, 143/6, 168/4.

Ene'l-Hak: 58/1, 129/3, 150/3, Msm. 158/5, 167/2.

Erbain: 5/2, 173/3.

Evlîya, Velî, Ulular: 1/7, 4/3, 16/4, 18/13, 18/20-21-22-28, 44/1, 49/4, 62/6, Msm. 119/5, 137/6, 151/21, 169/5, 172/3, 182/4.

Ezan: 155/4.

Ezel: 15/3, M. 20/9, Msm. 38/4, 43/2, Msm. 51/3, 65/4, 75/1, 76/1, 112/14, 113/1, 126/1, 152/1, M. 161/8, 170/6, 188/5.

Fakih: M. 135/6.

Fakîr: 4/5-6, 22/4.

Fakr: 10/1, 22/4-5, 53/2, 59/4, 82/5, 192/1.

Fark: 11/4, 27/12, 30/3, 112/14-15, 179/1-2, 197/4.

Fâsik: 101/6, 140/10.

Fassalna'l-âyâti li kavmin y‘alemûn (En‘âm 6/97): 148/7.

Fâtîha (Fâtîha 1): 31/6.

Fazl: 23/4, 63/4, 82/4, 106/2, Msm. 124/2, 173/6.

Fehüm lâ y'akılûn (Bakara 2/171): 148/3.

Felek: 2/5, 40/4, 57/4, Msm. 158/3, 169/1.

Fenâ, Fânî: 1/3, 2/4, 3/2-7-8, Msm. 6/7, 10/1, 11/4, 12/7-8, 15/2, M. 20/6, 22/1, 26/5, 39/3, 45/5, 47/2, Msm. 51/4, 53/2, 56/12, 57/7, 58/3, 61/1, 64/4-6, 65/3, 72/3, 76/12, 87/8, 88/1-3-5, 89/3-5, 93/3, 97/3-4, 98/2, Msm. 99/1-2..5, 100/7, 104/5, 108/3, 110/7, 112/2-11, 116/3-4, Kt. 131/11, 138/11, 142/6, 143/6-7, 144/1-2..8, 150/8-9-10, 151/13-14-15, 152/6, Msm. 158/1, 164/3, Msm. 165/1, 172/7, Msm. 177/2-4-5, 178/2-3-4-8, M. 180/4, M. 187/6-8, 191/9.

Ferhad ile Şirin: 7/5, 47/4, 167/5, M. 180/4.

Ferîdüddin Attâr (Mantıku't Tayr): 58/4, 76/4.

Ferş, Arş: M. 9/1, 19/3, 96/8, 100/10, 113/13, 115/1, 133/2, 137/2, 140/1, Msm. 158/3, 162/4, 172/4-5, Msm. 190/6, 194/2, 195/2.

Fetva: 90/4.

Feyz: 65/10, M. 94/6, Msm. 102/2, 108/6, 110/5-7, Msm. 124/3, Msm. 132/4, 133/4, Msm. 134/6, 149/3, 154/6, 182/6.

Fırka-i nâciye: 91/4-5.

Fıkr, Efkâr, Tefekkür: 12/5, M. 17/1, 96/7, 100/10, 108/2, 116/2, 127/4, Msm. 132/5, 144/1, 168/6-8.

Fitne, Fesad: 21/5, 27/6, 36/2-3, Kt. 131/7, 151/9, M. 161/8, Msm. 166/6, 186/3.

Fuzûlî: Msm. 6/7.

Fürkat, Hicran: 7/4, 29/1, 31/2, 47/3, M. 48/3, 53/6, 55/1-2, 57/4, 92/3, 93/6, Msm. 99/5, 106/3-7, 114/4, 126/4, Msm. 139/1-4, M. 161/10, 184/5.

Gaflet, Tegâfül: 8/1, 12/4, 39/2, Msm. 51/2, 56/7, 83/1, Msm. 102/4, 105/4, M. 109/3, 128/1-4, 154/1, Msm. 165/1.

Gavsu'l-âzam: 100/10.

Gayb, Sır, Esrar, Râz, Pinhân, Nihân: 2/8-12-14-17, 3/4, 5/4, Msm. 6/4, M. 9/2-4, 13/5, 15/3, 16/1-2, M. 17/2, 18/23, 21/6, 31/1, 33/1-9, M. 35/3-5, M. 37/3, Msm. 38/4, 40/7, 43/5, 50/6, 53/7, 54/8, 55/5-6, 58/1, 66/1, 68/1-2, 69/3, M. 73/1, 75/5-6, 78/9, 82/2, 83/1, 85/5-8, 90/5, 91/6, M. 94/3, 95/6, 100/1-10-15, Msm. 102/2, Msm. 102/4, 107/5, 112/12, 113/10-15, 118/1-2-6-7, Msm. 119/1, 120/18, 123/7, 129/1, 133/2-4-6, 137/5, 140/3-7-11-13, Kt. 141/1, 142/8, 145/3, Msm. 146/4, 150/2-5, 151/8-16-32, 152/7, M. 156/5, 160/4, M. 161/15, 164/6, Msm. 166/14,

168/5-9, 169/1, M. 171/3, Msm. 177/1-3-5, 178/1, M. 183/2-4-11, 185/6, 186/5-6-11, 189/3, Msm. 190/15, M. 196/5, Ms. 198/9.

Gayretullâh: 90/7.

Genc, Kenz: 22/4, 33/9, 100/2-7, 118/1-2, M. 135/3, 143/1, 149/5, 150/10, 170/4.

Gılman: 33/8, 54/2, 100/9, 113/12, 184/1.

Gönül, Dil, Kalp, Derûn, Zamîr: 1/1-4-5, 3/2-12, Msm. 6/3-6, 8/5, M. 9/4, 12/6, 13/10, M. 17/3-4, 18/10, 19/4, M. 20/1-3, 22/3, 25/5-6, 26/2-3, 28/1, 33/9, M. 37/1-4, 39/3, 40/6, 42/3, 43/4, 45/1-3, 46/2-5, Msm. 51/1-4, 52/2-4, 54/5-6, 55/7, 57/2, 58/4, 59/2, 63/1, 64/1-5-6, 65/5, 67/2-4, 69/3, 70/1-4, M. 73/2, 75/3, 77/1-7, 78/7, 79/9, 80/1, 81/4, 85/4, 86/1-2-5-7, 87/6, 88/2, 90/2, 92/1, 93/1-5, M. 94/1-5, 100/1-5-8-9-14, Msm. 103/1, 105/1-5, 106/5-7, 107/4, 108/1-5, M. 109/1-2..6, 111/2-3, 112/7, 114/7-10, 120/15-17, 121/2, Msm. 124/3-4-5, 125/4, 126/1-2, 127/1, 128/2-5, 129/1-2-5-7, Kt. 131/1-8, Msm. 132/5, Msm. 134/4, 138/1-12, Msm. 139/3, 140/1-12, 143/1, 144/5-7, 145/1-2-5, Msm. 146/1-4, M. 147/1-3-4, 148/2-4, 149/5, 151/4-14-17-32, 152/7, 153/7-8, 154/2-3, 155/1-4, 157/2-3, Msm. 158/1, 162/1-5, Msm. 165/1, 167/4, 170/1-2-4-5, 172/2-5, 175/1, 179/3, M. 180/3, M. 181/1, 182/5, M. 183/5, 184/1-5, 185/1, M. 187/1, 189/5, 192/3-4, Ms. 198/5-7-18.

Gurbet: 7/3, 93/4-6, 128/1, M. 135/8, 184/5.

Gûy u çevgân: 40/5, M. 48/2, 68/3, 112/6, M. 136/2.

Gül: 2/11, 3/11, 7/4, 11/4, M. 20/5-14, 28/6, M. 35/2, M. 37/2, Msm. 38/4, 41/9-10, 50/3, Msm. 51/2, 61/2, 95/1, Msm. 99/2, 100/12, 105/6, Msm. 119/2, 123/3, Msm. 134/3, 140/1, Kt. 141/3, 142/3, 144/5, 151/3-28, 152/3, 154/3, 175/2-4, Msm. 177/3, M. 180/1, M. 181/2, 184/2.

Gülşen, Gülzar, Gülistan, Bağ, Bahçe, Bostan, Riyâz: 2/13, 3/8-11, Msm. 6/3, M. 17/5, 29/2, M. 35/2, Msm. 38/1, 42/6, 43/9, 56/2-4, 62/3, 66/1, 69/4, 77/7, 79/1, 86/6, 93/5, Msm. 99/1-2..5, 101/6, Msm. 102/5, 104/2, Msm. 119/2, 121/5, M. 135/10, 140/3, Kt. 141/3, 144/5, 150/1, 151/2-3-4-27, 160/6, 162/1, 167/4, 175/2, Msm. 177/2, 178/2, 179/2, 184/1-2, 189/2, 191/1, Ms. 198/14.

Günah, Zenb, Zünûb, Zelel, Cürm, Mâsiyet, Kusur: 62/2, 69/2, M. 73/2, Msm. 124/2, Msm. 132/2-3, M. 135/5.

Günahkâr: 115/6, Msm. 132/3.

Hablu'llâh (Âl-i İmrân 3/103): 96/11.

Hablü'l-metîn: 50/4, 96/11.

Hac: 62/1-2..7, M. 73/2, 78/4.

Haham: M. 171/7.

Hak: 5/4, 64/1.

Hakikat: 1/1, Msm. 6/1-3, 13/4, 18/12-18-19-22-24-25-26-27, M. 35/1, 54/5, 68/1, 72/2, M. 73/1-3, 80/5, 85/5, 87/7, 107/2, M. 109/1, 118/1, 123/2, 137/5, 151/8-32, 157/2, 160/2-4, Msm. 165/1-2..5, Msm. 177/3, M. 183/3-9-12, Msm. 190/1-2..15, 194/2-6.

Hâl: Msm. 6/2, 7/7, M. 20/9, 36/5, 54/5, 60/5, 64/2, 90/1, 93/4, Msm. 99/4, Msm. 102/5, 106/2, 120/13-14, 121/1, 126/1, 128/4, Kt. 131/2-3-10-11, 138/9, 142/4-8, 143/3, 144/6, M. 147/1-3, 148/4, 151/14, Msm. 158/4, M. 161/11, 164/1-8, Msm. 166/1-2..19, 168/8, 175/5, M. 183/6, 192/1.

Hallâc-ı Mansûr: 43/4, 47/2, 58/1, 150/3, Msm. 158/5, 167/2.

Halvet: Msm. 6/4, 15/5, 42/3-7, 53/1-2..7, Msm. 103/3, 157/5, 159/1-2..7, 179/4, M. 181/1-2..7, 192/2.

Halvetiyye: M. 147/1-2..4.

Hamziyye: M. 34/7.

Hâne: M. 20/3, 108/1-6, 122/4, 140/9, 143/6, M. 161/13-14.

Hâr: 2/11-13, 42/6, 43/9, 62/3, 77/7, 121/5, 179/2, M. 180/1, M. 181/2.

Haram: Msm. 166/2.

Hasbiya 'llâh (Tevbe 9/129, Zümer 39/38): 3/3.

Havf: Msm. 177/4.

Hayâ, Âr: 46/3, 47/6, 92/4, 93/3, 101/2, Msm. 102/5, 112/4, 121/4, 142/1, 189/3.

Hayat, Ömür: 8/3, 39/2-4, 69/2, 87/2, M. 94/2, M. 109/3, 118/1, 153/6, 195/4.

Hayır: M. 171/4, Ms. 198/3-6.

Hayret: Msm. 6/3, 25/6, Msm. 38/3, 39/5, M. 74/2, 104/4, 112/7-8, 126/4, 159/5, 164/4, M. 180/3, 184/5.

Hayvan: 22/2, 54/4, 68/2, 78/5, 90/1, 113/3, M. 135/1, 140/6, 152/5, M. 161/9, 168/7, 169/3, Msm. 177/1, 178/7, 186/11, Ms. 198/8.

Hesap: 13/6.

Heva, Heves: 42/2-3, 53/3, 57/3, 105/1, 150/2.

Hırka: 90/2, Kt. 131/9, 189/3.

Hicâb, Nikâb, Bürka: 12/5, 13/3, 14/1-7, 25/6, 60/6, 80/5, 82/4, Msm. 124/3, 128/2, 149/2, 162/5, 163/3.

Hidayet: 18/5, Msm. 119/2, M. 183/12.

Hikmet: 40/1-2, 42/5, 54/8, 63/4, 82/1, 115/3, 126/2, 149/5, 186/10, Ms. 198/16.

Hil'at: 28/4.

Himmet: 12/9, 88/2, 172/5.

Hîne tumsûne ve hîne tusbihûn (Rûm 30/17): 148/2.

Huccâc: 62/1.

Hûri: 33/8, 54/2, 100/9, 113/12, 151/19, 184/1.

Hümâ: 18/8.

Hüzün, Dert, Mihnet, Gam, Melal, Elem, Keder, Cevr, Cefa, Bela, Kahr, Gussa, Zahmet: 3/1-12, Msm. 6/4, 7/1-4-6-7, 12/8, M. 20/6-9, 22/6, 23/3, M. 24/5, 26/4, 27/10, 30/2, M. 32/2, Msm. 38/3, 39/3, 44/7, 47/5, 50/7, Msm. 51/1-3, 52/2, 53/6, 55/5, 57/4, 59/3, 61/4, 64/2, 65/7, 66/2-6, 67/3, 69/1, 70/1, 72/2, 78/1, 83/5, 86/1-2-7, 92/8, 95/3-7, 96/10, 98/1-6, Msm. 99/2, 101/2, Msm. 103/1, 104/4, 106/2-4-5, M. 109/6, 112/5, 114/9-11, M. 117/4-5, 120/17, 121/5, Msm. 124/5, 127/1-2, 128/4-6, 129/4, Msm. 132/1-2..5, M. 135/8, M. 136/5, 140/12, 142/2-3, 143/4, 151/23-26-29, 154/3-4-7, 155/5, 157/9, Msm. 158/1-2..5, M. 161/5-6-8-10, Msm. 166/13, 168/9, 170/4, 175/1, 182/1-2, M. 183/11, 185/2-3, M. 187/1, Msm. 190/12, 192/1.

Hız. Âdem: 4/2-4, 16/7, 63/5, 76/11, 118/1, 130/4, 133/1-2, 137/1-2-3-4, Kt. 141/2, 145/4, 194/2, Ms. 198/24.

Hız. Eyyûb: 98/6.

Hız. Hızır: 4/7, 10/3, 101/4-5-6, 107/3, 120/2, 133/3, 150/5, 191/4, 194/3.

Hız. İbrahim: 56/2, 140/3, Kt. 141/2, 167/4, Msm. 177/5.

Hız. İsa, Mesih: 5/8, 41/11, 46/5, 49/1, 63/5, 118/4, 120/2, 123/3-4, 125/6, 133/4, Kt. 141/2, 143/7, Msm. 166/7-10-12, 173/6, 191/3, 194/5.

Hız. İsmail: 5/5.

Hız. Lokman: 39/3, 52/2, 54/8, 100/6, M. 117/7.

Hız. Muhammed: 4/2, Msm. 6/1, 8/4-6, 10/1, 11/1, 18/6, 28/1-2..13, 31/4, Msm. 38/4, 49/3, 62/4, 67/5, 80/1, 114/3, 115/1-2..7, Msm. 119/1-2..5, Msm. 124/4, 137/1-4-5-6, Msm. 139/4, Kt. 141/2, 157/3, 160/1-2..7.

Hız. Musa: 10/3, M. 34/1, 101/4-5-6, 125/4, 133/3, 138/5, Msm. 166/9, 194/3.

Hız. Süleyman: 54/8, 113/7, 125/3, 170/6, 188/6.

Hız. Yakup: 98/6, 138/2-3, 170/1-5, 175/4.

Hız. Yusuf: 29/7, 66/5, 98/6, 138/1-3-11, 170/1, 175/4.

İbadet, Ubûdiyet, Tâat: Msm. 6/5, 42/4, 54/6-7, Msm. 103/3, Kt. 131/3, 142/4, 144/8, 153/4, 155/1-2-3-7, 164/5, 182/3, Ms. 198/4.

İbnü'l-vakt: 123/1.

İbrâhim b. Edhem: 47/5, 150/4, 167/3.

İbret: 33/5, 53/5, 65/6, M. 109/4, M. 147/2, Msm. 165/3-5, Ms. 198/1-16.

İhlas: Kt. 131/4, 182/3.

İhsan: 3/3-5, 5/1, 42/1, M. 48/7, 52/6, 57/9, 64/7, 79/10, 90/7, 111/1, Msm. 119/4, Msm. 132/1, M. 135/4, 157/8.

İhtida: 18/5.

İlhâd: 18/18,

İlim: 4/2-7, 10/4, 13/4-5, 14/4, M. 17/5, 18/8, 28/11, 31/5, 33/4, 36/4, 40/1, 46/4, 52/2, 54/5, 65/5, 68/2, 82/1, 86/5, 87/3, 91/1, 92/6, 106/3, 107/2, 112/17, 115/3, 118/1, Msm. 119/1, 120/17-18, 133/1-3, Kt. 141/1, 143/1-2, 160/3-4, Msm. 165/4, 178/1, 182/3, M. 183/1, 194/3.

İmam: 155/6.

İman: 15/2, 21/6, M. 35/5, 72/2, 116/2, M. 135/6, M. 136/1, 144/7, Msm. 166/17, 186/4.

İnkâr: 2/12, 4/9, 43/2, 44/3, 65/1, Msm. 102/5, 163/6, Msm. 165/1-2..5.

İnsan, Âdem, Nâs: M. 9/4, 16/6-7, 22/2-3-7, 27/3, 31/4-5-6-7, 33/7, M. 37/1-2..5, 40/3-4-6-7-8, 54/4, 57/8-9, 64/1, 66/2, 68/2, 79/5-6-7, 89/7, 91/1-3-4-6, M. 94/3-5, 100/17, Msm. 102/4, Msm. 103/1-2..5, 106/4, 113/3-10, 114/4-5, 120/1-2-4, 128/1-2..7, 130/2, M. 135/1, 137/2-3-4, 140/6, 143/5-7, 145/4, 151/30, 152/5-6, 160/6, M. 161/9, 162/4, 163/5, Msm. 165/2, Msm. 166/12, 168/7, 169/1-3, 170/3, M. 171/2, Msm. 177/1, 178/7, 185/7, 186/8-11, Ms. 198/1-2..13.

İnsan-ı kâmil: 2/12, Msm. 6/2, 44/3-4-5, 63/4, 78/4, 87/4, M. 94/1-2..9, 100/17, 114/8, 143/1-2..7, 169/4, 170/3, 172/1-5, 182/4, M. 183/8, 191/7.

İrfan: 12/1, 14/4, 22/7, 31/5, 33/4, 40/2, 54/2-5-7, 56/5, 65/3, 68/1, 78/4, 80/7, 89/2, 90/1, 98/5, 100/1, 107/2, 112/17, 113/5, 116/4, Msm. 119/1, M. 135/11, 140/13, Msm. 146/2, 151/32, Msm. 177/1, 178/1, M. 181/6, Msm. 190/1-11, 194/5.

İsbat: 1/5, 3/2, Msm. 6/6-7, M. 34/3, 55/8, 116/3-4-5, 143/6, 151/14.

İskender: 4/8, 107/4.

İsrafil: 49/2.

İstiğna: 10/2.

İsyân: 52/5, 82/4, 90/6, 140/10, 162/3.

İzzet: 10/5, M. 34/7, Msm. 103/2, 106/1, 114/2, Msm. 119/4, 125/3, 164/5, 182/3, 188/7, 192/1-5.

Kâbe kavseyni ev ednâ (Necm 53/9): 5/3, 10/6, 28/6, 42/5, M. 73/4, Msm. 119/1, 125/2.

Kâbe: M. 20/3, 61/3, 62/5-6, 162/2, 189/5.

Kabir: 49/3, 100/8, 163/7, 168/8.

Kabz: 39/6, 112/1, 179/3, M. 181/3.

Kadeh, Şiše, Câm, Sâgâr, Peymâne: 43/3, 72/1, 126/1, M. 161/13, 185/6, 188/2-5, 189/6.

Kader: Msm. 6/5, 27/6, 75/1-2, 80/3.

Kadir Gecesi: Msm. 139/2.

Kâdiriyye: M. 147/1-2..4.

Kâf: M. 9/4, 45/3, 76/12, 87/8, 113/7, 125/3, 138/12, M. 176/7, 185/7, Ms. 198/13.

Kâfir, Küffâr: 2/7, M. 24/3, 27/4, 44/3, 90/3, 96/2, 140/10, M. 176/1, 186/4.

Kaftan: 112/10.

Kahr: 3/8, 5/1, 27/9, 58/3, 80/2-4-6, 83/5, 112/5, 127/1, 151/24, M. 161/4, 178/5.

Kâinat: 15/3, 125/1, Msm. 134/2, 137/1, 159/4, 160/1.

Kâl: 36/5, 54/5, 60/5, Kt. 131/10, 151/14, M. 161/12, 175/5, 188/4.

Kâmet: 164/3-4.

Kanaat: Msm. 103/3.

Kardaş: 26/1, 55/5.

Kasr, Saray, Kâşâne: 2/8, 3/12, Msm. 6/4, 18/1, 122/1, Msm. 134/5, 168/1, Msm. 177/5.

Katre: M. 9/1-2, 14/2, 76/6, 82/4, 91/2, M. 94/9, 125/5, 129/5, M. 136/4, 159/4, 163/1, 172/7, 174/4, Msm. 177/1, 178/8, 186/10.

Kavm: 55/5, 85/3.

Kazâ: 18/9, M. 32/3, 75/1-2, 93/4, 172/2-7, 192/4.

Kenz-i lâ yefnâ: 4/5.

Keramet: Msm. 103/3.

Kerremnâ (İsrâ 17/70): 137/2.

Kesret: 2/2-15, M. 9/1, 15/5, 27/2, 29/6, 33/3-4, 42/7, 56/3, 57/3, 76/2-6-7, 78/3, 95/5, 107/6, 113/15, 140/14, 164/6, Msm. 177/1, 179/4, 186/9, Ms. 198/23.

Keşf: Msm. 124/3, 185/6.

Kevkeb, Encûm, Nücûm, Yıldız: M. 24/2, 46/2, 53/4, 113/13, 115/3, 140/7, Kt. 141/4, Msm. 158/3, 159/3.

Kible, Kible-gâh: 19/5, 54/7, 130/5.

Kısr: 2/13-14-15, 18/11-12-22-25, 33/2-9, M. 135/6.

Kıyamet, Mahşer, Haşr, Yevmün nüşûr: 5/3, M. 9/3, 27/7-8, 33/8, 49/2-3, 69/5, Kt. 71/8, M. 94/8, 96/4, 100/8, Msm. 102/4-5, 113/11, 142/7, 163/6-7, 168/6-7.

Kibir, ‘Ucb, Gurur, Pindâr: 49/4, 66/2, 92/6, 98/7, 100/6, Msm. 103/2, Kt. 131/8, 151/9, 193/4, Ms. 198/7.

Kişi, Kes, Bî-kes, Garib: 3/5, 10/3, 22/2-7, 52/1-7, 55/5-7, 64/2, 65/3-7, Kt. 71/9, 91/4, 97/4, 126/3, 129/7.

Koldaş: 55/7.

Kul huvallâhu ehad (İhlâs 112/1): 89/2.

Kul, Abd, Bende, Gedâ, Gulâm, Çâker: 3/9-10, 4/4, Msm. 6/3, 10/1, 21/9, 25/1, 27/11, 30/2-5, M. 34/6, 41/1, 43/3, 45/4, 54/7, 56/9, 59/4-8, 64/6-7, 67/1, 89/6, 108/6, 113/5, 114/9, Msm. 119/5, 123/1, Msm. 132/2, M. 136/5, 140/9, Msm. 166/9, 172/1, Msm. 177/5, M. 183/6, 186/5-6.

Kur’an-ı Kerim: 5/8, 8/7, 11/2-3, 18/7, 21/4, 33/1, 50/4, 65/10, 89/2, 90/4, 96/9-11, 130/4, 133/6-7, M. 135/6, Msm. 139/2-5, Kt. 141/2, 148/1, 151/11, Msm. 166/13-14, 186/8, Ms. 198/9.

Kurban: 3/1, 5/5, M. 48/5, 72/4, 85/6, 90/5, 95/3, 101/7, Msm. 119/1-2..5, 195/4.

Kurbet: 19/5.

Küfr: 15/2, 21/6, 72/2, 82/4, 140/10, 148/3.

Külle yevmin hüve fî şe’n (Rahmân 55/29): 40/8.

Küllü şey’in hâlikün (Kasas 28/88): 72/5, 106/8.

Kün feyekûn (Bakara 2/117, Âl-i İmrân 3/47-59 En'âm 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yâsîn 36/82, Mü'min 40/68): 77/5, 87/10, 88/2, 148/1.

Küntü kenzen: 2/1-17, 40/8, 54/8, 82/3, Msm. 102/3, 107/5, 118/4, 149/5, 160/1.

Lâ, İllâ: Msm. 6/7, 10/7, 72/5, 107/1, 138/10, 197/4.

Lâhût: Msm. 134/5, 138/12, 197/3.

Len terânî (A'râf 7/143): 163/3.

Levh-i mahfûz: 75/1.

Levlâke: 28/4, 115/5, Msm. 119/1, 137/5.

Leylâ ile Mecnun (Kays): 7/5, 47/3, 63/1, 89/4, 92/5, M. 117/4, 126/3, 138/4, 175/3.

Li kavmin yesme'ûn (Yûnus 10/67, Rûm 30/23, Nahl 16/65): 148/1.

Lî-ma'allâh: Msm. 177/5.

Li meni'l-mülk (Mü'min 40/16): 57/7.

Libas, Abâ, Câme, Kabâ, Sof, Serâser: 18/25, 41/7, 68/6, M. 73/6, 76/3, 87/1, 89/5, 112/9, 113/14, 173/7, 189/3, 191/4.

Lutuf: 3/8, 27/9, 52/6, 58/3, 59/3, 65/10, 70/4, 72/3, 80/4-6, 83/5, 90/7, Msm. 99/5, 112/6, 114/1-2..11, Msm. 119/4, Msm. 124/1, Msm. 132/1, Msm. 134/1, M. 147/3, 153/7, 154/5, 155/5, M. 161/4, 178/5.

Lübb: 2/13-14-15, 18/11-12-22-25, 33/2-9, M. 135/6.

Mâ evhâ (Necm 53/10): 5/8.

Mâ rameyte iz rameyte (Enfâl 8/17): 27/12.

Mâ zâga'l-basar (Necm 53/17): 182/6.

Ma'nâ: 8/5, 11/2-4, 13/4, 21/4, 40/3, 57/3, 68/4, 76/1-3-5, 100/6, Msm. 102/7, 118/7, 125/5, 133/1, 157/7, 163/4, 168/7, M. 176/7, 194/1, Ms. 198/11-16.

Ma'sûk, Cânân, Dîdâr, Dildâr, Yâr, Yârân, Nigâr, Mahbûb: 2/3-15-16, 3/2-7, 5/2, Msm. 6/4-7, 14/1, M. 20/1, 21/3, 22/1, 23/5, 26/4-5, 29/1-6, 31/1-2, 33/6, M. 34/2, M. 35/4, M. 37/4-5, Msm. 38/1, 39/7, 43/8, 47/1-7-9, 50/8, 54/1, 56/3-5-11, 57/7, 58/5, 59/1, 61/5, 65/7, 66/1-3-6, 68/4, 70/1, 72/1-3, 78/3, 85/2, 86/6, 89/3, 93/3, 98/2, Msm. 99/1-2, 100/16, 101/7, Msm. 102/1-2..7, 104/3, 105/2-4, M. 109/5, 110/5-6, 112/5-6-13-14, 116/1-2-3, M. 117/5-7, Msm. 119/2, 122/1-2-3, 125/6, 129/1, Msm. 134/1-2..7, M. 135/1, M. 136/1, 137/1, 140/8-12, 142/1-5, 143/4, 144/5-7, 148/5, 150/10, 151/4-27, 157/5, Msm. 158/2, 170/1, 175/2, Msm. 177/1-3-5, 178/9, 179/1, 182/2, 185/7, 186/1-12, M. 187/2, 188/4-7, 189/1, 193/3, M. 196/4, Ms. 198/18.

Madde: 2/17, Msm. 6/2, 27/11, 33/5, 41/21, 42/5, 58/5, 60/5, 85/3, Msm. 103/5, Msm. 165/3, 173/2, 179/2, 188/6, 194/1, Ms. 198/17.

Mâh, Mâh-ı nev, Bedr, Kamer: 21/7, 28/5, 40/4, 46/2, 53/4, 54/1, 89/4, Msm. 103/1, 113/13, 115/3, 140/7, 145/2, Msm. 158/3, Msm. 165/3, 170/2, Msm. 177/5, M. 187/4, 188/1.

Mahv: 1/5, 3/2, Msm. 6/6, 15/1, M. 34/3, 44/6, 55/7, 64/7, 78/3, 100/13, 105/1, 107/1, 112/3-11, 116/3-4-5, 126/4, 137/7, 143/6, 151/14, M. 180/4, 185/4, 189/6, 197/2

Mahviyet: 108/3.

Makâm: Msm. 6/3, 10/6-7, M. 73/4, 92/2, 112/10-11, 118/1, 123/1, 148/4, 182/2, M. 183/3.

Marifet: 3/5, 12/1, 25/5, 57/8, 86/6, 93/2, 100/4-7, 143/1, 152/7.

Mâsivâ: 1/5, 4/5, 25/2, 42/3, 56/3, 60/6, 68/4, 77/1, 85/2-3, 98/7, 100/15, 105/1-2, 108/1-4, Msm. 124/5, Msm. 132/2, 142/6-7, Msm. 158/1, 186/7, 195/2.

Mecmau'l-bahreyn (Kehf 18/60): 133/3, 172/4, 194/3.

Mecûsî: 113/4.

Mehdî: 44/7, 63/5, 123/5, 133/6, 143/7, 173/6.

Melâmet: Msm. 6/5, 47/6, 92/4-5, 93/3, 101/2-3, 112/4, 121/4, 142/1, 144/4, 189/3.

Melekler: 28/10, M. 136/3, 137/2, 151/19, Msm. 158/3, Msm. 166/3, 169/1, Ms. 198/20.

Men 'aref: 27/12, M. 37/4, 40/7, 57/8, 82/5, Msm. 102/4, 121/3, M. 135/2.

Menn ile selvâ (Bakara 2/57, A'râf 7/160, Tâhâ 20/80): 8/6, 96/6.

Menzil: 5/2, 7/3, 67/3, M. 74/4, 78/5, 92/3, 101/3, M. 109/5, 169/5, 172/4, 175/1, 178/9, 185/7, 191/4, Ms. 198/24.

Mercan: 21/3, 50/6, 57/3, 65/9.

Mervân: 90/3.

Meryem: 63/5, 123/3, 133/4, 194/5.

Mescid: M. 20/3, 122/4, 140/9, 155/3, M. 161/12-14, Ms. 198/4.

Mest, Mestâne, Humâr: Msm. 6/3, M. 20/2, 21/1, 29/4, 65/1, 72/1, 108/2-5, 122/2, M. 135/7, 140/9, 143/4, 151/6, Msm. 177/1, 178/6, 184/2, 188/2-5.

Meşrep: Msm. 6/2, 151/12, 186/12, Ms. 198/13.

Mevc, Emvâc: 2/2, 33/3, 120/6-7-8, 122/5, 127/3, 163/2.

Mey: Msm. 6/2, 66/3, M. 117/1.

Meyve, Semer: 43/5.

Mezhep: 36/1, 151/12.

Mihr, Şems, Hurşid, Güneş, Âfitâb: 14/1, 21/7-8, 25/7, 28/5, 41/9, 46/2, 53/4, 54/1, 57/5, 75/3, 76/7, 79/6-8, Msm. 103/1, 112/8, 113/13, 115/3, 122/5, 123/2, 145/2, 152/4, 157/4, 163/1, 170/2, 174/4, Msm. 177/3-5.

Miraç: 18/6, Msm. 38/4, 115/4, Msm. 119/1, 162/4.

Mîzân: 64/5.

Muhakkik: M. 24/1-6.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (Fusûsü'l-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye): M. 17/6-7.

Mûtû kable en temûtû: 18/9, 53/2, 92/2, 100/8, 195/4.

Mü'min: 2/7, 27/4, 96/3, 129/5, Msm. 166/14.

Müctehid: 143/2.

Müezzin: 155/4.

Mükâşif, Ehl-i keşf: 118/1.

Mül, Şarap, Hamr, Sabûh, Sahbâ, Bâde: Msm. 6/4, 12/8, 13/4, 14/2, 15/4, 29/4, 50/5, 108/6, M. 135/7, 140/8, 145/2, M. 171/4, Msm. 177/1, 184/2.

Mülhid: 18/15, 155/6, 163/6, 172/6.

Mülk: 28/1, 33/9, 39/3, 64/4, 85/3, 93/5, 116/5, 143/5, Ms. 198/21.

Münafık: 90/3, 96/1-2.

Münkir: 52/6, 65/1, 90/3.

Mürg: 65/5, 108/4, 150/8.

Müslüman: M. 34/6, 113/4.

Nâkıs, Dîvâne: 101/3, 107/7, 108/2, M. 117/4, 128/2, 138/8, 143/2, 172/6, 188/1, 197/2.

Nâkıs: 169/4, 170/3.

Nakkaş: 55/8.

Namaz, Salât: 19/5, 54/7, M. 73/2, 78/4, 153/2, 155/1-5.

Nasârâ: 113/4.

Nâsût: 138/12, 194/4.

Nazar, Nigâh: 2/14, 19/1, 33/2, 45/3, 62/6, 64/1, 70/3, 79/10, Msm. 177/5, 194/1, Ms. 198/1.

Necm (Necm 53/1): MD M. 94/4.

Nefes-i Rahmani: 1/4, 16/7, M. 20/11, 41/11, 72/1, 77/5, 87/10-11, M. 94/1-2..9, 118/4, 120/4-5, 133/4, 192/5, Ms. 198/9-14-15..24.

Nefis: 8/3, 18/9-10, 21/5, 25/3, 27/6, M. 34/4-5, 40/1-2-5, 42/3, 53/2, 64/3, 80/2, 81/2-3-4, 82/5, 86/3-4-5, M. 94/2, 100/9, 101/5, 105/4, 112/3, 114/6, 120/2-3, 121/3, 128/7, Kt. 131/3-12, M. 135/2, 145/5, 151/24, 155/2, M. 181/5, 189/5, 192/2, 194/2-5, Ms. 198/6-19.

Nefs-i emmâre (Yûsuf 12/53): 81/2, 101/5, 105/4, Ms. 198/19.

Nefs-i radiyeten mardiyeten (Fecr 89/28): Ms. 198/19.

Ney: Msm. 6/2.

Nur, Envar: 2/1, 4/3-9, 10/6, 11/1, 16/5-6, M. 17/3, 18/18-19, 21/7-8, 25/9, 26/2, 28/5, 33/2, M. 34/1-3, Msm. 38/4, 40/2, 42/6, 53/1, 54/1, 68/4, 86/5, 108/2, 114/3, 115/1-3-4, Msm. 119/2, Msm. 124/4, 133/6, 137/3-6, Msm. 139/1-2-3-5, Msm. 146/3, 148/3, 152/7, 162/2, 164/6, Msm. 166/10-14, 170/2, 182/6, 192/2, 194/3, 197/1-5.

Oruç, Rûze, Savm, Sıyâm: M. 73/2, 78/4, 153/2.

Ölüm, Mevt, Memât, Ecel: 8/3, 12/7, 15/1, M. 20/13, 23/5, 31/3, 39/1, 41/11, 49/2, Msm. 51/5, 92/2, M. 94/2-7-8, 100/8, 105/3, 106/3-4, M. 109/3, 123/7, 128/4, 151/1, 152/3, 157/1-2..9, Msm. 166/8-15-16, 173/6, M. 181/1, 195/4.

Padişah, Sultan, Şah, Dâver: 3/12, 5/1, Msm. 6/3, 10/1, 18/11-12, 21/9, 22/5, 23/2, 28/3-11, 30/4, M. 35/3-5, M. 37/3, Msm. 38/4, 39/1, 44/5-6, 47/5-9, M. 48/6, Msm. 51/3, 52/7, 56/8-9-10, 68/5, 89/6, 100/2, 101/1, 107/4, 108/1, 111/5, 114/1-7, 115/2-6, M. 117/6, 118/7, Msm. 119/4, 129/2, 130/1-3, Msm. 132/1, M. 136/5, 137/2, 151/17, 154/6, Msm. 165/1-2, Msm. 166/4, 167/3, 170/6, M. 171/2, 172/1-2-3, Msm. 177/4-5, 178/5, 182/6, M. 183/2, 184/4, 186/6, 188/6, 194/5, Ms. 198/21.

Pend, Nasihat: Msm. 6/5, 8/4, 67/4, 84/1, 92/9, 96/4, 128/5-7, Msm. 165/1-2..5, Ms. 198/2.

Pervane: 41/10, 52/5, 95/2, 101/6, 108/4, M. 109/2, M. 117/2, 121/5, 138/9, 143/7, Msm. 165/1, 188/1.

Peygamberler, Enbiya: 1/7, 2/7, 4/2, 8/4, 18/4-5-28, 28/10, 49/4, 58/1, 62/6, 82/2, 96/10, 115/2, Msm. 119/4-5, 137/6, 151/11-24, 160/6, 169/5.

Poetika: M. 9/5, 12/11, 14/6, 19/2, 25/9, 46/3-4, 49/4-5, 76/4-5, 83/2, 112/17, 118/4, M. 135/11, 137/7, Kt. 141/5, 148/7, Msm. 165/1-2..5, Msm. 166/19, 168/9, 173/5.

Püser: 12/11.

Rahmet: 67/5, 82/4, Msm. 119/4, Msm. 132/2, Msm. 177/5.

Ramazân: Msm. 139/1-2..5.

Reca: Msm. 177/4.

Refik, Rehnümâ, Hemrâh, Yoldaş: 1/4-7, 4/7, 10/3-4, 18/1-28, 105/7, Msm. 166/2.

Rıdvân: 33/8, 100/9, 113/12, 151/19.

Rıza: 28/12, 68/5, 192/4.

Riya: 42/3, 54/6, 79/9, 87/2, 98/7, Kt. 131/9, 142/4.

Riyâzet: 62/2, 81/1-5, 151/26.

Ruh: M. 9/4, 13/10, 21/8, 28/10, 40/1, Msm. 51/2, 70/2, 72/2, 81/2, 86/3-5, 106/6, 108/4, 148/2, 151/13, 157/4, 191/3, 194/2-5, Ms. 198/10-11-20.

Sa'y, Gayret, Germiyyet, Cid: 22/4, 26/2, 64/2-4, 66/6, M. 74/4, 75/2, Msm. 165/5, 169/4, 186/6, Msm. 190/9, 195/2.

Sabır: Msm. 38/2, 52/4, 98/6, 110/6, M. 187/3, Msm. 190/4, 192/3.

Sadık: Msm. 6/6, M. 74/4, 97/1, 142/4, 164/9.

Sahv: 100/13, 164/9, 178/6.

Sâkî: 140/8, 185/6.

Sâlik, Mürid: Msm. 6/1, 52/1, 79/12, 101/1, M. 196/2.

Sanem, Put, Asnâm: M. 48/1, 122/4.

Secde: 4/4, 19/5, 130/4.

Sedef, Asdâf: M. 109/1.

Sekâhüm rabbühüm (İnsân 76/21): 14/2.

Sekr: 72/1, 108/2-5, 178/6, 188/5.

Selsebîl (İnsân 76/18): 151/6.

Semâ: 18/14, 28/9, 53/4, 55/3, 67/3, 113/13, 118/6, 127/3, Kt. 141/4, 149/1, 152/4, 173/5, M. 176/2-3, 189/2, 193/4, Ms. 198/20.

Semme vechu'llâh (Bakara 2/115): 19/5, 33/5, 54/7, 56/5, Msm. 103/1-2..5, 151/25, M. 180/4.

Sevap: 12/9, 13/8.

Seyrüsülûk: 1/7, 3/1-2..12, Msm. 6/1, 7/3-4..7, 10/1-2..7, 12/1-2..11, 15/1-2..7, 25/4-5..9, 39/4-5-6-7, 42/1-2..7, 43/7-8-9, 54/4, 60/1-2..7, 72/1-2..7, M. 74/4, 77/1-2..7, 78/1-2..9, 79/10-11-12-13, 81/1-2..5, 82/1-2..5, 85/1-2..8, 87/1-2..11, 92/1-2..9, 105/1-2..7, 112/1-2..17, 114/1-2..11, 127/4, 142/1-2..8, Msm. 146/1-2..4, 164/1-2..9, 170/1-2..6, 172/1-4, 173/1-2..7, Msm. 177/1-2..5, 178/1-2..9, 182/1-2..6, M. 183/6-7..12, 185/1-2..7, 195/1-2..5, M. 196/1-2..5, Ms. 198/1-2..24.

Sırat: 33/8, 96/3, 100/9, 113/11.

Sırât-ı müstakîm (İrşâd): 18/4, 27/1, 60/2, 96/10, 114/9, Msm. 146/3, 151/20.

Sidre: 10/6, 133/2, 172/5, 194/2.

Sikât: 16/1.

Siret: M. 9/3, 22/2, 26/3, 33/9, 40/3, 68/2, 87/1, M. 135/4.

Sohbet: 54/4, 151/15, 164/2, Msm. 177/4.

Sûr: 49/2.

Sure ve Ayet: 8/4-5-7, 31/6, 50/4, 70/2, M. 94/4, 129/2, 130/2, Msm. 146/4, 148/6-7, 186/8.

Suret: 2/8-17, 4/6, M. 9/3, 13/4, 22/2, 33/9, 40/3, 42/1, 68/2, M. 73/6, 76/2-5-12, 87/1, 89/1-7, 91/3, Msm. 102/4-7, 112/16, 113/14, 120/12, M. 135/4, 143/5, 145/4, 152/5-6, 160/2, 164/6, 168/7, M. 176/7, Msm. 190/12, Ms. 198/10.

Süfyân: M. 34/4-5.

Sürur, Safa, Rahat, Devlet, Şâdân, Şen, Neşve-yâb, Afiyet, Şâd-kâm, Saadet, Huzur, Handân, Ferah-nâk, İkbâl: 3/1, Msm. 6/2-7, 7/1-2, 8/6-7, 10/2, 15/4, 18/10, 22/5, 26/4, 27/10, Msm. 38/3, 44/7, Msm. 51/5, 53/1-6, 62/7, 64/6, 81/5, 82/5, 83/5, 86/7, Msm. 103/2, 104/4, 112/5, 114/4, 118/3, 120/5-15, 127/2, Msm. 134/1, 142/3, 149/1, 150/4-8, 151/7-17, 153/5-8, 155/2, M. 161/7-10-12, 164/5, Msm. 166/2, Msm. 177/3, M. 183/9, 188/7, 189/5, Msm. 190/12, 191/2, 192/3.

Şecer, Eşcâr, Diraht: 43/5-6, 151/5, 160/6, 163/6, 174/4.

Şefaât: 28/13, 67/5, 115/7, 160/7.

Şehadet: 157/6.

Şehbaz: 86/3.

Şem: 2/5, 16/5-6, 52/5, 104/5, 108/4, M. 117/2, 143/7, Msm. 165/1, 188/1.

Şer: 36/5, Msm. 166/5, M. 171/4, Ms. 198/6.

Şeriat: 18/1-2..28, 42/4, 60/3, 65/8, 72/2, M. 73/1, 90/4, 96/8, 100/9, 107/4, Msm. 190/13.

Şeyh Muhammed Uşşâkî: 106/1-2..9.

Şeyh, Pîr, Mürşid, Ârif-i bi'llâh (Rehber, Hâce, Üstâd, Er, Muktedâ): 1/1-7, 3/4, 4/7, 7/5, 18/11, 25/4, 27/4, M. 34/1-2-3, M. 35/1, M. 37/1, Msm. 38/2, 42/4, 60/2-7, 64/4, 65/9-10, 76/10, 78/6-7, 82/1, 85/4, 87/5, 88/2-5, 92/7, M. 94/1, 98/5, 100/3-6, 101/1-2, 106/6, 121/4, Msm. 124/1, 133/1, Msm. 146/1-2, 149/2, 151/20, 164/2, Msm. 166/6, M. 181/1-2..7, M. 183/2-9-12, 185/7, 189/1, Msm. 190/5-12, 194/1.

Şeytan, İblis, Azâzil, Dîv: 21/5, 25/3, 27/3-6, M. 34/4, 39/6, 64/3, 79/9, 84/3, 130/4, Msm. 139/4, 145/3-4, 151/16-18, Msm. 165/4, Msm. 166/5, M. 171/2, 186/3, Ms. 198/6.

Şirk: 16/3, 54/6.

Şükür: 72/3, Msm. 132/5, Msm. 139/3, 152/6, Msm. 190/4.

Tahkik: 19/3, 50/1.

Taklid: 19/3, 50/1, M. 135/6.

Takva: Msm. 103/3, M. 187/2.

Tarîk, Râh, Yol: 1/7, 3/3-5-9, Msm. 6/1, 7/3-6-7, 15/2, 18/1-2-3, 23/2, 25/4, 27/9-10, Msm. 38/1-2..4, 39/4-5-6-7, 41/15, 42/1-2..7, 43/7-8, 45/2, 47/2-4-7, 52/1, 53/2, 61/1, 62/1-2-3-5, 77/4, 78/5-7, 81/5, 85/1-2..8, 87/3-7-8-9, 90/5, 91/5, 92/4, 93/3, M. 94/1, 95/3, 96/10, 97/1-4, 98/2-4, 101/2-7, Msm. 103/1, M. 109/5, 110/2, 111/4, 113/2, 114/1-2..11, Msm. 119/2-5, Msm. 124/1, 127/4, Msm. 132/3, 138/7-11, Kt. 141/4, Msm. 146/2-3, 151/1-11-18-21-22-24, 153/1, 162/2, 164/2, Msm. 166/6, M. 171/6, 172/1-2, 173/2-4, Msm. 177/3-4-5, M. 180/4, M. 181/2-4, 182/2, 192/5, 195/1-2..5, M. 196/1, Ms. 198/4-17.

Tarikat: 18/11, M. 35/1, 42/4, M. 73/1.

Tasavvuf: 100/2.

Tecellî: 2/1-8-9-10-11-12-16, 3/12, Msm. 6/4, 14/7, 15/7, 19/2, 22/3, 33/7, M. 37/1-2..5, 40/7-8, 42/5-6, 44/6, 45/1-3, 47/1, 50/2, Msm. 51/2, 54/1, 55/8, 57/1, 58/5, 59/2, 60/3, 65/6-10, 72/3-6, M. 73/3, M. 74/1, 75/3, 78/2-8-9, 79/5-6-7-8, 80/2, 82/3, 89/1-4-7, 90/7-8, 93/3, 95/5, Msm. 102/1-6, Msm. 103/1-2..5, 104/3, 108/5, 112/4-8, 113/10, 116/1-3, 118/3, 122/1-4, Msm. 124/1-3, 137/3-5-6, 143/1-3,

145/4, 148/5, 149/4, 151/14, M. 156/2-3-5, 157/7, M. 161/1-11, 170/2, Msm. 177/5, 186/7, M. 187/5.

Tecrîd, Tecerrüd: 58/2.

Tekbir: 70/3, 164/3.

Tekke: M. 161/13, Msm. 177/4.

Telvin: 50/2, Msm. 51/4, 92/2, 93/1, 145/2.

Temâşâ, Müşâhede: M. 9/2, 14/1, 19/4, 40/7-8, 42/7, M. 48/6, 56/6, 61/2, 68/3-4, 72/6-7, 79/4-10-13, 90/8, 95/5, 100/8, Msm. 102/2, 107/6, 112/4-12-13, 116/5, Msm. 124/2, 125/2, 129/6, Msm. 134/6, M. 136/3, 140/1-14-15, M. 147/1, 151/25, 163/7, 164/4, 184/1, 186/9.

Temkin: 10/6, Msm. 38/2, 52/4, Msm. 99/4, M. 117/2, 128/3, 145/2, 150/6.

Terk: 4/5, Msm. 6/3-5, 15/2, 22/1, Msm. 38/3, 47/9, 53/7, 58/2, 60/5-6, 62/1, M. 73/5, 85/3, 98/5-7, 100/14-17, Msm. 102/7, 121/4, 130/2, M. 135/1, M. 136/1, 140/15, 144/7, 150/4, 151/14, 155/4-5-7, 167/3, 179/1, 185/4-5, M. 187/3-4, Msm. 190/1, 195/2, Ms. 198/19-21.

Tesnîm (Mutaffifîn 83/27): 151/6.

Tevbe, İstîğfar: 66/3, M. 171/4.

Tevekkül: 3/3, 5/5.

Tevhid: 2/16, 3/4, 4/3, 13/6, 15/2, 16/3, 19/1-2..5, 25/5, 30/4-5, 40/5, 60/1-2..7, 61/5, 81/3, 82/1-2, 85/8, 89/2, 97/3, 107/1, 112/10, M. 117/2, 120/14, 129/1, 138/10, Msm. 139/2, 140/8-14-15, 142/7, Msm. 146/4, M. 161/1, 162/1-2..5, 164/6, Msm. 166/4.

Tûbâ: 133/2, 172/5, 194/2.

Tûtî, Kuş: M. 17/1, 86/6, 100/11, 128/3, 145/1, 155/3, 175/2.

Ûrvetü'l-vüskâ (Bakara 2/256, Lokmân 31/22): 96/11.

Uzlet: 12/5, 42/1, 81/4.

Ûftâde: 23/3, 145/1.

Ûlfet: 82/1.

Ûli'l-ebâr (Nûr 24/44, Âl-i İmrân 3/13, Haşr 59/2): 56/6, 58/5.

Ûmmet: 11/1, 28/11-12, 115/1-6, Msm. 119/4-5.

Ûmmî Sinan: M. 117/1-2..7, Msm. 146/1-2..4, M. 183/1-2..12.

Vahdet: 2/2-15, Msm. 6/3-4, M. 9/1, 15/5, 16/3-4, 26/5, 27/2-9, 29/6, 33/3-4, 42/7, 50/1-6, Msm. 51/2, 53/6, 56/3, 57/3, 68/1, 72/1-7, M. 73/4-5, 76/2-6-7, 78/3, 82/2, 87/9, 100/14, 107/6, M. 109/4, 113/15, 114/7, 118/5, 140/14, 142/7, 163/7, 164/6-7, Msm. 177/1-5, 179/4, 186/6, Ms. 198/23.

Vahdet-i vücud: 2/2-3-4, 15/1-2..7, 26/5, 27/2, 33/1-4-5-6-7, M. 34/1, 40/5, 45/3-4, 47/2, 50/6, Msm. 51/2, 54/8, 55/8, 56/3-5, 57/5-7, 61/5, 64/6, 65/6, 68/1, 72/1-2..7, M. 73/4-5-6, M. 74/1-2..5, 76/2-6-7, 78/3-8-9, 81/3, 82/2, 85/6-8, 87/8-9, 88/1-3, 89/2-3-4-5, 95/5, 97/3-4, 100/14-15, Msm. 102/1-2..7, Msm. 103/1-2..5, 107/1-2..7, M. 109/4, 114/7, 116/3-4-5, 118/5, 122/1-2..5, 129/1-3, Msm. 134/6, 140/8-14-15, 142/6-7, 143/6-7, 144/8, 145/4, M. 156/1-2..5, 162/1-2..5, 164/7, Msm. 166/18, 179/4, M. 180/1, 186/7-8-9, 197/1, Ms. 198/23.

Vahiy: 18/7, 28/8, M. 94/4.

Vaiz: 84/1-2..5, 122/3, M. 187/3.

Vallâhî: M. 32/1, 116/3, 173/4.

Vanî Mehmed Efendi: M. 32/1-2..7, M. 171/1-2..7.

Ve nefahtü (Hicr 15/29, Sâd 38/72): M. 94/3, 194/5, Ms. 198/9.

Ve'dduhâ ve'lleyli (Duhâ 93/1): 28/5.

Ve'llezîne lâ yed'ûne meallâhi ilâhen (Furkân 25/68): 148/5.

Veşhed bi enne muslimûn (Âl-i İmrân 3/52): 148/6.

Vîrâne: M. 20/3, 33/9, 101/5, 108/3, 122/1, 143/1, 188/6, 197/1-3-4.

Vuslat: Msm. 6/3, 23/3-4-5, 29/2, 42/1-7, 45/2, 47/9, M. 48/3, 53/5-6, 56/3-11, 61/2-4-5, 62/2, 63/2, 65/7, M. 74/2, 76/10, 77/1, 91/5, 98/3-7, 101/7, 105/1-2..7, 106/6, 112/5, 114/4-7, Msm. 124/1, Msm. 132/5, Msm. 134/1-2..7, M. 135/1-2..11, M. 136/1-2..5, 150/10, 157/3-9, Msm. 158/2, M. 161/3-10, 164/9, Msm. 177/3, M. 180/4, 182/1-3, 184/2, 185/5, M. 187/6.

Yâ leyte kavmi y'alemûn (Yâsîn 36/26): 148/4.

Yahudî: 96/6, 113/4.

Yakîn: 78/6.

Yâkut: 21/3.

Yevme tüblâ (Târik 86/9): 168/7.

Yevme't-tenâd (Mü'min 40/32): 27/8.

Yezid: M. 171/7.

Yûnus Emre: M. 9/5, 41/23, M. 135/11.

Zâg: 86/3.

Zâhid, Sofi: 21/6, 27/13, 76/9, 77/2, 78/4, 79/8-9, 87/1-2..11, 89/1, 113/5, 125/5, 140/10, 145/3, Msm. 158/4, M. 161/12-13-14, Msm. 177/3-4, 178/6, 186/5.

Zahir: 2/15-17, 4/2-9, 5/4, Msm. 6/4, 8/5, 10/7, 16/6, 40/4-6, 55/2-4, 63/1, 75/6, 80/3, 90/5, 118/3, 120/6, M. 135/4-6, 163/1-2, Msm. 166/10, M. 176/3-6, M. 181/7, Msm. 190/15.

Zâkir, Gûyende: 76/9.

Zamânededen Şikâyet: 4/9, 5/1-2..8, 7/1-2, M. 24/3-4..6, 55/5-6, 75/4, 84/1-2..5, 90/3-4-5-6, 96/9, 97/5, 100/11, 106/1-2..9, 127/5, M. 136/5, M. 161/8, M. 171/1-2..7, 174/1-2..5, 192/1.

Zekât: M. 73/2.

Zerre: M. 9/1, 21/8, 50/1, 55/2, 57/5, 66/6, 76/7, M. 94/9, 113/13, 122/5, 138/6, 142/6, 163/1, 172/7, 174/4, 186/10, M. 187/8.

Zikir, Vird: 3/10, 4/6, 7/5, M. 17/1, 25/5, 26/1-2-3, 33/1, 40/5, Msm. 51/3, 52/4, 56/4, 60/2-4, 66/4, M. 73/2, 76/9, 81/2-3, 93/5, 97/3, 108/2, 112/12, 114/10, M. 117/3, Msm. 124/4, 129/1-2..7, Kt. 131/1, Msm. 132/5, Msm. 139/2-3, 144/8, 148/2, 149/1-2..5, 153/2-8, 155/1, M. 180/3, Ms. 198/5-18.

Zillet, Mezellet: 10/5, 169/5, 172/3, 182/3, 192/1-5.

Zulmet: 2/1, 4/7, 5/3, 14/1, 29/1, 40/1-2, 65/5, 81/1, 107/3, 164/6, Msm. 166/13, 192/3, 195/3, 197/1-2.

Zühd: M. 20/2, 21/6, 27/13, 76/9, 77/2, 78/4, 79/8-9, 87/1-2..11, 89/1, Msm. 103/3, 148/3, M. 161/12, M. 187/2, 189/1.

Züleyha: 138/3.

Zülkarneyn: 133/3, 194/3.

Zünnâr: M. 136/1, 142/4, 144/7.

BURSEVÎ DİVANI

A'râf: 161/3, 309/3.

Âb- ı hayat, Âb-ı hayvan, Âb-ı zülâl: Msm. 4/50, 11/5, 21/4, 28/3, 29/2, 38/5, 106/2, 201/1, 212/5, 216/4, 222/3, 234/1, 236/2-4, 238/5, 275/2, 276/1, 286/5, 303/3, 321/3, 354/1, Mf. 6/1, Mf. 7/1.

Abdal, Derviş: 4/6, 84/1-2..6, 148/1-2..5, 290/4, 337/4, Rb. 11/1-2, Mtf. 8/1, İlh. 18/1-2-4-6.

Abdest, Vuzû: 45/5, 71/9, 132/1, 276/2, Rb. 5/2, İl. 9/3, İl. 54/6, İl. 57/5.

Âfâk ve Enfüs (Fussilet 41/53): Msm. 5/7, 109/5, 165/4, İl. 22/1-2, İl. 41/4.

Ağyâr, Bîgâne, Yâd: Msm. 2/21, Msm. 3/16, Msm. 4/12-44, Msm. 5/3, 2/3, 7/4, 29/3, 36/2, 47/4, 51/2, 57/6, 72/5, 75/6, 81/3, 86/1, 91/1, 103/2, 119/2, 124/4, 127/2, 154/1, 163/4, 167/4, 169/5, 174/1, 181/1, 199/6, 206/6, 209/1, 215/1, 216/5, 239/1, 241/2, 245/1, 247/6, 251/4, 260/2, 261/2, 285/4, 320/4, 321/2, 333/2, 348/5, 357/4, 359/2, 364/6, 365/1, Mtf. 1/8-10-49, Mtf. 15/2, İl. 18/2, İl. 22/5, İl. 27/2, İl. 31/3, İl. 34/1, İl. 56/2, İl. 59/3, İl. 66/4-5.

Ah u figan: Msm. 3/17, Msm. 4/47-71, Msm. 5/6, 2/5, 22/6, 35/3, 69/3, 70/4, 92/5, 99/6, 110/4, 121/4, 124/4, 137/1-2..5, 139/3, 141/4, 189/2, 221/1, 229/3, 267/1, 281/5, 288/4-5, 296/6, 319/1-5, 327/1, 335/3, 339/2, 344/1, 366/7, 367/2, 373/2, Rb. 32/1, Rb. 41/1, Rb. 44/1, Rb. 45/2, Mf. 41/1, Mf. 50/1, İl. 19/2, İl. 21/3, İl. 36/5, İl. 42/1, İl. 44/3-6, İl. 52/4-14, İl. 53/5, İl. 60/2.

Âhîret (Ukbâ, Uhrâ): 96/4, 144/4, 150/4, 153/1, 188/2, 203/5, 204/4, 218/5, 231/3, 252/3, 253/4, 284/1, 304/1-2, 306/1-2, 312/1, 316/1, 370/1, Rb. 2/2, Rb. 19/1.

Ahlâk, Tahalluk: Msm. 1/3, 141/3, 178/5, 225/5, Mf. 40/1.

Ahmed b. Hanbel: 356/5.

Ahremen, Ehrimen: 250/1, 257/2.

Ahsen-i takvîm (Tîn 95/4): İl. 50/7.

Akıl: Msm. 4/11-53-59, 15/2, 18/3, 19/5, 41/6, 42/5, 44/2-3-4, 50/2, 59/3, 82/2, 99/9, 106/3, 125/3, 140/3, 144/6, 146/6, 166/5, 174/5, 177/6, 184/5, 198/4, 232/2, 237/1, 268/4, 272/2, 281/6, 288/2-3, 314/4, 324/7, 341/1, Mtf. 1/51, İl. 34/3, İl. 62/4-5.

Âkil, Dâna: Msm. 4/53-59, 67/6, 100/1, 129/4, 184/4, 188/2, 202/1, 204/4, 227/4, 250/2, 281/6, 306/5, 338/3, Mtf. 11/7, İl. 67/6.

Alâyık, Taallûk, Kayd: Msm. 2/23, 17/3, 37/6, 51/3, 56/4, 60/2, 130/2, 162/3, 178/5, 231/5, 290/4, 321/2, 353/5, 368/3, 369/3, Mtf. 11/17, Mtf. 16/34, İl. 15/3.

Âlem: Ms. 1/19-28, Msm. 1/1-6, Msm. 3/5-7-13, Msm. 4/27-34-52-63-69, Msm. 5/3-7, 1/2-3, 2/6, 6/3, 8/5, 9/4, 10/3, 12/3, 17/5, 20/4-5, 22/1, 29/4, 30/3, 43/2, 44/3, 50/3, 54/1, 55/4, 57/1-3, 63/2-4, 66/5, 69/1-2, 75/3, 77/5, 80/2, 82/2, 83/3, 85/5, 91/1, 92/2, 94/2, 95/2-5, 99/2-5-6, 100/2, 104/2, 106/5, 109/3-6, 112/5, 125/3-5, 126/2, 127/1-3, 128/4-5, 135/1-5, 142/2, 145/2, 149/3, 151/4-5, 152/2-3, 153/4, 155/3, 158/3, 159/3-5, 161/3, 163/4, 164/1, 167/3, 168/1, 169/2, 170/6, 175/2, 178/3, 182/1, 183/2, 186/2-5, 187/2, 191/1-3, 192/2, 194/5, 196/1, 197/4, 198/4, 199/1, 204/1, 205/1-5, 206/4, 207/4, 211/2, 213/4, 214/4, 217/1, 219/2, 224/1, 228/4, 230/3, 231/5, 232/3, 234/5, 235/2, 236/2, 237/3, 239/3, 243/4, 246/4, 248/4, 252/1, 260/1-3, 261/4-5, 262/3-7, 272/4, 274/3, 276/5, 278/2, 287/1-3, 291/3, 292/5, 294/2, 295/1, 300/1, 301/2, 303/5, 307/4, 308/4, 311/4-5, 312/2,

315/1, 319/3-4, 323/3-9, 326/6, 327/6, 328/2-4, 329/6, 335/1, 337/3, 339/5, 345/5, 347/6, 349/4, 350/1, 351/1, 352/1-4, 353/1, 359/2, 360/4, 362/1, 364/5, 366/1-9, 370/1-2, 372/1-2, 373/1-5-6-7, Rb. 16/2, Rb. 22/2, Rb. 25/1, Rb. 38/1, Rb. 43/2, Rb. 45/1-2, Rb. 47/1, Mf. 14/1, Mf. 26/1, Mf. 29/1, Mf. 37/1, Mtf. 1/14-19-21-24-25-41-48-57-59, Mtf. 2/2, Mtf. 3/1, Mtf. 4/7-14-19, Mtf. 5/3, Mtf. 7/3, Mtf. 9/10-13, Mtf. 11/4-13-17, Mtf. 12/1-4, Mtf. 13/3, Mtf. 16/15-26-29, Mtf. 17/1, Mtf. 19/3, İlh. 3/3, İlh. 8/1, İlh. 12/7, İlh. 13/3, İlh. 19/3, İlh. 24/5, İlh. 34/1, İlh. 37/4-5, İlh. 47/6, İlh. 48/1-3, İlh. 50/6, İlh. 51/1-3, İlh. 55/2, İlh. 60/5.

Âl-i abâ: 134/2, 318/4.

Âlim, Ulemâ: Msm. 4/60, 184/1-2, 198/2, Mtf. 1/26, Mtf. 4/12, Mtf. 9/5.

Allah: Ms. 1/3-5-6-20-27, Msm. 1/1-3-4-5-6, Msm. 2/4-6-16-17-22, Msm. 3/2-7-38-49, Msm. 4/3-4-5-11-15-16-19-20-33-34-40-41-54-55-66-67-68-69, Msm. 5/1-2-3-4-6-8-9-10-11-12, 1/1-3-5-7, 2/1-2-3-4, 3/1-2-3-5, 4/1-2-3-5, 5/5-6, 6/6, 7/1-2-3-4, 8/1-2-4, 9/2-4-5, 11/3, 12/6, 13/1-2-3-5, 15/1, 16/1-4, 17/3, 18/1-5, 20/6, 21/2-5, 22/4, 23/4-6, 24/2-5-6, 25/5, 27/5, 28/5, 29/1, 31/1-2-4, 32/1-3-4, 34/7, 36/4-5, 37/4-6, 38/1-2-3, 39/1-6, 41/3-6, 45/1-2, 47/2, 48/1-2-5, 49/4, 50/3, 51/1-2, 52/5, 53/3, 54/1-2-3, 55/5, 56/4, 57/5-6, 58/1-4, 60/3-5, 61/1-2-4, 62/1-2-4-6, 63/4-6, 64/1-2..6, 65/1, 66/3-6, 67/2-3, 69/2, 70/6, 71/1-4-6-11-12-13, 72/5, 73/4-5, 74/2-3-5, 75/5-6, 76/1-2-4, 78/4, 79/4-5, 81/5, 82/5-6, 83/1-2-5, 84/1-5-6, 85/4, 86/3-5, 87/2-5, 89/4, 90/2-4-5, 91/5, 93/1-3-4, 94/4, 95/3-4, 96/4, 97/1-3, 98/1-5, 99/2-9, 101/4, 102/1-2-3, 104/1-2-3-4, 106/5-6, 108/3-4, 109/2, 112/6, 113/3-4-5, 115/3-5-6, 116/5, 117/5, 119/1, 120/4, 121/4-6, 122/1-9, 123/1, 124/5, 125/4, 126/3-6, 127/5, 128/2, 129/1-4, 130/4-5, 131/5, 133/2, 134/1, 135/4, 137/3, 138/1-3, 140/2, 141/2, 142/6, 144/1-4, 145/1-2, 146/1-2-3-6, 147/5, 148/1-2-3-4, 149/5, 151/1-2, 152/1-2..6, 153/2-3-4, 154/3-5, 155/4, 156/6, 157/1-2, 158/1-2-3, 159/1-3, 160/1-5, 161/1-5, 162/1-4, 163/1, 164/2, 165/3, 167/1-2..6, 168/2-3, 170/2-3-4-7, 171/1-2-4-5, 172/5, 173/1-2..5, 175/1-2..5, 176/1-4, 178/1-5, 180/5, 181/1-4-6, 182/2, 183/2-3-4, 184/7, 185/1-3-5, 186/4-6, 187/6, 188/6, 190/2, 191/2-3-4, 192/6, 193/1-2-3-4, 194/3, 195/3-4-5, 196/2-3-4, 197/3, 198/1-2-3-5-6, 199/5, 200/4, 201/1-4-5, 202/2-3-4, 203/1-2-3-4, 204/1-3-5, 205/1-2-6, 206/1-3-4-5, 208/1-2-3-4, 209/4, 210/1-2, 211/5, 212/1, 213/2-3, 214/1, 215/1, 216/4-5-6, 217/2-4, 218/5, 219/3-4, 220/1-3-5, 221/2-6, 222/5, 223/4-7, 224/2, 225/1-2-6, 226/1-2-3-5, 227/4-6, 229/2, 230/4, 231/1-4, 233/1-2-5, 234/1, 235/1-2..6, 236/1, 239/4, 240/1-3, 242/4-5, 243/1-2..5, 245/2-3-4, 246/2-5, 247/2-3-5, 248/1-2, 249/5-6-8, 250/4-5-6, 252/1-2-3-5, 253/3-5, 254/1-4-5, 255/2-4, 257/4, 259/4, 260/1-2..6, 262/9, 263/1-4-8-9-11-12, 264/1-2-4-5, 265/2, 266/4-5, 268/2-5, 269/3-5, 270/4-5-6, 271/2, 272/3-4-5, 273/5, 274/2, 275/1-2..5, 276/1-3-4, 277/2, 278/5, 281/5, 282/1, 283/3-5, 284/5-6, 285/1-2..6, 286/2, 287/2, 288/6, 289/2-5, 290/1-3, 291/4, 292/1-6, 294/1-5, 296/2-3-5, 297/1-6-10, 298/5, 300/3-4, 301/3, 303/3-4, 304/1, 305/1-5, 306/2, 307/2-5-6, 308/2, 310/1-4, 311/4, 312/2-3-4-5, 314/3, 315/2-5-7, 316/2, 318/3-5, 320/4-6, 321/1-2-4-6, 323/4, 324/9, 325/6, 328/4, 329/6-7, 330/4-5, 332/3-5, 334/2-4-5, 336/5, 337/1-2-5, 338/2, 339/1-3-4, 340/2-3-5, 341/4, 342/2-5-6, 343/1-2..5, 345/2-4, 346/4-5, 347/2-4, 349/5-7, 350/1-3-5, 352/3-5, 353/1-2-4, 354/4-5, 355/2-3-5, 356/6, 358/2-3, 359/2-3-4-5, 360/5-6, 361/3, 362/2-3-4,

363/1-5-6, 365/5-6, 368/3-4-5, 369/2-4-5, 370/5-9, 371/2, 372/1, 373/3-5, 374/1-4, Rb. 3/1, Rb. 5/1-2, Rb. 14/2, Rb. 15/1, Rb. 20/2, Rb. 26/1-2, Rb. 27/1-2, Rb. 29/1, Rb. 31/1-2, Rb. 32/2, Rb. 35/2, Rb. 38/1, Rb. 40/2, Rb. 42/2, Mf. 8/1, Mf. 18/1, Mf. 20/1, Mf. 34/1, Mf. 35/1, Mf. 38/1, Mf. 44/1, Mtf. 1/1-4-5-7-8-9-10-13-16-17-18-26-27-28-31-40-45-50, Mtf. 3/2-4, Mtf. 4/9-16, Mtf. 6/1, Mtf. 8/2-3-4, Mtf. 9/4-9-15-21, Mtf. 11/1-15, Mtf. 12/2-3-9-10-18, Mtf. 14/1-3, Mtf. 15/2-4, Mtf. 16/3-4-5-6-7-13-25-36-37-38, Mtf. 17/1-3, Mtf. 18/1-3-5-6, Mtf. 20/3, Mtf. 21/3, İlh. 1/1-2..10, İlh. 2/2-3-4-6-8-10, İlh. 3/8, İlh. 4/1-4, İlh. 6/1-2-8, İlh. 7/6, İlh. 9/1-2..6, İlh. 10/2-4-6-8-9-10, İlh. 11/1-2-4-6-7-8-10, İlh. 12/2-3, İlh. 13/1-2-4-5-6, İlh. 14/5, İlh. 15/1-4, İlh. 16/3-4-6-7-8, İlh. 17/1-2-4-6-7, İlh. 18/1-2-4-5-6, İlh. 19/1-3-4-5-6-8, İlh. 20/1-6, İlh. 22/3-5, İlh. 23/1-2-4-6-8-10, İlh. 24/1-4-6-8, İlh. 25/1-2-4-6, İlh. 26/3-9, İlh. 27/2-5, İlh. 28/1-2-4-6, İlh. 29/1-2-4-6-7-8, İlh. 30/1-2-3-4-6-8, İlh. 31/3-4-5, İlh. 32/1-8, İlh. 33/5, İlh. 34/3, İlh. 35/1-2-4-6, İlh. 36/1-2-3-4-6, İlh. 37/2, İlh. 38/1-2-3-4-6-8-10, İlh. 39/1-2-4-5-6-7-8-10-11-12-14, İlh. 40/3-5-8-9, İlh. 41/1-2..8, İlh. 43/1-4, İlh. 44/2-5, İlh. 45/1-9-10, İlh. 46/5, İlh. 47/1-2-3-8, İlh. 48/5, İlh. 50/9-10, İlh. 51/1-2-3-6-7-8, İlh. 52/1-2-4-5-6-7-8-9-10-12-14-16, İlh. 53/1-6-8, İlh. 54/1-2-6, İlh. 55/3-6-8, İlh. 56/2-4, İlh. 57/1-6, İlh. 58/2-6, İlh. 60/3-4, İlh. 61/1-3-4, İlh. 63/3-5-6-10, İlh. 65/3-8, İlh. 66/1, İlh. 67/3-6, İlh. 68/1-6.

‘Alleme’l-esmâ (Bakara 2/31): 85/1, 88/1, 178/3, 242/1, 280/3, İlh. 50/9.

Amel: 34/4, 80/4, 150/1-3, 203/1-5, 204/4, 285/5, 298/5, 312/1, Rb. 32/1, Rb. 35/1, İlh. 24/1.

Anâsır-ı erbaa: 100/4, Rb. 21/1-2.

Ankâ: Msm. 4/25-48, 19/6, 304/4, Mtf. 11/11, Mtf. 12/6.

Ârif: Msm. 1/3, Msm. 4/68, 19/6, 62/2, 75/4, 115/5, 127/1, 128/4, 135/3, 136/4, 143/4-5, 145/2, 146/5, 155/1, 156/4, 167/2-5, 169/1, 222/4, 223/6, 279/6, 282/2-5, 291/6, 295/4, 296/5, 318/3, 326/6, 352/5, Mtf. 4/1, İlh. 8/1, İlh. 24/4, İlh. 50/6, İlh. 64/2.

Arş u kürsî: Ms. 1/23, 85/2, 98/5, 122/4, 138/4, 160/1, 199/2, 245/3, 251/3, 337/4, İlh. 54/5, İlh. 55/5.

Arz: 3/2, 16/5, 59/2, 175/1, 199/2, 370/4, Mtf. 1/19-59, Mtf. 4/15, Mtf. 16/9.

Ashâbi’s-safa, Ehl-i safa: 2/1, Mtf. 3/1.

Ashâbü’r-riyâ, Ehl-i riya: Msm. 4/38, 2/7, 3/1, 13/3, 24/6, 141/4, 179/4-6, 306/4, 362/1, Mtf. 1/30, İlh. 32/8.

Âsitân: Msm. 3/47, 23/1.

Âşık, Uşşâk: Ms. 1/1-2-9, Msm. 1/6, Msm. 2/8, Msm. 4/68, 2/7, 3/2-4, 5/5, 7/3, 8/1-4-6, 9/2, 11/2, 18/2-3, 19/2, 21/7, 22/3-4, 25/5, 26/1-6, 31/2, 32/5, 36/2, 37/5, 41/1-3, 43/3, 49/3, 56/1, 57/2, 59/4, 61/4, 63/2, 67/1, 69/4, 70/4, 72/1-2..5, 74/6, 75/1, 76/5, 77/2, 82/4, 83/3-4, 87/3, 89/4, 90/1, 91/5, 92/4, 95/1, 97/1-5-6, 99/6-8, 100/5, 104/4, 112/4, 116/3, 117/2, 119/5, 121/3, 126/2, 127/3, 128/1-2, 129/1,

130/3, 135/1-2, 136/2, 141/5, 147/3, 151/1, 152/1, 154/1, 155/2, 156/1-5, 159/1, 162/2, 164/2, 166/1-2..5, 167/1, 169/3, 171/1-2..5, 173/6, 179/5, 183/1, 184/7, 185/3-5, 187/1, 189/1, 191/1, 196/5, 197/1, 204/3, 206/6, 208/5, 210/4, 214/4, 216/2, 218/5, 219/3-5, 223/1, 225/4-5, 227/5, 233/2, 235/1-3, 238/1-4, 239/3, 241/1-3, 243/1, 244/1, 250/1, 252/4, 260/2-5, 264/6, 271/3, 272/2, 275/1, 276/2-4, 277/1, 279/4, 283/5, 288/2-5, 289/1, 295/3, 302/3, 305/3, 308/5, 309/1-4-5, 314/1-3, 315/4-5, 331/1-2, 334/1-4, 336/3, 337/1, 339/2, 341/3-4, 342/3, 343/1-4, 344/4, 346/5, 350/1, 355/3, 359/3, 361/2, 363/1-4, 366/8, 368/3, 369/5, 371/5, 374/6, Rb. 10/2, Rb. 16/1, Rb. 20/1, Rb. 35/2, Mf. 5/1, Mf. 36/1, Mtf. 1/31-37-44, Mtf. 11/1-5, Mtf. 12/10, İlh. 4/6, İlh. 6/7, İlh. 7/9, İlh. 8/7, İlh. 12/3, İlh. 18/5, İlh. 20/5, İlh. 24/7, İlh. 25/4, İlh. 27/4, İlh. 30/1, İlh. 39/1, İlh. 52/11-12, İlh. 53/3-7, İlh. 59/2, İlh. 60/2-4, İlh. 61/1, İlh. 67/1-3.

Âşinâ: Msm. 2/2-13, Msm. 3/4-16, 1/6, 19/5, 20/1, 22/2, 39/6, 41/3, 51/2, 63/1, 100/1, 116/1, 170/4, 199/6, 239/1, 246/2, 261/2-3, 264/3, 269/1, 290/1, 292/2, 314/5, 321/3, 323/2, 328/5, 340/5, 346/1, 357/4, 362/3, Mtf. 1/5, Mtf. 11/12, İlh. 6/5, İlh. 23/2, İlh. 25/1, İlh. 26/10, İlh. 28/6, İlh. 45/3, İlh. 67/3, İlh. 68/6.

Aşk, Mahabbet, Sevda: Ms. 1/16-25-27, Msm. 1/4-6, Msm. 2/1-21, Msm. 3/32, Msm. 4/13-23-35-48, 1/1-2-3-6-7, 2/2-3-4-5-6, 3/1-2-3-4-5, 4/4, 5/1-5-6, 6/2, 7/3, 8/5-6, 9/5, 11/1-4, 12/5, 13/1, 14/1-2-3, 16/2, 17/2-4-5, 18/2-6, 19/1-2, 20/5, 21/6-7, 22/3-5, 23/1, 29/4-5, 33/5, 35/4, 37/3-5, 39/1-3, 41/6, 42/1-2-3-5, 43/1-2-3-4, 44/5, 45/4-6, 50/1-2, 51/5, 52/1-2-3-4-5-6, 53/1-4-5, 55/1-2, 56/1, 61/4, 62/5, 63/2-5, 66/5, 67/4-6, 68/1-2-3-4-7, 69/3-5, 70/2, 72/4, 74/6, 75/1, 76/3, 77/1, 79/5, 80/1, 84/4, 85/4, 87/5, 90/1-2-3, 91/2-4, 92/3-5, 94/2-3, 95/2, 96/1-2-3-6, 99/1-6, 100/3, 104/4-5, 105/3-4, 106/2-4-6, 107/2-5, 108/1-2, 110/5, 111/4-5, 112/3, 113/1, 114/4-5-6-7, 115/3, 116/1, 118/1-2-5, 119/1, 120/5, 121/3, 122/6, 124/4, 125/1-2, 126/4, 129/1-5, 130/3-4-5, 131/2, 132/4-5, 135/1, 136/2, 138/3-4, 139/1-3-4, 140/1, 141/4, 142/3-5-6, 146/4, 147/1-2-4, 151/2-3, 152/2, 153/4, 154/5, 155/5, 157/1-3-10, 158/2-6, 159/4, 160/3, 164/1-2..5, 165/1-2-3, 166/5, 168/1, 169/1-2..6, 171/1-3, 172/1-5-6, 174/1-2-4-5, 175/3, 176/1-3-5, 178/1-2-3, 179/1-3-4, 183/2-4, 185/3-4, 187/3-4, 189/1, 190/5, 192/4, 194/1-4, 195/1-2, 197/1-2, 199/1-4, 201/3, 202/1-3, 204/2, 205/5, 206/4, 207/5, 208/2, 209/4, 210/4, 213/1-2, 214/1-4-5, 215/4, 217/4, 219/1, 220/2, 221/1-4, 222/1, 224/2-3-4, 225/3-5, 227/2-3, 228/2-5-6, 230/3, 231/1, 232/1-4-5, 235/6, 236/4-5, 237/1-4, 238/1-2, 239/5, 244/2, 245/4-5, 246/1, 247/5, 248/3, 250/3, 251/2-3-4, 252/4, 253/1-2-3, 254/1-2-3, 258/4, 261/1-2..5, 262/1-5, 264/7, 265/4-6, 269/1-3-5, 270/1-2-3, 271/5, 272/1-4, 274/4, 276/5-6, 277/3, 278/2-5, 280/2, 281/4-6, 283/3-5, 285/2, 286/1, 287/3, 288/4, 289/3, 290/2, 291/2, 292/2-3, 293/1-2..5, 294/1-2, 296/3-6, 298/4, 299/2, 301/4, 306/3, 307/5, 310/4-5, 312/4-5, 313/5, 314/2, 317/1, 320/3, 324/7, 327/1-5, 328/1-3-5, 331/4, 332/1, 334/2, 335/5, 336/3-4, 339/2, 340/4, 341/1-2, 342/2, 343/1, 344/1-2..5, 346/5, 347/4-5, 348/2, 349/1, 351/2, 358/1, 359/1-4, 360/2-3, 361/1, 362/1-3-4, 363/3-6, 365/3-5-7, 366/2-4-6-9, 369/3, 371/1-3-5, 374/1-3, Rb. 6/1, Rb. 7/1, Rb. 9/2, Rb. 11/1, Rb. 38/1, Rb. 47/1, Mf. 4/1, Mf. 14/1, Mf. 26/1, Mf.47/1, Mtf. 1/35, Mtf. 2/1-3, Mtf. 8/3, Mtf. 10/1-2-3-4, Mtf. 11/16, Mtf. 12/11-18, Mtf. 13/1, Mtf. 15/1-2, Mtf. 16/7, İlh. 1/5, İlh. 3/1-10, İlh. 4/5, İlh. 7/3, İlh. 8/6, İlh. 10/8, İlh. 12/5-6, İlh. 15/3, İlh. 20/1-2, İlh. 23/5, İlh. 24/5, İlh. 28/3, İlh. 29/5, İlh. 32/1-2-3, İlh. 33/3-

6, İlh. 38/7, İlh. 39/2-13, İlh. 40/1-8, İlh. 42/1, İlh. 43/1-5, İlh. 45/1, İlh. 46/1-9, İlh. 47/3, İlh. 48/1-2-3-4, İlh. 49/5, İlh. 50/5, İlh. 53/1-7-8, İlh. 54/2-3, İlh. 59/4, İlh. 60/1-4, İlh. 62/1-4-5, İlh. 64/1-6, İlh. 67/6, İlh. 68/1-3.

Atpazarî Osman Fazlı: Ms. 1/1-2..29, Msm. 2/1-2..24, Msm. 3/1-2..51, 122/1-2..9, 123/1-2..5, 163/5, Mtf. 1/23, Mtf. 7/1-2-3, Mtf. 17/1-2-3.

Âyete'l-kürsî (Bakara 2/254): Mtf. 16/19.

Âyine, Mir'at, Merâyâ: Ms. 1/6, Msm. 3/7-11, Msm. 4/14-26, 2/1-4, 3/5, 4/1, 6/4, 7/3, 13/2, 16/4, 35/4, 39/3, 58/3, 73/3, 82/1, 86/5, 87/2, 93/5, 112/2, 128/2, 130/2, 136/4, 138/3, 143/1, 161/2, 162/1, 171/4, 177/4, 178/1, 186/3, 200/1, 206/3, 222/5, 231/1, 233/4, 247/2, 248/3, 260/5, 263/4, 286/2, 287/5, 289/4, 292/5, 295/1, 312/2, 333/3, 345/2, 346/3, 347/4, 360/6, Rb. 31/1, Mf. 40/1, Mtf. 1/17, Mtf. 3/1, İlh. 9/5, İlh. 15/1, İlh. 17/1, İlh. 23/1-5, İlh. 42/3, İlh. 47/4, İlh. 51/2-7, İlh. 54/1, İlh. 66/2, İlh. 68/3.

Âyîne-i İskender: 191/3.

Azimet: 8/3, 53/5, 162/3, 209/5, 329/1.

Aziz Mahmud Hüdâyî: Mtf. 7/1-2-3.

Azrail: 144/2, 273/2, Rb. 46/2.

Baha Tanrısı Değil, Bahane Tanrısı: 33/4.

Bahr, Umman, Derya, Yem: Ms. 1/17-18-21, Msm. 2/13, Msm. 3/10-19-43-44, Msm. 4/8-28, 1/5-6-7, 4/2, 6/2-3, 20/1, 22/3, 39/6, 42/6, 45/6, 58/2, 59/6, 61/1, 68/3, 72/4, 73/4, 75/4, 76/2, 77/4, 78/3, 82/1, 87/1, 87/3, 88/3, 96/2, 97/2, 98/1, 99/7, 100/1, 105/1, 108/5, 110/5, 114/2, 116/1-2, 131/4, 136/2, 139/1, 141/1, 145/3, 165/2, 170/1, 177/3, 185/2-3, 191/5, 196/4, 201/5, 206/2, 211/4, 214/4, 216/2, 218/1-2, 219/5, 222/3, 224/2, 232/4, 237/4, 238/2, 242/2-3, 243/3, 251/4, 279/5, 288/6, 290/1, 292/2, 297/4, 298/3, 299/4, 300/3-5, 308/2, 309/1, 311/3, 316/3, 317/3, 321/3, 323/2, 330/5, 334/1, 336/1, 338/6, 350/3, 352/1-2, 368/1-4, Mf. 17/1, Mtf. 4/1-2-5, Mtf. 5/2, Mtf. 11/10-12, Mtf. 17/3, İlh. 2/7, İlh. 7/4, İlh. 25/1, İlh. 30/3, İlh. 33/2, İlh. 45/6, İlh. 46/2, İlh. 49/5, İlh. 50/3, İlh. 53/2, İlh. 68/6.

Bârgâh: 3/4, 172/6, İlh. 15/5, İlh. 26/3.

Basîret: Msm. 1/6, Msm. 4/41, 54/3, 56/2, 78/5, 86/3, 98/3, 108/3, 133/1, 136/1, 165/5, 176/4, 194/6, 210/2, 263/12, 275/3, 284/2, 373/2, Mtf. 1/45, İlh. 44/7.

Bast: 151/1.

Batıl: 23/4, 198/3, 312/1.

Batın: 5/7, 12/2, 23/6, 61/3, 75/2, 93/3, 101/3, 157/8, 160/4, 184/5, 189/3, 192/6, 205/6, 216/5, 248/3, 263/8, 277/4, 285/3, 295/2, 304/3, 331/2, 356/6, 358/4, 373/6, Mtf. 1/14-15-23, Mtf. 11/14, Mtf. 16/10-31, Mtf. 19/5, İlh. 22/6, İlh. 53/4, İlh. 65/6.

Bayram, İd: 175/2, 342/3, Mtf. 12/2, İlh. 23/7.

Beden, Vücut: 48/2, 50/3, 58/1-2..6, 59/6, 66/1, 72/2, 80/2, 88/2, 137/3, 178/2, 182/1, 188/1, 192/2, 196/3, 205/4, 210/1-3-7, 235/4, 237/2-4, 254/3, 257/3, 263/3, 272/1, 273/5, 279/5, 280/5, 286/3, 294/4, 296/4, 298/4, 299/2, 300/3, 303/1, 307/4, 308/4, 317/3, 321/4, 324/4, 327/3, 332/2, 338/5-6, 341/4, 345/4, 346/5, 352/2, 359/4, 366/9, 371/2, Rb. 21/2, Mtf. 16/38, İlh. 9/6, İlh. 19/6, İlh. 26/8, İlh. 29/6, İlh. 40/4, İlh. 53/4, İlh. 60/3, İlh. 65/8.

Beg: 7/3, 30/3, 43/3, 105/1, 114/4, 115/4, 127/3, 129/2, 153/4, 164/3, 170/6, 183/4, 184/2, 192/5, 193/3, 217/1, 230/1-2..5, 242/4, 273/3, 274/3, 288/1, 314/3, 316/1, 320/2, 327/5, 333/5, 364/3, Rb. 30/2, Rb. 45/1, Mf. 30/1, Mtf. 5/3, Mtf. 21/3, İlh. 8/3-4, İlh. 22/4, İlh. 33/1, İlh. 45/6, İlh. 52/12.

Bekâ, Bâkî: Ms. 1/4, Msm. 3/23, Msm. 4/52, 51/5, 83/2, 96/5, 148/3, 150/4, 159/2, 177/9, 187/2, 188/3, 195/4, 198/4, 199/1, 267/6, 296/4, 317/4, 348/4, 351/4, 363/4, Rb. 2/2, Rb. 22/1, Mtf. 1/16-21, Mtf. 5/3, Mtf. 16/2, İlh. 12/4, İlh. 37/5, İlh. 38/4, İlh. 45/9.

Berat Gecesi: 249/4.

Berzah: Msm. 2/24, 78/5, 113/1-2, 199/3, 252/2, 268/3, 309/3, Mtf. 1/12, İlh. 15/2, İlh. 57/7.

Beşer: 4/5, 121/6, 173/5, 242/3, Mtf. 1/59, Mtf. 4/15, Mtf. 16/23.

Beytü'l-ma' mûr (Tûr 52/4): 93/2, 245/3, 288/1, İlh. 27/1.

Bezm: Msm. 2/1, Msm. 4/61, 5/5, 8/5, 44/3, 49/2, 69/1, 70/2, 77/1, 81/1, 100/3, 103/2, 110/3, 129/7, 142/3, 149/1, 166/4, 167/4, 169/5, 178/4, 179/3, 183/2, 185/4, 197/5, 208/2, 239/5, 247/1, 251/6, 253/1, 261/2, 262/3, 272/4, 293/5, 305/3, 314/2, Mtf. 1/6-9, Mtf. 12/6, İlh. 18/5, İlh. 24/5, İlh. 37/5, İlh. 53/2, İlh. 54/3.

Bezm-i elest, Bezm-i ezel, Rûz-ı ezel: Msm. 4/9, 37/4, 44/3, 81/5, 90/5, 98/4, 127/2, 138/5, 140/4, 158/4, 167/6, 172/3, 176/2, 186/1, 210/3, 238/3, 253/3, 260/3, 275/2, 282/1, 307/5, 314/2, 346/1-6, 347/6, 357/5, 370/6, Mf. 20/1, İlh. 39/9.

Bi'l-gudüvvi ve'l-âsâl (Nûr 24/36, Ra'd 13/15): 195/2.

Bî-çâre: 20/6, 87/5, 177/3, 221/1-6, 272/3, 298/5, 353/4, İlh. 5/8, İlh. 9/5, İlh. 20/6, İlh. 23/9, İlh. 53/8.

Billâhî: 95/4, 125/1.

Birader: 112/1, Mtf. 18/2.

Bismillâh: 325/4.

Bî-vefâ: 239/4.

Bûm, Baykuş: 210/6.

Burhan, Delil, Nişan, Remz: Msm. 1/1, Msm. 3/2-46, Msm. 4/27, 6/6, 68/1, 71/13, 75/4, 76/1, 97/6, 201/1, 206/5, 240/3, 241/3, 253/5, 268/4, 279/4, 290/5, 341/3, 352/5, 358/1, 374/3, Mtf. 1/37, Mtf. 11/7, İl. 45/7.

Bülbül, Andelib, Hezâr: Msm. 2/3-11, Msm. 3/41, 11/3, 13/1, 22/1, 35/3, 49/4, 51/3, 57/1, 68/6, 84/2, 89/1, 92/5, 96/5, 118/5, 130/1, 132/3, 152/4, 159/3, 165/1, 166/2, 169/4, 174/2, 189/2, 202/3, 211/2, 213/2, 221/3, 222/1, 227/2, 235/1, 236/1, 244/1, 267/1, 268/2, 269/5, 271/1, 276/3, 279/1, 288/4, 296/6, 305/2, 308/7, 319/5, 320/3, 321/1, 324/6, 328/5, 334/4, 335/3, 340/1, 346/2, 347/6, 349/2, 356/4, 359/1, 361/1-4, 366/7, 367/2, 370/2, 372/2, Rb. 7/1, Mf. 49/1, Mtf. 1/38, Mtf. 6/1, Mtf. 8/1, Mtf. 11/8, Mtf. 12/1, Mtf. 13/1, İl. 5/3-5, İl. 19/2, İl. 20/2, İl. 23/10, İl. 30/2, İl. 38/1, İl. 39/5, İl. 44/3, İl. 47/5, İl. 49/1, İl. 52/4, İl. 53/1, İl. 54/4, İl. 60/2.

Câm-ı Cem: Msm. 3/7, 13/2, 58/3, 73/3, 128/2, 156/4, 191/3, 217/5, 227/5, 234/4, 287/5, 350/4, Rb. 47/2.

Cami: 178/2.

Can: Ms. 1/15, Msm. 1/2-4, Msm. 2/11-12-15, Msm. 3/1-11-14-22-28-29-34-44-47, Msm. 4/14-53-62-70-73, 6/1, 9/1, 11/3, 17/1, 21/6, 22/4, 29/5, 31/2-5, 39/3, 42/3, 45/3, 50/3-4, 53/2, 55/4-5, 59/4, 66/6, 74/4, 78/2-4, 80/2, 85/1, 87/4, 89/5, 95/2-3, 96/1-4, 97/1, 101/5, 103/3, 109/6, 118/4, 120/4-5, 122/7, 126/6, 127/4-6, 135/1, 140/4, 141/4, 144/2-4-6, 147/3, 148/2, 149/3, 154/2-3, 155/2, 162/6, 163/4, 164/3, 170/3-4, 171/3, 174/5, 182/1, 184/7, 185/1, 186/1-2, 187/4-5-6, 189/4, 191/4, 194/1, 196/2, 201/3, 206/1, 208/1, 212/4-6, 213/1, 214/3, 219/3, 221/3, 222/4, 234/3, 238/1, 241/3, 243/1-5, 245/2, 246/4, 248/4, 249/2, 253/1, 257/5, 259/1-6, 267/2-3, 268/1-2, 269/3, 270/4-5, 271/3, 272/6, 273/5, 277/2, 279/6, 282/1-2, 283/1, 286/3, 290/2, 292/4, 293/3, 295/1-4, 296/6, 297/5, 298/2-3, 300/1-5, 302/1-2, 304/2, 309/1-2-5, 317/4, 320/3-4-6, 321/1, 324/4, 326/2, 330/5, 334/3-4, 335/4, 336/5, 337/1, 340/3, 341/2, 346/1-4, 347/6, 351/2, 355/1, 359/3, 360/5, 361/5, 362/5, 363/1, 364/4-7, 366/2, 367/3-5, 368/3, 371/5, 372/2, 373/5, Rb. 3/2, Rb. 10/1, Rb. 16/2, Rb. 30/1, Rb. 31/1, Rb. 37/2, Rb. 38/2, Rb. 43/2, Mf. 13/1, Mtf. 1/5-38, Mtf. 4/16-17, Mtf. 5/3, Mtf. 10/4, Mtf. 11/9-13, Mtf. 12/7-12, Mtf. 14/3, Mtf. 15/4, Mtf. 16/7-9-10-32, İl. 2/3, İl. 5/2, İl. 6/5, İl. 7/3-10, İl. 10/2-4-6-8-9-10, İl. 11/3, İl. 13/1, İl. 15/5, İl. 17/7, İl. 19/2, İl. 20/2, İl. 22/3, İl. 23/3-10, İl. 26/1, İl. 30/7, İl. 33/2-4-6, İl. 34/5, İl. 35/2, İl. 40/12, İl. 42/2-4-6, İl. 43/2-3-4-5-6, İl. 46/6-9, İl. 47/1, İl. 48/5-7, İl. 49/1, İl. 50/1-2-4-10, İl. 51/1, İl. 53/3, İl. 55/2, İl. 59/3, İl. 60/5, İl. 62/1, İl. 63/1-3-9, İl. 64/4, İl. 65/2, İl. 68/3.

Cebrail, Cibrîl, Rûhu'l-kudüs, Tâ'ir-i kudsî: 53/4, 54/5, 108/1, 135/5, 191/6, 201/1, 239/6, 295/4, 337/1, 345/2, 361/5, Rb. 8/1, Mtf. 1/38.

Cehennem, Nîrân, Dûzah: 70/5, 74/2, 175/4, 199/3, 263/2, 308/6, 309/3, 338/2, Mf. 19/1, İl. 36/2.

Cehl, Câhil, Cühelâ, Nâdan: Msm. 1/1, 129/4, 184/1, 198/2, 240/2, 282/6, 306/3, 319/1, 325/3, 365/1, Mtf. 1/7, İl. 41/3, İl. 42/5, İl. 55/10.

Celâl: Msm. 5/5, 10/4, 29/5, 39/4, 53/3, 66/2-4, 83/1, 121/2, 152/6, 155/4, 156/3, 188/6, 200/1, 201/5, 218/3, 235/5, 236/1, 263/2-3-7, 275/3, 295/2, 331/5, 343/3, 372/1, Rb. 33/1, Mtf. 1/56, İl. 14/5, İl. 28/5, İl. 36/1, İl. 43/1, İl. 68/4.

Celvetiyye: 122/1, Rb. 3/1-2, Mtf. 7/1, İl. 8/1-2..10, İl. 55/1-2..12.

Cem´: 132/4, Rb. 10/1, Mtf. 11/18, İl. 49/6.

Cemal: Ms. 1/8, Msm. 4/26-77, 10/4, 12/6, 15/5, 39/4, 52/5, 61/2, 64/3, 65/2, 66/2, 83/1, 91/5, 113/3, 115/5-6, 136/4, 142/1, 152/1, 162/4, 166/4, 180/2, 181/5, 184/7, 185/4, 200/1, 201/5, 209/3, 212/2, 220/3, 223/4, 228/4, 235/5, 236/1, 237/5, 245/2, 246/5, 247/4, 249/8, 253/5, 259/4, 260/1-6, 263/1-3-7, 275/1, 288/4, 289/1, 295/2, 297/3, 302/3, 303/4, 331/5, 346/3, 357/2, Rb. 33/1, Mtf. 8/2, Mtf. 11/6, Mtf. 12/2-14, Mtf. 16/3-4, İl. 4/4, İl. 6/1, İl. 28/5, İl. 37/4, İl. 42/4, İl. 43/2-3-4-6, İl. 54/1, İl. 58/2, İl. 60/4, İl. 68/4.

Cennet, Cinân, İrem: 12/2, 19/3, 23/3, 26/5, 34/4, 36/6, 60/4, 66/3, 67/5, 68/2, 70/5, 73/2, 76/5, 85/1, 94/3, 99/1-3, 115/2, 129/1, 161/3-6, 175/4, 186/4, 199/3, 208/5, 227/6, 228/5, 245/4, 255/2-5, 263/1, 271/4, 306/1, 308/6, 309/3-4, 310/5, 314/4, 315/5, 320/1, 338/2, 342/4, 363/4, 367/7, 374/5, Rb. 47/1, Mf. 10/1, Mtf. 12/10, Mtf. 15/1, İl. 18/3, İl. 19/1, İl. 54/6, İl. 58/1.

Cevher, Güher, Gevher: Msm. 4/28-30-39, 1/4, 4/2, 6/2, 45/6, 78/2-3, 105/1, 106/1, 114/2, 115/1, 122/7, 131/4, 163/3, 167/2, 170/5, 171/2, 182/4, 189/5, 194/2, 204/3, 207/2, 212/2, 218/2, 243/2, 248/1-5, 254/1, 269/1, 273/4, 286/4, 288/6, 291/1, 292/1-3, 297/4, 300/3, 318/5, 325/3, 336/4, 348/2, 351/5, 367/7, 368/5, Rb. 1/1, Rb. 49/1, Mtf. 1/20, Mtf. 5/2, Mtf. 16/29-30, İl. 39/4, İl. 45/6, İl. 46/1, İl. 50/3, İl. 51/4, İl. 59/1.

Cezbe: Ms. 1/16, 54/4, 61/4, 119/4, 172/6, 175/3, 195/3, 262/8, 314/3, 371/3, İl. 6/7, İl. 32/5.

Cihâd-ı ekber: 210/7, 264/5.

Cihan: Msm. 1/2-6, Msm. 4/12-49-58-60-61, Msm. 5/1, 4/1, 6/4, 13/5, 17/2, 19/4, 21/7, 23/2, 27/4, 28/3, 33/3, 44/2, 49/5, 52/1, 66/3-4, 82/6, 83/5, 86/5, 98/3, 104/1, 105/1, 111/1, 118/6, 119/4, 123/4, 127/1, 129/6, 131/4, 139/5, 147/1, 151/4, 165/1, 171/4, 179/2-3-5-6, 180/2, 184/2, 185/4, 187/2, 190/5, 195/4, 197/3-5, 201/4, 202/1, 207/4, 209/2-5, 210/1, 212/2, 217/1-5, 219/1, 227/1, 235/3, 236/3, 239/5, 240/1, 244/4, 252/3, 253/5, 255/4-5, 267/1, 272/2, 273/1, 274/5, 278/4, 300/1, 302/4, 303/1, 313/1-2-3, 315/2, 317/6, 319/5, 320/4, 323/1-4, 327/5-6, 328/2, 329/4, 335/1, 343/4, 348/1, 349/5, 351/4, 354/5, 362/2, 363/3, 364/2, 365/5, 367/4, 369/3, 370/7, 371/1, 372/4, 373/7, Rb. 26/1, Rb. 31/2, Rb. 36/1, Rb. 37/2, Rb. 43/1, Mf. 5/1, Mf. 22/1, Mf. 27/1, Mf. 29/1, Mf. 35/1, Mf. 36/1, Mtf. 1/47-56, Mtf. 6/2, Mtf. 9/7-20, Mtf. 16/33-34, İl. 2/1, İl. 16/5, İl. 25/5-6, İl. 39/11, İl. 41/5, İl. 50/10, İl. 60/1, İl. 63/1-5.

Cilvegâh: Msm. 2/16, 3/2, 6/4, 7/1, 37/2, 235/2, 240/1.

Cin: Mtf. 1/59.

Cisim, Ten: Ms. 1/15, Msm. 1/4, Msm. 3/28, 28/1, 45/3, 50/4, 55/4, 78/2-4-5, 95/3, 96/4, 106/6, 109/6, 120/4, 122/7, 127/6, 144/2-6, 154/3, 163/4, 173/5, 180/2, 182/1, 187/4-5, 188/1, 192/5, 194/1, 212/4, 213/1, 214/3, 215/1, 219/4, 236/4, 240/4, 241/3, 243/1-5, 245/2, 257/5, 259/1, 267/3, 270/5, 271/3, 273/5, 282/1-2, 283/3, 286/5, 294/3, 295/1-3, 297/7, 304/2, 309/2, 330/5, 334/3, 339/2, 363/1, 368/3, Rb. 19/2, Rb. 38/2, Mtf. 1/19-36, Mtf. 14/3, Mtf. 15/4, Mtf. 16/10, İlh. 6/5, İlh. 7/3, İlh. 10/5, İlh. 19/3, İlh. 20/2, İlh. 27/6, İlh. 48/5-7, İlh. 50/1-5, İlh. 51/1, İlh. 53/3, İlh. 55/2, İlh. 60/5, İlh. 63/3, İlh. 64/2.

Çarşı, Bâzâr, Sûk: Msm. 2/14-21, Msm. 4/58, 8/1, 13/3, 37/5, 50/1, 57/2, 61/5, 62/5, 66/5, 113/4, 127/4, 134/4, 146/4, 150/1, 164/3, 176/3-5, 189/1-5, 209/5, 235/4, 281/6, 293/3, 296/5, 313/1, 314/1, 348/2, 370/8, Rb. 48/2, Mf. 48/1, İlh. 34/4.

Dâr, Salb: 146/2, 333/5-6, 371/3.

Dârâ: 230/4.

Dârü's-selâm (En'âm 6/127, Yûnus 10/25): 228/5.

Dede: 304/1-2..6, 320/6, Mf. 9/1.

Dergâh: Ms. 1/12-15, Msm. 4/66-72, 15/1, 61/3, 63/4, 66/4, 92/1, 102/2, 138/2, 142/5, 149/5, 154/4, 211/5, 252/5, 296/2, 300/4, 308/5-8, 313/4, 332/5, 339/1, 349/3, Mtf. 1/11-40, Mtf. 11/16, İlh. 29/2, İlh. 37/2.

Derman, Deva: Msm. 2/17, Msm. 4/20-75, 6/1, 68/3, 76/3, 87/5, 90/1-4, 101/5, 110/1, 135/1, 152/2, 182/5, 183/1, 199/4, 221/1-6, 238/1, 239/5, 243/1, 246/1, 254/1-2, 261/4-5, 262/9, 297/10, 300/4, 302/1, 310/3, 323/3, 336/2, 368/1, Mtf. 1/47, İlh. 5/7, İlh. 7/9, İlh. 17/3, İlh. 19/8, İlh. 23/3, İlh. 32/4, İlh. 46/7-10, İlh. 48/2, İlh. 53/6, İlh. 68/5.

Devir Nazariyesi: 114/5, 196/3.

Devrân: 269/4, 279/4, 293/1, İlh. 42/1, İlh. 55/1-5.

Deyr: 37/1, 95/2, 103/1, İlh. 27/2.

Deyyâr: 47/6, 86/1, 91/5, 183/2, 333/6, Mf. 2/1.

Din: 59/5, 322/6, 356/1, 358/4, 364/4.

Dinî Kitaplar, Mushaf: Msm. 3/44, 88/4, 105/4, 112/3, 165/4, 206/4, 207/5, 236/5, 262/1, 294/5, 352/4, Mf. 18/1, Mtf. 4/17-20, Mtf. 19/2, İlh. 22/2-4-6, İlh. 62/2.

Dost, Hemdem, İhvan, Ahabab: 29/3, 124/3, 126/5, 219/2, 225/2, 260/2, 294/2, 370/9, Rb. 12/1, İlh. 7/7, İlh. 48/1, İlh. 57/1, İlh. 58/3.

Dört Halife (Çâr-yâr): 356/1-2, Mf. 8/1, Mtf. 4/20.

Dört Kapı: 356/2-3, Mtf. 1/1-13, Mtf. 4/4.

Dua, Niyaz, Münacat: Msm. 4/66-70, Msm. 5/1-2-4-5-6-8-10-11-12, 20/1, 28/5, 39/5-6, 66/6, 87/5, 123/5, 138/2, 154/5, 156/6, 157/2, 168/2, 198/6, 201/5, 203/3, 208/3, 211/5, 217/4, 221/2, 226/5, 248/2, 283/1, 284/5, 285/1-2..6, 289/1-2..5, 294/1-2..5, 305/1-2, 315/3, 319/4, 321/1-2..6, 323/7, 329/7, Rb. 35/2, Rb. 43/1-2, Mtf. 14/4, Mtf. 16/36, İlh. 1/1-2..10, İlh. 2/2-4-6-8-10, İlh. 6/1-2..8, İlh. 9/1-2-4-6, İlh. 11/1-2-4-5-6-8-10, İlh. 16/7, İlh. 23/1-2..10, İlh. 28/1-2..6, İlh. 36/1-2..6, İlh. 52/1-2-4-6-8-9-10-12-14-16, İlh. 57/1-2..8, İlh. 65/8.

Dü-âlem, Dâreyn, İki Cihan, Dünya vü ukbâ: Msm. 2/24, Msm. 4/45-52, 12/6, 25/5, 41/5, 48/2, 66/3, 70/6, 75/5, 91/3, 126/4, 132/2, 158/1, 159/1, 160/1, 163/1, 169/5, 187/1, 189/3, 191/1, 218/5, 230/2, 231/3, 252/3, 264/6, 304/1, 306/2, 318/2, 353/5, 355/5, Rb. 11/1-2, Mtf. 2/3, Mtf. 11/1, Mtf. 16/16, İlh. 1/1, İlh. 28/4, İlh. 67/5.

Dünya: Msm. 2/23, Msm. 4/6-50, 22/2, 25/1-3, 40/4, 43/4, 49/2, 51/3, 56/5, 63/2, 64/2, 68/2-5, 74/1, 81/1, 82/4-5, 96/4, 102/3, 124/3, 133/3, 136/3-5, 137/4, 141/1, 143/4, 144/4, 152/3-5, 153/1, 171/2, 172/2, 177/2, 180/4, 187/5, 188/3-5, 204/2-4, 205/2, 207/3, 211/4, 218/5, 231/3, 237/6, 239/3-4, 246/3, 248/5, 253/4, 258/5, 262/6, 267/3-6, 268/1, 271/1, 278/1, 281/4, 284/1-2-4-7, 304/1-2-5, 306/2, 315/7, 316/1, 321/2, 338/1, 342/5, 363/4, 365/6-7, 373/5, 374/5, Rb. 2/1, Rb. 14/1, Rb. 17/1, Rb. 18/2, Rb. 39/2, Rb. 44/1, Rb. 46/1, Mf. 38/1, Mf. 39/1, Mf. 45/1, Mtf. 1/5-33, Mtf. 9/2, Mtf. 11/2-4, İlh. 37/3-6.

Dürr, Dürr-i yekta, Dürr-i pâk, Dürr-i meknûn, Lü'lü: Msm. 3/19, Msm. 4/8, 1/5-6, 22/3, 57/2, 63/3, 78/3, 88/3, 95/1, 105/1, 131/4, 197/1, 218/2, 237/4, 238/2, 257/1, 269/1, 292/2, 300/3-5, 301/1, 308/2, 311/3, 330/1, 331/1, 334/1, 341/4, 350/3, 351/5, 362/5, Mtf. 11/12, Mtf. 17/3, İlh. 25/1, İlh. 33/1, İlh. 46/2, İlh. 59/2.

Düşman, Adüvv: 177/5, 260/2, 334/5, Mtf. 9/14, İlh. 55/10.

Ebed: 38/5, 67/6, 106/2, 116/3, 205/3-4, 225/6, 238/5, 273/1, 281/1, 300/2, 314/5, 363/4, Mtf. 11/15, Mtf. 13/2, Mtf. 15/2, İlh. 55/4, İlh. 64/6.

Ebû Hanîfe: 356/5, 358/1-2-3-4.

Ebu'l-vakt: 107/4, Mf.24/1.

Efendi: 129/5, 131/5, 272/4, 329/4, 364/6, Rb. 47/1, Mf. 11/1, Mtf. 14/4.

Eflâtun: 125/3.

Ehl- i kabâ: 318/4.

Ehl- i tarîk, Erbab-ı tarîk: 117/3, İlh. 8/6.

Ehl-i âr: 365/6.

Ehl-i aşk, Erbâb-ı aşk: Ms. 1/27, 2/4, 3/1, 5/1, 11/4, 16/2, 17/4, 21/6, 35/4, 52/5, 69/3, 79/5, 92/5, 95/2, 118/1, 131/2, 146/4, 178/2-3, 179/4, 250/3, 251/4, 278/2, 290/2, 342/2, 365/3, İlh. 38/7, İlh. 47/3, İlh. 48/1, İlh. 53/7.

Ehl-i berâzih: 252/2.

Ehl-i berzah: Mtf. 1/12.

Ehl-i celâl: 331/5.

Ehl-i cürm: 73/4, İlh. 31/5.

Ehl-i dert: Msm. 4/35, 70/3, 101/5, 107/3, 156/3, 191/4, 336/2, İlh. 44/2.

Ehl-i dil, Ehl-i kulûb: Ms. 1/28, Msm. 4/11, 2/7, 9/3, 16/2, 41/2-4-6, 47/6, 53/2, 57/4, 69/2, 70/2, 76/5, 80/5, 97/3, 99/1, 112/5, 114/6, 115/4, 122/7, 123/2, 141/2, 147/1, 151/2-4, 158/2, 160/5, 171/5, 202/1, 208/2, 246/3, 279/5, 286/4, 295/5, 315/6, 323/2, 332/5, 362/4, Rb. 6/2, Mf. 1/1, Mtf. 1/4-57, Mtf. 11/4, İlh. 67/2-4-6.

Ehl-i dünya: 239/3.

Ehl-i emanet: Mf. 19/1.

Ehl-i fenâ: Msm. 4/63, 19/1, 20/5, 47/2, 91/4, 116/3, 131/3, 137/5, 184/6, 235/4, 266/2, 274/4, 283/4, Mtf. 1/58.

Ehl-i fürkat: 264/3.

Ehl-i gaflet, Gâfil: 49/2, 112/1, 140/4, 183/3, 198/1, 204/1, 231/6, 288/3, 305/1, 306/1, İlh. 41/7, İlh. 52/1-3, İlh. 64/2-5.

Ehl-i hakikat: 15/4, 50/4, 194/5.

Ehl-i hâl: 105/2, 195/3, 215/3, 315/1, 340/4.

Ehl-i harâbât: 218/3.

Ehl-i hayâlât: 315/7.

Ehl-i heva: Mtf. 1/48.

Ehl-i himmet: Msm. 3/5.

Ehl-i Hüda (Hak): Msm. 4/33, 13/5, 90/4, 129/4, 239/4, 321/5, 373/3, İlh. 31/4, İlh. 32/8.

Ehl-i istifa: Mtf. 1/57.

Ehl-i ibâdât: 315/5.

Ehl-i ictihâd: 356/4.

Ehl-i ihlas: 306/4.

Ehl-i iman: 319/2, İlh. 31/1.

Ehl-i inad: 62/1, Mtf. 20/1.

Ehl-i inkâr: 49/1, 99/8, Mtf. 3/3, İlh. 64/3.

Ehl-i intibah: Ms. 1/2.

Ehl-i irfan: Msm. 1/4, 78/1, 189/4, 281/3, 286/1, 323/5, İlh. 31/2, İlh. 56/5.

Ehl-i İslâm: 323/7, Mtf. 9/6-11.

Ehl-i isti'dâd: Mtf. 1/18.

Ehl-i kâl: 82/3, 140/2, 340/4, 348/5.

Ehl-i kâr: 365/7.

Ehl-i kemal: 88/5, 200/2, 202/4, 247/1, 301/5, 315/1, 327/2, 331/5, Rb. 2/1.

Ehl-i kerâmet: 315/6.

Ehl-i kuyûd: 264/6.

Ehl-i makâmât: 315/4.

Ehl-i marifet: 262/3.

Ehl-i mürüvvet: 373/5.

Ehl-i nazar: 75/2, 94/5, 117/1, 122/9, 132/2, 173/3, 287/5, Mtf. 4/11, Mtf. 9/19.

Ehl-i râz: Msm. 3/31, 120/1.

Ehl-i reşâd, Ehl-i irşâd: 30/5, Mtf. 1/16.

Ehl-i sa'âdât: 315/2.

Ehl-i salâh: 53/1.

Ehl-i sülûk: 92/2, 174/4, 349/3, İlh. 8/8.

Ehl-i sünnet: 71/11.

Ehl-i şuhûd: 66/1.

Ehl-i şûr u şer: 27/4.

Ehl-i taklid: İlh. 3/6.

Ehl-i takva: 342/5, Mf.21/1.

Ehl-i te'yid: İlh. 22/2-4-6.

Ehl-i tecrîd: 241/4, İlh. 22/1.

Ehl-i tefrîd: 241/4, İlh. 22/2.

Ehl-i tevhid: 241/4, İlh. 3/1-2..10, İlh. 22/1, İlh. 53/3, İlh. 64/3.

Ehl-i zühd: 70/2, 79/5, 139/1, 365/3, 373/4.

El-fakru fahrî: 79/2, 80/1, 102/2, 107/1, 197/5, 228/1, 370/7, İlh. 45/7, İlh. 56/1.

El-hamdülillâh: 99/9, 122/1, 123/1, 249/1, 330/5, 346/1, İlh. 16/1, İlh. 30/7, İlh. 31/1-2-4-6-8, İlh. 47/1-2-4-6-8.

El-minnetülillâh: 350/4.

Elem neşrah (İnşirâh 94/1): Mf. 43/1.

Enâniyet: 341/3, 363/2, İlh. 10/5, İlh. 60/3.

Ene'l-Hak: 214/6, 269/3, 279/2, 290/3, 333/5, İlh. 66/2.

Erbâb-ı hüner: 134/3, 373/7, İlh. 24/7.

Erbâb-ı isti'dâd: 234/3.

Erbâb-ı niyaz, Ehl-i niyaz, Ehl-i münacat: 123/5, 244/5, 315/3, İlh. 11/5.

Erbâin: 215/1.

Erselnâk (Enbiyâ 21/107): 84/6.

Evliya, Velî, Ulular: Msm. 2/8, Msm. 3/49, 6/5, 16/1-2..6, 23/5, 51/4, 114/1, 119/4, 128/3, 143/3, 209/6, 264/7, 276/6, 317/5, 337/5, 343/2, 347/2-3, 356/1, 357/6, 358/6, Rb. 30/1, Mf. 24/1, Mtf. 1/42, Mtf. 2/2, Mtf. 3/3, İlh. 3/7, İlh. 10/10, İlh. 45/3-4, İlh. 66/3.

Ezan: 71/1.

Ezel: Ms. 1/4, Msm. 2/5, Msm. 4/10, 2/4, 8/1, 20/3, 49/4, 57/2, 62/2, 68/2, 90/5, 92/3, 94/4, 97/6, 127/2, 139/5, 140/3, 168/3, 176/2, 186/1, 197/3, 205/2, 207/3, 213/2, 216/3, 254/5, 256/2, 268/1, 280/2, 296/2, 300/2, 320/1, 328/5, 346/3, 349/1-7, 350/2, 351/5, 367/6, 370/6, Rb. 10/1, Mf. 48/1, Mtf. 9/16, Mtf. 12/4, Mtf. 13/2, İlh. 25/3, İlh. 51/4, İlh. 55/4, İlh. 60/2-5.

Fakîr: Msm. 3/6-9-12-15-18-21-24-27-30-33-36-39-42-45-47-48-51, 226/3, 274/2, 370/7.

Fakr: Msm. 4/63-64, 12/1, 40/4, 44/5, 80/1, 102/2, 107/1, 117/4, 134/4, 157/9, 197/5, 228/1, 267/6, 370/7, Mtf. 12/11, İlh. 45/6, İlh. 56/1.

Fa'lem ennehü lâ ilâhe illa'llâhu (Muhammed 47/19): İlh. 61/5.

Fârâbî: 262/4.

Fark: Msm. 4/12-41, 35/2, İlh. 49/6.

Farz: 71/12, Mtf. 16/16.

Fâtîha (Fâtîha 1): 105/4.

Fazl: Msm. 2/17, 39/6, 330/5, 356/5, Mtf. 16/6, İlh. 11/6, İlh. 36/4, İlh. 68/6.

Fefirrû ila'llâh (Zâriyât 51/50): 84/3.

Felek: Ms. 1/25, Msm. 1/1, 44/1, 110/3, 114/5, 124/4-5, 125/4, 135/2, 139/3, 176/1, 177/1, 183/3, 262/7, 367/1-5, Rb. 4/1, Rb. 26/1, Mtf. 1/52-59, İlh. 48/7, İlh. 55/2.

Fenâ, Fânî: Msm. 3/23, Msm. 4/33-49-52-63-64, 9/1-2, 19/1-4, 20/5, 27/1, 28/1, 36/4, 37/6, 40/6, 41/5, 47/2, 51/5, 61/3, 63/3, 67/6, 71/6, 72/3, 80/1, 83/2, 86/2, 91/4, 96/5, 101/4, 103/3, 110/3, 114/3, 116/3, 117/4, 130/2, 131/3, 134/1-3, 137/4-5, 144/2, 149/2-4, 151/1, 158/5, 159/2, 166/2, 178/5, 184/6, 187/1, 195/4, 196/2, 198/4, 199/1-5, 204/4, 210/5, 211/5, 213/4, 214/1, 216/4, 217/2, 226/6, 235/4, 237/2, 245/2, 247/5, 250/6, 256/5, 257/4, 262/3, 266/2, 267/6, 270/6, 272/1, 274/4, 280/5, 283/4, 286/3, 290/1, 294/3, 296/4-5, 299/2, 301/5, 307/4, 309/1, 310/4, 317/4, 327/3, 331/2, 332/4, 333/1, 335/1, 336/4, 339/5, 346/5, 348/4, 357/2, 359/1-3, 363/1-4, 366/5, 367/1, 370/1-8, 371/5, 374/5, Rb. 2/2, Rb. 19/1, Rb. 25/1-2, Rb. 31/2, Rb. 44/1, Mf. 38/1, Mf. 49/1, Mtf. 1/11-18-21-58, Mtf. 16/12-38, İlh. 4/6, İlh. 7/1-2..10, İlh. 8/8, İlh. 10/5, İlh. 12/4, İlh. 19/6, İlh. 27/6, İlh. 37/5, İlh. 38/4-9, İlh. 41/5, İlh. 45/9, İlh. 53/4, İlh. 61/4, İlh. 67/5.

Ferhad ile Şirin: 2/5, 122/6, 139/4, 145/4, 170/4, 197/4, 257/4, 283/5, İlh. 62/3.

Ferîdüddin Attâr (Mantuku't Tayr): 96/1, 244/1.

Ferş, Arş: 10/2, 42/4, 51/6, 55/3, 92/1, 135/4, 176/1, 250/3, 283/2, 297/6, 299/1, 334/2, 341/5, Mf. 9/1.

Fetva: 8/3, 96/3, 280/1.

Feyz: Ms. 1/26, Msm. 2/1, Msm. 3/1-4-10-44, Msm. 4/10-71, 4/1, 8/4, 10/1, 11/5, 13/1, 20/1-5, 21/5, 29/4, 32/4, 39/5, 54/5, 61/2-5, 62/2, 69/2, 73/2-4-6, 76/2, 77/2, 78/1, 80/5, 84/6, 87/1, 149/1, 165/5, 171/4, 189/4, 190/2, 191/4, 201/1-4, 205/2-6, 208/1, 227/5, 228/2, 229/2, 260/4, 262/8, 263/11, 264/1, 275/2, 276/3, 294/3, 295/4, 296/1-2, 300/5, 304/1, 308/1, 313/3, 315/2, 330/5, 337/1, 341/4, 343/4,

345/1, 347/1-2, 349/6, 355/3, 361/5, 362/3-4, 366/1-2, 368/4, Rb. 5/1, Rb. 43/2, Mtf. 1/39, Mtf. 4/5, Mtf. 12/5, İlh. 2/3, İlh. 6/1, İlh. 11/3-6, İlh. 12/1, İlh. 16/3, İlh. 19/1, İlh. 25/4, İlh. 26/7, İlh. 30/6, İlh. 47/1, İlh. 53/2, İlh. 68/5.

Fırka-i nâciye: Mf. 42/1.

Fıkr, Tefekkür: Msm. 4/1-11-17, 34/3, 45/2, 52/2, 71/6, 77/3, 95/1, 119/5, 131/3, 148/1, 152/5, 157/2, 173/1, 186/4, 188/2, 202/6, 204/5, 240/5, 269/2, 310/2, 312/3, 318/4, 360/5, 371/1, 373/2, Mf. 6/1, Mf. 35/1, Mtf. 3/4, Mtf. 8/1, Mtf. 14/2, İlh. 27/4.

Firavun: Mtf. 4/8.

Fitne, Fesad: 33/2.

Fürkat, Hicran: Ms. 1/11-13, Msm. 1/4, Msm. 2/13, Msm. 3/17-40, Msm. 4/2-74, 12/5, 19/5, 60/1, 83/4, 99/2-7, 110/2-4, 118/3, 124/1-2, 128/4, 130/1, 152/3, 157/10, 160/3, 163/4, 166/3, 168/2, 169/6, 172/3, 180/5, 220/2-4, 227/1, 233/2, 236/2, 247/6, 251/6, 264/3, 275/1, 277/3, 282/3, 289/3, 298/2-3, 310/3, 313/4, 321/3, 350/5, 360/4, 367/4, Rb. 45/1-2, Mf. 50/1, Mtf. 1/46, Mtf. 2/4, Mtf. 6/4, Mtf. 12/13, İlh. 5/1-5, İlh. 6/3-7, İlh. 20/3-5, İlh. 22/3, İlh. 23/4-9, İlh. 26/1, İlh. 28/2, İlh. 36/2, İlh. 57/3-4, İlh. 60/5.

Gaflet, Tegâfül: Msm. 1/1-5-6, Msm. 4/10-15-16-52-53-70, 15/5, 23/3, 34/6, 49/2-3, 89/1-3, 98/4, 103/5, 112/1, 136/5, 140/4, 144/3-4, 159/5, 166/1, 183/3, 198/1, 204/1-2, 215/5, 216/6, 231/6, 249/6-8, 265/1, 266/6, 268/5, 277/5, 284/7, 288/3, 305/1-5, 306/1, Rb. 25/1, Rb. 44/1, Mf. 1/1, Mf. 14/1, İlh. 3/2, İlh. 15/4, İlh. 17/2-4-6-8, İlh. 20/6, İlh. 21/2, İlh. 22/6, İlh. 25/3, İlh. 41/7, İlh. 44/1-2..8, İlh. 47/10, İlh. 50/10, İlh. 52/1-3, İlh. 65/7.

Gavsu'l-âzam: Mtf. 1/16.

Gayb, Sır, Esrar, Râz, Pinhân, Nihân: Ms. 1/4-7-8-21-29, Msm. 1/1, Msm. 2/2-10-15-16, Msm. 3/2-11-31-44, Msm. 4/5-22-32-54, 1/1, 4/5, 7/4, 9/5, 10/4, 23/4, 35/1, 46/3, 47/1, 48/4, 54/1-4, 55/4, 58/1, 59/3, 75/6, 84/6, 86/4, 88/4, 93/1, 97/3, 114/6-7, 118/5, 120/1-2-3, 127/5, 138/1-4, 140/3-5, 143/5, 144/6, 145/1, 146/1, 152/1, 153/4, 154/2, 155/5, 158/1-4, 162/5, 163/5, 164/4, 165/3, 167/2-3-5, 168/4, 169/1, 176/2, 178/4, 180/3, 182/2, 185/2, 186/1-5, 187/6, 189/3, 191/2-4, 192/2-3, 193/1, 195/4, 198/5, 199/6, 206/1, 212/1, 214/3, 215/2, 219/4, 220/3, 224/1-3, 227/3, 231/2-4, 232/3, 236/5, 239/1, 240/4, 242/1-2-4, 243/2, 247/4, 252/3, 257/4, 259/1-2, 260/2-3, 262/1-9, 263/3-6-12, 265/1-6, 268/1, 269/2-3, 275/5, 279/3, 282/1-2, 287/2, 289/2, 290/2, 291/4, 292/1, 294/5, 297/5, 302/5, 306/3, 307/6, 308/1, 309/2, 311/3-4, 312/3, 318/5, 323/4, 324/1, 325/1, 333/5, 334/3, 336/6, 342/6, 348/3, 349/1, 350/2, 351/2, 352/3-5, 353/4, 354/4, 358/3-5, 359/5, 360/3-6, 363/5, 366/8, 368/3, 371/6, Rb. 3/1, Rb. 8/2, Rb. 10/1, Rb. 16/2, Rb. 21/2, Rb. 43/2, Mf. 8/1, Mf. 12/1, Mf. 29/1, Mf. 35/1, Mtf. 1/10-24, Mtf. 3/2, Mtf. 9/18, Mtf. 10/1-2-3-4, Mtf. 11/1-7-8, Mtf. 12/8-10-18, Mtf. 13/3, Mtf. 16/10-20-25-31, Mtf. 19/3, İlh. 3/4-5-9, İlh. 6/6, İlh. 11/7, İlh. 12/2-3, İlh. 13/3-5, İlh. 22/3, İlh. 23/6, İlh. 25/3-4, İlh. 26/5, İlh. 28/3, İlh. 35/5, İlh. 39/7-11, İlh.

41/3-7, İlh. 42/6, İlh. 46/6, İlh. 48/6, İlh. 49/4, İlh. 50/4-6, İlh. 51/1-4-7, İlh. 52/5, İlh. 53/5, İlh. 55/9, İlh. 58/5, İlh. 62/1, İlh. 64/5, İlh. 66/1-2..5.

Gazneli Sultan Mahmud ve Ayaz: Msm. 3/31.

Genc: Msm. 4/21, 39/2, 103/5, 163/3, 164/4, 194/1, 212/1, 221/2, 243/2, 248/5, 272/3, Rb. 8/2, Mtf. 16/25, İlh. 25/2, İlh. 46/8, İlh. 68/2.

Gılman: Msm. 3/35, 76/4, 94/4, 97/4, 135/4, 175/4, 228/5, 238/4, 245/4, 254/4, 263/1, 271/4, 351/3, İlh. 1/4, İlh. 7/6, İlh. 18/3, İlh. 24/7.

Gönül, Dil, Kalp, Derûn, Zamîr: Ms. 1/5-9-10-16-18-28, Msm. 1/2-6, Msm. 3/1-13-14-20-28-29-32-37, Msm. 4/11-14-17-19-25-26-37-49-50-51-63-68-71-73, Msm. 5/2-5-8-12, 2/7, 3/3-5, 4/4, 7/1-2..6, 9/3, 11/3-4-5, 12/5, 13/1-3, 14/2-3, 15/2-3, 16/2-6, 17/2-3, 19/2-4, 20/2, 21/5, 23/2-4, 24/1, 26/2, 28/3, 29/1-5, 30/3-5, 31/2-4, 36/5, 37/1-2, 39/3, 40/1-3, 41/1-2-3-4-6, 42/3-4, 43/1-4-5, 45/1-4-6, 47/6, 48/1-4, 49/1, 50/5, 51/2, 52/1-3, 53/2, 54/1-3, 55/1, 57/4, 59/1-2-4-5, 62/3, 63/1-5, 64/3, 66/5-6, 67/1, 69/2-4-5, 70/2, 71/3-4-5-10, 72/1-4, 73/1-3, 74/1-4-5, 75/2-6, 76/3-5, 77/3, 78/2-3, 79/1-2-3, 80/5, 82/1-4, 83/2-4, 85/2-3, 86/5, 87/4, 88/1-2..5, 90/3, 92/1-3, 93/2-5, 94/3, 95/1-2, 97/3, 98/2, 99/1-4-5-6-7, 100/4-5, 102/3, 103/1-3-4-5, 104/1, 105/1-2-4, 107/3-5, 109/1, 110/1-5, 111/1-2-3-4, 112/2-5, 113/1-4, 114/6-7, 115/2-3-4, 116/1-2-4, 117/4, 118/3, 119/1, 120/5, 121/3, 122/4-7-8-9, 123/1-2, 124/2-3, 125/1, 126/1-4, 128/1-2-3, 129/1-6, 130/2-3, 131/5, 132/1-4, 134/4, 135/2, 136/2, 138/2, 139/1, 141/1-2-4, 143/2-4, 144/1, 146/1-5, 147/1, 149/1, 150/1-3-5, 151/2-4, 152/5, 154/4, 156/1-4, 157/1-2-7, 158/2, 160/2-4-5, 161/2, 164/4-5, 165/1-4, 167/1-2-4, 168/4, 169/1-2-4-5, 171/5, 172/1-2, 174/2, 175/3, 176/4, 177/4-7-9, 178/1-4, 181/1-3, 182/2, 183/5, 184/5, 185/3, 186/5, 187/2-3-5, 188/1-3, 189/2-4, 190/5, 192/2-5, 193/4, 195/1, 196/1-2..5, 198/5, 199/1, 202/1-6, 204/2, 205/5-6, 208/2-4, 210/1, 216/2, 217/1, 222/1-2-5, 223/2-3-6, 224/2-4, 225/3, 226/5, 227/6, 228/2, 229/4, 230/4, 231/1-5, 232/1-3, 233/3-4, 234/4, 235/6, 236/1, 238/2-5, 239/2-5-6, 240/1-3, 244/3, 245/3-4, 246/3, 248/3, 249/1, 252/1-5, 253/1, 254/1-2-3-5, 256/5, 257/1-2-3, 258/3-4-5, 259/5, 260/6, 264/1-5, 265/5, 266/2, 267/2-3, 270/1, 271/2, 272/3-5, 273/4, 275/1, 277/3, 278/1-3, 279/5, 280/4-6, 281/2-3, 283/1-2, 284/5-6, 286/4-5, 287/1-2..5, 288/1-3-5, 289/4-5, 292/2-4-5, 294/1-3-5, 295/1-5, 296/6, 297/1-2-4-5-10, 298/3, 301/1, 304/4, 305/4, 306/1-3, 309/4-5, 310/4-5, 311/1, 312/1-2-4-5, 315/1-6, 317/5-6, 318/1-5, 320/3-6, 321/1-6, 323/2, 324/8, 327/1, 328/1, 332/5, 333/3, 334/1, 337/1-4, 338/1-5, 339/2-3, 340/3, 341/5, 344/2, 345/4, 346/2, 347/1-3-4-5, 348/1-3, 349/1-2-6, 350/1-2-3-4, 351/2-3, 352/1-5, 353/2, 354/1, 355/3-4, 357/1-3, 359/3-4, 360/6, 361/1, 362/4, 363/3-4, 365/2-3-4-5, 366/2-5, 369/2-5, 370/4, 371/1-2-5, 371/6, 372/3, 374/5, Rb. 3/1, Rb. 5/1, Rb. 6/2, Rb. 9/2, Rb. 10/1-2, Rb. 11/2, Rb. 15/2, Rb. 16/1, Rb. 18/2, Rb. 28/1, Rb. 33/2, Rb. 41/1, Rb. 42/2, Rb. 44/2, Mf. 1/1, Mf. 4/1, Mf. 11/1, Mf. 12/1, Mf. 17/1, Mf. 20/1, Mf. 22/1, Mf. 31/1, Mf. 36/1, Mf. 40/1, Mtf. 1/4-6-7-11-17-29-46-57, Mtf. 2/3, Mtf. 3/1-4, Mtf. 4/17, Mtf. 5/2, Mtf. 6/1-2, Mtf. 11/4-16, Mtf. 12/1-5-7-8-11-12-14, Mtf. 15/1-3, Mtf. 16/5, Mtf. 19/2, İlh. 1/10, İlh. 2/1-2-7-8-9, İlh. 3/9, İlh. 4/2, İlh. 5/7, İlh. 7/3, İlh. 8/5-8, İlh. 9/3-5, İlh. 11/3, İlh. 12/7, İlh. 14/1-2-4-6, İlh. 15/1, İlh. 16/1-3, İlh. 17/1-3, İlh. 19/8, İlh. 20/1, İlh. 21/1, İlh. 23/4-9, İlh. 24/1-3-4-6, İlh. 25/1-4, İlh. 26/1-2-5, İlh. 27/1-2-3-4, İlh. 28/1-5, İlh.

30/1-3-5, İlh. 32/2-5, İlh. 35/1-3, İlh. 37/1, İlh. 41/3, İlh. 42/2-5, İlh. 43/1-2-4-6, İlh. 44/5-8, İlh. 45/10, İlh. 46/7-9, İlh. 47/1-2, İlh. 48/3, İlh. 49/3, İlh. 50/1-5, İlh. 52/1, İlh. 54/1-3, İlh. 55/1, İlh. 56/6, İlh. 57/4, İlh. 59/1-4, İlh. 61/2, İlh. 64/4, İlh. 65/2-3, İlh. 67/1-2-3-4-6, İlh. 68/3.

Gurbet: Msm. 3/40, 9/4, 19/5, 22/2, 142/4, 152/4, 172/2, 264/3, Mtf. 12/4, İlh. 26/10, İlh. 28/6, İlh. 37/1, İlh. 39/3.

Gûy u çevgân: Msm. 4/51, 22/5, 85/4, 232/5, İlh. 50/5, İlh. 59/4.

Gül: Msm. 1/6, Msm. 2/3-11, Msm. 3/34, Msm. 4/19, 11/2, 13/1, 20/2, 22/6, 35/3, 49/4, 57/3, 65/3-5, 68/6, 73/1, 81/3, 84/2, 89/2, 92/5, 103/3, 106/1, 111/3, 118/3-5, 132/3, 163/1, 165/1, 166/2, 170/3, 174/2, 177/9, 181/2, 189/2-4, 193/4, 202/3, 213/2, 216/3, 222/1-2, 227/2, 231/6, 235/1, 236/1, 241/5, 244/1, 255/2, 258/4, 260/4, 262/6, 269/5, 271/1, 279/1, 296/6, 297/2, 317/6, 319/5, 324/6, 328/5, 345/2, 346/2-4, 347/5, 348/1, 349/1-2, 356/3, 361/1-4, 365/3, 366/7, 367/1-2-7, 369/1, Rb. 7/1, Mf. 49/1, Mf. 50/1, Mtf. 6/1, Mtf. 7/1, Mtf. 13/1, İlh. 5/3-6, İlh. 8/2, İlh. 16/2, İlh. 19/1, İlh. 20/2, İlh. 23/10, İlh. 30/1, İlh. 32/2, İlh. 33/2-4-6, İlh. 34/2, İlh. 37/4, İlh. 38/5, İlh. 39/5, İlh. 44/3, İlh. 45/9, İlh. 47/1-5, İlh. 49/2, İlh. 52/5, İlh. 53/5, İlh. 57/8, İlh. 60/2.

Gülşen, Gülzar, Gülistan, Bağ, Bahçe, Bostan, Riyâz: Msm. 1/6, Msm. 2/3-11-22-34-41, Msm. 3/34-41, Msm. 4/19-47, Msm. 5/4, 11/2-3, 20/2, 22/6, 49/4, 51/3, 57/3, 68/3, 81/3, 96/5, 103/3, 106/1, 111/2-3, 122/8, 123/4, 127/1, 130/2, 132/3, 135/2, 149/1, 152/4, 159/3, 160/2, 166/2, 167/1, 169/4, 174/2, 175/4, 180/4, 181/2, 186/4, 187/2, 189/4, 191/2, 202/3, 208/1, 211/2, 213/2, 216/3, 220/1, 221/3, 222/1-2, 224/5, 227/6, 235/5, 244/3, 249/1, 258/4, 260/4, 267/1, 268/2, 269/5, 271/1, 276/3, 279/1, 296/2, 297/2, 305/2, 308/7, 317/6, 318/1, 319/5, 320/1, 320/3, 321/1, 323/4, 324/6, 328/5, 335/3, 340/1, 346/2, 347/5, 348/1, 351/3, 356/3-4, 359/1, 361/1-4-5, 362/4, 366/1-2-7-9, 367/7, 369/2, 370/2, 372/2, Rb. 5/1, Rb. 43/2, Mtf. 1/32-39, Mtf. 7/1, Mtf. 10/1, Mtf. 11/8, Mtf. 12/1-9, Mtf. 13/1, Mtf. 15/3, İlh. 1/3, İlh. 7/2, İlh. 8/2, İlh. 16/2, İlh. 19/1, İlh. 27/3, İlh. 32/2, İlh. 33/1-4-6, İlh. 35/1, İlh. 38/1-2-5-8, İlh. 39/5, İlh. 47/1-5, İlh. 49/1, İlh. 53/1, İlh. 57/4-8.

Gümrah: Ms. 1/12, Msm. 1/5, 5/6, 154/5, 265/6, 319/3, İlh. 36/5, İlh. 42/1.

Günah, Zenb, Zünûb, Zelel, Cürm, Kusur: 35/6, 88/5, 172/5, 181/6, 183/3, 203/2-4, 320/6, 327/2, Rb. 26/1, Mtf. 16/38, İlh. 9/1-6, İlh. 17/5, İlh. 21/2-4-6, İlh. 26/6-8, İlh. 29/4-6-8, İlh. 31/5, İlh. 36/5, İlh. 60/3, İlh. 65/1-6-8.

Günahkâr: 35/6.

Hâbil: 263/5-7.

Hablu'llâh (Âl-i İmrân 3/103): 210/4.

Hablü'l-metîn: 151/3, 210/4, 287/4.

Hakikat: Msm. 1/2-5, Msm. 2/2-7-9-10, Msm. 3/4-34, Msm. 4/29-47-62, 5/4, 15/1-4, 25/2, 29/3, 31/3, 36/1, 46/2, 50/4, 54/4, 58/4, 63/3, 71/3-6-10, 75/3, 77/4, 78/3, 85/3, 88/3-5, 91/3, 93/2, 99/2, 100/5, 101/4, 104/5, 112/4, 115/1, 118/2, 119/3, 122/8, 128/3-5, 130/4, 134/1-4, 136/5, 140/5, 146/4-5, 149/5, 150/2-5, 153/3, 159/5, 162/2-6, 163/3, 166/5, 170/4-5, 176/3, 183/3, 186/6, 187/6, 190/4, 194/5, 207/6, 209/5, 210/1, 221/6, 224/5, 228/6, 236/2, 238/2, 239/1-4, 245/1, 247/1-4, 248/6, 251/1, 262/2, 268/4, 269/1-4, 275/5, 282/1-2-6, 289/2, 297/9, 300/2-3, 301/3, 303/2-5, 305/4, 310/2, 311/2, 316/5, 318/3, 326/2, 331/1-3, 333/2, 335/6, 339/3, 341/5, 345/1, 349/5, 352/4, 356/2, 360/3-6, 363/2, 371/3, 373/1, 374/2, Rb. 8/1, Rb. 9/1, Rb. 26/1, Rb. 27/1, Rb. 30/2, Mf. 44/1, Mtf. 1/3-9-45-51, Mtf. 10/3, Mtf. 12/7, Mtf. 13/3, Mtf. 14/3, Mtf. 16/25, Mtf. 17/2, Mtf. 19/3-4, İlh. 4/5, İlh. 8/9, İlh. 20/3, İlh. 22/1, İlh. 25/3, İlh. 29/4, İlh. 35/6, İlh. 38/1-2, İlh. 39/8, İlh. 43/6, İlh. 45/2-3-8, İlh. 47/7, İlh. 48/8, İlh. 62/2.

Hâl: Msm. 2/15, Msm. 3/7, 9/5, 17/1, 40/2, 42/2, 46/1, 60/3, 83/2, 90/5, 94/5, 105/2-3, 107/1-4, 108/2, 110/2, 113/4, 117/5, 118/1, 131/2, 140/2, 144/3, 147/5, 151/3, 157/5, 169/3, 176/3, 179/3, 191/3, 195/3, 200/4-6, 203/1, 204/5, 205/3, 215/3, 221/2, 225/6, 228/2, 229/4, 233/3, 253/1, 258/3, 263/10, 277/3, 285/3, 301/1, 306/4, 312/1, 315/1, 319/1-3-4, 326/4, 327/4, 338/5, 340/4, 344/3, 350/2-4, 351/2, 373/7, Rb. 2/2, Rb. 9/2, Rb. 34/2, Rb. 35/1, Rb. 40/2, Mf. 14/1, Mf. 20/1, Mf. 44/1, Mf. 45/1, Mtf. 1/2-49, İlh. 36/6, İlh. 37/3.

Halife, Hilafet: Mtf. 1/14.

Halkın cedîd (Kâf 50/15, Fâtır 35/16, Ra'd 13/5, İbrâhîm 14/19, Secde 32/10, Sebe' 34/7, İsrâ 17/49-98): 191/6.

Hallâc-ı Mansûr: 52/3, 96/1-2, 112/4, 137/5, 146/2, 214/6, 245/1, 269/3, 279/2, 290/3, 333/5, 336/5, 348/3, 359/5, 371/3, İlh. 5/9-10, İlh. 10/7, İlh. 60/1, İlh. 66/2.

Halvet: Msm. 4/20-45, 7/2, 36/2, 79/1, 142/6, 150/3, 281/2, 304/6.

Halvetiyye: 122/1.

Hâmân: 324/2.

Hâne: 11/4, 45/3, 100/3, 107/5, 120/2, 188/5, 288/1.

Hankâh: Mtf. 1/21.

Hâr: Msm. 4/25, 11/2, 22/6, 30/6, 49/2, 51/3, 68/2, 73/1, 89/2, 92/5, 96/5, 127/1, 141/1, 163/1, 165/2, 170/3, 216/3, 221/3, 241/5, 260/4, 319/5, 321/1, 324/6, 346/2, 348/1, 349/2, 365/3, 366/7, 367/1, 370/2, 372/2, Mf. 17/1, Mtf. 15/3, İlh. 5/3-6, İlh. 34/2.

Haram: 223/1, Rb. 13/2, Mf. 12/1.

Hârût: 95/4.

Hasbiya'llâh (Tevbe 9/129, Zümer 39/38): Msm. 1/5, Msm. 5/9, 24/1, 144/1.

Havf: 158/5, 199/3, 208/5, 239/2, 309/3, 338/2.

Hayâ, Âr: Ms. 1/23, Msm. 1/4, 2/7, 35/4, 47/2, 91/2, 106/3, 120/3, 139/2, 181/4, 183/1, 193/2-3, 209/2, 241/3, 256/5, 307/1, 359/5, 365/6, İlh. 65/6.

Hayat, Ömür: Msm. 2/20, Msm. 3/22, 22/6, 30/6, 38/4-5, 54/4, 78/4, 89/2, 102/5, 133/5, 145/5, 159/2, 161/4, 180/1, 200/5, 210/5, 212/5, 234/3, 258/2, 262/2, 265/3, 315/6, 326/1, 335/2, 354/3, 355/3, 374/4, Rb. 8/1, Rb. 13/1, Rb. 14/1, Rb. 22/1-2, Rb. 25/1, Rb. 34/1, Mtf. 1/32-54, Mtf. 6/4, Mtf. 11/9, Mtf. 13/2, Mtf. 18/5, İlh. 14/6, İlh. 25/5, İlh. 27/5, İlh. 38/4, İlh. 48/3, İlh. 52/3.

Hayır: 36/5, 273/3, 329/3.

Hayret: 114/5, 139/4, 219/2, 223/1, 238/1, 302/3, 312/5, 334/1, 369/5, Mtf. 1/53.

Hayvan: 184/3, 250/2, Mf. 10/1.

Hâzâ belâğ (İbrâhîm 14/52): 160/5.

Heva, Heves: Msm. 3/16, Msm. 4/32-33, Msm. 5/9, 41/1, 45/4, 66/4, 104/1, 139/3, 157/8, 223/2-4-7, 226/5, 264/4-6, 265/4, 271/2, 299/5, 304/4, 321/5, 347/3, 357/1, 359/1, 373/4, Mf. 15/1, Mtf. 1/4-43-48, İlh. 14/2-3-4, İlh. 24/2, İlh. 27/3, İlh. 32/1, İlh. 35/4, İlh. 40/5, İlh. 67/1.

Hırka: 2/7, 80/1, 96/3, 117/4, 251/5, 318/4, 327/1, 359/5, Rb. 29/1.

Hicâb, Nikâb, Bürka: 4/5, 15/5, 31/1-3, 39/4, 61/2, 99/5, 119/3, 132/3, 163/4, 181/4, 186/3, 192/3, 220/2, 272/6, 275/1, 295/3, 297/3, 302/1, 328/3, 343/3, 353/3, 363/1, Mtf. 4/10, Mtf. 11/6, İlh. 42/5, İlh. 44/1, İlh. 68/4.

Hidayet: Msm. 2/5, 71/12, 253/4, 266/5, 321/5, 329/7, 333/4, Rb. 3/1.

Hikmet: 6/2, 20/3, 21/6, 129/4, 160/4, 194/4, 222/4, 230/5, 254/2, 261/1, 262/4, 263/2, 282/5, 297/8, 312/5, 371/6, Mtf. 12/5, İlh. 56/3.

Hil'at: 80/1, 96/3, 107/2, 150/3, 188/4, 230/1.

Himmet: Ms. 1/16-29, Msm. 1/3, Msm. 2/17-19-20, Msm. 3/3-5-6-9-12-15-18-21-23-24-27-30-33-36-39-42-45-47-48-51, Msm. 4/23-51-57, 7/6, 16/6, 19/6, 26/6, 31/1, 40/3, 72/1, 77/5, 79/6, 92/1, 94/5, 98/5, 117/3, 122/5, 134/3, 146/5, 161/3, 173/6, 193/5, 218/2, 239/3, 262/7, 269/5, 289/5, 302/4, 307/3, 317/5, 318/2, 329/2, 343/2, 347/2, 360/6, 373/1, Rb. 11/2, Rb. 44/2, Mtf. 1/12, İlh. 1/7, İlh. 8/1-5, İlh. 26/5, İlh. 42/5, İlh. 56/6, İlh. 59/4.

Hûri: Msm. 3/35, 36/6, 76/4, 97/4, 99/1, 135/4, 175/4, 228/5, 238/4, 245/4, 254/4, 263/1, 271/4, 351/3, İlh. 1/4, İlh. 7/6, İlh. 18/3, İlh. 24/7, İlh. 54/6.

Hümâ: Msm. 3/23, Msm. 4/57, 45/4, 116/2, 239/3, 366/8, Mtf. 1/44, Mtf. 11/11.

Hüzün, Dert, Mihnet, Gam, Melal, Elem, Keder, Cevr, Cefa, Bela, Kahr, Zahmet:

Ms. 1/10-13-15, Msm. 1/1-6, Msm. 2/12-13, Msm. 3/19, Msm. 4/5-20-34-35-43, Msm. 5/6-7-8-12, 6/1, 8/1-6, 11/2, 24/4, 28/4, 31/5, 32/1, 33/1-3, 35/4-6, 37/6, 39/2, 43/2-4, 45/2-3, 50/5, 52/2, 53/2, 56/4, 57/6, 60/1, 63/5, 64/2, 68/3, 69/3-4, 70/3, 72/4, 73/3, 74/5-6, 76/3, 81/4, 82/1, 83/5, 84/5, 87/4, 89/2-4, 90/1, 96/2, 101/2-5, 102/1, 103/2-3, 105/5-6, 107/3, 110/1-4, 111/4, 112/1-2, 116/1-4, 121/2-4, 124/2-3-5, 128/1-3, 129/1-4, 130/1, 131/1, 135/1, 137/1-2, 141/1-2, 145/4, 152/2, 153/1-4, 155/5, 156/1-3, 159/4, 160/3, 161/2, 165/2, 166/3, 168/1-2, 170/3-5-7, 172/3, 175/2-5, 176/3, 177/4-6-8, 179/3, 182/5, 183/1, 187/5, 189/1, 191/4, 192/1, 194/4, 197/2, 199/4, 205/5, 211/3, 212/3, 213/1, 214/5, 215/5, 217/2-4, 219/1-5, 221/1-2-3-4-6, 226/5, 227/4, 229/3-4, 230/2, 238/1-5, 239/1-5, 241/2, 243/1, 246/1, 248/3, 254/1-2, 256/3, 258/5, 259/5, 261/4-5, 271/5, 276/5-7, 281/5, 284/4, 287/3, 288/5, 289/1, 294/2, 295/4, 297/5-10, 300/4, 301/4, 302/1, 304/1, 305/2, 310/3, 313/5, 317/2, 320/6, 321/1-2-4-6, 323/2-3-8, 326/3, 327/5, 328/1, 329/4-6, 336/2, 338/1, 344/1, 348/1, 349/1-2, 350/1-5, 353/5, 357/3, 360/1-2-4, 361/2, 362/1, 365/1, 366/6-7, 367/5, 368/1-2, 371/1, 372/2-3-6, 374/1-6, Rb. 6/1, Rb. 15/2, Rb. 32/2, Rb. 38/1, Rb. 43/1, Rb. 44/2, Rb. 45/1, Mf. 8/1, Mf. 11/1, Mf. 17/1, Mf. 20/1, Mf. 27/1, Mf. 43/1, Mtf. 1/32-33-46-47-55, Mtf. 2/3, Mtf. 8/1-4, Mtf. 9/2-10-20, Mtf. 12/8, Mtf. 15/3, İlh. 1/5, İlh. 5/1-3-5-9, İlh. 6/3, İlh. 7/3-9, İlh. 9/2-5, İlh. 10/5, İlh. 14/5, İlh. 15/1, İlh. 16/3, İlh. 19/8, İlh. 20/3-4-5, İlh. 24/6, İlh. 27/3, İlh. 28/1-2-5, İlh. 29/5, İlh. 30/5, İlh. 32/4-5, İlh. 35/3, İlh. 42/3, İlh. 43/2, İlh. 44/2, İlh. 46/7-9-10, İlh. 48/1-2, İlh. 59/5, İlh. 68/2.

Hız. Âdem: 161/6, 240/4, 263/5-6-7, Mtf. 16/14.

Hız. Eyyûb: 336/2.

Hız. Hızır: Msm. 3/46, 11/5, 21/4, 174/3, 201/1, 212/5, 214/2, 222/3, 236/4, 315/3, 354/1-2, 358/5, Mtf. 1/53, Mtf. 11/10, Mtf. 17/2, İlh. 26/7.

Hız. İbrahim: Msm. 5/4, 35/5, 201/3, 225/3, 235/5.

Hız. İlyas: Mtf. 11/10.

Hız. İsa, Mesih: Msm. 2/18, 21/7, 191/2, 222/4, 234/3, 295/4, 307/3, 311/5, Mtf. 11/10.

Hız. İsmail: 126/6, 183/6, 259/6, Rb. 20/1-2.

Hız. Lokman: 20/3, 194/4, 222/4, 254/2, 261/1, 297/8, İlh. 56/3.

Hız. Muhammed: Ms. 1/21, Msm. 3/50, Msm. 5/6-10, 2/1, 5/1-2-3-4-7, 6/1-2..6, 10/1-2..5, 16/3, 20/1-2-4-5-6, 57/1-2..6, 86/4, 193/5, 205/1-2..5, 249/2-3-7, 255/1-2..5, 282/4, 300/1-2..6, 308/1-2..9, 313/1-2..5, 333/4, 343/5, 345/1-2..5, Rb. 27/1, Mtf. 1/40, Mtf. 13/1-2..4, Mtf. 16/14-21-22, İlh. 26/1-2..10, İlh. 45/2, İlh. 48/7, İlh. 60/2.

Hız. Musa: 4/5, 43/5, 174/3, 191/1, 202/5, 214/2, 215/1-2, 269/2, 289/2, 295/3, 315/3, 354/3, 358/5, 371/2, Rb. 16/1, Mtf. 4/8.

Hız. Nuh: 54/4, 232/4, Rb. 34/1, Mtf. 21/3.

Hız. Süleyman: Msm. 4/27, 88/2, 135/3, 194/6, 247/2, 250/1, 257/2, 261/1, 297/9, 351/3.

Hız. Yakup: 101/2, 116/4, 124/2, 156/2, 221/4, 256/3, 276/7, 282/3, 336/3, 368/2, Mf. 37/1, Mtf. 4/10, Mtf. 6/4, İlh. 52/10.

Hız. Yusuf: Msm. 4/29, 2/4, 6/4, 31/3, 82/5, 92/4, 101/2, 108/3, 109/1-5, 116/4, 124/2-3, 140/5, 147/2, 163/2, 165/1, 185/4, 205/2, 221/4, 256/2, 276/7, 282/3, 297/3, 319/4, 325/2, 336/3, 351/1, 359/2, 360/1, 368/2, Mf. 3/1, Mf. 48/1, Mtf. 4/10-11, Mtf. 17/2, İlh. 46/4, İlh. 52/10, İlh. 57/2.

I. Süleyman: 228/3, 322/3, 364/6, 372/5.

İbadet, Ubûdiyet, Tâat: 12/2, 34/5, 101/3, 112/6, 129/7, 152/6, 188/5, 226/4, 249/6, 252/5, 304/3, 305/1, 315/5, 366/4, Mtf. 1/28-42, İlh. 31/8, İlh. 64/2.

İbn Sînâ, Bû Alî: 224/3, 262/4, Rb. 18/1, İlh. 64/5.

İbnü'l-vakt: 128/4, 241/1-2..5, Mf. 24/1.

İbrâhim b. Edhem: 94/2, 107/2, 213/4, 290/4, 291/3, İlh. 10/7.

İbret: Msm. 4/34, 30/3, 204/1, Rb. 46/2, Mtf. 1/31.

İhlas: Msm. 4/13, 13/3, 17/1, 129/7, 150/1-2..5, 306/4, 312/1, Mtf. 1/30.

İhsan: Msm. 2/14-19, Msm. 3/13, 39/5, 87/1-3, 102/2, 148/2, 149/4, 170/1, 172/6, 185/3, 201/4, 285/2, 308/9, 368/6, 369/1, Rb. 15/1, Mtf. 16/37, İlh. 36/4, İlh. 51/6, İlh. 53/2, İlh. 55/8, İlh. 68/5.

İhtida: 9/4, 79/5, Mtf. 1/41.

İlim: Msm. 2/7, Msm. 3/29-43, 6/2-3, 20/3, 48/3, 77/4, 78/3, 82/3, 92/3, 99/5-9, 109/3, 115/1-4, 122/2-9, 126/1, 134/5, 198/2, 210/4, 218/2, 234/2, 243/3, 269/1, 270/1, 276/1, 280/3, 282/5-6, 283/1, 291/1, 297/4-8, 300/3, 318/3, 324/8, 338/3-4, 363/6, 368/4, 373/3, Rb. 34/2, Mtf. 1/7-29-40-41, Mtf. 4/12, Mtf. 6/1, İlh. 10/1, İlh. 19/5, İlh. 33/1, İlh. 45/8, İlh. 62/2, İlh. 64/5.

İmam: 330/2, 342/5, Mtf. 4/18, Mtf. 9/3, İlh. 3/10.

İman: Msm. 3/28, Msm. 4/18, Msm. 5/4, 48/5, 59/5, 71/7, 80/4, 94/3, 101/1, 108/2, 109/2, 120/2, 194/3, 204/3, 213/3, 263/11, 291/5, 319/2, 368/6, Rb. 30/2, Mtf. 4/12, Mtf. 20/2-3, İlh. 31/1, İlh. 58/5.

İnayet: Msm. 2/6, Msm. 3/25, 49/3, 54/1, 200/4, 220/5, 262/9, 305/2, 308/9, 329/5, 349/6, Rb. 29/1, Mtf. 12/9, İlh. 6/1-2..8, İlh. 13/6, İlh. 23/1-2-4-6-8-10.

İnkâr: 16/5, 47/5, 49/1, 59/5, 68/1, 94/3, 99/8, 106/4, 108/2, 109/2, 125/4, 164/2, 167/5-6, 184/3, 209/6, 324/5, 332/1-3, 343/2, 358/6, Mtf. 3/3, Mtf. 11/17, İlh. 45/4, İlh. 64/3.

İnnâ fetahnâ (Fetih 48/1): Msm. 5/11.

İnsan, Âdem, Nâs: Msm. 1/1-2-3, Msm. 3/8-13, Msm. 4/31-62, 1/3-5, 2/2-6, 4/4-5, 19/3, 25/1, 30/4, 33/1, 43/2-3, 44/4, 47/3, 58/4, 64/4, 66/5, 68/5, 75/3, 87/2, 88/1-3, 89/3, 93/3, 94/1, 95/1, 96/4, 105/5, 106/4, 112/5, 114/2, 117/2, 124/1, 125/5, 143/5, 153/2-3, 161/5, 163/3, 165/3, 170/2, 182/1-2..5, 184/3, 191/1, 205/5, 207/1-2..6, 210/3, 217/1-5, 218/4, 224/1, 227/1, 234/2, 242/4, 243/5, 245/3, 249/6, 259/3, 260/3, 262/6, 263/3-4, 267/5, 269/2, 273/3, 274/5, 280/3, 282/1, 287/2, 295/2, 301/4, 303/5, 311/5, 332/2, 335/5, 336/2, 337/3, 350/2, 352/2-4, 364/1, 365/4-7, 372/1, Rb. 18/2, Rb. 25/1, Rb. 28/2, Rb. 47/1, Mf. 9/1, Mf. 14/1, Mf. 15/1, Mtf. 1/17-59, Mtf. 4/4, Mtf. 8/2, Mtf. 11/9-13, Mtf. 16/23, İlh. 2/5-6, İlh. 13/3, İlh. 19/3, İlh. 28/3, İlh. 47/5, İlh. 48/2-4-5-6-8, İlh. 50/7-8-9, İlh. 51/1-2..8, İlh. 56/5, İlh. 61/4.

İnsan-ı kâmil: Ms. 1/8, Msm. 1/3, Msm. 2/7-16, 10/2, 13/2, 33/1, 40/1, 54/4, 63/3, 82/6, 83/1, 88/5, 90/3, 97/4, 121/6, 128/5, 141/1, 173/4, 176/5, 189/5, 198/1, 200/2-5, 202/4-5, 205/1, 227/4, 236/3, 237/1-2..5, 260/5, 263/3, 269/4, 286/1, 291/6, 292/1, 318/5, 320/1, 327/2, 336/6, 337/3, Mtf. 1/20-50, İlh. 3/8, İlh. 4/5, İlh. 33/6, İlh. 34/5, İlh. 51/7-8.

İrci'î (Fecr 89/28): İlh. 21/3.

İrfan: Msm. 1/3-4, Msm. 2/14, Msm. 3/34, Msm. 4/13-36-50, 1/1, 15/3, 20/3, 59/1, 61/5, 69/1, 78/1-3, 80/3, 85/5, 88/1, 89/5, 94/1, 96/6, 100/3, 101/1, 105/3, 122/2-3, 123/3, 125/5, 150/1, 161/4, 163/3, 170/2, 176/2-5, 189/4, 194/5, 202/1, 218/2-4, 234/2, 250/2, 251/5, 252/1, 269/1, 270/1, 280/6, 281/3, 282/6, 286/1, 291/6, 292/3, 295/5, 297/1, 300/5, 313/2, 317/6, 323/5, 347/5, 354/1, 358/4, 360/6, Rb. 3/1, Mtf. 1/6-34-40, Mtf. 10/4, Mtf. 11/12, Mtf. 12/7, Mtf. 17/3, İlh. 10/1, İlh. 18/5, İlh. 19/5, İlh. 31/2, İlh. 33/5, İlh. 47/5, İlh. 50/1-3, İlh. 51/8, İlh. 56/5, İlh. 59/1.

İsâr: 133/2.

İsbat: 75/4, 332/2, Mtf. 11/17.

İskender: 191/3, 222/3, 230/4.

İslâm: Msm. 5/1-9, 319/2, 364/3, Mtf. 9/6-11.

İsrâ: 175/3, 345/3.

İsrafil: Rb. 30/1, Mtf. 1/36.

İstiğna: Msm. 4/64, 20/5, 50/2, 52/6, 107/1, 129/6, 135/3, 237/6, 248/2, 271/1, 289/5, 327/6, 370/3-7, Rb. 39/2, Mtf. 6/2.

İsyan: Msm. 2/13, Msm. 3/16, 88/5, 141/3, 226/4, Rb. 35/1, Mf. 41/1, İl. 9/2, İl. 14/5, İl. 17/5.

İzzet: Ms. 1/14, 12/1, 40/4, 80/2, 107/1, 126/4, 147/5, 153/1, 163/2, 183/4, 228/1, 230/3, 305/4, 308/8, 329/3, 332/5, 339/5, 365/6, 370/7, Rb. 16/2, Mtf. 11/3, İl. 56/1.

Ka'de: 71/7.

Kâbe kavseyni ev ednâ (Necm 53/9): Ms. 1/29, 3/4, 51/6, 92/2, 98/5, 102/4, 145/1, 199/2, 231/2, 248/4, 251/3, 254/4, 299/1, 309/2, 311/4, 345/4, Mtf. 11/13, İl. 26/3, İl. 45/5, İl. 54/5.

Kâbe: Ms. 1/3-5-27, Msm. 4/44-76, 8/3, 9/1, 37/1, 60/5, 85/2-3, 93/2, 122/4, 126/6, 127/6, 183/6, 220/4, 228/4, 245/3, 259/6, 288/1, 345/1, 355/1-2..6, Mtf. 12/3, İl. 4/5, İl. 8/7, İl. 28/3, İl. 56/6, İl. 57/6.

Kâbil: 263/5-7.

Kabir: 23/3, 266/2, Mtf. 1/36, İl. 63/4.

Kabz: 118/4, 151/1, 268/2-3.

Kadeh, Şiçe, Câm, Sâgâr, Peymâne: Msm. 2/1, Msm. 3/4-7, Msm. 4/2-10-73, 2/3, 5/5, 26/2, 37/3-4, 44/3, 55/2, 80/5, 90/3, 98/4, 99/3, 115/3, 120/3, 128/2, 166/3-4, 170/7, 217/1, 228/2, 233/3, 234/4, 247/1, 253/1, 272/1-4, 277/3, 280/2, 281/1, 286/1, 291/2, 299/4, 305/3, 341/1, 344/2, 351/2-4, 353/2, 357/5, 368/4, Rb. 7/1, Rb. 9/2, Rb. 26/2, Mf. 4/1, Mf. 16/1, Mtf. 1/34-53, Mtf. 2/4, Mtf. 8/2, Mtf. 11/15, Mtf. 12/7-8, Mtf. 16/33, İl. 12/1, İl. 23/5, İl. 52/8, İl. 53/2, İl. 58/4.

Kader: Msm. 4/51, 22/5, 47/1-2, 85/4, 92/3, 125/3, 146/3, 155/4, 183/3-4, 199/5, 320/2, 322/8, 364/7, 367/6, Mtf. 9/9-16.

Kâf: Msm. 4/31, Mtf. 12/6.

Kâfir: Msm. 5/5-10, 164/2, 165/3, 284/1, 322/1-5-6, 364/4, Mtf. 9/11-12.

Kahr: Msm. 5/5, 4/3, 28/5, 31/5, 39/4, 73/2, 83/5, 95/4, 97/6, 118/4, 121/4, 153/4, 155/4, 156/3, 170/2, 172/4, 200/1-2, 202/5, 208/3, 214/2, 285/6, 299/4, 372/1, Rb. 28/2, Mtf. 1/57-58, İl. 14/5, İl. 19/6, İl. 63/8, İl. 68/4.

Kâinat: 1/2, 4/3, 140/3, 206/5, 207/5, 221/2, 233/5, 235/2, 303/4, Mtf. 11/5, İl. 27/5, İl. 48/3.

Kâl: 9/5, 46/1, 82/3, 83/2, 99/5, 105/5, 107/1-4, 115/1, 117/5, 121/3, 126/3, 140/2, 157/6, 162/5, 176/3, 215/3, 301/1, 311/4, 312/1, 318/3, 326/3-5, 340/4, 348/5, Rb. 2/2, Rb. 6/1, İl. 12/4, İl. 37/3.

Kâle yâ esefâ (Yûsuf 12/84): Mtf. 6/4.

Kâlû belâ (A'râf 7/172): 90/5, 167/6.

Kâmet: 71/1, 142/5.

Kanaat: Msm. 3/37, 134/4, 157/5, Rb. 39/1.

Kardaş: İlh. 66/4.

Kârgâh: 137/4, 248/2.

Kâsır: 173/4.

Kasr, Saray: Msm. 1/4, 28/2, 34/3, 56/3, 59/2, 67/6, 94/1, 119/2, 122/6, 150/3, 154/3, 158/6, 185/5, 187/5, 218/3, 227/3, 231/4, 246/2, 281/2, 294/1, 297/1, 317/4, 320/1, 341/3, 374/5, Rb. 5/1, Rb. 44/1, Rb. 46/1, İlh. 2/2, İlh. 4/3, İlh. 8/5, İlh. 40/11, İlh. 42/1, İlh. 54/5, İlh. 63/8.

Katre: Ms. 1/17-19, Msm. 3/10-43, 6/3, 58/2, 61/1, 73/4, 76/2, 87/1, 97/2, 98/1, 108/5, 126/1, 145/3, 196/4, 206/2, 211/4, 214/4, 218/1, 224/2, 242/2, 243/3, 279/5, 288/6, 292/2, 311/3, 316/3, 338/6, Mtf. 4/1, İlh. 2/3, İlh. 53/2.

Kazâ: Msm. 4/46-51-65, 22/5, 85/4, 116/5, 146/3, 155/4, 168/3, 199/5, 267/3, 323/8, 364/7, 367/6.

Kebg, Keklik: Msm. 4/46.

Kefen: 188/4, 370/3.

Keramet: Msm. 2/3, 40/5, 143/3, 251/5, 253/1, 315/1-6, Rb. 29/1.

Kesret: Ms. 1/17-19, 11/1, 12/3, 40/6, 59/6, 76/2, 79/1, 105/6, 108/5, 125/6, 145/3, 153/5, 159/3, 206/2-3, 210/6, 218/1, 228/4, 233/5, 243/3, 248/5, 281/2, 288/6, 292/2, 299/3, 311/3, 316/3, 336/1, 338/6, 352/1, Mtf. 4/1, Mtf. 12/1, Mtf. 16/16-33, İlh. 7/4, İlh. 8/2, İlh. 19/7, İlh. 22/5, İlh. 33/4, İlh. 44/7.

Keşf: Msm. 4/5, 39/4, 67/2, 115/4, 244/3, 260/2, 315/6, 352/3, Mtf. 12/18, İlh. 68/4.

Kevkeb: Ms. 1/24, 14/4, 17/4, 34/5, 229/3, Mtf. 4/6, İlh. 40/9.

Kevser: 69/1.

Kible, Kible-gâh: Ms. 1/4-27, 71/3, 178/2, 276/2, Mtf. 1/25.

Kıyam: 71/7, 342/2.

Kıyamet, Mahşer, Haşr: 27/3-4-5-6, 62/4, 78/5, 150/4, 151/3, 176/2, 177/2, 190/3, 252/2, 265/1, 266/4, 270/2, 297/7, 321/5, 345/5, Mtf. 1/36, Mtf. 9/17, Mtf. 12/17.

Kibir, Gurur, Pindâr: 25/1, 30/1-2, 34/3, 44/5, 49/1, 51/6, 64/4, 79/4, 99/7, 129/3, 143/2, 149/2, 157/4-9, 188/3-4, 264/4, 267/5, 368/6, İlh. 19/7, İlh. 63/7.

Kirâmen Kâtibîn: Rb. 32/2.

Kişi: 9/4, 54/3, 96/4, 105/5, 117/5, 218/4, 291/3, 293/2, 315/5, 324/3, 368/5, Mf. 20/1, Mtf. 1/29, İlh. 7/1, İlh. 34/6, İlh. 36/3.

Köroğlu: Mtf. 21/2.

Kul, Abd, Bende, Gedâ, Gulâm, Çâker: Ms. 1/11-16, Msm. 2/17-19, Msm. 3/3-5-6-9-12-15-17-18-21-24-27-28-30-36-39-42-45-47-48-51, Msm. 4/29-75, 6/5, 15/4, 20/6, 23/2, 27/1-6, 32/1, 38/1, 52/4, 87/1, 92/4, 101/3-5, 104/1, 106/3, 108/4, 109/4, 114/4, 125/2, 134/1, 141/3, 156/6, 157/5, 175/1, 181/6, 197/5, 206/6, 211/1-5, 217/5, 228/3, 230/5, 242/5, 247/3, 254/3, 267/4, 284/7, 285/6, 286/2, 291/3, 293/2, 318/4, 327/5, 335/6, 339/1, 342/2, 366/4, 373/6, Rb. 20/2, Rb. 35/2, Mf. 26/1, Mtf. 1/25, Mtf. 14/4, İlh. 1/3, İlh. 9/1, İlh. 32/7, İlh. 34/6, İlh. 46/4-8, İlh. 55/12, İlh. 64/4.

Kuli'llâhü sümme zerhüm (En'âm 6/91): 113/2.

Kur'an-ı Kerim: 23/4, 88/4, 105/4, 109/3, 163/5, 165/4, 206/4, 312/3, Rb. 37/2, Mf. 28/1, Mtf. 4/18-19-20, Mtf. 19/1-2, Mtf. 20/3, İlh. 22/2-4-6, İlh. 50/9, İlh. 51/7.

Kurban: 9/1, 26/7, 126/6, 225/3, 259/6, 286/2, 293/3, Rb. 20/2, Mtf. 4/16, Mtf. 12/3.

Kurbet: Msm. 1/4, Msm. 3/5, 1/7, 12/2, 32/3, 119/1, 152/4, 154/4, 157/4, 172/6, 246/2, 248/4, 299/1, İlh. 26/3, İlh. 36/3.

Kutb-ı devrân: 292/6.

Küfr: Msm. 4/18, Msm. 5/4-10, 109/2, 120/2, 291/5, 319/2, 364/1, Rb. 30/2, Mtf. 4/12, Mtf. 20/2-3.

Külâh: 327/1.

Külle yevmin hüve fî şe'n (Rahmân 55/29): 97/3, Mtf. 4/14.

Küllü men 'aleyhâ fân (Rahmân 55/26): 262/3.

Küllü şey'in hâlikün (Kasas 28/88): 307/4, Mtf. 16/17.

Kün feyekûn (Bakara 2/117, Âl-i İmrân 3/47-59 En'âm 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yâsîn 36/82, Mü'min 40/68): Msm. 4/69, İlh. 46/3.

Küntü kenzen: 1/4, 4/2, 79/2, 90/4, 102/2, 182/6, 248/1, 286/4, 290/5, 297/5, 341/3, 368/5, 371/4, Mtf. 12/16.

Lâ taknatû (Zümer 39/53): İlh. 9/4.

Lâ, İllâ: 75/6, 167/3, 280/4-5, 331/1, 332/1-2..5, Mtf. 1/26-27, Mtf. 11/17, Mtf. 16/18, İlh. 35/5, İlh. 51/5, İlh. 58/1-2..8. İlh. 61/5.

Lâhût: 95/5, 102/4, 116/2, 142/2, 152/3, 234/1, İlh. 3/3.

Len tenâlû (Âl-i İmrân 3/92): 133/2, İlh. 10/4.

Len terânî (A' râf 7/143): 4/5, 61/2, 295/3.

Levh-i mahfûz: 21/1, 88/4, 171/5, 205/4, 206/4, 224/1, 347/1.

Leylâ ile Mecnun (Kays): 18/2, 42/5, 90/3, 100/5, 139/4, 145/4, 170/4, 196/5, 197/4, 214/5, 242/5, 244/5, 256/1, 271/5, 280/2, 283/5, 344/2-3, 351/1, Mtf. 19/1, İlh. 62/4.

Lî-ma'allâh: 7/4, 231/3, İlh. 38/5, İlh. 45/7.

Libas, Abâ, Kabâ, Serâser: 17/5, 52/6, 107/2, 143/4, 297/7, 370/3, Rb. 17/1-2, İlh. 14/1-2-4-6.

Lutuf: Msm. 3/2-5-6-9-12-14-15-18-21-24-27-30-33-36-39-40-42-45-47-48-51, Msm. 4/55-67-70-75-76, 4/3, 20/2, 28/5, 32/1, 54/5, 60/4, 73/2, 83/5, 87/3, 97/6, 138/5, 148/1, 152/6, 153/4, 156/6, 170/2, 172/4, 175/2-5, 177/3, 181/1, 185/3, 188/6, 200/1-2, 202/5, 205/6, 208/2-3, 214/2, 220/3, 226/3, 249/5, 260/4, 265/2, 285/3, 294/3, 299/4, 308/5, 313/5, 315/2, 320/1, 329/6, 363/2, Rb. 15/1, Rb. 42/2, Mtf. 1/13-58, Mtf. 16/13, İlh. 4/3, İlh. 6/4, İlh. 9/4-5, İlh. 11/6, İlh. 16/4-6-8, İlh. 19/1, İlh. 20/4, İlh. 23/3-8, İlh. 26/2, İlh. 28/1, İlh. 43/5, İlh. 47/2, İlh. 57/3.

Ma'nâ: Msm. 1/4, Msm. 3/32-38, Msm.4/31-51, 10/3, 19/3, 21/2, 24/6, 28/3, 30/4, 42/1-6, 58/2, 77/3, 80/6, 82/3, 88/1, 96/6, 98/2, 99/3, 120/1, 140/1, 145/2, 151/4, 153/1-3, 159/2, 165/3, 170/6, 178/4, 196/1, 197/5, 207/1, 211/2, 217/3, 222/2, 228/2, 230/5, 233/3, 241/5, 242/3, 247/3, 256/4, 257/1, 263/10, 269/5, 281/1, 282/4, 283/4, 290/2, 291/3, 295/2-5, 301/1, 311/2, 314/3, 316/5, 336/6, 338/4, 352/2-3-4, 365/4, 366/9, 373/3, 374/4, Rb. 13/2, Mf. 25/1, Mf. 33/1, Mtf. 1/9-34-44-59, Mtf. 6/2, Mtf. 9/19, Mtf. 11/5-8, Mtf. 12/9, Mtf. 16/18-30, İlh. 8/2-4-6-8-10, İlh. 19/4, İlh. 22/4, İlh. 25/2, İlh. 39/5, İlh. 40/11, İlh. 42/2, İlh. 49/3, İlh. 52/5, İlh. 53/2, İlh. 56/5.

Ma'şûk, Cânân, Dîdâr, Dildâr, Yâr, Yârân, Mahbûb: Ms. 1/7, Msm. 2/5-20-21, Msm. 3/2-14, Msm. 4/2-12-13-21-44, Msm. 5/3, 2/3, 6/1, 7/2, 11/2, 14/2-5, 18/5, 19/5, 32/5, 36/2, 37/2, 47/4, 57/6, 65/3-5, 67/5, 72/2-5, 75/1-6, 76/5, 79/1, 86/1-2, 91/1, 97/1, 103/2, 105/5, 109/6, 110/2, 118/1-4, 119/2-4, 121/1-2, 126/2-5-6, 127/2-5, 128/4, 136/1, 142/1-6, 147/4, 149/2-3, 159/1, 163/4, 164/3, 165/5, 166/4, 167/4, 169/5, 174/1, 181/1, 183/1-6, 185/1, 186/1-5, 187/4, 196/5, 197/4, 199/6, 206/1-4, 209/1, 210/6, 212/1, 213/1, 216/5, 223/3-5, 225/3-4, 226/1, 233/4, 235/6, 239/4, 241/1-2, 243/1, 244/1, 245/1-5, 251/6, 252/2, 253/4, 257/5, 259/1-2, 260/2, 261/2, 267/2, 270/5, 271/3-4, 272/6, 281/5, 282/2, 285/4, 286/3, 291/5, 293/3-5, 295/3, 299/3, 300/1, 302/1-2, 305/4, 311/2, 314/1-2-4, 317/2, 320/4, 325/5, 333/1-2-3, 335/4, 336/5, 341/2, 348/5, 359/2, 363/1, 365/1-3, 368/3, 371/5, 373/2, 374/6, Mf. 2/1, Mtf. 1/35-44, Mtf. 4/21, Mtf. 11/6, Mtf. 12/2-5-14, Mtf. 15/1-2, İlh. 5/1, İlh. 7/8-9-10, İlh. 20/4, İlh. 27/2, İlh. 34/1, İlh. 37/1, İlh. 39/6, İlh. 42/1-3-4, İlh. 49/2, İlh. 50/2, İlh. 52/13, İlh. 59/3-5, İlh. 62/1, İlh. 64/3, İlh. 66/5.

Madde: Msm. 1/5, 93/4, 96/4, 99/2, 107/1, 115/1, 127/3, 129/6, 135/3, 144/3, 155/2, 247/3, 259/2, 260/6, 279/3, 301/3, 370/7-8, Rb. 39/2, Mf. 46/1, Mtf. 1/5, Mtf. 6/2, Mtf. 16/5, İlh. 41/1-2-4-6-8, İlh. 63/7.

Mâh, Mâh-ı nev, Bedr, Kamer: Ms. 1/19-21, Msm.3/46, 34/2, 125/1, 168/4, 218/1, 238/3, 254/5, 274/3, 327/6, 330/2, Rb. 36/1, İlh. 7/1, İlh. 51/3, İlh. 55/2.

Mahv: Ms. 1/15, Msm. 3/38, 9/2, 51/5, 59/6, 63/3, 87/4, 99/4, 162/5, 170/5, 203/2, 209/3, 210/5, 240/3, 272/1, 280/5, 290/1, 295/3, 309/2, 309/5, 320/6, 331/2, 364/5, Mtf. 1/10, İlh. 9/6.

Makâm: Msm. 1/4, 9/1, 40/2, 45/1, 51/6, 107/4, 136/5, 137/1, 149/5, 200/6, 201/3, 215/3, 246/5, 259/5, 308/1-7, 310/6, 315/4, 338/5, 366/5, Rb. 12/2, Rb. 13/2, Mf. 44/1, Mtf. 8/4, Mtf. 9/9, Mtf. 11/18, Mtf. 19/5, İlh. 4/6, İlh. 45/5.

Mâlik b. Enes: 356/5.

Marifet: Ms. 1/22, Msm. 1/4, Msm. 3/11, Msm. 4/31, 6/3, 10/1, 21/3, 63/1, 80/4, 105/2-3, 119/2, 153/2, 178/4, 194/2, 239/2, 250/3, 258/1, 262/3, 265/5, 272/6, 296/5, 310/2, 326/2, 342/6, 356/2, 368/4, Rb. 1/1, Rb. 6/2, Rb. 22/1-2, Rb. 34/1, Mtf. 6/1, Mtf. 11/8, Mtf. 12/7, İlh. 8/3, İlh. 33/3.

Mâsivâ: Msm. 1/5, Msm. 4/14, 7/6, 8/2-4, 14/5, 19/6, 24/3, 31/4, 37/1-4, 41/2-4-6, 45/2, 48/5, 51/4, 52/2, 56/5, 63/6, 64/3, 71/3, 75/6, 84/5, 91/5, 93/5, 95/2, 99/5, 103/1, 111/1, 113/5, 126/3, 130/2, 135/3, 137/4, 142/6, 144/1, 148/3, 159/1, 164/1, 167/2-4, 168/5, 173/2, 182/3, 183/5, 190/4, 196/1, 199/1, 202/6, 203/2, 207/2, 221/2-6, 230/2, 245/1, 246/2-5, 247/2-5, 257/2, 259/4, 261/3, 264/1, 274/2, 276/1, 278/5, 285/4, 287/4, 289/4-5, 299/5, 301/5, 303/4, 304/4, 307/2, 312/4, 333/2-3, 334/5, 340/3, 342/4, 347/3, 354/5, 357/1, 363/6, 369/4, 370/9, 371/1, Mf. 11/1, Mtf. 1/5, Mtf. 9/21, Mtf. 11/1, Mtf. 12/2-10-15, İlh. 1/1-2-3-4, İlh. 2/1-2-7, İlh. 3/9, İlh. 8/7, İlh. 9/6, İlh. 10/5, İlh. 11/1, İlh. 14/2-3-4, İlh. 15/3, İlh. 17/3, İlh. 18/1, İlh. 20/1, İlh. 22/5, İlh. 23/7, İlh. 24/2-4-5-6-8, İlh. 27/2, İlh. 31/3, İlh. 32/1-2, İlh. 35/3, İlh. 37/2, İlh. 49/4, İlh. 53/4, İlh. 65/3, İlh. 67/2-4-6.

Mecmau'l-bahreyn (Kehf 18/60): 174/3, 191/1, 202/5, 214/2, 315/3, 354/3, Mtf. 17/2.

Medrese: 48/3, Rb. 6/1.

Mehdî: 36/3, 319/3, 323/3, Mtf. 1/35, Mtf. 4/18, Mtf. 9/3-4-5.

Mehmed Efendi (Sebzî): 329/5.

Melâmet: 2/7, 17/5, 56/1, 91/2, 106/3, 120/3, 139/2, 141/4, 181/4, 209/2, 241/3, 251/5, 253/3, 256/5, 307/1, 359/5, İlh. 56/2.

Melekler: Ms. 1/25, Msm. 1/1, 4/5, 29/4, 47/3, 79/4, 93/2, 176/1, 177/2, 242/3, 291/1, 308/8, Mtf. 1/59, Mtf. 4/15, İlh. 27/1.

Men 'aref: Msm. 1/2, 101/4, 130/5, 286/2, İlh. 17/4, İlh. 50/4.

Mendup: 71/12.

Menn ile selvâ (Bakara 2/57, A'râf 7/160, Tâhâ 20/80): 8/4, 18/4, 19/4.

Menzil: Msm. 4/16, Msm. 5/11, 2/6, 5/2, 13/5, 23/5, 24/6, 27/1, 36/1, 45/3, 51/4, 67/4, 72/2, 79/6, 81/2, 92/1, 99/4, 111/5, 114/1, 118/6, 120/5, 133/4, 137/2, 149/4, 174/4, 204/1, 210/2, 215/4, 241/4, 253/4, 258/6, 265/5, 266/5, 274/1, 277/5, 303/2, 315/5, 320/5, Mtf. 1/11-55, Mtf. 4/4, Mtf. 8/4, İl. 4/2, İl. 7/5, İl. 8/1-2..10, İl. 15/2, İl. 20/3, İl. 44/4, İl. 53/6, İl. 63/9.

Mercan: 131/4, 197/1, İl. 33/1, İl. 46/2.

Meryem: 191/2.

Mescid: 120/2.

Mest, Mestâne, Humâr: Msm. 4/73, 37/3, 44/3, 55/2, 62/4, 91/2, 98/4, 132/3, 228/2, 237/1, 244/2, 281/1, 288/3, 341/1, 343/1, 351/4, Rb. 9/1, Mf. 47/1, İl. 49/3, İl. 53/2.

Meşrep: 31/2, 82/3, 169/3, 210/6, 229/2, 286/1, 326/5, Rb. 29/2, İl. 12/2.

Mevc, Emvâc: Ms. 1/18, 1/5, 4/2, 59/6, 76/2, 87/3, 185/3, 196/4, 237/4, 238/2, 243/3, 279/5, 290/1, 317/3, Rb. 44/2, Mtf. 5/2, Mtf. 12/5, İl. 49/5.

Mevleviyye: Rb. 19/1.

Mey: Msm. 4/10, 262/3, 288/3, 291/2, 328/3, 353/2, Rb. 9/1, Mf. 7/1.

Meyve, Semer: Msm. 4/36-37, 80/4, 141/5, 142/1.

Mezhep: 229/1, 356/4-5-6, 358/1, Mf. 42/1.

Mihr, Şems, Hurşid, Âfitâb: Ms. 1/19-21, Msm. 2/9, Msm. 3/10, 2/2, 9/2, 14/4, 16/1, 20/4, 34/5, 49/5, 50/3, 61/1, 69/4, 73/5, 97/2, 98/1-3, 119/3, 122/7, 158/3, 162/2, 180/3, 188/1, 197/1, 200/5, 205/4, 211/4, 212/6, 214/4, 254/5, 272/5, 292/6, 294/1, 301/2, 322/2, 327/6, 336/1, 352/1, Rb. 36/1, Mtf. 1/19-22-52, Mtf. 13/4, Mtf. 16/7, İl. 19/7, İl. 25/5-6, İl. 51/3.

Min nefâd (Sâd 38/54): 62/2.

Miraç: 26/4, 97/5, 122/5, 149/3, 175/3, 220/3, 231/3, 290/2, 315/4, 320/4, 345/4, İl. 48/7, İl. 54/5.

Mîzân: 105/3.

Muharrem Ayı: 323/1-2-3-4-5-7-8-9, Mtf. 9/1-2-3.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (Fusûsü'l-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye): Msm. 3/31, Rb. 19/2, Mtf. 20/1.

Mûr: İlh. 44/5.

Mutasavvıf, Sûfi: Msm. 4/1-2..77, 13/3, 33/2, 46/1, 47/5, 51/5, 68/5, 80/5, 101/4, 107/4, 132/1, 146/3, 155/4, 161/2, 178/3, 280/5, 360/5, 373/4, Rb. 49/1, Mf. 24/1, Mtf. 1/39-53, Mtf. 11/16, İlh. 56/1.

Mûtû kable en temûtû: 115/6, 145/5, 159/2, 220/5, 245/2, 252/2, 266/3, 279/6, Mtf. 1/37, İlh. 10/2, İlh. 27/6, İlh. 46/5, İlh. 61/2.

Mü'min: Msm. 1/5, 109/2, Mtf. 20/2, İlh. 30/5.

Müctehid: 358/6.

Müfettihu'l-ebvâb (Sâd 38/50): 29/1, Rb. 15/1, İlh. 26/5.

Müftü: 33/2, 280/1-2.

Mükâşif, Ehl-i Keşf: 67/2, 115/4, 244/3, 315/6.

Mül, Şarap, Sabûh, Sahbâ, Bâde: Msm. 4/73, 11/4, 18/1-3, 26/3, 42/2, 54/2, 56/4, 62/4, 77/1, 98/4, 104/5, 115/3, 147/1, 149/1, 156/1, 160/3, 176/2, 183/2, 237/1, 244/2, 251/2-6, 281/4, 303/3, 343/1, Rb. 7/1, Rb. 47/2, Mf. 4/1, Mf. 14/1, Mf. 15/1, Mf. 16/1, Mf. 47/1, Mtf. 11/15, İlh. 3/1, İlh. 30/4, İlh. 34/1, İlh. 40/11, İlh. 49/3, İlh. 62/5, İlh. 65/7.

Mülk: 80/2, 99/2, 150/4, 155/2, 213/4, 235/3, 246/3, 273/1, 300/2, Mtf. 1/59, İlh. 10/2-3-4-6-8-10.

Münkir: 53/3, 120/2, 155/1, 184/1, 194/3, 240/2, 331/3, 343/3, 374/1.

Mürg: Msm. 4/40, 17/3, 77/5, 100/4, 116/2, 186/2, 290/2, 337/4, 350/1, 362/3, 366/5-8, Mf. 31/1, İlh. 35/2, İlh. 44/5.

Müslüman: 322/6, 364/1-4.

Nâkıs: 275/5, 327/2.

Namaz, Salât: 45/5, 71/1-2-5-9-11, 104/3, 142/5, 154/4, 178/2, 281/3, İlh. 45/5, İlh. 57/6.

Nâsût: Msm. 1/1, 7/5, 83/3, 95/5, 102/4, 109/6, 116/2, 142/2, 152/3, 186/2, 311/4, Mtf. 11/13.

Nazar, Nigâh: Ms. 1/10-11, Msm. 1/2-6, Msm. 3/3-6-9-11-12-15-18-21-24-27-30-33-35-36-39-42-45-48-51, Msm. 4/34, 9/3, 58/2, 72/5, 73/3, 75/2, 78/1, 82/6, 94/5, 97/3-4, 98/3, 113/3, 117/1, 122/9, 125/6, 127/5, 128/2, 132/2, 144/4, 145/2, 164/2, 173/3-6, 204/1, 208/3, 210/6, 212/6, 214/4, 218/1, 222/5, 227/5, 231/6, 263/4, 264/2, 287/5, 294/4, 317/6, 324/4, 330/2, 333/3, 353/1-3, 369/5, 371/3, Rb. 2/2, Rb. 39/2, Mtf. 1/10-31-32-35-42, Mtf. 4/11, Mtf. 5/2-4, Mtf. 9/19, Mtf. 11/1, Mtf. 20/3, Mtf. 21/1, İlh. 4/3, İlh. 9/5, İlh. 24/7, İlh. 26/2, İlh. 44/2.

Nefes-i Rahmani: Ms. 1/10-14, Msm. 2/18, Msm. 3/8-29, 3/4, 13/4, 26/5, 30/2, 35/3, 53/2, 73/1, 76/1, 78/4, 122/5, 127/1, 134/2, 144/4, 169/6, 171/3, 191/2, 201/1, 202/4, 203/3, 219/6, 222/1, 234/3, 261/2, 265/3, 295/4, 300/5, 311/5, 346/4, 355/4, 357/6, Rb. 4/1, Rb. 30/1, Mtf. 1/39, İlh. 11/10, İlh. 19/3, İlh. 34/5.

Nefis: Msm. 1/6, Msm. 3/20, 12/4, 14/5, 40/5, 62/3, 71/9, 101/4, 112/2, 113/2, 130/5, 132/5, 151/5, 210/2-3-7, 216/1, 223/4-7, 232/2, 248/6, 264/4-5, 283/1, 286/2, 321/5, 342/6, 347/3, 373/4, Mf. 13/1, Mf. 31/1, Mtf. 1/4-48, Mtf. 12/17, İlh. 8/5, İlh. 10/9, İlh. 14/1, İlh. 17/4, İlh. 56/4.

Nefs-i emmâre (Yûsuf 12/53): 12/4, 347/3, Mtf. 1/4.

Nefs-i mutmainne (Fecr 89/27): 12/4.

Nemrut: 35/5, 235/5.

Ney: 42/3, 172/3, 215/5, 374/1, Rb. 19/1-2, Rb. 28/1.

Niyâzi-i Mısrî: 325/1-2..7.

Nur, Envar: Ms. 1/27-28, Msm. 2/4-20, Msm. 3/1-10-49, Msm. 4/14-41-54-77, 2/1-2, 3/1-5, 4/1, 5/4, 6/4-6, 7/1-3, 9/2, 10/1, 15/2-3-5, 16/1-4, 20/4-6, 23/4-6, 35/1-5, 39/3, 43/1, 48/4, 49/5, 50/4, 53/3, 57/1, 61/2, 64/3-5, 65/2, 76/1-4, 82/5, 86/4-5, 93/2-4, 95/3, 97/4, 98/2-3, 99/1, 100/2, 106/5, 111/2, 122/3, 123/3, 125/1, 138/3, 143/1, 146/6, 152/1, 154/2, 157/1, 158/3, 160/1-2, 162/1-4, 164/5, 167/1, 169/2-6, 171/1-4, 173/3, 174/3, 175/2, 176/1, 178/1, 183/5, 184/7, 186/1, 194/3, 195/5, 200/1, 208/4, 213/3, 214/3, 215/2, 216/1-6, 220/3, 231/1, 234/3-4, 235/2-5, 240/1, 245/5, 246/5, 247/4, 253/5, 254/5, 255/4, 260/6, 263/4-9-12, 264/2, 272/5, 282/1, 283/1, 284/3, 287/2, 290/3, 291/6, 299/3, 313/2, 314/5, 321/6, 324/4, 331/1, 333/6, 343/3, 346/3, 347/4, 348/1, 349/4, 353/1, 355/2, 359/4, 361/1, 369/5, 371/2, Rb. 8/1, Rb. 10/1, Rb. 31/1, Mf. 29/1, Mtf. 1/17-22-29-31-45, Mtf. 3/2, Mtf. 4/12, Mtf. 10/1, Mtf. 13/4, Mtf. 16/31-32-35, Mtf. 18/5, İlh. 4/4, İlh. 6/1, İlh. 12/2, İlh. 16/7, İlh. 19/7, İlh. 22/1-3, İlh. 23/1-5, İlh. 25/3, İlh. 27/1, İlh. 28/2-5, İlh. 31/2-8, İlh. 34/2, İlh. 37/4, İlh. 39/11, İlh. 40/6, İlh. 41/1-2..8, İlh. 42/2-3-4-5-6, İlh. 43/4-6, İlh. 44/7, İlh. 47/3-7, İlh. 48/5, İlh. 50/1, İlh. 51/3-6-7-8, İlh. 55/7, İlh. 58/6, İlh. 60/5, İlh. 68/3.

Oruç, Rûze, Savm, Sıyâm: 215/1, 342/1, Mtf. 12/2, İlh. 23/7.

Ölüm, Ecel: 28/1-2, 38/4, 60/4, 64/4, 74/1, 89/5, 106/2, 144/1-2, 145/5, 159/2, 180/3, 188/1, 203/1, 220/5, 238/5, 248/4, 258/2, 262/3, 266/1-3, 267/4, 268/5, 273/2, 316/1-2, 329/4, 333/1, 354/3, 367/3, Rb. 46/1, Mtf. 1/37-54, Mtf. 5/3, İlh. 11/8, İlh. 27/5, İlh. 46/5, İlh. 61/2, İlh. 63/1-10.

Padişah, Sultan, Şah, Dâver: Msm. 1/2, Msm. 3/3-6-9-12-15-18-21-24-27-30-33-36-39-42-45-48-51, Msm. 4/29-75, 6/5, 13/1, 15/4, 20/3-5-6, 22/1, 23/2, 27/5-6, 52/4, 55/1, 59/1, 80/2, 88/2, 91/1, 92/4, 94/2, 101/3, 103/4, 108/4, 109/4, 110/5, 122/2, 125/2, 126/4, 132/4, 134/1, 141/3, 157/5, 175/1, 177/1, 181/5, 183/4, 187/1, 197/5, 206/6, 213/4, 217/5, 218/3, 228/1, 232/1, 254/3, 257/3, 267/4,

291/3, 293/1-2, 297/1, 300/2, 303/1, 308/3, 319/2, 322/1-7, 327/5, 334/3, 335/6, 339/1, 345/3, 352/2, 361/4, 370/7, 371/5, 373/6, Rb. 7/2, Rb. 32/2, Mtf. 1/3-15-25, Mtf. 2/1, Mtf. 4/2, Mtf. 6/2, Mtf. 9/9-13, Mtf. 16/6, Mtf. 17/1, İlh. 1/3, İlh. 6/1-2-4-6-8, İlh. 28/1-2-4-6, İlh. 36/6, İlh. 43/3-5, İlh. 46/8, İlh. 55/12.

Pend: 296/1.

Pervane: Msm. 4/43, 90/2, 135/1, 136/3, 162/6, 174/1, 176/1, 209/3, 237/2-5, 245/5, 251/1, 257/5, 288/4, 311/2, 317/1, 341/2, 355/4, Rb. 9/1, Mtf. 8/2, İlh. 54/4, İlh. 60/4.

Peygamberler: Msm. 3/49, 6/5, 16/3, 23/5, 48/3, 143/5, 300/2, Mtf. 1/42, İlh. 10/10.

Poetika: Msm. 3/43-44, 21/1-2..7, 42/6, 54/5, 65/1-2..4, 69/2, 73/6, 80/5-6, 131/5, 179/1, 239/6, 240/5, 315/4, 349/7, 351/5, 362/5, Rb. 1/1-2, Rb. 20/1, Rb. 48/1-2, Mf. 11/1, Mf. 30/1, Mf. 34/1, Mtf. 5/1-3, Mtf. 11/5-7-8-9, Mtf. 12/1-2..18, İlh. 15/6.

Putperest: 37/2, 278/4.

Rabbena'ğfirlî (İbrâhîm 14/41): İlh. 9/1-2-4-6.

Rahmet: Msm. 2/15, Msm. 3/17, 26/5, 73/1, 129/1, 152/2, 225/4-5, 228/6, 260/4, 285/1, 308/1-4, 360/4, Rb. 27/1-2, Rb. 32/2, Mtf. 12/9-15, Mtf. 16/6, İlh. 9/4, İlh. 16/3, İlh. 30/1-2-4-6-8, İlh. 36/4, İlh. 44/8.

Ramazan Ayı: Mtf. 18/4, İlh. 16/1-2..8, İlh. 30/1-2..8, İlh. 31/1-2..8.

Reca: 199/3, 208/5, 309/3, 338/2.

Recep Ayı: Mtf. 18/2-3.

Refik, Rehnümâ, Yoldaş: Ms. 1/1, 5/1, 16/2, 49/2, 68/3, 174/5, 325/5, Mtf. 12/12, İlh. 26/9, İlh. 45/3, İlh. 66/4.

Refref: 3/4.

Rıza: 81/5, 116/5, 199/5, 330/4, 349/5.

Riya: Ms. 1/1, Msm. 4/38, 2/6-7, 3/1, 13/3, 17/5, 24/6, 48/1, 49/1, 89/4, 129/7, 141/4, 157/4, 179/4-6, 233/4, 264/4, 306/4, 362/1, Mtf. 1/30, İlh. 19/7, İlh. 32/8.

Riyâzet: Msm. 4/45, 56/4.

Ruh: Msm. 3/8, 8/4, 26/3, 54/1, 62/3, 67/1, 103/2-4, 127/2, 130/3, 137/3, 151/5, 225/1, 232/1, 233/3, 240/4, 262/8, 276/4, 278/4, Rb. 7/2, Rb. 19/2, Mf. 13/1, Mtf. 1/6-24-36, İlh. 28/3, İlh. 42/3, İlh. 43/3, İlh. 44/8.

Ruhsat: 8/3, 53/5.

Rükû: 60/5, 71/6.

Sa'y, Gayret, Germiyyet, Cid: Msm. 1/4, Msm. 4/21-52, 37/3, 38/1, 45/1-2..6, 48/2, 54/4, 63/5, 115/6, 117/1-2, 131/1, 139/2, 145/5, 166/3, 167/4, 170/2, 195/5, 207/3, 219/6, 242/4, 247/5, 250/6, 262/6, 266/5, 268/5, 286/5, 312/1, 320/5, 322/6, 324/3-6, 372/6, 373/5-6, Rb. 12/1, Rb. 14/2, Rb. 40/2, Mf. 12/1, Mtf. 1/50, Mtf. 11/6, İlh. 2/2, İlh. 8/5-7, İlh. 15/6, İlh. 25/1, İlh. 28/4, İlh. 37/6, İlh. 39/13, İlh. 48/6, İlh. 49/4, İlh. 54/4, İlh. 58/8.

Sabır: 24/4, 324/2, 350/5, İlh. 5/8.

Sâkî: Msm. 2/1, 18/1, 37/4, 54/2, 98/4, 216/4, 253/1, 353/2, 368/4, Rb. 26/2, Mf. 16/1, Mtf. 11/15, İlh. 12/1.

Sâlik, Mürid: Ms. 1/1, 2/6, 5/4-6, 8/3, 9/1, 15/1, 23/5, 26/1-2..7, 31/1, 41/2, 43/5, 45/2, 56/2, 70/1, 71/5, 74/2-5, 127/6, 131/3, 181/4, 214/2, 232/3, 233/3, 268/3-4, 277/5, 299/4, 312/2, 313/4, 318/3, 325/5, 330/3-4, 331/4, 334/3, 339/4, 346/6, 347/2, 354/2, 359/3, Mtf. 1/3, Mtf. 4/4, İlh. 7/5, İlh. 11/1, İlh. 12/7, İlh. 24/3, İlh. 45/1, İlh. 46/5, İlh. 67/2.

Sanem, Put, Asnâm: 37/1, 66/4, 95/2, 103/1, İlh. 27/2.

Secde: 60/5, 61/3, 71/6, 79/4, İlh. 40/3, İlh. 50/8.

Sedef, Asdâf: 1/5, 57/2, 87/3, 146/1, 178/4, 207/2, 237/4, 257/1, 301/1, 308/2, 334/1, 341/4.

Sekr: 62/4, 75/1.

Selâm: 71/8.

Selsebîl (İnsân 76/18): 201/4.

Semâ: 3/2, 16/5, 42/3, 59/2, 151/5, 175/1, 199/2, 231/2, 370/4, Rb. 11/2, Mtf. 1/19, Mtf. 4/15, Mtf. 16/9, İlh. 16/8.

Semme vechu'llâh (Bakara 2/115): 58/3, 91/5, 136/4, 149/5, 247/3, 260/2, 276/2, 281/3, 291/4, İlh. 45/5.

Seyrüsülûk: Ms. 1/16-20, Msm. 4/1-2..77, 31/4, 36/4, 39/1-2..6, 41/5, 45/1-2..6, 51/1-2..6, 55/4, 61/4, 62/6, 70/1, 72/1-2..5, 74/1-2..6, 79/6, 92/2, 98/5, 111/5, 112/4, 114/1, 120/5, 127/6, 128/1-5, 131/3, 137/2-3, 145/1-2, 149/2-4-5, 160/2, 166/1-2..5, 174/1-2..5, 181/4, 185/5, 186/6-7, 187/4, 204/1, 206/3, 209/4, 210/1-2..7, 214/1, 215/3-4, 226/1-6, 232/3, 239/3, 241/4, 247/2-3-5, 252/1, 253/4, 262/2, 268/3-4, 270/2-3-5, 271/3, 272/4, 273/5, 276/6, 277/4, 286/1-2..5, 290/4-5, 291/6, 296/5, 297/8, 298/4, 303/2, 307/1-3, 309/2, 310/2-3-6, 313/5, 315/5, 317/4, 324/1-2..9, 325/5, 330/3, 331/4, 334/3, 335/4, 336/4, 339/4, 342/3, 346/5, 349/3, 358/3, 359/3, 360/3, 363/2, 368/5, 374/6, Rb. 5/1, Rb. 11/1, Rb. 27/2, Rb. 28/2, Rb. 33/2, Rb. 34/2, Rb. 49/1, Mf. 2/1, Mtf. 1/1-2..59, Mtf. 8/1-2-3-4, İlh. 3/1-2..10, İlh. 4/1-2-5-6, İlh. 7/5-6-7-8, İlh. 8/1-2..10, İlh. 15/5-6, İlh. 17/3-7, İlh. 18/1-2..6, İlh. 20/1-2..6, İlh. 21/1, İlh. 22/1-2, İlh. 24/1-2..8, İlh. 26/6, İlh. 39/13, İlh. 40/1-2..12, İlh. 45/1-2..10, İlh. 53/6, İlh. 61/3, İlh. 68/6.

Sırat: 68/4.

Sırât-ı müstakîm (İrşâd): Msm. 4/67, 30/5, 62/1, 106/3, 154/5, 155/3, 208/6, 320/1, 346/6, 358/2, Mf. 17/1, Mtf. 1/16, İlh. 7/5, İlh. 24/3, İlh. 26/9, İlh. 61/3.

Sidre: Ms. 1/23, Msm. 4/36-40, 41/4, 51/6, 77/2, 80/4, 122/8, 135/4, 142/2, 175/4, 186/4, 198/3, 231/2, 256/4, 280/6, 304/1, 337/2, 345/2, 347/2, Mf. 9/1, Mf. 12/1, Mtf. 1/38, Mtf. 11/11, İlh. 18/3, İlh. 50/2, İlh. 67/4.

Siret: 15/4, 63/1, 117/1, 278/4, 283/4.

Sohbet: Msm. 4/59, 15/3, 35/3, 40/1, 63/4, 78/1, 79/3, 91/1, 117/5, 126/5, 168/5, 169/5, 177/8, 198/1, 202/1, 217/1, 239/4, 241/2, 257/4, 272/2, 310/3, 314/2, 320/2, 327/2, 332/2, 370/2, Mtf. 1/34, Mtf. 12/8, İlh. 53/7, İlh. 56/5, İlh. 62/3.

Sokullu Mehmed Paşa: 322/1.

Sûr: 265/1, Rb. 30/1.

Sure ve Ayet: 58/5, 88/4, 157/7, 206/4, 232/3, 236/3, 253/5, Mtf. 12/9.

Suret: Msm. 1/3, Msm. 3/7, Msm. 4/64, 13/2, 15/4, 28/3, 30/3, 52/4, 58/2-4, 63/1, 87/2, 95/2, 97/1, 117/1, 145/2, 153/1-3, 165/3, 173/5, 182/4, 184/6, 196/1, 197/5, 207/1, 211/2, 241/5, 242/4, 278/4, 283/4, 291/4, 292/6, 295/2, 303/5, 316/5, 337/4, 365/4, 366/3, 374/4, Mf. 25/1, Mtf. 4/14, Mtf. 10/4, Mtf. 11/3-14, İlh. 2/6, İlh. 25/2, İlh. 40/11, İlh. 50/7, İlh. 55/6-9.

Sünnet: 10/1, 71/11, İlh. 22/2-4-6.

Sürur, Safa, Rahat, Devlet, Şâdân, Şen, Neşve-yâb, Afiyet, Şâd-kâm, Saadet, Huzur, Handân, Ferah-nâk, İkbâl: Ms. 1/14, Msm. 1/6, Msm. 2/5-22, Msm. 3/26-50, Msm. 4/26-28-33-43, 1/5, 9/3, 12/1-4, 16/4, 17/1, 20/5, 22/3, 29/2, 32/2, 34/7, 36/1, 37/6, 39/1, 41/2, 43/4, 51/1, 52/1, 63/2, 67/1, 71/10, 73/6, 74/2, 79/2, 81/3, 85/5, 90/4, 91/4, 93/1, 95/3, 99/9, 103/2, 108/2, 110/2, 114/2, 122/2, 123/2, 124/5, 129/4, 132/1, 137/1, 147/4, 153/1, 163/1, 166/1, 170/7, 177/9, 178/1, 181/2, 183/2, 191/1, 192/1, 197/2, 205/5, 215/4, 217/3, 220/1, 228/1, 230/1-2, 231/3, 232/5, 238/4, 246/1, 248/3, 249/2, 252/3, 253/3, 258/5-6, 265/1, 277/1, 281/3, 284/4, 286/4, 292/3, 293/2, 294/2-3, 301/4, 308/7, 309/3, 314/2, 315/2, 319/1, 323/9, 324/1, 326/1, 327/5, 329/1-3, 335/1, 346/1, 357/5, 360/3, 361/1, 366/9, 372/3, 373/2-4-5, Rb. 5/1, Rb. 11/2, Mf. 42/1, Mtf. 1/34-39, Mtf. 2/1-3, Mtf. 3/1, Mtf. 5/2, Mtf. 6/3, Mtf. 8/3, Mtf. 12/11, Mtf. 16/8, İlh. 1/6-10, İlh. 4/2-4, İlh. 6/3, İlh. 14/5, İlh. 16/1, İlh. 17/6, İlh. 23/7, İlh. 26/2-7, İlh. 28/1, İlh. 30/1-7, İlh. 31/5-7, İlh. 35/1, İlh. 37/4, İlh. 38/7, İlh. 39/9, İlh. 41/8, İlh. 45/2-10, İlh. 46/10, İlh. 47/4-6, İlh. 49/6, İlh. 54/2, İlh. 56/1, İlh. 63/7, İlh. 67/2, İlh. 68/1.

Şaban Ayı: 249/1-2-5-7, Mtf. 18/3.

İmâm-ı Şâfiî: 356/5.

Şahin: Msm. 4/25-46, 226/5.

Şâkir: 173/1.

Şecer, Diraht: Msm. 4/36-37, 4/4, 98/2, 141/5, 205/1, 359/4, 363/5, 371/2, Rb. 22/2, Mtf. 4/9.

Şefaât: 5/7, 57/5, 205/3, 249/7, 255/1, 308/5, 313/4, 345/5, Mtf. 1/40, İlh. 26/1-2-4-6-8-10.

Şehadet: Mtf. 12/3.

Şehbaz: Msm. 3/20-32, Msm. 4/25, 118/2, İlh. 12/5.

Şem: Msm. 4/43, 15/2, 90/2, 106/6, 174/1, 176/1, 209/3, 222/2, 237/5, 251/1, 257/5, 288/4, 289/1, 311/2, 341/2, 355/4, 357/2, 360/2, Rb. 10/1-2, Rb. 36/1, Mtf. 8/2, İlh. 43/4, İlh. 60/4.

Şer: 27/4, 38/2, 273/3, 302/2, Mtf. 9/4, İlh. 65/9.

Şeriat: Msm. 2/7, 5/2, 10/5, 157/7-8, 310/1, 356/2, 373/1, Rb. 35/2, Mtf. 9/19, Mtf. 19/4, İlh. 19/5, İlh. 22/2-4-6, İlh. 29/3.

Şeyh Hüseyin Mısrî: 234/1-2..5.

Şeyh San' ânî: 164/2.

Şeyh, Pîr, Mürşid, Ârif-i bi'llâh (Rehber, Hâce, Üstâd, Er): Ms. 1/1-2..29, Msm. 1/4, Msm. 2/1-2..24, Msm. 3/1-2..51, Msm. 4/6-23-24-44-57-58-76, 4/6, 5/3, 9/3-4, 10/5, 15/1-3, 24/6, 27/1, 33/2, 50/1, 51/5, 55/5, 56/2, 63/4, 70/1, 79/6, 105/2-3, 106/3, 112/5, 114/1, 117/1, 122/1-6, 123/1, 125/3-5, 126/5, 128/5, 134/1, 136/5, 143/1, 146/4, 159/5, 171/1, 173/5, 174/3, 179/4, 195/2, 200/3, 207/3, 215/3, 226/1, 242/1, 244/6, 263/10, 265/6, 268/4, 272/4, 295/5, 296/1, 299/1, 300/4, 302/4, 304/6, 307/3, 310/3, 316/5, 320/2, 324/1-2..9, 327/4, 331/5, 339/4, 343/4, 348/2, 354/1, Rb. 4/1, Rb. 20/2, Rb. 24/2, Rb. 30/2, Rb. 34/2, Rb. 38/1, Rb. 49/1, Mf. 12/1, Mtf. 1/12-21-22-47, Mtf. 5/4, Mtf. 10/3, Mtf. 17/1, Mtf. 20/1, Mtf. 21/1, İlh. 7/7, İlh. 17/3, İlh. 21/1, İlh. 25/2, İlh. 33/1-3, İlh. 34/4, İlh. 39/13, İlh. 55/7, İlh. 61/3, İlh. 62/2, İlh. 63/9, İlh. 64/4.

Şeytan, Dîv: 79/4, 103/4, 372/5, İlh. 31/3.

Şirk: 86/2, 194/3, 213/3, 332/3.

Şükür: 24/4, 40/2, 65/1, 81/5, 138/5, 148/2, 152/5, 173/1, 175/5, 186/4, 204/5, 329/5, 360/5, Rb. 33/1, Mtf. 16/8.

Tâgût: Mtf. 20/3.

Tahkik: Msm. 4/55-72, 48/4, 67/4, 211/1, Mtf. 4/11, İlh. 3/6.

Taklid: Msm. 4/55-72, 67/4, 117/2, İlh. 3/6.

Takva: 8/2-3, 96/3, 117/4, 284/3, 342/5, Rb. 42/1, Mf. 21/1, Mtf. 12/16.

Tarîk, Râh, Yol: Ms. 1/12-16-20, Msm. 1/4-5, Msm. 4/13-16-23-62, Msm. 5/11, 3/1, 5/3-4, 9/1-4, 11/1, 30/5, 31/4, 33/5, 37/5, 38/3, 39/6, 45/1, 51/4, 52/3, 53/5, 56/3, 62/6, 67/4, 68/4, 70/1, 71/6, 72/3, 74/1-2-3-5-6, 76/3, 79/5, 81/2, 84/1-4, 91/3-4, 101/3, 111/5, 112/4, 117/3, 118/5, 119/1-4, 120/5, 121/1, 122/1-5, 128/1, 130/4, 131/3, 137/2, 139/3, 145/1-2, 146/2, 147/4, 148/4, 149/2-4, 152/2, 157/7, 170/2, 174/4-5, 175/3, 181/4, 185/5, 186/6, 187/4, 194/1, 196/5, 197/1, 201/3, 202/3, 208/6, 209/4, 210/2, 211/1, 214/1, 215/4, 220/4, 226/1-6, 247/3-5, 252/1, 253/4, 255/3, 265/6, 267/2, 268/2-3-4, 270/2-5, 271/3, 273/5, 277/4, 286/1, 294/3, 296/5, 297/8, 298/4, 303/2, 306/2, 307/1, 310/2, 313/5, 317/4, 318/3, 321/6, 324/7, 325/5, 327/4, 330/3, 334/3, 335/4, 336/4, 339/4, 342/3, 346/5, 349/3, 359/3, 360/3, 363/2, 365/6, 368/5, 370/1, 374/6, Rb. 5/1, Rb. 7/2, Rb. 11/1, Rb. 12/1, Rb. 27/2, Rb. 28/2, Mf. 17/1, Mtf. 1/4-11-12-40-41-50-51-55, Mtf. 4/16, Mtf. 10/2, Mtf. 12/12, Mtf. 14/1, Mtf. 16/38, İlh. 3/2-6, İlh. 4/1-5, İlh. 7/5, İlh. 8/2-4-6-8-9-10, İlh. 10/2-4-6-8-10, İlh. 12/7, İlh. 15/5, İlh. 17/7, İlh. 18/6, İlh. 20/1-3-6, İlh. 22/6, İlh. 24/1, İlh. 26/6, İlh. 28/4, İlh. 29/7, İlh. 39/2, İlh. 40/7, İlh. 45/1-3, İlh. 46/5, İlh. 53/6, İlh. 55/7, İlh. 57/7, İlh. 58/3, İlh. 60/1, İlh. 61/1-3, İlh. 68/6.

Tarikat: 136/5, 310/2, 356/2, 373/1, Mtf. 1/1, Mtf. 10/3, İlh. 8/2, İlh. 29/3.

Tavaf: Ms. 1/3, 122/4, 183/6, 228/4, 355/2.

Tecellî: Ms. 1/9, Msm. 1/1, Msm. 2/4-10, Msm. 3/7-49, Msm. 4/14-69-77, 1/3-4, 2/1-2, 3/5, 4/1-2, 6/6, 9/2, 15/2, 16/1-4, 23/6, 35/1, 43/5, 48/4, 49/5, 50/4, 52/5, 54/2, 55/5, 61/1-2, 73/5, 87/4, 93/4, 97/1-3-5, 98/2, 99/1, 100/2, 102/1-3, 106/5, 109/5, 119/3, 120/1, 121/2, 122/3, 123/3, 125/1-6, 127/5, 128/2-5, 136/4, 138/3, 146/6, 157/3, 158/3, 161/5, 162/1, 164/5, 165/3, 167/1-4, 169/2-6, 182/1, 184/7, 197/3, 205/2, 208/2-3-4, 211/5, 213/3, 214/3, 215/2, 216/1, 221/5, 222/5, 228/6, 233/4, 234/2, 235/1-2, 237/2, 240/1-2, 243/2, 245/2, 247/3-4, 250/5, 253/5, 259/3, 260/1-5, 263/1-2-3-4-9, 275/1, 285/2, 287/2, 290/3, 291/2, 292/1, 297/2, 303/4, 313/2-3, 315/7, 321/6, 324/4, 328/4, 343/5, 346/3, 349/4, 355/2, 359/4, 369/5, 371/2, Rb. 8/1, Rb. 16/1, Rb. 42/2, Mf. 47/1, Mtf. 1/26-27-31, Mtf. 16/32, Mtf. 18/2-3-5-6, İlh. 1/1-2..10, İlh. 4/4, İlh. 6/1-2..8, İlh. 7/1-2-3-4, İlh. 13/4, İlh. 23/1-6, İlh. 37/4, İlh. 41/1-2..8, İlh. 42/3, İlh. 43/2-3-4-6, İlh. 47/3-4, İlh. 49/2, İlh. 51/2-3-6-7-8, İlh. 52/6, İlh. 54/1, İlh. 55/3, İlh. 58/2-6.

Tecrîd, Tecerrüd: 67/1, 217/1, 241/4, 315/6, Rb. 11/1, Rb. 26/2, Mtf. 11/2, İlh. 22/1.

Tefrîd: İlh. 3/5, İlh. 22/2.

Tekbir: 71/4.

Tekke: 4/6, 112/5, 128/5, 219/6, 296/2, 304/5, 334/5, 373/1.

Telvin: 100/3, 115/5, 139/5, 177/5, 191/5, 200/6, 289/4, 366/5, İlh. 36/4, İlh. 40/2.

Temâşâ, Müşâhede: Msm. 4/22-54, 29/1-3, 60/1, 61/2, 64/3, 66/1, 91/5, 97/5, 100/2, 121/6, 127/5, 135/2, 142/1, 165/3, 166/4, 171/4, 186/5, 196/4, 197/3, 206/1-2..6, 213/3, 238/3, 253/5, 259/2, 260/5, 263/4-9, 279/3, 301/3, 302/3, 303/1-4, 305/4, 315/7, 316/5, 320/4, 328/4, 343/5, 349/4, 361/1-2, 369/5, Rb. 31/1, Mf. 9/1, Mtf. 1/8-19-31, Mtf. 8/3, Mtf. 17/1, İl. 11/7, İl. 22/3-5, İl. 28/5, İl. 38/3, İl. 40/3, İl. 42/2-6, İl. 51/2.

Temkin: 39/1-6, 84/4, 87/5, 113/5, 139/5, 149/5, 174/4, 192/5, 200/6, 289/4, 366/3-5, İl. 36/4, İl. 68/1.

Tennûre: 117/2.

Teravîh: İl. 31/7.

Terk: Msm. 4/39, 23/1, 51/5, 63/3-6, 86/2, 94/2, 102/3, 106/3, 115/2, 117/5, 119/2, 133/4, 139/2, 162/3, 203/5, 209/1-2..6, 241/1-2..5, 268/1-5, 281/6, 286/3, 304/2-3, 307/1, 310/6, 318/2, 334/3, 335/4, 338/2, 342/4, 346/5, 354/5, 363/6, 369/3, 370/3, 371/5, Mf. 2/1, Mf. 7/1, Mtf. 1/4, İl. 8/7, İl. 15/3, İl. 24/1, İl. 36/5, İl. 54/6.

Tevbe, İstiğfar: 35/6, 64/4, Mtf. 16/2, İl. 14/1-2-4-6, İl. 21/5, İl. 29/1-2-4-6-8, İl. 65/1-2..9.

Tevekkül: 64/6.

Tevhid: Msm. 1/6, Msm. 3/38, Msm. 4/19, 12/3, 24/3, 59/1-2..6, 62/5, 64/1, 67/1, 71/1, 74/5, 75/4, 77/3, 120/1, 125/6, 126/3, 140/2, 145/3, 164/3, 170/2, 192/3, 193/1-2..5, 199/6, 220/2, 231/2-4, 232/3, 240/1, 250/4, 281/1, 283/2, 291/2, 299/1-2..5, 318/2, 328/4, 330/3, 332/3, 333/6, 335/3, 351/2, Rb. 48/2, Mtf. 1/45, Mtf. 3/1-2..4, Mtf. 16/35, İl. 3/1-2..10, İl. 22/1-5, İl. 25/1, İl. 32/6, İl. 33/1-2-4-6, İl. 34/3, İl. 38/7, İl. 40/1-2-4-6-8-10-12, İl. 41/4, İl. 42/1-6, İl. 46/7, İl. 49/1, İl. 52/13, İl. 53/3, İl. 58/1-2..8, İl. 61/1-2..5, İl. 64/3.

Tûbâ: Ms. 1/23, 17/4, 41/4, 77/2, 142/1, 175/4, 186/4, 198/3, 231/2, 256/4, 280/6, Mtf. 11/11, Mtf. 16/10, İl. 18/3, İl. 67/4.

Tûtî: 22/4, 69/2, 89/5, 127/3, 239/6, 312/5, 326/5, 367/3, Mtf. 12/7.

Üftâde (Düşkün): 57/4, 345/5, Mtf. 1/51, İl. 14/1.

Üftâde: Msm. 3/31, Mtf. 7/1-2-3.

Ülfet: 63/1.

Üli'l-ebşâr (Nûr 24/44, Âl-i İmrân 3/13, Haşr 59/2): 78/5, 86/3, 133/1, 136/1, 165/5, 176/4, 275/3, 373/2, İl. 42/5.

Ümmet: Msm. 5/6, 5/7, 20/6, 193/5, 249/3, 358/3, Rb. 27/1, İl. 48/8.

Vacip: 71/12.

Vahdet: Ms. 1/17-19, Msm. 1/6, Msm. 2/1, Msm. 3/4-34, 12/3, 40/6, 48/1, 59/6, 61/1, 76/2, 79/1, 93/5, 98/1, 105/6, 125/6, 145/3, 153/5, 159/3, 166/4, 196/4, 205/1, 206/2-3, 210/6, 213/2, 218/1, 233/5, 240/1, 243/3, 248/5, 272/5, 281/2, 288/6, 292/2-4, 299/3, 311/3, 316/3, 332/3, 336/1, 338/6, 340/1, 346/4, 351/2, 352/1, 356/3, Mtf. 1/19, Mtf. 3/2, Mtf. 4/1, Mtf. 12/1, Mtf. 16/16-33, İlh. 7/3-4, İlh. 8/2, İlh. 19/7, İlh. 22/5, İlh. 23/6, İlh. 33/4, İlh. 38/1-5, İlh. 41/7, İlh. 44/7, İlh. 47/7, İlh. 49/2, İlh. 51/5, İlh. 52/8.

Vahdet-i vücud: Msm. 4/22-69, 12/3, 35/4, 40/6, 48/1, 58/1-2..6, 59/6, 60/1, 61/1, 66/1-2, 79/1, 88/2, 93/5, 96/2, 98/1, 109/4, 140/2, 153/5, 196/4, 205/4, 206/3, 210/6, 233/5, 240/1, 280/5, 281/1-2, 292/4, 296/4, 303/1, 307/6, 316/3, 332/3, 340/1, 351/2, 352/1, 356/3, Rb. 31/2, Mtf. 1/19, Mtf. 3/2, Mtf. 12/1, İlh. 1/9, İlh. 3/1-2..10, İlh. 19/6, İlh. 22/5, İlh. 25/6, İlh. 38/1-5, İlh. 39/5, İlh. 41/1-2..8, İlh. 51/5.

Vaiz: Mtf. 12/17.

Vallâhî: 62/6.

Ve nefahtü (Hicr 15/29, Sâd 38/72): 240/4, 243/5.

Ve'dduhâ ve'lleyli (Duhâ 93/1): 10/4.

Vecd: Msm. 4/7, 129/5.

Velâyet: Msm. 2/4-10, Msm. 3/5, 79/3, 134/2, Mtf. 12/4.

Vîrâne: 218/3, 254/5, 272/3, 288/1, 304/3, 341/3, 351/3, 372/4.

Vuslat: Ms. 1/12, Msm. 1/4-5, Msm. 2/3-7, Msm. 4/2-74-76-77, 5/3-5, 9/1, 11/2, 12/6, 18/4, 19/2, 23/5, 26/4, 32/5, 34/1, 39/1-2, 54/4, 56/3, 60/5, 62/1-4, 63/4, 67/5, 71/1, 79/5, 83/1-4, 90/3-5, 99/2, 104/2, 105/4, 107/4, 110/2, 114/1, 115/2, 118/3, 121/5, 126/2-6, 127/6, 131/1, 149/3, 152/3, 163/1-4, 166/2-3, 168/2, 170/1, 176/2, 183/6, 185/1-5, 198/1, 200/4, 201/2, 202/4, 204/1, 208/1, 212/1, 213/1, 215/4, 216/3, 217/2, 220/1-4, 222/3, 225/2, 230/1-2, 233/1, 235/6, 236/2, 238/4, 242/1, 245/1, 246/5, 251/6, 252/1, 259/6, 261/2, 268/4, 272/3, 275/1, 277/3, 288/6, 298/2-3, 305/3-5, 314/3-5, 320/2, 324/5, 325/5, 342/3, 350/5, 353/2, 356/6, 358/2, 360/4, 363/5, 368/1-2..6, 371/3, Rb. 5/1, Rb. 34/2, Rb. 47/2, Mf. 8/1, Mtf. 1/9-22, Mtf. 2/3-4, Mtf. 3/4, Mtf. 8/2, Mtf. 11/7, Mtf. 12/2-3-5, Mtf. 16/36, İlh. 4/1-3-5-6, İlh. 6/8, İlh. 12/3, İlh. 20/6, İlh. 23/7-10, İlh. 26/3-9, İlh. 28/3, İlh. 34/1, İlh. 37/2, İlh. 41/1-2-5, İlh. 43/1, İlh. 45/1, İlh. 49/4-6, İlh. 52/7, İlh. 54/2-3, İlh. 57/3-4, İlh. 58/4, İlh. 62/1, İlh. 68/1-2.

Yâ leyteni't-tehaztü mea'r-rasûli sebîlâ (Furkân 25/27): 190/1.

Yakîn: 92/2, 186/7, 333/4.

Yâkut: 95/1.

Yâsîn (Yâsîn 36/1): Rb. 37/2, Mf. 28/1.

Yevme tüblâ (Târik 86/9): 27/3.

Yevme't-tenâd (Mü'min 40/32): 62/4.

Yevmi'd-dîn (Fâtiha 1/4): 266/4-5.

Zâg: Msm. 3/20, Msm. 4/25, 239/3, 326/5, Mtf. 1/44, İlh. 12/5.

Zâhid: 8/2, 12/5, 33/4, 42/2, 43/4, 53/1, 62/5, 70/5, 76/4, 92/4, 94/3, 99/7, 101/1, 108/2, 120/3, 125/3, 127/5, 131/2, 132/5, 140/1-5, 142/3, 152/5, 157/4, 158/5, 164/1, 167/5, 179/1-5, 197/2, 202/2, 244/2, 251/2, 252/4, 261/4, 271/4, 276/6, 281/4, 298/5, 301/4, 306/3, 307/5, 310/5, 314/4, 326/4, 334/2, 347/5, Mf. 36/1, İlh. 10/1, İlh. 12/6, İlh. 40/7.

Zahir: Msm. 4/54, Msm. 5/9, 5/7, 10/4, 12/2, 23/6, 35/2, 36/3, 42/1, 58/4, 61/3, 71/10, 75/2, 76/1, 87/2, 88/5, 93/3-4, 97/2-3, 101/3, 118/5, 150/2, 157/8, 160/4, 164/1, 181/5, 184/5, 189/3, 192/2-6, 200/1, 205/6, 208/4-6, 213/3, 216/5, 226/2, 233/4, 236/2, 263/5-8, 277/4, 282/3, 285/3, 295/2, 302/5, 304/3, 310/1, 312/2, 331/2, 332/4, 356/2-6, 358/4, 370/4, 373/6, Mf. 42/1, Mtf. 1/10-14-15-23-27-29, Mtf. 9/3-5-17-19, Mtf. 11/14, Mtf. 16/10-21-22-27-31, Mtf. 19/5, İlh. 12/6, İlh. 22/6, İlh. 29/3, İlh. 37/4, İlh. 39/11, İlh. 47/10, İlh. 49/2, İlh. 51/7, İlh. 53/4, İlh. 65/6.

Zâkir, Gûyende: 173/1, 192/6, İlh. 38/10, İlh. 44/5.

Zamânedan Şikâyet: Msm. 5/1-7-12, 23/3, 33/2-3, 48/3, 68/5, 76/4, 81/1-2..5, 82/2, 105/1, 110/3, 116/3, 124/3-4-5, 161/1, 280/4, 319/2-3..5, 322/1-2..8, 323/6-7, 326/3-4-5, 364/1-2..7, 367/1-4-5, 372/4-5-6, 373/1-2..7, Rb. 33/1, Mtf. 1/18-47-48, Mtf. 9/4-7..18, İlh. 66/5.

Zemzem: Ms. 1/26, 345/1, 355/3, Mtf. 12/5.

Zerre: Ms. 1/19, Msm. 3/10, Msm. 4/54-55, 3/3, 9/2, 41/6, 42/4, 53/3, 59/5, 61/1-5, 66/1, 73/5, 84/5, 87/4, 91/4, 97/2, 98/1-3, 112/1, 136/2, 156/4, 162/4, 165/5, 167/5, 170/6, 172/5, 173/3, 184/6, 185/5, 195/1, 197/1-3, 211/4, 212/6, 214/4-5, 218/1, 226/6, 238/1, 240/1-2, 260/4, 292/6, 300/6, 304/3, 315/7, 320/5, 327/6, 328/4, 336/1, 352/1, 365/5, Rb. 27/2, Mtf. 1/27-28, Mtf. 4/1, Mtf. 13/4, Mtf. 14/4, Mtf. 15/4, İlh. 2/3, İlh. 9/5, İlh. 11/3, İlh. 19/4, İlh. 42/3, İlh. 49/2, İlh. 67/6.

Zikir, Vird: Msm. 2/9, Msm. 4/3-17-20, 15/5, 19/3, 24/1-3, 34/6, 38/2-3, 62/1, 66/6, 93/1-3, 95/1, 102/3, 126/3, 132/1, 137/3, 148/1, 152/5, 171/2, 173/1, 177/2, 186/4-6, 188/5, 192/6, 193/1-2, 196/4, 202/6, 204/5, 249/7, 271/2, 276/4, 277/5, 279/1-2..6, 334/4, 339/4, 360/5, Rb. 4/2, Mf. 7/1, Mf. 31/1, Mtf. 3/1-2..4, Mtf. 6/3, Mtf. 8/1, Mtf. 14/2, Mtf. 16/8, İlh. 2/9, İlh. 15/1, İlh. 16/7, İlh. 17/2, İlh. 19/8, İlh. 27/1, İlh. 31/8, İlh. 33/4-5, İlh. 35/1-2..6, İlh. 38/1-2-4-6-7-8-10, İlh. 39/1-2-4-5-6-7-8-10-12-14, İlh. 42/2-4-6, İlh. 44/5, İlh. 45/10, İlh. 50/10, İlh. 52/13, İlh. 53/1-8, İlh. 56/4, İlh. 57/6.

Zillet, Mezellet: Msm. 4/63, 12/1, 40/4, 71/6, 92/4, 102/4, 153/1, 163/2, 181/3, 228/1, 230/3, 316/2, 365/6, 370/7, Mtf. 11/3, Mtf. 16/6, İlh. 56/1.

Zulmet: 50/3, 53/2, 64/5, 86/4, 106/6, 143/1, 169/6, 214/3, 216/1, 236/4, 260/6, 283/1, 286/5, 299/3, 314/5, 321/3, 354/2, 360/2, Mf. 29/1, Mtf. 1/53, İlh. 19/7, İlh. 28/2, İlh. 50/1.

Zühd: 2/6, 3/1, 5/6, 50/1, 53/5, 70/2, 79/5, 82/5, 89/4, 96/3, 104/4, 109/1, 117/4, 131/2, 139/1, 142/3, 143/2, 179/2-3, 194/2, 198/2, 278/2, 288/2, 301/4, 331/4, 365/3, 366/4, 373/4, Rb. 42/1, Mtf. 12/16, Mtf. 16/7.

Züleyha: 147/2.

Zümre-i Kuddûsiyân: 370/4.

Zünnâr: 101/1, 371/1.